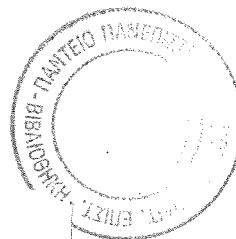

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΤΜΗΜΑ ΑΣΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΣΙΔΗΡΟΠΟΥΛΟΣ ΗΛΙΑΣ

ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ

Π Δ. ΚΛΩΝΗΣ

ΗΝ

ΤΙΤΛΟΣ

ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ
ΕΝΩΣΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ
ΜΗΣΙΟΤΙΚΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΩΝ

ΧΡΩΜΑ

12

ΜΑΡΤΙΟΣ 1997

Δ.Κ.ΚΛΩΝΗΣ

A.M.894010

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝ/ΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ
ΚΑΙ ΠΕΔΑΓΓΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΑΣΤΙΚΗΣ & ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ
Αριθ. Πρωτοκόλλου -83-
Ελήφθη την 28/2/87

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	7
1. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: Η ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ	1-11
1.1 ΤΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΚΑΙ Η ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ.....	1-11
1.2 ΤΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΚΑΙ Η ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....	1-23
2. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΟΙ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΝΗΣΙΩΤΙΚΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΩΝ - ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ	2-35
2.1 ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΚΑΙ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΩΝ ΕΝΕΡΓΕΙΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ ΣΕ ΔΙΕΘΝΕΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ.....	2-35
2.2 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ Η ΑΝΑΓΚΗ ΓΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ.....	2-43
2.3 ΝΗΣΙΩΤΙΚΕΣ ΙΔΙΟΜΟΡΦΙΕΣ ΚΑΙ Η ΑΝΑΓΚΗ ΓΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ: ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΟ ΔΙΕΘΝΗ ΧΩΡΟ.....	2-45
3. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ ΓΙΑ ΤΙΣ ΝΗΣΙΩΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ	3-49
3.1 ΤΑ ΝΗΣΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΝΗΣΙΩΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΣΤΟΝ ΚΟΙΝΟΤΙΚΟ ΧΩΡΟ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΩΣ.....	3-49
3.1.1 Οικονομικά και κοινωνικά στοιχεία νησιών, νησιωτικών περιφερειών και κρατών: διεθνής κατάσταση.....	3-49
3.1.2 Οικονομικά και κοινωνικά στοιχεία των νησιωτικών περιφερειών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.....	3-51
3.2 ΤΑ ΝΗΣΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΝΗΣΙΩΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....	3-57
3.2.1 Ελλάδα: μια κατεχοχήν νησιωτική χώρα.....	3-57
3.2.2 Οικονομικά και κοινωνικά στοιχεία των τεσσάρων νησιωτικών περιφερειών της Ελλάδας.....	3-62
3.2.3 Προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα ελληνικά νησιά.....	3-66
3.3 ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΝΗΣΙΩΤΙΚΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΩΝ.....	3-72
3.3.1 Ανάπτυξη νησιών εκτός κοινοτικού χώρου.....	3-73
3.3.2 Τοπική Ανάπτυξη.....	3-73
3.3.3 Πολιτική για το Περιβάλλον.....	3-82
3.3.4 Αγροτική πολιτική.....	3-89
3.3.5 Τουριστική Πολιτική.....	3-91
3.3.6 Χωροταξική πολιτική.....	3-97
3.3.7 Πολιτική ανταγωνισμού.....	3-105
3.3.8 Πολιτική απασχόλησης.....	3-107
3.3.9 Ενεργειακή πολιτική και Περιβάλλον.....	3-109
3.3.10 Δίκτυα συνεργασίας και ενσωμάτωσης των νησιών στον ευρωπαϊκό και διεθνή χώρο.....	3-117
3.4 ΟΙ ΝΗΣΙΩΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΩΣ ΠΕΔΙΟ ΑΣΚΗΣΗΣ ΚΟΙΝΟΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ: ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	3-119
3.4.1 Οι υπερπεριφερειακές περιοχές της ΕΕ.....	3-119
3.4.2 Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης 1994 - 1999.....	3-120
3.4.3 Οι συνδρομές του Ευρωπαϊκού Ταμείου Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΕΤΠΑ) στις νησιωτικές περιφέρειες.....	3-122

3.4.4 Η χρηματοδότηση του Ταμείου Συνοχής στις ελληνικές νησιωτικές περιφέρειες.....	3-124
3.4.5 Περιφερειακά Επιχειρησιακά Προγράμματα (ΠΕΠ).....	3-127
3.4.6 Γενικές παρατηρήσεις.....	3-132

4. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ: Η ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ ΩΣ ΠΕΔΙΟ ΑΣΚΗΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ 4-136

4.1 Η ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ.....	4-137
4.1.1 Πληθυσμιακά χαρακτηριστικά.....	4-138
4.1.2 Εργατικό δυναμικό και αγορά εργασίας.....	4-138
4.1.3 Το αναπτυξιακό πρότυπο.....	4-138
4.1.4 Δίκτυα επικοινωνιών.....	4-140
4.1.5 Η περιφερειακότητα.....	4-141
4.2 ΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ.....	4-141
4.3 ΤΑ ΙΟΝΙΑ ΝΗΣΙΑ ΩΣ ΠΕΔΙΟ ΑΣΚΗΣΗΣ ΤΗΣ ΔΙΑΡΘΡΩΤΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ.....	4-151
4.4 ΤΟ ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΟ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΟ ΠΡΟΤΥΠΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ (ΧΩΡΙΚΗ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ) ΚΑΙ ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ.....	4-154
4.4.1 Το επιθυμητό σενάριο.....	4-155
4.4.2 Βελτίωση των επικοινωνιών και ενίσχυση της οικονομίας.....	4-156
4.4.3 Πολιτική για την προστασία του περιβάλλοντος.....	4-156
4.4.4 Η βελτίωση των εξωτερικών σχέσεων.....	4-157
4.4.5 Οι επιπτώσεις για την περιφέρεια των Ιονίων Νήσων.....	4-157
4.5 ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑΣ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ ΓΙΑ ΤΑ ΚΥΡΙΟΤΕΡΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ ΚΑΙ ΕΚΤΙΜΗΣΕΙΣ ΤΩΝ ΕΠΙΠΤΩΣΕΩΝ ΤΟΥΣ.....	4-160
4.5.1 Γενικά συμπεράσματα του ΜΟΠ στην περιφέρεια Ιονίων Νήσων.....	4-161
4.5.2 ΠΕΠ Ιονίων Νήσων 1989 - 1993.....	4-162
4.5.3 ΠΕΠ Ιονίων Νήσων 1994 - 1999.....	4-163
4.5.4 Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER I.....	4-165
4.5.5 Κοινοτική Πρωτοβουλία HORIZON 1.....	4-166
4.5.6 Κοινοτική Πρωτοβουλία ENVIREG.....	4-166
4.5.7 Κοινοτική Πρωτοβουλία INTERREG I.....	4-166
4.5.8 Κοινοτική Πρωτοβουλία INTERREG II.....	4-166

5. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ: ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΩΝ ΜΙΚΡΩΝ ΝΗΣΙΩΝ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ 5-167

5.1 ΣΑΝΤΟΡΙΝΗ (ΘΗΡΑ).....	5-168
5.1.1 Γενικά - Γεωγραφικά και διοικητικά στοιχεία.....	5-168
5.1.2 Αρχαιολογικά και ιστορικά στοιχεία.....	5-169
5.1.3 Γεωμορφολογία, ακτές, ύδατα.....	5-169
5.1.4 Γεωλογικά στοιχεία.....	5-171
5.1.5 Οικονομικά στοιχεία, χρήσεις γης και καλλιέργειες.....	5-172
5.1.6 Συγκοινωνίες και μεταφορές.....	5-173
5.1.7 Αστικά χαρακτηριστικά.....	5-174
5.1.8 Γενική συνθετική εικόνα της Σαντορίνης, συμπεράσματα και προτάσεις..	5-175
5.2 ΑΜΟΡΓΟΣ.....	5-177
5.2.1 Γενικά - Γεωγραφικά και διοικητικά στοιχεία.....	5-177
5.2.2 Αρχαιολογικά και ιστορικά στοιχεία.....	5-178
5.2.3 Γεωμορφολογία, ακτές, ύδατα.....	5-178
5.2.4 Γεωλογικά στοιχεία.....	5-180
5.2.5 Οικονομικά στοιχεία, χρήσεις γης και καλλιέργειες.....	5-180
5.2.6 Συγκοινωνίες και μεταφορές.....	5-181
5.2.7 Αστικά χαρακτηριστικά.....	5-182

5.2.8 Γενική συνθετική εικόνα της Αμοργού, συμπεράσματα και προτάσεις.....	5-183
5.3 ΜΥΚΟΝΟΣ.....	5-187
5.3.1 Γενικά - Γεωγραφικά και διοικητικά στοιχεία.....	5-187
5.3.2 Αρχαιολογικά και ιστορικά στοιχεία.....	5-187
5.3.3 Γεωμορφολογία, ακτές, ύδατα και γεωλογικά στοιχεία.....	5-188
5.3.4 Οικονομικά στοιχεία, χρήσεις γης και καλλιέργειες.....	5-188
5.3.5 Συγκοινωνίες και μεταφορές.....	5-189
5.3.6 Αστικά χαρακτηριστικά.....	5-189
5.3.7 Γενική συνθετική εικόνα της Μυκόνου, συμπεράσματα και προτάσεις.....	5-190
5.4 ΜΗΛΟΣ.....	5-192
5.4.1 Γενικά - Γεωγραφικά και διοικητικά στοιχεία.....	5-192
5.4.2 Γεωμορφολογία, ακτές, ύδατα.....	5-193
5.4.3 Γεωλογικά στοιχεία.....	5-194
5.4.4 Οικονομικά στοιχεία, χρήσεις γης και καλλιέργειες.....	5-196
5.4.5 Συγκοινωνίες και μεταφορές.....	5-198
5.4.6 Αστικά χαρακτηριστικά.....	5-198
5.4.7 Γενική συνθετική εικόνα για τη Μήλο, συμπεράσματα και προτάσεις.....	5-199
5.5 ΣΚΙΑΘΟΣ.....	5-201
5.5.1 Γενικά - Γεωγραφικά και διοικητικά στοιχεία.....	5-201
5.5.2 Γεωμορφολογία, ακτές, ύδατα.....	5-202
5.5.3 Γεωλογικά στοιχεία.....	5-203
5.5.4 Οικονομικά στοιχεία, χρήσεις γης και καλλιέργειες.....	5-204
5.5.5 Συγκοινωνίες και μεταφορές.....	5-205
5.5.6 Αστικά χαρακτηριστικά.....	5-206
5.5.7 Γενική συνθετική εικόνα για τη Σκιάθο, συμπεράσματα και προτάσεις.....	5-207
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	210

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

ΠΙΝΑΚΑΣ 1	1-23
ΠΙΝΑΚΑΣ 2	3-50
ΠΙΝΑΚΑΣ 3	3-53
ΠΙΝΑΚΑΣ 4	3-55
ΠΙΝΑΚΑΣ 5	3-58
ΠΙΝΑΚΑΣ 6	3-61
ΠΙΝΑΚΑΣ 7	3-63
ΠΙΝΑΚΑΣ 8	3-63
ΠΙΝΑΚΑΣ 9	3-70
ΠΙΝΑΚΑΣ 10	3-71
ΠΙΝΑΚΑΣ 11	3-121
ΠΙΝΑΚΑΣ 12	3-123
ΠΙΝΑΚΑΣ 13	3-124
ΠΙΝΑΚΑΣ 14	3-125
ΠΙΝΑΚΑΣ 15	3-130
ΠΙΝΑΚΑΣ 16	4-143
ΠΙΝΑΚΑΣ 17	4-145
ΠΙΝΑΚΑΣ 18	4-147
ΠΙΝΑΚΑΣ 19	4-162
ΠΙΝΑΚΑΣ 20	4-164

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

CLRAE:	Standing Conference of the Local and Regional Authorities of Europe
INSULA:	International Scientific Council for Island Development
UNCTAD:	United Nations Conference on Trade and Development
ΑΕΠ:	Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν
ΑΠΕ:	Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας
ΕΑΠΤΑ:	Ειδικό Αναπτυξιακό Πρόγραμμα Τοπικής Αυτοδιοίκησης
ΕΕ:	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΚ:	Ευρωπαϊκή Κοινότητα
ΕΚΑΧ:	Ευρωπαϊκή Κοινοπραξία Άνθρακα και Χάλυβα
ΕΚΤ:	Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο
ΕΟΚ:	Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα
ΕΟΠ:	Ειδικό Ολοκληρωμένο Πρόγραμμα
ΕΤΕ:	Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων
ΕΤΠΑ:	Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης
ΗΕ:	Ηνωμένα Έθνη
ΗΠΑ:	Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής
ΙΠΑ:	Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης
ΚΑΠ:	Κοινή Αγροτική Πολιτική
ΚΠΣ:	Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης
ΜΟΠ:	Μεσογειακό Ολοκληρωμένο Πρόγραμμα
ΝΚΜ:	Νέο Κοινοτικό Μέσο
ΟΗΕ:	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ΟΟΣΑ:	Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης
ΟΤΑ:	Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης
ΠΔΕ:	Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων
ΠΕΠ:	Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
ΥΠΕΘΟ:	Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας
ΧΜΠΑ:	Χρηματοδοτικό Μέσο Προσανατολισμού Αλιείας

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το κείμενο που ακολουθεί αποτελεί διπλωματική εργασία για τη λήψη του Μεταπτυχιακού Τίτλου Σπουδών από το Τμήμα Αστικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Παντείου Πανεπιστημίου.

Η επιλογή του θέματος βασίστηκε στην ολοένα και αυξανόμενη σημασία που δίνεται από την Ευρωπαϊκή Ένωση στην ανάπτυξη των νησιών και γενικότερα των νησιωτικών περιφερειών του κοινοτικού χώρου. Η τάση αυτή, που εμπλέκει σχεδόν όλες τις επιμέρους κοινοτικές πολιτικές, όπως την αγροτική, την τουριστική, την περιβαλλοντική, την ενεργειακή, την πολιτική μεταφορών και επικοινωνιών, κ.λ.π. δικαιολογείται από την ύπαρξη πληθώρας αναπτυξιακών προβλημάτων στις περιφέρειες αυτές που αφορούν όλους τους παραπάνω τομείς. Τα προβλήματα αυτά προκύπτουν κατά κύριο λόγο από τη θέση των περιφερειών αυτών στο γεωγραφικό χώρο που αυτόματα τις τοποθετεί σε μειονεκτική, σε σχέση με άλλες περιφέρειες, κατηγορία στο εθνικό και διεθνές οικονομικό σύστημα. Η γεωγραφική απομόνωση οδηγεί τις περιοχές αυτές σε ένα καθεστώς γενικότερης οικονομικής και κοινωνικής απομόνωσης, με δυσμενείς συνέπειες σε τρία χωρικά επίπεδα:

- στο τοπικό επίπεδο, προκαλώντας ανεργία, μετανάστευση (που οδηγεί σε δημογραφικό μαρασμό), αλλά και εντάσεις που βρίσκουν την έκφρασή τους σε τοπικά κινήματα και αντιπαράθεσεις
- στο εθνικό επίπεδο, διευρύνοντας τις περιφερειακές ανισότητες με δυσμενείς συνέπειες για το σύνολο της οικονομίας και προκαλώντας αστάθειες γεωπολιτικής φύσης, όπως υποδεικνύει το ελληνικό παράδειγμα και τέλος
- στο υπερεθνικό επίπεδο, οδηγώντας σε κίνδυνο τη διαδικασία της οικονομικής και κοινωνικής ολοκλήρωσης και κατ' επέκταση τη συνοχή του ευρωπαϊκού χώρου.

Η πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τις νησιωτικές περιοχές, που θα επιχειρηθεί να αποτυπωθεί και να αναλυθεί όσο είναι δυνατόν, στα πλαίσια της παρούσας εργασίας, αφορά και τα τρία παραπάνω επίπεδα, εφόσον περιλαμβάνει εκτός από δράσεις εθνικού ή και τοπικού χαρακτήρα, πρωτοβουλίες και σχέδια για την προώθηση της διακρατικής συνεργασίας και τη δημιουργία δικτύων σε υπερεθνικό επίπεδο. Οι μορφές αυτές συνεργασίας έχουν σα στόχο την άρση της περιφερειακότητας των νησιωτικών περιοχών και κατ'επέκταση την προώθηση της ολοκλήρωσης του ευρωπαϊκού χώρου, η οποία θεωρείται απαραίτητη για την επίτευξη της αύξησης της ανταγωνιστικότητας της ευρωπαϊκής οικονομίας.

Στο σημείο αυτό πρέπει να διευκρινιστεί ότι η κοινοτική πολιτική για τις νησιωτικές περιφέρειες δεν είναι εντελώς σαφής και διαμορφωμένη. Για το λόγο αυτό ένας από τους σκοπούς της εργασίας είναι, εκτός από την καταγραφή των δράσεων που απευθύνονται αποκλειστικά σε νησιωτικές περιφέρειες, η απομόνωση των στοιχείων εκείνων στο σύνολο των κοινοτικών πολιτικών που τις αφορούν ιδιαίτερα.

Η προσέγγιση αυτή δικαιολογείται από το γεγονός ότι σε όλα τα επίπεδα οι περισσότερες κοινοτικές πολιτικές εξειδικεύονται στα ιδιάζοντα χαρακτηριστικά και προβλήματα των νησιωτικών περιφερειών, υιοθετώντας δράσεις για τον τουρισμό, την αλιεία, τη γεωργία, την ενέργεια, το περιβάλλον και γενικότερα για τομείς που προσφέρονται για την τόνωση της οικονομικής βάσης των περιοχών αυτών και εκμεταλλεύονται τα συγκριτικά τους πλεονεκτήματα.

Στην παραπάνω προσέγγιση θα επιχειρήσουμε να εντάξουμε και τις ελληνικές νησιωτικές περιφέρειες, η μελέτη των οποίων παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, λόγω της ιδιότυπης γεωμορφολογίας του ελληνικού νησιωτικού χώρου η οποία έχει οδηγήσει, σε συνδυασμό με την ιστορική συγκυρία, στη διαμόρφωση μιας ιδιαίτερα δυσμενούς κατάστασης, με κύρια χαρακτηριστικά την πολυδιάσπαση του οικονομικού και κοινωνικού χώρου και την απομόνωση πολλών νησιωτικών περιοχών. Η ένταση και η μορφή του περιφερειακού προβλήματος της χώρας μας χρήζει άμεσης και σοβαρής αντιμετώπισης, όχι μόνο για την προσαρμογή της Ελλάδας σε ένα ολοένα και περισσότερο ανταγωνιστικό διεθνές οικονομικό περιβάλλον, αλλά και για εθνικά στρατηγικούς λόγους που θέτουν σε κίνδυνο την εθνική μας κυριαρχία.

Συνοψίζοντας, οι στόχοι της εργασίας αυτής είναι οι εξής:

- η αποτύπωση του ιδιαίτερου χαρακτήρα και των προβλημάτων των νησιών και των νησιωτικών περιφερειών σε διεθνές, ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο και η δικαιολόγηση του χαρακτηρισμού τους ως ειδική κατηγορία χωρικών ενότητων που χρήζουν εξειδικευμένης αντιμετώπισης και μέτρων πολιτικής
- η συνοπτική καταγραφή των ευρωπαϊκών - και όχι μόνο - πολιτικών για τις νησιωτικές περιφέρειες, με ιδιαίτερη αναφορά στην Ελλάδα
- το κατά πόσο στα πλαίσια του Β' Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης (ΚΠΣ) έχει ληφθεί υπόψη η ιδιαιτερότητα των νησιωτικών περιοχών στο σχεδιασμό των Περιφερειακών Επιχειρησιακών Προγραμμάτων (ΠΕΠ)
- η πιθανολόγηση των αναπτυξιακών επιπτώσεων των κοινοτικών πολιτικών στις νησιωτικές περιφέρειες, η διαπίστωση των δυνατοτήτων και των περιορισμών τους στην αντιμετώπιση των ιδιαζόντων αναπτυξιακών προβλημάτων που αυτές αντιμετωπίζουν και, τέλος, η

διερεύνηση της σύμπλευσής τους με τις νέες τάσεις της ευρωπαϊκής περιφερειακής πολιτικής για τις νησιωτικές περιοχές. Και τέλος,

- η διατύπωση προβληματισμών υπό το πρίσμα μελετών περιπτώσεων για ελληνικές νησιωτικές περιφέρειες και νησιά, σχετικά με το αν η Ελλάδα εκμεταλλεύεται επαρκώς τις δυνατότητες που παρέχουν οι νέες τάσεις της ευρωπαϊκής περιφερειακής πολιτικής για τις νησιωτικές περιοχές και αν η εφαρμοζόμενη πολιτική είναι κατάλληλα προσαρμοσμένη στις ιδιομορφίες, τις δυνατότητες και τα προβλήματα του ελληνικού νησιωτικού χώρου, συνεισφέροντας κατά τον τρόπο αυτό στην ανάπτυξή του.

Στο *πρώτο κεφάλαιο* παρουσιάζεται η φύση του περιφερειακού προβλήματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της χώρας μας καθώς και τα μέσα πολιτικής που χρησιμοποιούνται, τόσο σε εθνικό όσο και σε υπερεθνικό επίπεδο, για την αντιμετώπιση του προβλήματος αυτού.

Στο *δεύτερο κεφάλαιο* παρουσιάζονται οι ιδιαιτερότητες των νησιωτικών περιφερειών με αναφορές σε συγκεκριμένα παραδείγματα, ενώ παράλληλα επιχειρείται μια διερεύνηση της θεωρίας της περιφερειακής ανάπτυξης σχετικά με τα προβλήματα ανάπτυξης των παράκτιων και νησιωτικών περιοχών, για τους τρόπους άρσης της περιφερειακότητας και της γεωγραφικής, οικονομικής και κοινωνικής απομόνωσης των ακριτικών και νησιωτικών περιοχών διεθνώς και γενικότερα για την αντιμετώπιση όλων των προβλημάτων που απορρέουν από τις ιδιομορφίες των παραπάνω χωρικών ενότητων.

Στο *τρίτο κεφάλαιο*, αφού γίνει μια παράθεση διαφόρων στοιχείων για τα νησιά στην Ευρώπη Ένωση αλλά και σ'όλο τον κόσμο, τονίζεται ο ιδιαίτερος νησιωτικός χαρακτήρας της Ελλάδας μέσω μιας ακριβούς καταγραφής του αριθμού και της έκτασης των νησιών της, καθώς και των αντικειμενικών προβλημάτων που αντιμετωπίζουν. Στη συνέχεια γίνεται μια εκτεταμένη αλλά όχι εξαντλητική αναφορά στα υπάρχοντα μέσα περιφερειακής πολιτικής της Ευρωπαϊκής Κοινότητας για την ανάπτυξη των νησιωτικών περιφερειών, όπου γίνεται αναφορά τόσο στο ρόλο και τη συμβολή των Περιφερειακών Επιχειρησιακών Προγραμμάτων (ΠΕΠ) όσο και σε όλες τις σχετικές κοινοτικές πρωτοβουλίες (INTERREG, ENVIREG, κ.λ.π.) και χρηματοδοτήσεις των Διαρθρωτικών Ταμείων. Απώτερος σκοπός του κεφαλαίου αυτού είναι η διατύπωση συμπερασμάτων τόσο για τις σύγχρονες τάσεις της ευρωπαϊκής περιφερειακής πολιτικής όσον αφορά τις νησιωτικές, απομονωμένες και παραμεθόριες περιφέρειες, όσο και να διαπιστωθεί κατά πόσο η Ελλάδα, μια χώρα κατεξοχήν νησιωτική, εκμεταλλεύτηκε τις ευκαιρίες που της προσφέρθηκαν ώστε να δώσει έμφαση στην ανάπτυξη των νησιών της.

Το *τέταρτο κεφάλαιο* εξαντλείται στη μελέτη περίπτωσης (case study) της περιφέρειας Ιονίων Νήσων. Η περιφέρεια επιλέχτηκε λόγω του έντονου νησιωτικού χαρακτήρα της (αποτελεί νησιωτικό σύμπλεγμα με πληθώρα νησιών, σε αντίθεση με την Κρήτη) και

παρουσιάζεται ως ένα πεδίο δράσεων μιας πολιτικής ολοκληρωμένης ανάπτυξης, που ασκείται τόσο μέσω του αντίστοιχου ΠΕΠ όσο και από άλλες χρηματοδοτήσεις (κοινοτικές πρωτοβουλίες, κ.λ.π.).

Το πέμπτο και τελευταίο κεφάλαιο είναι αφιερωμένο σε μελέτες περιπτώσεων που αφορούν επιλεγμένα μικρά νησιά του ελληνικού χώρου, των οποίων θα επιχειρήσουμε να παρουσιάσουμε τα προβλήματα και τις δυνατότητες ανάπτυξης, αυτή τη φορά όμως σε μικρο - τοπικό επίπεδο.

Οφείλω να εκφράσω τις ευχαριστίες μου κατ'αρχάς στον επιβλέποντα καθηγητή κύριο Ηλία Σιδηρόπουλο, που με την εποπτεία και το έντονο ενδιαφέρον του σε όλα τα στάδια της εργασίας κατέστησε δυνατή την εκπόνησή της. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω επίσης στους υπεύθυνους του γραφείου τεκμηρίωσης του Παντείου Πανεπιστημίου για τη βιβλιογραφική υποστήριξη και τη συνεργασιμότητά τους.

1. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: Η ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ

1.1 ΤΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΚΑΙ Η ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ

Η ιδρυτική *Συνθήκη της Ρώμης* του 1958 δεν έκανε καμία αναφορά για την εφαρμογή μιας κοινοτικής πολιτικής περιφερειακής ανάπτυξης. Ενώ όμως κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '60 οι *ανισότητες* μεταξύ των κρατών - μελών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας μειώθηκαν¹ με αποτέλεσμα τη σύγκλιση των οικονομιών, τη δεκαετία του '70 η κατάσταση αυτή αντιστράφηκε - εξέλιξη που αποδόθηκε στις δύο πετρελαϊκές κρίσεις του 1973 και 1979 - οδηγώντας σε εκτεταμένες ανισότητες τόσο μεταξύ των κρατών - μελών όσο και μεταξύ των περιφερειών. Οι εξελίξεις αυτές διέψευσαν τη νεοκλασική αντίληψη της αυτόματης εξισορρόπησης των περιφερειακών ανισοτήτων, στην οποία είχαν βασίσει τις ελπίδες τους για οικονομική σύγκλιση τα έξι ιδρυτικά μέλη της - τότε - ΕΟΚ. Η θεωρία αυτή πρεσβεύει ότι οι περιφερειακές ανισότητες οφείλονται στις διαφορές στα αποθέματα κεφαλαίου, εργασίας και τεχνολογίας και ότι υπό την προϋπόθεση της ελεύθερης μετακίνησης των συντελεστών της παραγωγής θα υπάρξει αυτόματα ροπή για εξίσωση των αμοιβών των συντελεστών παραγωγής, μείωση της ανεργίας και κατά συνέπεια σταδιακή εξάλειψη των περιφερειακών ανισοτήτων. Στην πράξη δηλαδή η τότε ΕΟΚ πίστευε ότι οι ανισότητες αυτές ήταν προσωρινές και ότι θα μπορούσαν να μειωθούν στο ελάχιστο με τον προσεκτικό συντονισμό των εθνικών οικονομικών πολιτικών και την απλή υιοθέτηση φιλελεύθερων αρχών και της Κοινής Αγοράς. Η διάψευση μιας τέτοιας προοπτικής δικαίωσε την αντίθετη θεωρητική άποψη, ότι δηλαδή η συσσώρευση κεφαλαίου και εργασίας στις περιοχές ταχείας ανάπτυξης - που θα προσελκυστούν σ'αυτές λόγω των συγκριτικών πλεονεκτημάτων τους - θα υποβαθμίσουν τις λιγότερο αναπτυγμένες περιφέρειες και θα αυξήσουν τις περιφερειακές ανισότητες. Χαρακτηριστική είναι η ρήση του F. Perroux (1995), που έλεγε ότι η ολοκλήρωση και ανάπτυξη των καθυστερημένων περιοχών είναι διαδικασίες ασυμβίβαστες και ότι η πολιτική που αποσκοπεί στην ολοκλήρωση ευνοεί τις περιφέρειες που διαθέτουν πόλους ανάπτυξης σε βάρος των ήδη υπανάπτυκτων περιοχών.

¹ Ο συνηθέστερος τρόπος μέτρησης των περιφερειακών ανισοτήτων στις εκπονηθείσες από την ΕΕ μελέτες είναι η σύγκριση των επιπέδων (κατά κεφαλή) εισοδήματος. Οι μετρήσεις αυτές δεν

Ανάλογη κριτική κάνει και ο Myrdal (1969), ο οποίος ισχυρίζεται ότι στην πραγματικότητα δεν λειτουργεί ο τέλειος ανταγωνισμός και δεν υφίσταται η πλήρης κινητικότητα των συντελεστών παραγωγής στο χώρο που θα μπορούσε να δημιουργήσει αυτόματη περιφερειακή ισορροπία. Κατ'αυτόν τον τρόπο η ένταση των περιφερειακών ανισοτήτων και η στασιμότητα των ρυθμών μεγέθυνσης στις περιοχές της Κοινότητας με χαμηλό κατά κεφαλή ΑΕΠ έφεραν για πρώτη φορά στο προσκήνιο την αναγκαιότητα για μια αυτόνομη και δυναμική περιφερειακή πολιτική. Τα προβλήματα υπανάπτυξης των νησιωτικών περιοχών φαίνεται να επιβεβαιώνουν τις παραπάνω απόψεις, εφόσον η γεωγραφική τους απομόνωση και η έλλειψη των απαραίτητων συγκριτικών πλεονεκτημάτων απέτρεψαν την εγκατάσταση σε αυτά κεφαλαίου και βιομηχανιών, παραγόντων που για τις περισσότερες περιφέρειες ήταν ο "προωθητήρας" της οικονομικής τους ανόρθωσης.

Μέχρι το 1975 οι παρεμβάσεις περιφερειακής πολιτικής βρίσκονταν στην αρμοδιότητα των κρατών - μελών² ενώ η Κοινότητα έδινε απλώς την έγκρισή της. Η απουσία μιας σαφώς διαμορφωμένης κοινοτικής περιφερειακής πολιτικής υποκαθίστατο βασικά από το ΕΤΠΑ, που ήταν επιφορτισμένο με την ενίσχυση των εθνικών περιφερειακών πολιτικών μέσω της χρηματοδότησης επενδύσεων κυρίως στις υποδομές, το ΕΚΤ, και το ΕΓΤΠΕ.

Οι περιφερειακές ανισότητες εντάθηκαν σημαντικά όταν άρχισαν να λαμβάνουν χώρα οι διαδοχικές διευρύνσεις της Κοινότητας, αρχής γενομένης το 1973 με την Αγγλία, τη Δανία και την Ιρλανδία, στη συνέχεια το 1981 με την Ελλάδα και, τέλος, το 1986 με την Ισπανία και την Πορτογαλία. Παράλληλα, η δυσμενής διεθνής οικονομική συγκυρία, εξαιτίας κυρίως των δύο πετρελαϊκών κρίσεων και η εμμονή στις αρχές της αγοράς σαν μέσο καταπολέμησης των περιφερειακών ανισοτήτων οδήγησαν σε μια νέα έξαρση του φαινομένου.

Οι εξελίξεις αυτές οδήγησαν στη θεσμοθέτηση της περιφερειακής πολιτικής της Κοινότητας το 1986 με την *Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη*, όπου αναφέρεται ρητά ότι: "για να προαχθεί η αρμονική ανάπτυξη του συνόλου της Κοινότητας, η Κοινότητα αναπτύσσει και εξακολουθεί τη δράση της με σκοπό την ενίσχυση της οικονομικής και κοινωνικής της συνοχής. Η Κοινότητα αποσκοπεί ιδιαίτερα στη μείωση του χάσματος μεταξύ των διαφόρων περιοχών και στη μείωση της καθυστέρησης των πλέον μειονεκτικών περιοχών (άρθρο 130Α)". Πριν από το 1985 η Κοινότητα δεν χρηματοδοτούσε προγράμματα περιφερειακής ανάπτυξης, αλλά μόνο συγκεκριμένα έργα βάσει επενδυτικών σχεδίων. Από το 1985 και μετά, με βάση το νέο κανονισμό λειτουργίας του ΕΤΠΑ, άρχισαν να χρηματοδοτούνται κοινοτικά και εγκεκριμένα εθνικά προγράμματα, όπως τα Μεσογειακά Ολοκληρωμένα Προγράμματα (ΜΟΠ).

αντανακλούν όμως πάντα και τα σοβαρά προβλήματα που προκύπτουν από τις δημογραφικές ανισότητες, τις ανισότητες στην παροχή εκπαίδευσης και κατάρτισης, στην ανεργία, κ.λ.π.
² Παρά την ίδρυση το 1968 της 16ης Γενικής Διεύθυνσης Περιφερειακής Πολιτικής.

Παρά την εξέλιξη αυτή, το 1988 το κατά κεφαλή ν εισόδημα των δέκα πλουσιότερων περιφερειών έφτασε να είναι πάνω από τρεις φορές μεγαλύτερο από εκείνο των φτωχότερων δέκα. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι το 1987 η διαφορά μεταξύ του υψηλότερου ΑΕΠ ανά κάτοικο που σημειώνεται στην περιφέρεια του Groningen της Ολλανδίας και του χαμηλότερου που σημειώνεται στη Θράκη, η διαφορά είναι 1 προς 5,5³. Εκείνη την εποχή εντάθηκαν επίσης οι δυσμενείς επιπτώσεις μιας σειράς αποσταθεροποιητικών παραγόντων, κυρίως διαρθρωτικής φύσεως, στους οποίους κατά βάση οφείλεται το περιφερειακό πρόβλημα στην Ευρωπαϊκή Ένωση και που αφορούν τις διαφορές που παρουσιάζουν οι περιφέρειες στην παραγωγικότητα της εργασίας, την ανεργία, την αποβιομηχάνιση, το ακολουθούμενο μοντέλο οικονομικής ανάπτυξης, τη δημογραφική σύνθεση του πληθυσμού και κυρίως το ποσοστό του ενεργού πληθυσμού στο σύνολο, την υποβάθμιση του περιβάλλοντος, το βαθμός αστικοποίησης, κ.λ.π.

Η αναγκαιότητα για τη λήψη αποφασιστικών μέτρων για την αντιμετώπιση του προβλήματος γίνεται περισσότερο αποδεκτή, όταν συνειδητοποιείται ότι οι ανισότητες μεταξύ των περιφερειών και των κρατών έρχονται σε τελική ανάλυση σε αντίθεση με τη διαδικασία δημιουργίας της *εσωτερικής αγοράς*⁴, η ολοκλήρωση της οποίας θα επιτρέψει μεν στο σύνολο της ευρωπαϊκής οικονομίας να αναπτυχθεί με ταχύτερους ρυθμούς αντιμετωπίζοντας αποτελεσματικότερα τον ανταγωνισμό από τις ΗΠΑ και την Ιαπωνία, αλλά από την άλλη μεριά εκτιμάται ότι θα προκαλέσει έντονα αποσταθεροποιητικά προβλήματα στις λιγότερο εύπορες περιφερειακές οικονομίες της Κοινότητας. Τα προβλήματα αυτά οφείλονται σε μια σειρά από παράγοντες που έχουν να κάνουν με την κατάργηση των προστατευτικών πολιτικών και φραγμών των εθνικών κρατών, σε συνδυασμό με τα αυστηρά προγράμματα λιτότητας που επιτάσσει η σύγκλιση των εθνικών οικονομιών στα πλαίσια της οικονομικής και νομισματικής ένωσης και τα οποία περιορίζουν την εμβέλεια των εθνικών περιφερειακών πολιτικών.

Οι αντιτιθέμενοι, σε τελική ανάλυση, στόχοι της εγκαθίδρυσης ενός ενοποιημένου οικονομικού χώρου και μιας ενιαίας εσωτερικής αγοράς, από τη μία, και η εντατικοποίηση των περιφερειακών διαφορών, από την άλλη, οδήγησαν στο να γίνει αναφορά για πρώτη φορά, στην Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη, στην έννοια της *συνοχής* η οποία τονίζει την περιφερειακή διάσταση και εξυπνοεί την ανάγκη μείωσης των περιφερειακών ανισοτήτων⁵. Παράλληλα τίθεται για πρώτη φορά επί τάπητος το επίκαιρο ζήτημα της "σύγκλισης ή συνοχής".

³ Μαραβέγιας Ν., "Περιφερειακή Πολιτική", στο Μαραβέγιας Ν. και Τσινισιζέλης Μ. (επιμ.), *Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση: Θεωρία και Πολιτική*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1991, σ. 185.

⁴ Σύμφωνα με την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη και τη Λευκή Βίβλο ως *εσωτερική αγορά* ορίζεται "ο χώρος χωρίς εσωτερικά σύνορα μέσα στον οποίο εξασφαλίζεται η ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων, των προσώπων, των υπηρεσιών και των κεφαλαίων".

⁵ Ιωακείμίδης Π., *Η Ευρωπαϊκή Κοινότητα και η Ελλάδα στη νέα προοπτική*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1990, σ. 200.

Η συνοχή μπορεί να επιτευχθεί με κατάλληλες κοινοτικές πολιτικές και δράσεις για τη μεταφορά πόρων στις λιγότερο εύπορες οικονομίες, ώστε να επιτύχουν το διαρθρωτικό εκσυγχρονισμό τους και να αντιμετωπίσουν τις συνέπειες της εγκαθίδρυσης της εσωτερικής αγοράς⁶. Η συνειδητοποίηση του γεγονότος αυτού οδήγησε στην *αναμόρφωση των Διαρθρωτικών Ταμείων* το 1988 και στο *διπλασιασμό των πόρων*⁷ που αυτά διέθεταν. Η ενίσχυση των διαρθρωτικών πολιτικών της Κοινότητας θεωρήθηκε απολύτως αναγκαία, λόγω της σοβαρότητας του περιφερειακού προβλήματος στην ΕΕ που η έκτασή του δείχνει ακόμα μεγαλύτερη συγκρίνοντάς το με το ανάλογο πρόβλημα στις ΗΠΑ: στην ΕΕ οι ανισότητες σε όρους εισοδήματος είναι δυο φορές μεγαλύτερες απ'ό,τι στις ΗΠΑ, ενώ στην ανεργία τρεις φορές⁸.

Ο διπλασιασμός των πόρων των Διαρθρωτικών Ταμείων αποσκοπεί στην εξυπηρέτηση των δύο αλληλοσυσχετιζόμενων στόχων που αναφέρθηκαν παραπάνω, δηλαδή στην εγκαθίδρυση της Ενιαίας Εσωτερικής Αγοράς και στην επίτευξη οικονομικής και κοινωνικής συνοχής. Για την επίτευξη των στόχων αυτών παράλληλα με το διπλασιασμό των πόρων τίθεται σε εφαρμογή μια νέα πολιτική που εισάγει δύο καινοτομίες⁹:

1. την έννοια της *ολοκληρωμένης ανάπτυξης*, που σημαίνει την προώθηση του τοπικού ή ενδογενούς δυναμικού μιας περιοχής και
2. την έννοια του *προγράμματος*, που αντικαθιστά την πολιτική των μεμονωμένων έργων.

Ολοκληρωμένο πρόγραμμα σημαίνει ότι:

1. οι δράσεις δεν αφορούν πλέον μεμονωμένες ενέργειες αλλά εντάσσονται σε περιφερειακά προγράμματα που καταρτίζουν οι ίδιες οι περιφέρειες, κινητοποιώντας όλους τους διαθέσιμους τοπικούς πόρους και πετυχαίνοντας την εσωτερική συνοχή κάθε προγράμματος (αλληλοσυμπληρούμενοι στόχοι και ενέργειες) και
2. η κοινοτική υποστήριξη εκδηλώνεται με όλα τα διαθέσιμα χρηματοδοτικά μέσα (συμπληρωματικότητα δράσεων των διαρθρωτικών ταμείων).

Στο παραπάνω πλαίσιο λειτουργεί η *περιφερειακή πολιτική* εστιάζοντας τη δράση της σε περιοχές:

- χαμηλού επιπέδου οικονομικής ανάπτυξης, που στηρίζονται στον αγροτικό τομέα και χαρακτηρίζονται από μεγάλη ανεργία και έλλειψη υποδομής και

⁶ Τα μέτρα που έλαβε η ΕΕ αλλά και η Ελλάδα προς την κατεύθυνση της συνοχής παρουσιάζονται στη συνέχεια του κεφαλαίου αυτού.

⁷ 176 δις ECU για την περίοδο 1993 - 1999 έναντι 67 δις για την προηγούμενη περίοδο 1989 - 1993.

⁸ Παπαδάκη - Γιώτη Ο., Ψυχάρης Γ., Αρταβάνη Μ., "Στοιχεία του περιφερειακού προβλήματος στην Ελλάδα και στις χώρες της ΕΟΚ", πανεπ. παραδόσεις, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, χ.χ., (δακτυλ.).

⁹ Κλωνής Δ., Κουμπιάς Ν., Ντερμανάκης Ν., Παπαπετρόπουλος Π., Σιώζος Κ., "Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης και ελληνική οικονομία", πανεπ. εργασία, Πάντειο πανεπιστήμιο, Αθήνα, 1996, (δακτυλ.), σ. 6 - 7.

- βιομηχανικής παρακμής, που στηρίζονται σε βιομηχανικούς κλάδους που βρίσκονται σε μαρασμό και χαρακτηρίζονται από παρατεταμένη ανεργία.

Οι νησιωτικές περιοχές της ΕΕ ανήκουν στη συντριπτική τους πλειοψηφία στην πρώτη κατηγορία. Οι έννοιες της ολοκληρωμένης ανάπτυξης και των ολοκληρωμένων προγραμμάτων φαίνεται να ταιριάζουν απόλυτα στη φύση και στο χαρακτήρα των αναπτυξιακών τους προβλημάτων, καθώς και στον ιδιόμορφο χαρακτήρα τους σαν απομονωμένες χωρικές ενότητες με διαρθρωτικά προβλήματα σ'όλους τους τομείς της οικονομίας τους, παρά το γεγονός ότι κάτι τέτοιο δεν αναφέρεται ρητά στα επίσημα κείμενα της ΕΕ, παρά μόνο σε εκθέσεις ή μελέτες.

Οι γενικές κατευθύνσεις της περιφερειακής πολιτικής της ΕΕ μετά το 1981¹⁰ συνοψίζονται στην αύξηση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας στις φθίνουσες περιφέρειες και την ενίσχυση της αναδιάρθρωσης των προβληματικών περιφερειών. Επιμέρους επιδιώξεις είναι η βελτίωση της παραγωγικότητας, η αύξηση της κοινωνικής ευημερίας, η διάδοση της νέας τεχνολογίας, η ενίσχυση του ενδογενούς αναπτυξιακού δυναμικού των περιφερειών, η αύξηση των ευκαιριών απασχόλησης, η διαφοροποίηση των μέτρων πολιτικής ανάλογα με τα χαρακτηριστικά του περιφερειακού προβλήματος των περιφερειών και άλλα.

Παράλληλα, η θεωρητική συζήτηση για την περιφερειακή πολιτική τείνει να συγκροτηθεί στις εξής απόψεις:

1. στην ανάγκη διατήρησης "εκ των άνω" ελέγχου με τη μορφή κάποιων κεντρικών πολιτικών που εστιάζονται στην εισαγωγή σε μια περιφέρεια κεφαλαίων και τεχνολογίας έτσι ώστε να ενταχθούν οι υποδομές, να προσελκυθούν ξένα κεφάλαια και να ενταχθούν οι εξαγωγικές επιχειρήσεις
2. σε μια διαμετρικά αντίθετη, σε σχέση με την πρώτη, άποψη, που προτείνει την υποστήριξη του υποδείγματος της ενδογενούς ή "εκ των κάτω" ανάπτυξης, η οποία θα στηρίζεται στην αποκέντρωση, την τοπική λήψη αποφάσεων και τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας σε μικρομεσαίες επιχειρήσεις (ΜΜΕ)
3. στο ίδιο πλαίσιο κινείται και η προώθηση μιας "εκ των κάτω" συνεργασίας μεταξύ των περιφερειών με κοινά προβλήματα, όπως είναι για παράδειγμα τα δίκτυα συνεργασίας μεταξύ των νησιωτικών περιφερειών της ΕΕ ή των παραμεθόριων περιοχών, τα οποία, λόγω του ιδιαίτερου ενδιαφέροντος που παρουσιάζουν για το αντικείμενο της εργασίας μας θα αναλυθούν σε επόμενα κεφάλαια. Στο σημείο αυτό θα περιοριστούμε στο να αναφέρουμε ότι η δημιουργία δικτύων συνεργασίας και πληροφόρησης των περιφερειών μεταξύ τους

¹⁰ Κόνσολας Ν., *Περιφερειακή Οικονομική Πολιτική*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1983, σ. 249.

αποτέλεσε έναν από τους βασικούς νεωτερισμούς της διαρθρωτικής πολιτικής, που υιοθετήθηκε για πρώτη φορά το 1988 με βάση το άρθρο 10β του κανονισμού του ΕΤΠΑ.

Οι απόψεις 2 και 3 θεωρούνται από την ΕΕ το κατάλληλο πλαίσιο για τη διατύπωση συγκεκριμένων μέτρων πολιτικής για τις νησιωτικές περιοχές.

Σε γενικές πάντως γραμμές στη δεκαετία του '90 εμφανίζονται ορισμένες παραλλαγές των παραπάνω στρατηγικών με αντικειμενικό σκοπό την ολοκληρωμένη χωρική ανάπτυξη. Από τη μια εμφανίζεται η αυτοδύναμη ή βιώσιμη ανάπτυξη, που στηρίζεται στην εξασφάλιση μιας *minimum* τοπικής υποδομής, στην εκμετάλλευση των τοπικών πόρων (φυσικών, κεφαλαιουχικών, εργατικών), στην ενίσχυση της τοπικής επιχειρηματικότητας, της συνεχούς κατάρτισης του εργατικού δυναμικού και της στήριξης της ανταγωνιστικότητας των τοπικών κλάδων. Από την άλλη προωθείται η οργάνωση δικτύων θεσμικής, κλαδικής ή χωρικής μορφής, η συγκρότηση ολοκληρωμένων αναπτυξιακών προγραμμάτων, η διάχυση της καινοτομίας στο χώρο και η εφαρμογή σύγχρονης τεχνολογίας στην παραγωγική διαδικασία. Αυτό που έχει ιδιαίτερη σημασία είναι ότι, με την εγκαίνιαση των ΜΟΠ αρχικά και με τα ΚΠΣ στη συνέχεια, συστηματοποιήθηκε η έννοια της *ολοκληρωμένης προσέγγισης* που αναφέραμε προηγουμένως. Η προσέγγιση αυτή αφορά μια αναπτυξιακή στρατηγική και ένα συνολικό πρόγραμμα δράσης στο οποίο λαμβάνουν χώρα πολλά διαρθρωτικά Ταμεία και φορείς. Η προσέγγιση αυτή θεωρητικά μπορεί να αξιοποιήσει τις δυνατότητες για ενδογενή ανάπτυξη μιας περιοχής ή την ανάπτυξη ενός τομέα ενώ πρακτικά μπορεί να ενισχύσει τη συνεργασία και τη συμπληρωματικότητα μεταξύ της Επιτροπής και των εθνικών, περιφερειακών και τοπικών αρχών στην αναπτυξιακή διαδικασία.

Ένα σημαντικό πρόβλημα που προέκυψε κατά την εφαρμογή της διαρθρωτικής πολιτικής ήταν η απροθυμία για αποκέντρωση σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο. Η δυσχέρεια εμφανίστηκε όταν κατέστη αναγκαία η μεταφορά αρμοδιοτήτων από τις εθνικές κυβερνήσεις στις περιφέρειες, που επιπρόσθετα ερχόταν σε αντίθεση με την επιλεγείσα ολοκλήρωση σε υπερεθνικό κοινοτικό επίπεδο. Το πρόβλημα αυτό αντιμετωπίστηκε με την υιοθέτηση της *αρχής της επικουρικότητας*, η οποία πρεσβεύει ότι "τα προβλήματα πρέπει να επιλύονται από τους φορείς στο κατάλληλο και ταυτόχρονα το κατώτερο δυνατό επίπεδο" (κοινοτικό - υπερεθνικό, εθνικό, περιφερειακό, τοπικό).

Η μεταρρύθμιση των διαρθρωτικών ταμείων του 1988 εκφράστηκε με ένα χρηματοδοτικό πακέτο μέτρων εφαρμογής διαρθρωτικών παρεμβάσεων για την περίοδο 1989 - 1993 (πρώτο πακέτο Delor). Η συνθήκη του Maastricht, που τέθηκε σε ισχύ το Νοέμβριο του 1993, διατήρησε την έννοια της οικονομικής και κοινωνικής συνοχής, αλλά εισήγαγε νέες διαδικασίες, θεσμούς και πολιτικές (Επιτροπή των Περιφερειών, διευρωπαϊκά δίκτυα, Ταμείο

Συνοχής, και άλλα) και συνοδεύτηκε από νέες τροποποιήσεις των κανονισμών των διαρθρωτικών ταμείων και ένα νέο χρηματοδοτικό πακέτο (δεύτερο πακέτο Delor).

Για την εφαρμογή της διαρθρωτικής πολιτικής της η ΕΕ χώρισε τις περιοχές που χρήζουν ενίσχυσης από τα Διαρθρωτικά ταμεία σε πέντε περιοχές - στόχους¹¹. Στη συνέχεια αναφέρεται ο τύπος της περιοχής που υπάγεται στον κάθε στόχο και το αρμόδιο για τη χρηματοδότηση ταμείο (αναφέρονται οι στόχοι προτεραιότητας μετά τη μεταρρύθμιση των διαρθρωτικών ταμείων και για το χρονικό διάστημα 1994 - 1999):

Στόχος 1:

Προώθηση της ανάπτυξης και διαρθρωτική προσαρμογή των περιφερειών που βρίσκονται σε αναπτυξιακή καθυστέρηση (ΕΤΠΑ, ΕΚΤ, ΕΓΤΠΕ - Π, ΕΤΕ, ΕΚΑΧ).

Στόχος 2:

Αναδιάρθρωση περιφερειών, των παραμεθόριων περιοχών ή τμημάτων περιφερειών (περιλαμβανομένων και των ζωνών απασχόλησης και των αστικών κέντρων) που έχουν πληγεί από βιομηχανική παρακμή (ΕΤΠΑ, ΕΚΤ, ΕΤΕ, ΕΚΑΧ).

Στόχος 3:

Καταπολέμηση της μακροχρόνιας ανεργίας, διευκόλυνση της επαγγελματικής αποκατάστασης των νέων και των προσώπων που απειλούνται με αποκλεισμό από την αγορά εργασίας (ΕΚΤ, ΕΤΕ, ΕΚΑΧ).

Στόχος 4:

Διευκόλυνση της προσαρμογής των εργαζομένων στις μεταβολές της βιομηχανίας και στην εξέλιξη των συστημάτων παραγωγής (ΕΚΤ ΕΤΕ, ΕΚΑΧ).

Στόχος 5α:

Επιτάχυνση της προσαρμογής των αγροτικών διαρθρώσεων στην προοπτική της μεταρρύθμισης της ΚΑΠ (ΕΓΤΠΕ - Π, ΧΜΠΑ).

Στόχος 5β:

Προώθηση της ανάπτυξης και της διαρθρωτικής προσαρμογής των αγροτικών περιοχών (ΕΤΠΑ, ΕΚΤ, ΕΓΤΠΕ - Π, ΕΤΕ).

¹¹ Κανονισμός (ΕΟΚ) αρ. 2052 / 88, άρθρο 1.

Οι στόχοι 1, 2 και 5β έχουν γεωγραφική διάσταση και αναφέρονται σε συγκεκριμένες περιφέρειες οι οποίες επιλέγονται με βάση κριτήρια που προσδιορίζουν την αναπτυξιακή καθυστέρηση, τη βιομηχανική παρακμή ή τη χαμηλή ανάπτυξη του γεωργικού τομέα. Τα προγράμματα που καταρτίζονται για τις περιφέρειες που τελικά εντάσσονται στους στόχους αυτούς είναι περιφερειακά προγράμματα. Στο στόχο 1 υπάγονται οι περιφέρειες με αναπτυξιακή καθυστέρηση (επιπέδου NUTS 2) των οποίων το ΑΕΠ ανά κάτοικο είναι κατώτερο από το 75% του κοινοτικού μέσου όρου με βάση τα στοιχεία των τριών τελευταίων ετών. Οι περιφέρειες αυτές είναι οι εξής (αποφεύγοντας την αναφορά όλων των ενταγμένων στο στόχο 1 περιφερειών δίνουμε προτεραιότητα στις νησιωτικές περιφέρειες):

- ολόκληρη η Ελλάδα και η Ιρλανδία
- ολόκληρη η Πορτογαλία μαζί με τα νησιά Αζόρες και Μαδέϊρα
- 8 περιφέρειες της νότιας Ιταλίας μεταξύ των οποίων και τα νησιά Σαρδηνία και Κορσική
- 11 περιφέρειες της Ισπανίας μεταξύ των οποίων τα Κανάρια νησιά
- η βόρεια Ιρλανδία, τα νησιά Highlands and Islands Enterprise Area στη βόρεια Σκωτία και η περιοχή του Λίβερπουλ
- μία περιφέρεια της Ολλανδίας
- τα υπερπόντια γαλλικά διαμερίσματα, η νήσος Κορσική και πέντε ακόμα περιφέρειες σε επίπεδο NUTS 3
- τα πέντε νέα γερμανικά κρατίδια (πρώην ανατολική Γερμανία) και το ανατολικό Βερολίνο

Όλες αυτές οι περιοχές (εκτός από τα γερμανικά κρατίδια, που έχουν διαφορετικής φύσης προβλήματα) βρίσκονται στην περίμετρο της Κοινότητας, στα νότια και δυτικά εξωτερικά της σύνορα και χαρακτηρίζονται από παρόμοια, τις περισσότερες φορές, προβλήματα. Οι πιστώσεις των διαρθρωτικών ταμείων για το στόχο 1 ανέρχονται σε 109 δις ECU που αποτελούν το 62% των πόρων όλων των διαρθρωτικών ταμείων για την περίοδο 1993 - 1999¹².

Οι μορφές των διαρθρωτικών παρεμβάσεων είναι σε γενικές γραμμές οι εξής:

α. Διαρθρωτικά Ταμεία

Η περιφερειακή πολιτική υλοποιείται από τα Διαρθρωτικά Ταμεία είτε μέσω επιχορηγήσεων είτε μέσω δανείων. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν:

¹² Ανδρικοπούλου Ε., *Οι περιφέρειες στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1995, σ. 445.

- το *Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΕΤΠΑ)*. Το ΕΤΠΑ λειτούργησε για πρώτη φορά το 1975 σαν φορέας άμβλυνσης των περιφερειακών ανισοτήτων, ιδιαίτερα μετά την πρώτη πετρελαϊκή κρίση. Έκτοτε αποτέλεσε τον κύριο φορέα άσκησης της πολιτικής περιφερειακής ανάπτυξης της Κοινότητας ασκώντας παρεμβάσεις κυρίως σε περιοχές που παρουσιάζουν αναπτυξιακή καθυστέρηση και σε περιοχές που βρίσκονται σε βιομηχανική παρακμή (στόχοι 1 και 2), αλλά και σε περιοχές με προβλήματα στον αγροτικό τομέα (στόχος 5β).
- το *Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (ΕΚΤ)* έχει ως αποστολή του την ανάληψη δράσεων επαγγελματικής εκπαίδευσης και την παροχή ενισχύσεων για την πρόσληψη προσωπικού και τη δημιουργία δραστηριοτήτων ελευθέρων επαγγελματιών, με σκοπό την καταπολέμηση της μακροχρόνιας ανεργίας και της ένταξης των νέων στην αγορά εργασίας.
- το *Ευρωπαϊκό Γεωργικό Ταμείο, τμήμα Προσανατολισμού (ΕΓΤΠΕ)* αποβλέπει στην αναδιοργάνωση των γεωργικών διαρθρώσεων εν όψη της μεταρρύθμισης της ΚΑΠ, στην ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών και στην εξασφάλιση ενός δίκαιου βιοτικού επιπέδου για τους αγρότες με γνώμονα πάντα την "αειφόρο ανάπτυξη".
- το *Ταμείο Συνοχής*, που άρχισε να λειτουργεί το 1993, συμμετέχει στη χρηματοδότηση επενδύσεων (με ποσοστό έως και 85% του κόστους της επένδυσης) στους τομείς του περιβάλλοντος και των υποδομών των διευρωπαϊκών δικτύων μεταφορών στα κράτη - μέλη των οποίων το κατά κεφαλή ΑΕΠ είναι χαμηλότερο από το 90% του κοινοτικού μέσου όρου και τα οποία διαθέτουν πρόγραμμα με στόχο την εκπλήρωση των όρων της οικονομικής σύγκλισης. Ο προϋπολογισμός των έργων που θα χρηματοδοτήσει το Ταμείο Συνοχής για την περίοδο 1994 - 1999 (δεύτερο πακέτο Delor) ανέρχεται σε 3.061 MECU (872,385 δις δρχ.).
- το *Χρηματοδοτικό Μέσο Προσανατολισμού Αλιείας (ΧΜΠΑ)*, χρηματοδοτεί τον τομέα της αλιείας, τις υδατοκαλλιέργειες καθώς και τη μεταποίηση και εμπορία των προϊόντων τους.

Στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν:

- η *Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων (ΕΤΕ)*. Η ΕΤΕ αποτέλεσε τον αρχικό φορέα άσκησης περιφερειακής πολιτικής της Κοινότητας αναλαμβάνοντας τη χρηματοδότηση έργων υποδομής και βιομηχανικών επενδύσεων στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες και περιφέρειες της Κοινότητας. Πρόκειται για έναν μη κερδοσκοπικό τραπεζικό οργανισμό, από τον οποίο τα κράτη - μέλη της ΕΚ δανείζονται προκειμένου να χρηματοδοτήσουν επενδυτικά σχέδια που έχουν προηγουμένως εγκριθεί από την τράπεζα.
- το *Νέο Κοινοτικό Μέσο (ΝΚΜ)*. Λειτούργησε για πρώτη φορά το 1979.
- η *Ευρωπαϊκή Κοινοπραξία Άνθρακα και Χάλυβα (ΕΚΑΧ)*.

Οι χρηματοδοτικοί πόροι των διαρθρωτικών ταμείων δεν είναι ιδιαίτερα σημαντικοί (το 1993 ανήλθαν στο 25% του κοινοτικού προϋπολογισμού αλλά μόλις στο 0,2 - 0,3% του κοινοτικού ΑΕΠ), επειδή όμως είναι χωρικά συγκεντρωμένοι έχουν μεγαλύτερες τοπικές επιπτώσεις (στην περίοδο 1989 - 1993 ανήλθαν στην Ελλάδα κατά μέσον όρο στο 2,3 - 2,9% του ΑΕΠ). Όσον αφορά τις αναμενόμενες επιπτώσεις τους στην Ελλάδα, υπάρχει η εκτίμηση ότι η συνολική δημόσια δαπάνη (εθνική και κοινοτική) θα αυξηθεί κατά 5% του ΑΕΠ και ο ρυθμός ανάπτυξης θα ανέβει στο 0,5% ετησίως¹³.

β. Διαρθρωτικές παρεμβάσεις

Τα Μεσογειακά Ολοκληρωμένα Προγράμματα (ΜΟΠ) ήταν η πρώτη οργανωμένη προσπάθεια άσκησης πολιτικής περιφερειακής ανάπτυξης, μιας και απευθύνονταν στις πιο καθυστερημένες και με σημαντικές διαρθρωτικές αδυναμίες περιοχές της νότιας Ευρώπης (Ελλάδα, νότια Ιταλία - Mezzogiorno, νότια Γαλλία και Κορσική) με στόχο να βοηθηθούν για να αντιμετωπίσουν τον ανταγωνισμό από την Ισπανία και την Πορτογαλία. Οι κυριότερες επιδιώξεις τους ήταν η ανάπτυξη όλων των οικονομικών δραστηριοτήτων στις οποίες μία περιφέρεια έχει συγκριτικά πλεονεκτήματα, η πλήρης αξιοποίηση των πλουτοπαραγωγικών πόρων, η ισόρροπη ανάπτυξη όλων των χωρικών μονάδων των περιφερειών, η διατήρηση του υφιστάμενου οικιστικού πλέγματος και ο περιορισμός της μετανάστευσης προς τα αστικά κέντρα. Οι δράσεις τους αφορούσαν τους εξής τομείς παραγωγικής δραστηριότητας¹⁴:

- γεωργία, αλιεία και συναφείς δραστηριότητες
- ενέργεια
- βιοτεχνία και βιομηχανία και
- υπηρεσίες, συμπεριλαμβανόμενου του τουρισμού.

Οι δράσεις αυτές υλοποιούνταν με παραγωγικές επενδύσεις, έργα υποδομής και μέτρα για την αξιοποίηση του ανθρώπινου δυναμικού. Για το σκοπό αυτό οι εθνικές και τοπικές διοικήσεις κατάρτισαν μακροχρόνια προγράμματα ανάπτυξης για το χρονικό διάστημα 1986 - 1992 συγχρηματοδοτούμενα από την ΕΚ με ποσοστό 70% κατά μέσο όρο, τις εθνικές διοικήσεις αλλά και ιδιώτες. Με βάση το πλαίσιο αυτό εγκρίνονταν και υλοποιούνταν τα συγκεκριμένα σχέδια (επενδύσεις) που υπάγονταν στο κάθε ΜΟΠ. Η κοινοτική συνδρομή και για τις τρεις παραπάνω χώρες ανερχόταν στο ποσό των 6,2 δις ECU για μια επταετία, ενώ το

¹³ Κλωνής Δ., Κουμπιάς Ν., Ντερμανάκης Ν., Παπαπειτρόπουλος Π., Σιώζος Κ., "Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης και ελληνική οικονομία", ό.π., σ. 11.

¹⁴ Ανδρικοπούλου Ε., *Οι περιφέρειες στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, ό.π., σ. 216.

συνολικό τους κόστος άγγιζε τα 11 δις ECU. Οι περιφέρειες έπρεπε να υποβάλλουν συγκεκριμένα σχέδια τα οποία να λαμβάνουν υπόψιν τους τους διαθέσιμους πόρους και να κινητοποιούν όλες τις τοπικές πρωτοβουλίες. Με τα ΜΟΠ εισάγονται δύο βασικά νέα στοιχεία στην άσκηση της περιφερειακής πολιτικής της Κοινότητας (βλέπε προηγουμένως):

- πρώτο, τα Διαρθρωτικά ταμεία αλλά και οι κοινοτικές, εθνικές και τοπικές αρχές των κρατών
 - μελών θα πρέπει να δρουν πλέον με *συντονισμένο* τρόπο, ώστε να επιτυγχάνεται η ανάπτυξη αλληλοϋποστηριζόμενων δραστηριοτήτων και να έχει η παρέμβαση το χαρακτήρα της *ολοκληρωμένης προσέγγισης* της ανάπτυξης, έναντι της κλαδικής προσέγγισης.
- δεύτερο, προωθείται η έννοια της *τοπικής ή ενδογενούς ανάπτυξης*.

Τα Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης (ΚΠΣ) αποτελούν την απάντηση της Κοινότητας στα υποβαλλόμενα από τα κράτη - μέλη Σχέδια Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΣΠΑ) και συνιστούν μια κοινή απόφαση, μια αμοιβαία ανάληψη υποχρεώσεων στα πλαίσια της εταιρικής σχέσης, στην οποία η ΕΕ συμμετέχει ως ισότιμος εταίρος¹⁵. Τα ΚΠΣ των στόχων 1 έως 4 και 5β περιλαμβάνουν:

- τους στόχους και τους άξονες προτεραιότητας που επιλέγονται για την κοινοτική παρέμβαση
- τις μορφές παρέμβασης (λειτουργικά προγράμματα, συνολικές επιχορηγήσεις, μεγάλα έργα, συγχρηματοδότηση καθεστώτων εθνικών ενισχύσεων)
- το ενδεικτικό σχέδιο χρηματοδότησης, στο οποίο καθορίζονται το ύψος και οι πηγές των παρεμβάσεων και
- η διάρκεια των παρεμβάσεων.

Τα ΚΠΣ περιλαμβάνουν το *εθνικό σκέλος* στο οποίο περιλαμβάνονται έργα και δράσεις εθνικής εμβέλειας και το *περιφερειακό*, στο οποίο περιλαμβάνονται τα περιφερειακά προγράμματα. Τα περισσότερα από τα προγράμματα αυτά είναι πολυταμειακά (συμμετέχουν περισσότερα του ενός ταμεία). Το μεγαλύτερο μέρος της χρηματοδότησης καλύπτουν τα έργα υποδομής στον τομέα των μεταφορών και ακολουθούν οι ενισχύσεις στις επενδύσεις, η αξιοποίηση των ανθρωπίνων πόρων και οι υποδομές ύδρευσης.

¹⁵ Ανδρικοπούλου Ε., *Οι περιφέρειες στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, ό.π., σ. 304 - 305.

γ. Κοινοτικές πρωτοβουλίες

Στο δεύτερο πακέτο Delor περιλαμβάνονται και οι *κοινοτικές πρωτοβουλίες*, που αποτελούν ειδικά μέσα της κοινοτικής διαρθρωτικής πολιτικής. Αυτές προτείνονται στα κράτη - μέλη από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή με δική της πρωτοβουλία και έχουν σκοπό την υποστήριξη ενεργειών και δράσεων που δεν καλύπτονται από τα εθνικά αναπτυξιακά προγράμματα των κρατών - μελών, προωθούν κατά κύριο λόγο τη διακρατική συνεργασία και συμβάλλουν στην επίλυση συγκεκριμένων προβλημάτων που παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Ο προϋπολογισμός τους ανέρχεται σε 1.190 δις ECU (339,15 δις δρχ.).

Επιχειρησιακά, η επίτευξη των στόχων της Διαρθρωτικής Πολιτικής της ΕΕ επιδιώκεται αφενός με τον συντονισμό των περιφερειακών πολιτικών των κρατών μελών και της ΕΕ, όσο και με το συντονισμό των διαρθρωτικών μέσων. Πιο συγκεκριμένα, η ΕΕ παρεμβαίνει συμπληρωματικά ως προς τις εθνικές παρεμβάσεις στη βάση της αρχής της *εταιρικής σχέσης* με τις εθνικές, περιφερειακές ή τοπικές αρχές. Η εταιρική σχέση ορίζεται ως "η στενή συνεννόηση ανάμεσα στην Επιτροπή, το ενδιαφερόμενο κράτος - μέλος και τις αρμόδιες αρχές σε εθνικό, περιφερειακό, τοπικό ή άλλο επίπεδο, όπου όλα τα μέρη είναι εταίροι και επιδιώκουν έναν κοινό στόχο". Συγκεκριμένα:

- οι αναπτυξιακές προτεραιότητες αποφασίζονται αποκλειστικά από τις εθνικές κυβερνήσεις
- η Κοινότητα προσθέτει την ευρωπαϊκή διάσταση και
- οι περιφερειακές αρχές έχουν έναν σημαντικό αλλά λιγότερο σαφή ρόλο που είναι η κινητοποίηση του απαραίτητου για την ανάπτυξη ενδογενούς αναπτυξιακού δυναμικού.

Η εκτεταμένη αναφορά στο κεφάλαιο αυτό για την ιστορική εξέλιξη και τις σύγχρονες τάσεις της περιφερειακής πολιτικής της Κοινότητας κρίθηκε αναγκαία, προκειμένου να σκιαγραφηθεί το πλαίσιο μέσα στο οποίο διαμορφώνονται και από το οποίο εξαρτώνται οι συγκεκριμένες πολιτικές που έχουν ως αποδέκτες τους τις νησιωτικές περιφέρειες.

1.2 ΤΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΚΑΙ Η ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Η Ελλάδα, με μια έκταση 132.000 περίπου τετραγωνικών χιλιομέτρων και πληθυσμό 10.259.900 κατοίκους, σύμφωνα με την απογραφή του 1991, αποτελεί το 3% περίπου του συνολικού πληθυσμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης και μια από τις μικρές χώρες της περιφέρειας του κοινοτικού χώρου. Ο πληθυσμός της παρουσιάζει αυξητικές τάσεις, καθώς την περίοδο 1981 - 1991 αυξήθηκε κατά 5,06%. Ένα πολύ μεγάλο μέρος του πληθυσμού της (περισσότερο από 3 εκατομμύρια κάτοικοι) είναι συγκεντρωμένο στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας, ενώ υπάρχουν άλλες 5 πόλεις με πληθυσμό πάνω από 100.000 κατοίκους (Θεσσαλονίκη, με περίπου 750.000 κατοίκους, Πάτρα, Ηράκλειο, Λάρισα και Βόλος). Αρκετές άλλες πόλεις έχουν πραγματικό πληθυσμό που αγγίζει τις 100.000 κατοίκους.

Το 1981 η ποσοστιαία κατανομή της απασχόλησης και του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ) κατά τομέα παραγωγικής δραστηριότητας ήταν όπως εμφανίζεται στον πίνακα που ακολουθεί :

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Ποσοστιαία κατανομή της απασχόλησης και του ΑΕΠ κατά τομέα παραγωγικής δραστηριότητας

Τομείς	Απασχόληση %	ΑΕΠ %
Πρωτογενής	29,18	14,23
Δευτερογενής	30,46	31,90
Τριτογενής	40,36	53,87
Σύνολο	100,0	100,0

Πηγή: ΚΕΠΕ, Διαπεριφερειακή ανάλυση και πολιτική και βασικά στοιχεία κατά περιφέρεια και νομό, σειρά "Εκθέσεις" αρ. 19, Αθήνα, 1995.

Από τον πίνακα αυτό είναι φανερό ότι ο κυρίαρχος τομέας της ελληνικής οικονομίας είναι ο τριτογενής, ενώ και ο πρωτογενής εμφανίζεται διογκωμένος σε σύγκριση με άλλες ευρωπαϊκές οικονομίες.

Η Ελλάδα αποτελεί μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης από το 1981, καθώς και διεθνών οικονομικών οργανισμών, όπως ο ΟΟΣΑ. Παρά τις προόδους της οικονομίας κατά τη μεταπολεμική περίοδο, η ανάπτυξη δεν είναι ίδια σε όλες τις περιφέρειες της χώρας. Έτσι από τα τέλη της δεκαετίας του '50 προέκυψε το *περιφερειακό πρόβλημα* της χώρας που οφείλεται:

- στις γεωγραφικές συνθήκες του ελληνικού χώρου και στη διασπορά των φυσικών πόρων
- σε ιστορικούς λόγους σχετικά με την εξέλιξη της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας
- στο συγκεντρωτικό διοικητικό σύστημα και
- στην ανεπάρκεια της αναπτυξιακής και ειδικότερα της περιφερειακής πολιτικής.

Κύρια χαρακτηριστικά του περιφερειακού προβλήματος είναι:

- καταρχάς η μεγάλη συγκέντρωση πληθυσμού, εξειδικευμένου εργατικού δυναμικού, οικονομικών δραστηριοτήτων και υποδομών στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας, γεγονός που έχει οδηγήσει στην υποβάθμιση του αστικού περιβάλλοντος και στην άνιση κατανομή των αποτελεσμάτων της αναπτυξιακής διαδικασίας
 - η ύπαρξη παράλληλων, αλλά μικρότερων συγκεντρώσεων στο κέντρο του Βορειοελλαδικού χώρου, τη Θεσσαλονίκη
 - η συγκέντρωση μέσου μεγέθους αστικοβιομηχανικών συμπλεγμάτων, βιομηχανικής δραστηριότητας, εξαγωγικού εμπορίου και γενικά χαρακτηριστικών που επηρεάζουν την ανάπτυξη κατά μήκος του αναπτυξιακού άξονα της χώρας : Πάτρα - Αθήνα - Βόλος - Λάρισα - Θεσσαλονίκη
 - η ύπαρξη δυναμικών αγροτικών περιοχών με σημαντική αστικοποίηση και απασχόληση, γύρω από τον αναπτυξιακό άξονα
- ⇒ ο μεγάλος αριθμός προβληματικών περιοχών στη χώρα (ορεινών, νησιωτικών και μεθοριακών) με κύριο χαρακτηριστικό το έντονο δημογραφικό πρόβλημα λόγω της εσωτερικής μετανάστευσης. Η δημογραφική παρακμή στερεί τις περιοχές αυτές από τους ανθρώπινους πόρους και κατά συνέπεια από τη δυνατότητα μιας αυτοδύναμης ανάπτυξης.
- η τάση όξυνσης των πληθυσμιακών ανισοτήτων διαχρονικά
 - η τάση μείωσης των περιφερειακών ανισοτήτων από τη δεκαετία του '70 όσον αφορά όλα τα οικονομικά μεγέθη
 - η εμφάνιση από τα μέσα της δεκαετίας του '80 περιοχών και πόλεων με χαρακτηριστικά τη βιομηχανική παρακμή και την αύξηση της ανεργίας και παράλληλα αγροτικών περιοχών με προβλήματα από την αλλαγή των συνθηκών της γεωργικής πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του διεθνούς εμπορίου μέσω της GATT.

Τα αναπτυξιακά προβλήματα των ελληνικών νησιών θεωρούνται βασική παράμετρος του ελληνικού περιφερειακού προβλήματος, αφού πέρα από την καθαρά οικονομική διάσταση,

η απομόνωσή τους αποτελεί παράγοντα διάρρηξης της ενότητας του ελληνικού χώρου προκαλώντας σημαντικούς, λόγω της γεωπολιτικής θέσης της χώρας μας, εθνικούς κινδύνους.

✓ Σύμφωνα με την Γ' περιοδική έκθεση της Επιτροπής για την κοινωνικοοικονομική κατάσταση και εξέλιξη των περιφερειών της Κοινότητας που εκπονήθηκε το 1987, οι ελληνικές περιφέρειες - και ιδιαίτερα οι νησιωτικές - καταλαμβάνουν πολύ χαμηλές θέσεις στην κατάταξη των 160 περιφερειών της ΕΕ (βλέπε τρίτο κεφάλαιο). ✓

Η αντιμετώπιση των οικονομικών ανισοτήτων μεταξύ των ελληνικών περιφερειών επέβαλε την άσκηση περιφερειακής πολιτικής και ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '60 άρχισαν να καταρτίζονται τα πρώτα προγράμματα ανάπτυξης, χωρίς όμως παράλληλα να προχωρήσει και η ουσιαστική εφαρμογή τους. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε :

- στην πραγματοποίηση επενδύσεων στη βιομηχανία και τον τουρισμό σε περιοχές που διέθεταν αντίστοιχα συγκριτικά πλεονεκτήματα μέσω των Κοινοτικών Πλαισίων Στήριξης και του Προγράμματος Δημοσίων Επενδύσεων (ΠΔΕ)
- στην ανάπτυξη των υποδομών, κυρίως ενέργειας, μεταφορών, επικοινωνιών αλλά και κοινωνικών, όπως υγείας και εκπαίδευσης επίσης μέσω των Κοινοτικών Πλαισίων Στήριξης και του Προγράμματος Δημοσίων Επενδύσεων
- στη θέσπιση κινήτρων, κατά κύριο λόγο φορολογικών και χρηματοδοτικών, όπως επιχορηγήσεις, επιδοτήσεις επιτοκίου, αφορολόγητες εκπτώσεις, πρόσθετες αποσβέσεις, κ.λ.π. για την προσέλκυση επενδύσεων στη βιομηχανία και τον τουρισμό, κυρίως σε συνοριακές περιοχές (ν. 2234 / 1994)
- στην ανάπτυξη "ειδικών" υποδομών, όπως βιομηχανικές περιοχές για τη συγκέντρωση βιομηχανικών κλάδων σε επαρχιακές πόλεις και τέλος
- στη διαίρεση της ελληνικής επικράτειας σε δεκατρείς περιφέρειες¹⁶ βάσει του νόμου 1622 / 1986 "περί Τοπικής Αυτοδιοίκησης, Περιφερειακής Ανάπτυξης και Δημοκρατικού Προγραμματισμού", με σκοπό την πληρέστερη αντιμετώπιση του περιφερειακού προβλήματος. Οι περιφέρειες αυτές είναι οι εξής:
 1. Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης
 2. Κεντρικής Μακεδονίας
 3. Δυτικής μακεδονίας

¹⁶ Δεν θεωρείται σκόπιμο, στα πλαίσια της παρούσας εργασίας, να μπούμε σε περαιτέρω λεπτομέρειες για τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τα αναπτυξιακά προβλήματα των παραπάνω περιφερειών. Για μια διεξοδική, όμως, παρουσίασή τους ο αναγνώστης παραπέμπεται στις εξής πηγές:

- Παπαδάκη - Γιώτη Ό., Ψυχάρης Γ., Αρταβάνη Μ., "Στοιχεία του περιφερειακού προβλήματος στην Ελλάδα και στις χώρες της ΕΟΚ", ό.π. και
- Konsolas N., Papadaskalopoulos A., Ranos C., Sidiropoulos E., *Regional Prospects in Greece*, Regional Development Institute, Athens, 1993.

4. Θεσσαλίας
5. Ηπείρου
6. Ιονίων Νήσων
7. Δυτικής Ελλάδας
8. Στερεάς Ελλάδας
9. Αττικής
10. Πελοποννήσου
11. Βορείου Αιγαίου
12. Νοτίου Αιγαίου και
13. Κρήτης.

Για τη διαίρεση αυτή του γεωγραφικού χώρου της Ελλάδας ακολουθήθηκε κατά κύριο λόγο το κριτήριο της ομοιογένειας ενώ παράλληλα λήφθηκαν υπ'όψιν τόσο η γεωγραφική διαμόρφωση του ελληνικού χώρου όσο και η ιστορική διαδρομή, η οικονομικοκοινωνική διάρθρωση και η πολιτιστική ενότητα¹⁷ της χώρας.

Πιο συγκεκριμένα, μετά την είσοδο της χώρας στην τότε ΕΟΚ το 1981, η Εθνική Περιφερειακή Πολιτική προσαρμόζεται στην αντίστοιχη Κοινοτική Πολιτική και αρχίζουν οι χρηματοδοτήσεις μέσω του Περιφερειακού Ταμείου μεγάλων δημοσίων επενδυτικών σχεδίων αρχικά και στο τέλος της δεκαετίας αυτής των **Μεσογειακών Ολοκληρωμένων Προγραμμάτων (ΜΟΠ)**. Το ποσό που δεσμεύτηκε για την Ελλάδα μέσω των ΜΟΠ ήταν περίπου 2,5 δις ECU και για την απορρόφησή του υποβλήθηκαν και εγκρίθηκαν έξι περιφερειακά προγράμματα (Δυτική Ελλάδα και Πελοπόννησος, Ανατολική και Κεντρική Ελλάδα, Αττική, Βόρεια Ελλάδα, Νήσοι Αιγαίου, Κρήτη) και ένα κλαδικό ΜΟΠ (πληροφορικής). Τα προγράμματα αυτά αφορούν μια ποικιλία δραστηριοτήτων που περιλαμβάνουν τον αγροτικό τομέα, τον τουρισμό, τη βιομηχανία και την ενέργεια, τις υποδομές, με προκαθορισμένο ανώτατο ύψος επιδότησης. Το συνολικό κόστος για όλα τα ΜΟΠ έφτασε τελικά τα 3,2 δις ECU περίπου, με κοινοτική συμμετοχή 57%. Τα ποσά αυτά κατευθύνθηκαν στους ακόλουθους τομείς¹⁸:

1. Γεωργία 26%
2. Βιομηχανία - Βιοτεχνία 25%
3. Ενέργεια 9%
4. Τουρισμός 9%

¹⁷ Παπαδάκη - Γιώτη Ο., Ψυχάρης Γ., Αρταβάνη Μ., "Στοιχεία του περιφερειακού προβλήματος στην Ελλάδα και στις χώρες της ΕΟΚ", ό.π., σ. 5. και Κόνσολας Ν., *Περιφερειακή Οικονομική Πολιτική*, ό.π., σ. 137 - 149.

¹⁸ Μαραβέγιας Ν., *"Περιφερειακή Πολιτική"*, ό.π., σ. 203.

5. Πληροφορική 4%
6. Κατάρτιση - εκπαίδευση 8%
7. Υποδομές 18%
8. Εφαρμογή 1%.

Τα σημαντικότερα προβλήματα που αντιμετώπισε η υλοποίηση των προγραμμάτων αυτών είναι¹⁹:

- οι δυσκολίες εφαρμογής των προγραμμάτων από την ελληνική διοίκηση
- οι σοβαρές καθυστερήσεις στην απορρόφηση των πόρων
- η μειωμένη αποτελεσματικότητα λόγω του κρατικού συγκεντρωτισμού στην προετοιμασία και την εφαρμογή των προγραμμάτων, σε αντίθεση με την Ιταλία και τη Γαλλία και το γεγονός ότι
- οι πόροι των ΜΟΠ δεν χρησιμοποιήθηκαν συμπληρωματικά με τα άλλα εθνικά προγράμματα περιφερειακής ανάπτυξης αλλά πολλές φορές υποκατέστησαν τους εθνικούς πόρους.

Στη συνέχεια η νέα πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης από τα τέλη της δεκαετίας του '80 οδηγεί διαδοχικά σε παρεμβάσεις μέσω των Διαρθρωτικών Ταμείων (Περιφερειακό, Κοινωνικό, Γεωργικό - Τμήμα Προσανατολισμού), του Ταμείου Συνοχής και του Κοινοτικών Πρωτοβουλιών, που αφορούν συγκεκριμένους τομείς ή περιοχές. Κύρια έκφραση αυτής της πολιτικής είναι τα Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης (ΚΠΣ) 1989 - 1993 και 1994 - 1999.

Το **πρώτο Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης 1989 - 1993 (Α' ΚΠΣ)** ήταν ένα χρηματοδοτικό πακέτο μέτρων εφαρμογής διαρθρωτικών παρεμβάσεων στο οποίο κατέληξε η μεταρρύθμιση των διαρθρωτικών ταμείων που αναφέρθηκε στην προηγούμενη ενότητα. Βασίστηκε στην παρουσίαση του επονομαζόμενου πρώτου πακέτου Delor από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή το Φεβρουάριο του 1987. Το πακέτο αυτό περιλάμβανε ένα σύνολο προτάσεων που αφορούσαν τρεις κυρίως τομείς²⁰:

- το γεωργικό, όπου προωθείται η αναμόρφωση της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής

¹⁹ Μαραβέγιας Ν., "Περιφερειακή Πολιτική", ό.π., σ. 205.

²⁰ Κλωνής Δ., Κουμπιάς Ν., Ντερμανάκης Ν., Παπαπαιρόπουλος Π., Σιώζος Κ., "Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης και ελληνική οικονομία", ό.π., σ. 12.

- το διαρθρωτικό, όπου προτείνεται η προσαρμογή των Διαρθρωτικών Ταμείων ώστε οι παρεμβάσεις τους να συγκεντρώνονται γεωγραφικά στις διαρθρωτικά ασθενέστερες περιοχές, καθώς και ο διπλασιασμός των παρεχόμενων πόρων τους²¹
- το χρηματοοικονομικό, όπου προωθείται ένα νέο καθεστώς πόρων.

Στα παραπάνω πλαίσια η Ελλάδα ετοίμασε και υπέβαλλε στην Επιτροπή το Σχέδιο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΣΠΑ) για το χρονικό διάστημα 1989 έως 1993. Επακολούθησε η διαπραγμάτευση στα πλαίσια της εταιρικής σχέσης η οποία κατέληξε στην έγκριση του Α' ΚΠΣ καθώς και των λειτουργικών προγραμμάτων και των λοιπών μορφών παρέμβασης που προβλέπονται σ' αυτό.

Το ύψος των πόρων του Α' Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης (ΚΠΣ) ανήλθε, μαζί με τις κοινοτικές πρωτοβουλίες, σε 7.930 εκατ. ECU (τιμές 1989). Μαζί με τις συνολικές δημόσιες επενδύσεις που διενεργήθηκαν ξεπέρασε το ποσό των 14.000 εκατ. ECU., ενώ εάν προσθέσουμε και τις πραγματοποιούμενες ιδιωτικές επενδύσεις φτάνουμε στο ποσό των 14.500 εκατ. ECU²². Διαφαίνεται επομένως η σε κάθε περίπτωση, ανεξάρτητα από τα όποια προβλήματα εφαρμογής, απόδοσης και αποτελεσματικότητας του προγράμματος, η μεγάλη σημασία του για την αναπτυξιακή πορεία της Ελλάδας.

Το Α' ΚΠΣ περιλαμβάνει δύο σκέλη. Το πρώτο σκέλος, το εθνικό, αποσκοπεί στην ανάπτυξη των μεγάλων τομέων της Εθνικής Οικονομίας. Κάθε τομέας περιέχει μεγάλα έργα, που θα δημιουργήσουν την υποδομή για την ανάπτυξη και επιχειρησιακά προγράμματα, που αφορούν συγκεκριμένες παρεμβάσεις. Οι επιδοτήσεις δίνονται σαν συμπλήρωμα των εθνικών επιδοτήσεων. Το δεύτερο σκέλος, το περιφερειακό, αποβλέπει την ανάπτυξη των 13 περιφερειών προγραμματισμού στις οποίες χωρίζεται η χώρα και περιλαμβάνει ένα Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα (ΠΕΠ) για κάθε Περιφέρεια.

Οι βασικοί άξονες προτεραιότητας που επιλέχθηκαν στα πλαίσια του εθνικού σκέλους του Α' ΚΠΣ για την παρέμβαση, αλλά και κάποια πρώτα συμπεράσματα για την επίτευξη των στόχων τους, είναι τα εξής²³:

Ο πρώτος άξονας αφορούσε τη βελτίωση και τον εκσυγχρονισμό των βασικών υποδομών (μεταφορές, επικοινωνίες, έρευνα και τεχνολογία, περιβάλλον) και αναφερόταν κατά κύριο λόγο στην υλοποίηση των μεγάλων έργων, γεγονός ιδιαίτερης σημασίας για την αντιμετώπιση των διαρθρωτικών προβλημάτων της χώρας μας. Το μεγαλύτερο μέρος της

²¹ Ο διπλασιασμός των χορηγήσεων των Διαρθρωτικών Ταμείων κατανεμήθηκε στις γεωγραφικές περιφέρειες των πέντε στόχων με τον κύριο όγκο των πιστώσεων (2/3 του συνόλου) διοχετευόμενο στις περιφέρειες του στόχου 1, όπου ανήκει το σύνολο της Ελλάδας.

²² Ευρωπαϊκή Επιτροπή: *Ελλάδα: Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης 1994 - 1999*, Λουξεμβούργο, 1994, σ. 16.

²³ Ευρωπαϊκή Επιτροπή: *Ελλάδα: Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης 1994 - 1999*, ό.π., σ. 16 - 18.

χρηματοδότησης κατευθύνονταν στα έργα υποδομής στον τομέα των μεταφορών (μετρό Αθηνών, αυτοκινητόδρομοι Αθηνών - Θεσσαλονίκης και Αθηνών - Κορίνθου) και ακολουθούσαν οι ενισχύσεις στις επενδύσεις, η αξιοποίηση των ανθρώπινων πόρων και οι υποδομές ύδρευσης (Αχελώος). Σημαντικοί επίσης πόροι διατέθηκαν για την κατασκευή του δικτύου φυσικού αερίου. Το μέγεθος και η περιπλοκότητα των παραπάνω έργων, σε συνδυασμό με τα γενικότερα προβλήματα σχεδιασμού και υλοποίησης του πρώτου Κ.Π.Σ²⁴, κατέστησε προβληματική τη διαχείρισή τους, με τελικό αποτέλεσμα τη δημιουργία καθυστερήσεων τόσο στη χρηματοδότηση των έργων όσο και στην εκτέλεσή τους. Περαιτέρω, οι ενισχύσεις των επενδύσεων στη βιομηχανία δεν φαίνεται να είχαν τις αναμενόμενες επιπτώσεις στην ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων.

Ο δεύτερος άξονας αφορούσε την ανάπτυξη του πρωτογενούς τομέα και ειδικότερα την αγροτική ανάπτυξη.

Ο τρίτος άξονας αναφερόταν σε μεθόδους βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας των επιχειρήσεων.

Ο τέταρτος άξονας αναφερόταν στην αναγκαιότητα μιας ισόρροπης και ορθολογικής ανάπτυξης του τουρισμού.

Ο πέμπτος άξονας αφορούσε την αξιοποίηση και ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού, κυρίως μέσω προγραμμάτων επαγγελματικής κατάρτισης. Τα προβλήματα εδώ εστιάζονται στην ποιότητα της παρεχόμενης κατάρτισης, η οποία τις περισσότερες φορές ήταν ανεπαρκής και δεν ανταποκρινόταν στις ανάγκες των επιχειρήσεων και της αγοράς εργασίας. Αξίζει επίσης να αναφερθεί το γεγονός ότι στον άξονα αυτό γίνονταν εκτεταμένες αναφορές για αποκέντρωση των αρμοδιοτήτων υπέρ των περιφερειών.

Τέλος, ο έκτος άξονας, που αποτελεί και το περιφερειακό σκέλος του προγράμματος, είχε σαν αντικείμενο την ανάπτυξη του εγχώριου δυναμικού των 13 περιφερειών με απώτερο στόχο τη μείωση των περιφερειακών ανισοτήτων. Τα αποτελέσματα στον άξονα αυτό διαφαίνονται πιο θετικά απ'ό,τι στους υπόλοιπους: σε αρκετές περιφέρειες πραγματοποιήθηκαν πολλά έργα που βελτίωσαν τις βασικές υποδομές, όπως οδικά δίκτυα, ύδρευση, αποχετευτικό δίκτυο, επεξεργασία αποβλήτων και άλλα. Βέβαια, αφενός μεν η βελτίωση αυτή σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να ερμηνευθεί σαν ολοκλήρωση των βασικών υποδομών στις περιφέρειες, αφετέρου δε ποικίλα προβλήματα, όπως έλλειψη συντονισμού των φορέων υλοποίησης, τοπικές αντιπαραθέσεις για τη διεκδίκηση κάποιου έργου, χρήση του

²⁴ Μια συνοπτική αναφορά στα προβλήματα αυτά γίνεται στη συνέχεια του παρόντος κεφαλαίου.

πελατειακού συστήματος, κ.λ.π. δεν οδήγησαν στη μεγιστοποίηση της εκμετάλλευσης των παρεχόμενων πόρων. Επιπλέον, τα έργα υποδομής που υλοποιήθηκαν ήταν μικρά - λόγω και της ενίσχυσης των νομαρχιακών προγραμμάτων - και κάλυπταν βασικές ανάγκες τόσο του αστικού χώρου (ύδρευση, αποχέτευση) όσο και παραγωγικών τομέων (μικρά έργα υποδομής στον αγροτικό τομέα, αγροτική οδοποιία, κ.λ.π.).

Θετικά σημεία ακόμα αποτελούν, αν και περιορισμένης σημασίας, κάποιες τοπικές αναπτυξιακές πρωτοβουλίες, η παροχή κινήτρων για έρευνα και τεχνολογία, η δημιουργία νέων υπηρεσιών ενίσχυσης των Μικρομεσαίων Επιχειρήσεων (ΜΜΕ) σε περιοχές όπως η Πάτρα, και άλλα.

Σε γενικές πάντως γραμμές το Α' ΚΠΣ χαρακτηρίστηκε από μια σειρά προβλημάτων και ανεπαρκειών σχεδιασμού, εκτέλεσης και παρακολούθησης, που είχαν σαν κατάληξη τη μειωμένη αποτελεσματικότητα του προγράμματος, την έλλειψη αναπτυξιακής δυναμικής και την συνακόλουθη αδυναμία του να συμβάλλει στο στόχο της σύγκλισης της ελληνικής οικονομίας με το μέσο όρο των χωρών της ΕΕ.

Το **δεύτερο Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης 1994 - 1999 (Β' ΚΠΣ)** βασίστηκε στο επονομαζόμενο δεύτερο πακέτο Delor²⁵ που εισήχθηκε με τη συνθήκη του Maastricht το 1993 και είχε τους ακόλουθους τέσσερις βασικούς στόχους²⁶:

1. την πραγματοποίηση επενδύσεων σε μεγάλα έργα υποδομής
2. την αναθεώρηση της βιομηχανικής στρατηγικής της χώρας
3. τη βελτίωση της ποιότητας των ενεργειών επαγγελματικής κατάρτισης και
4. τη δημιουργία μιας νέας προσέγγισης στον δημόσιο τομέα σε θέματα διαχείρισης.

Όλα τα παραπάνω είναι συμβατά με τις απαιτήσεις της Λευκής Βίβλου η οποία προτάσσει το τρίπτυχο ανάπτυξη - ανταγωνιστικότητα - απασχόληση. Ο συνολικός προϋπολογισμός του Β' ΚΠΣ αγγίζει τα 29.721 ΜΕCΥ, δηλαδή 8.470,485 δις δρχ. Μια ιδιαίτερη αλλά συνοπτική αναφορά θα πρέπει να γίνει στις βασικές επιδιώξεις - στόχους της ΕΕ, οι οποίοι εκφράζονται με πέντε αναπτυξιακούς άξονες²⁷.

²⁵ Το δεύτερο πακέτο Delor περιλαμβάνει το ΚΠΣ, τις χρηματοδοτήσεις του Ταμείου Συνοχής και τις Κοινοτικές Πρωτοβουλίες.

²⁶ Ευρωπαϊκή Επιτροπή: *Ελλάδα: Κοινοτικό πλαίσιο στήριξης 1994-1999*, ό.π., σ. 27.

²⁷ Ευρωπαϊκή Επιτροπή: *Ελλάδα: Κοινοτικό πλαίσιο στήριξης 1994-1999*, ό.π., σ. 32 - 73.

Ο πρώτος άξονας αφορά τα μεγάλα αναπτυξιακά έργα, τα οποία θα βελτιώσουν και θα επεκτείνουν τις υπάρχουσες υποδομές. Πρώτα στην αναπτυξιακή λίστα βρίσκονται τα μεγάλα έργα οδοποιίας, όπως η Εγνατία οδός που θα ενώνει όλη τη βόρεια Ελλάδα με τη δυτική, ο εθνικός δρόμος Πατρών - Αθηνών - Θεσσαλονίκης - Ευζώνων (ΠΑΘΕ) και έργα τα οποία θα συμβάλουν αποφασιστικά στην άρση της απομόνωσης πολλών ακριτικών νομών (κυρίως της Ηπείρου και της Θράκης) και παράλληλα θα δημιουργήσουν νέες εμπορικές εξόδους στη χώρα. Αυτά όλα θα γίνουν και σε συνάρτηση με τα έργα που προγραμματίζονται για τα μεγάλα - και όχι μόνο - λιμάνια της χώρας, αλλά και τη μελλοντική ζεύξη Ρίο- Αντίρριο. Από την άλλη μεριά, σημαντικό ρόλο στη βελτίωση της υποδομής των μεγάλων αστικών κέντρων θα διαδραματίσουν τα έργα του μετρό στην Αθήνα και Θεσσαλονίκη και η κατασκευή του δακτυλίου της Αθήνας μαζί με το νέο αεροδρόμιο στα Σπάτα. Άλλα σημαντικά έργα υποδομής πρόκειται να πραγματοποιηθούν στο σιδηροδρομικό δίκτυο, με σκοπό τη δημιουργία ενός ολοκληρωμένου δικτύου μεταφορών, στις τηλεπικοινωνίες, με σκοπό την βελτίωση της υποδομής των δικτύων, στα ΕΛΤΑ και στον τομέα της ενέργειας, όπου προέχει η ίδρυση ενός εθνικού Συμβουλίου Ενέργειας με σκοπό του την εξοικονόμηση ενέργειας και την ανάπτυξη νέων ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, τη διαχείριση του φυσικού αερίου αλλά και την αύξηση της ικανότητας παραγωγής ενέργειας. Τα παραπάνω έργα υποδομής θα απορροφήσουν 8,27 δις ECU (2356,95 δις δρχ.). Θεωρείται όμως ότι θα προσελκύσουν νέα ιδιωτικά κεφάλαια που θα τονώσουν έτσι τις δυνατότητες της ελληνικής οικονομίας η οποία βρίσκεται τα τελευταία έτη σε κρίση.

Ο δεύτερος άξονας αφορά τις παρεμβάσεις που αποβλέπουν στην βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και κυρίως στους τομείς του περιβάλλοντος, της υγείας και της αστικής ανάπτυξης. Ο άξονας αυτός θα απορροφήσει 2,69 δις ECU (766,65 δις δρχ.).

Ο τρίτος άξονας σκοπεύει να βοηθήσει την ανάπτυξη του οικονομικού ιστού, η οποία θα βασιστεί σε μια φιλόδοξη βιομηχανική πολιτική που θα έχει άξονα την διεθνή ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων καθώς και τον εκσυγχρονισμό της γεωργίας, του τουρισμού και της αλιείας. Ο άξονας αυτός θα απορροφήσει 7,63 δις ECU (2.174,55 δις δρχ.).

Ο τέταρτος άξονας αφορά τις επενδύσεις για την ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού και την ενίσχυση της αγοράς εργασίας που θα βελτιώσουν το επίπεδο ειδίκευσης του ανθρώπινου δυναμικού και τις προοπτικές της επαγγελματικής του απασχόλησης. Ο άξονας θα απορροφήσει 3,71 δις ECU (1.057,35 δις δρχ.).

Ο πέμπτος άξονας, αφορά την μείωση των περιφερειακών ανισοτήτων και την άρση της απομόνωσης των νησιωτικών περιοχών, πράγμα που θα επιτρέψει την αξιοποίηση του

τοπικού δυναμικού των ελληνικών περιφερειών. Έτσι, όπως και στο Α' ΚΠΣ, μέσα στα πλαίσια του Β' ΚΠΣ θα πραγματοποιηθούν εκτός από τις παρεμβάσεις σε εθνικό επίπεδο και παρεμβάσεις στις περιφέρειες, και ιδιαίτερα σ' αυτές που μειονεκτούν έναντι των άλλων (ακριτικές και νησιωτικές περιφέρειες). Οι παρεμβάσεις περιγράφονται στα 13 Περιφερειακά Επιχειρησιακά Προγράμματα (ΠΕΠ) - ένα για κάθε περιφέρεια - με τα οποία θα γίνει η προσπάθεια για την άρση της απομόνωσης των νησιωτικών ή μεσόγειων περιοχών, την ανάπτυξη περιφερειακών πόλων έρευνας σε συνεργασία με την βιομηχανία, την ανάπτυξη εναλλακτικών μορφών τουρισμού, την αξιοποίηση της στρατηγικής γεωγραφικής θέσης της Ελλάδας και ακόμα την ανάπτυξη του πρωτογενούς τομέα και των δυνατοτήτων της αγροτικής υπαίθρου. Πιο συγκεκριμένα, οι αναπτυξιακές παρεμβάσεις των ΠΕΠ κατευθύνονται σε τρεις τομείς:

- στη βασική αναπτυξιακή κατεύθυνση και εξειδίκευση της περιφέρειας με στήριξη του παραγωγικού περιβάλλοντος και με τη δημιουργία της αναγκαίας οικονομικής υποδομής (47% της συνολικής δαπάνης του περιφερειακού σκέλους)
- στην ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού της περιφέρειας (15,8% της συνολικής δαπάνης)
- στη δημιουργία της αναγκαίας τεχνικής και κοινωνικής υποδομής και της υποδομής προστασίας του περιβάλλοντος (36,9% της συνολικής δαπάνης).

Το Β' ΚΠΣ δίνει γενικά μεγαλύτερη βαρύτητα από το πρώτο στα βασικά έργα υποδομής, κυρίως στον τομέα των μεταφορών, αλλά και στον τομέα της ενέργειας, ο οποίος καταλαμβάνει το 8,3% της συνολικής χρηματοδότησης σε σχέση με το 5,2% στο Α' ΚΠΣ. Η αυξημένη χρηματοδότηση στον τομέα αυτό οφείλεται στις προσπάθειες εκμετάλλευσης των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας και στην αποπεράτωση του δικτύου φυσικού αερίου. Αυξημένοι παρουσιάζονται επίσης οι πόροι για το περιβάλλον (Α' ΚΠΣ: 6,5% και Β' ΚΠΣ: 9,8% μαζί με τους πόρους του Ταμείου Συνοχής) και για το ανθρώπινο δυναμικό (Α' ΚΠΣ: 20,7% και Β' ΚΠΣ: 21,2%). Αντίθετα, μικρότερο βάρος δίνει το Β' ΚΠΣ στη γεωργία και την αγροτική ανάπτυξη, ενώ στη βιομηχανία ο προσανατολισμός αλλάζει προς την κατεύθυνση της αύξησης της ανταγωνιστικότητας της βιομηχανίας.

Σε γενικές γραμμές βασική διαφορά των δύο ΚΠΣ αποτελεί ο αναπροσανατολισμός της κατανομηθείσας χρηματοδότησης μεταξύ του εθνικού και του περιφερειακού σκέλους. Πιο συγκεκριμένα, ενώ η αναλογία εθνικού - περιφερειακού σκέλους στο Α' ΚΠΣ ήταν 49,7% - 50,3%, στο Β' ΚΠΣ η αναλογία αυτή διαμορφώνεται στο 75% - 25%. Η αύξηση αυτή στη χρηματοδότηση του εθνικού σκέλους διεγείρει ερωτηματικά σχετικά με τη δυνατότητα έγκαιρης

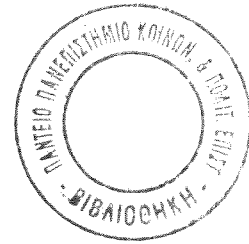
απορρόφησης των πιστώσεων. Από την άλλη όμως μεριά, δεν πρέπει να μας διαφεύγει το γεγονός ότι η έμφαση στα μεγάλα έργα του εθνικού σκέλους θα έχει μεγαλύτερο πολλαπλασιαστικό αποτέλεσμα από τα μικρά έργα του περιφερειακού σκέλους, στοιχείο που ενδυναμώνει μια ευνοϊκή για τη διάρθρωση του προγράμματος άποψη. Από την άλλη μεριά όμως, στο εθνικό σκέλος δεν περιλαμβάνεται κανένα μεγάλο έργο υποδομής σε νησιωτικές περιοχές. Σαφής αναφορά για τις νησιωτικές περιοχές γίνεται μόνο στο - υποβαθμισμένο χρηματοοικονομικά - περιφερειακό σκέλος, στα 13 ΠΕΠ. Παρά το γεγονός αυτό το Β' ΚΠΣ παρέχει μεγαλύτερες δυνατότητες από το πρώτο για τη δημιουργία ενός ευνοϊκού κλίματος για επενδύσεις, λόγω της αυξημένης συμμετοχής του ιδιωτικού τομέα, ο οποίος μπορεί να μεγιστοποιήσει τα πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα του προγράμματος αυξάνοντας το συνολικό όγκο των επενδύσεων. Και αυτή όμως η "βελτίωση" δεν φαίνεται να είναι προσανατολισμένη στα προβλήματα ανάπτυξης των νησιών, που εντοπίζονται κυρίως στις υποδομές μεταφορών, επικοινωνιών, υγείας, κ.λ.π. ✓

Τέλος, η μέχρι τώρα εμπειρία έχει δείξει ότι το Β' ΚΠΣ αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα στα στάδια του σχεδιασμού και της επιλογής όσο και στα στάδια της ανάθεσης και της παρακολούθησης της υλοποίησης των προγραμμάτων και έργων.

Παρά το γεγονός ότι η εθνική πολιτική περιφερειακής ανάπτυξης ασκείται κυρίως μέσω του δεύτερου πακέτου Delor, θεωρήσαμε απαραίτητο να κάνουμε μια συνοπτική ιστορική αναφορά στο θεωρητικό και πολιτικό πλαίσιο της πολιτικής αυτής. Κατά τα έτη λοιπόν 1974 - 1981 το κυρίαρχο μοντέλο ανάπτυξης της κυβέρνησης της ΝΔ ήταν το πολικό, όπως για παράδειγμα φανερώνει η ανεκπλήρωτη φιλοδοξία των "αντίπαλων πόλεων". Στη συνέχεια, κατά τη διάρκεια των ετών 1981 - 1990, υπό τη διακυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ, η έμφαση δόθηκε στην "από τη βάση ανάπτυξη", με τη θεσμοθέτηση του τρίτου βαθμού τοπικής αυτοδιοίκησης²⁸ και την προώθηση των συμμετοχικών διαδικασιών στον προγραμματισμό, ο οποίος πήρε την ονομασία "δημοκρατικός προγραμματισμός". Και αυτή η προσπάθεια όμως δεν τελεσφόρησε, λόγω των ανεπαρκών προσπαθειών αποκέντρωσης και της έλλειψης έμπειρου και καταρτισμένου προσωπικού στους τοπικούς οργανισμούς για την επίλυση των τοπικών προβλημάτων. Η περιφερειακή πολιτική στην Ελλάδα σήμερα φαίνεται να οδηγείται στη διαμόρφωση ενός σύνθετου μοντέλου αποκεντρωμένης συγκέντρωσης και τοπικής ενδογενούς ανάπτυξης, το οποίο φαίνεται να προσφέρεται για τις νησιωτικές περιοχές, όπως υποστηρίξαμε και προηγουμένως. Βασικό ρόλο στην υιοθέτηση του μοντέλου αυτού φαίνεται να έπαιξε η γεωγραφική διαμόρφωση της Ελλάδας, με το πλήθος των νησιωτικών και

²⁸ Αργότερα θεσμοθετήθηκε και ο δεύτερος βαθμός της νομαρχιακής αυτοδιοίκησης, ο οποίος κι αυτός αντιμετώπισε κι αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα στην υλοποίησή του.

παραμεθόριων περιφερειών της που επιβάλλουν τη χάραξη προτεραιοτήτων και τη διαμόρφωση ειδικών μέσων πολιτικής γι'αυτές²⁹.

²⁹ Παπαδασκαλόπουλος Α., *Πρότυπα και πολιτικές περιφερειακής ανάπτυξης*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1995, σ. 61.

2. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΟΙ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΝΗΣΙΩΤΙΚΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΩΝ - ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ

2.1 ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΚΑΙ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΩΝ ΕΝΕΡΓΕΙΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ ΣΕ ΔΙΕΘΝΕΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ

Προτού προχωρήσουμε στη θεωρητική συζήτηση για τα προβλήματα, τις δυνατότητες και τις πολιτικές ανάπτυξης των νησιών θεωρούμε απαραίτητο να κάνουμε πρώτα ορισμένες εννοιολογικές αποσαφηνίσεις και να δώσουμε κάποιους ορισμούς.

Έτσι, ένα **νησί** μπορεί να οριστεί ως ένα μικρό κομμάτι γης που³⁰:

- εξέχει από την επιφάνεια της θάλασσας και δεν σκεπάζεται από θάλασσα κατά την παλίρροια
- στο υψηλότερο σημείο του περιβάλλεται απ'όλες τις πλευρές από ένα μεγάλο σώμα νερού
- μπορεί να υποστηρίξει κατοικία και οικονομική δραστηριότητα
- έχει δημιουργηθεί με φυσικό τρόπο και
- δεν συνδέεται με μόνιμο τρόπο (π.χ. γέφυρα) με την ηπειρωτική χώρα.

Ο βαθμός απομόνωσης που απορρέει από τη θέση ενός νησιού σε σχέση με την κοντινότερη ηπειρωτική γη ονομάζεται *νησιωτική απομόνωση (insularity)*³¹. Η νησιωτική απομόνωση είναι τόσο πιο έντονη όσο πιο χαλαροί είναι οι δεσμοί με τον "εξωτερικό κόσμο". Απαραίτητα κριτήρια για τον χαρακτηρισμό μιας περιοχής ως νησιωτικά απομονωμένης αποτελούν, εκτός από τον ορισμό της ως νησιού, η ποσοτικοποίηση της απόστασης, της έντασης των ροών και του μεγέθους καθώς και της κατανομής του πληθυσμού σταθμισμένων με τη δυνητική οικονομική δυναμικότητα³². Τέλος, στον ορισμό ενός νησιού υπεισέρχεται πάντοτε το ζήτημα του *μεγέθους*. Για να χαρακτηριστεί σαν τέτοιο, ένα νησί πρέπει να είναι μικρό σε σχέση με μια ηπειρωτική οικονομία, αλλιώς δεν θεωρείται νησί (η Ιρλανδία ή η Μεγάλη Βρετανία για παράδειγμα, δεν θεωρούνται νησιά σε ό,τι αφορά την περιφερειακή ανάπτυξη σε κοινοτικό επίπεδο). Βέβαια, όσο πιο δυσπρόσιτο και απομακρυσμένο είναι ένα

³⁰ Βλέπε:

1. Dommen Edward and Philippe Hein (ed.), *States, Microstates and Islands*, Croom Helm Ltd. Pub., Kent, 1985 και

2. Σπιλάνης Γιάννης, "Νησιωτική ανάπτυξη και δίκτυα συνεργασίας των νησιών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας", άρθρο στο περιοδικό *Τόπος*, τεύχος 6 / 93, σ. 8.

³¹ Dommen Edward and Philippe Hein (ed.), *States, Microstates and Islands*, ό.π., σ. 70, 72.

³² Dommen Edward and Philippe Hein (ed.), *States, Microstates and Islands*, ό.π., σ. 73.

νησί τόσο μεγαλύτερη είναι η σημασία του μεγέθους του και αντίστροφα. Η Σαλαμίνα για παράδειγμα, παρά το μικρό της μέγεθος δεν εμφανίζει τα προβλήματα νησιών αντίστοιχου μεγέθους διότι λειτουργεί δορυφορικά ως προς ένα μεγάλο οικονομικό κέντρο.

Τα νησιά και οι νησιωτικές περιφέρειες έχουν επίσης ορισμένα **ιδιαίτερα χαρακτηριστικά** που τα διαφοροποιούν από άλλες χωρικές ενότητες και που γίνονται αιτίες της γεωγραφικής, οικονομικής και κοινωνικής απομόνωσης που τα χαρακτηρίζει καθώς και περιφερειακών ανισοτήτων. Τα χαρακτηριστικά αυτά αφορούν³³:

- χωροταξικούς παράγοντες, που αφορούν τη γεωγραφική θέση και τα χαρακτηριστικά του φυσικού και ανθρώπινου χώρου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η αύξηση του λειτουργικού κόστους των επιχειρήσεων και του κόστους διαβίωσης των κατοίκων λόγω του αυξημένου μεταφορικού κόστους. Η αύξηση του κόστους αυτού οφείλεται στην απόσταση και τη δυσκολία πρόσβασης από και προς τις αγορές. Άλλο παράδειγμα είναι η πρόσκρουση των προσπαθειών των κατοίκων των νησιών για αύξηση της παραγωγής τους, ώστε να καλυφθούν οι ανάγκες του πληθυσμού, στους ανυπέρβλητους χωρικούς περιορισμούς.
- περιορισμούς οικονομικής φύσης που αφορούν κυρίως τα μεγέθη προσφοράς και ζήτησης, το μικρό πληθυσμιακό δυναμικό, την έλλειψη επαρκών εκμεταλλεύσιμων φυσικών πόρων και πρώτων υλών, το υψηλό κόστος της (όποιας) παραγωγής, και τη μικρή εσωτερική αγορά. Η αφετηρία όλων αυτών των περιορισμών βρίσκεται στις διαρθρωτικές αδυναμίες των τοπικών παραγωγικών δομών. Αυτός είναι και ο λόγος που οι νησιωτικές περιφέρειες της ΕΕ επηρεάζονται περισσότερο από κάθε άλλη περιφέρεια από την ολοκλήρωση της Κοινότητας.
- οι παραπάνω περιορισμοί εκφράζονται με την έλλειψη οικονομιών κλίμακας (diseconomies of scale), τα αρνητικά αποτελέσματα της οποίας γίνονται εντονότερα από την απόσταση. Στα μικρότερα από τα νησιά, η απομόνωση αυξάνει εκθετικά την έλλειψη αυτή, εφόσον οι διάφοροι φραγμοί (πολιτιστικοί, κοινωνικοί, οικονομικοί, πολιτικοί) ενισχύουν τα ήδη αρνητικά χαρακτηριστικά της απομόνωσης.

³³ Βλέπε:

- Camhis M., Coccossis H., "Environment and Tourism in Island Regions", in *Planning and Administration*, vol. 10, nr. 1, Spring 1983, IULA - IFHP Co-publication, Hague, 1983.
- Coccossis H., Parpairis A., "Environment and Tourism issues: Preservation of Local Identity and Growth Management", in Regional Development Institute, *Culture, Environment and Regional Development*, Athens, 1993, p. 82
- Dommen Edward and Philippe Hein (ed.), *States, Microstates and Islands*, ό.π., σ. 41 - 42 και
- Πετούνη Δ., "Προβλήματα και προοπτικές ανάπτυξης των νησιών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας", διπλωματική εργασία, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 1993, (δακτυλ.), σ. 4.

- ο συνδυασμός όλων των παραπάνω οδηγεί πολλές φορές τα νησιά στην παραγωγή εξειδικευμένων εξαγωγικών προϊόντων, προκειμένου να επιτευχθούν οικονομίες κλίμακας. Το άνοιγμα όμως των μικρών οικονομιών των νησιών σε ανταγωνιστικές και αβέβαιες αγορές δημιουργεί εξάρτηση από τους εξωτερικούς προμηθευτές
- ελλιπής οικονομική και κοινωνική υποδομή, λόγω του μεγάλου κόστους που δημιουργούν οι αρνητικές οικονομίες κλίμακας. Πιο συγκεκριμένα, ένα νησί, όσο μικρό και αν είναι, χρειάζεται το σύνολο των υποδομών που είναι απαραίτητες για την οικονομική και κοινωνική του ανάπτυξη (συγκοινωνία, τηλεπικοινωνίες, παραγωγή ενέργειας, εκπαίδευση, υγεία, κ.λ.π.), όσο και αν κάτι τέτοιο δε δικαιολογείται από το μέγεθος του πληθυσμού του. Ένα νησί δεν μπορεί να χρησιμοποιήσει την υποδομή μιας αναπτυγμένης γειτονικής του περιοχής, εφόσον είναι απομονωμένο.
- ανεπαρκής ή ανύπαρκτη ανάπτυξη επενδύσεων στη βιομηχανία λόγω της έλλειψης υποδομών και εξειδικευμένου προσωπικού, του υψηλού μεταφορικού κόστους, των δυσκολιών πρόσβασης, του υψηλού κόστους της ενέργειας, κ.λ.π.
- ελλιπείς ικανότητες και προσόντα του εργατικού δυναμικού και μεγάλη εξάρτηση από ασταθείς και αβέβαιες εισροές, όπως τα μεταναστευτικά εμβάσματα, η εξωτερική βοήθεια και ο τουρισμός, που στα περισσότερα νησιά αποτελεί τη βασική βιοποριστική δραστηριότητα. Η στήριξη των οικονομιών των νησιών σε παράγοντες όπως αυτοί οι τρεις οδηγεί σε επιδείνωση της εξάρτησής τους από τον "εξωτερικό" κόσμο. Ιδιαίτερα όσον αφορά τον τουρισμό, αφού γίνουν οι αρχικές μεγάλες επενδύσεις σε υποδομές (λιμάνια, αεροδρόμιο, ξενοδοχεία) προκειμένου να αναπτυχθεί τουριστικά ένα νησί, υπάρχει το ενδεχόμενο τα πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα στην απασχόληση και τα εισοδήματα να μην είναι τα αναμενόμενα για να αποσβέσουν τα τεράστια αρχικά κόστη των επενδύσεων. Επιπλέον, ο τουρισμός αποτελεί μια κατεξοχήν εποχική δραστηριότητα, πράγμα που σημαίνει μη μόνιμη απασχόληση.
- μεγάλες εποχικές διακυμάνσεις του πληθυσμού λόγω των επαγγελματιών των κατοίκων στη ναυτιλία και σε τουριστικές δραστηριότητες
- δημογραφική γήρανση (σε συνάρτηση με το παραπάνω)
- εξάρτηση των νησιών από ένα περιορισμένο όγκο προϊόντων που παράγουν και εμπορεύονται αλλά και υπηρεσιών που προσφέρουν (τουρισμός), προσδίδοντάς τους το χαρακτηριστικό της μονοκαλλιέργειας. Επιπλέον, εμφανίζουν ιδιαίτερη ευπάθεια στον ανταγωνισμό από παραγωγούς που βρίσκονται σε γεωγραφικά πιο ευνοημένες περιοχές και που είναι πιο αποτελεσματικοί και παραγωγικοί, ενώ έχουν και χαμηλότερο κόστος
- εμφανή οικολογικά, οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά όρια που μειώνουν τη φέρουσα ικανότητα (carrying capacity) των νησιών ενώ παράλληλα τους προσδίδουν το χαρακτήρα

της απομόνωσης και τα οδηγούν σε φτώχεια, άγχος για επιβίωση, αίσθημα εγκατάλειψης, κοινωνική παρακμή και τελικά πληθυσμιακή αποψίλωση.

- έντονη πολιτιστική ιδιαιτερότητα και βιωματική ταυτότητα
- διαφόρων ειδών περιορισμοί που αφορούν οικολογικούς και δημογραφικούς παράγοντες και οι οποίοι δρουν ανασταλτικά σε οποιαδήποτε απόπειρα στρατηγικού και ολοκληρωμένου σχεδιασμού και αναπτυξιακής πολιτικής. Χαρακτηριστικά αναφέρονται η ευπάθεια σε φυσικές καταστροφές και στις δυσμενείς καιρικές συνθήκες, το εύθραυστο φυσικό περιβάλλον, κ.λ.π.

Τα παραπάνω χαρακτηριστικά δεν είναι αποκλειστικότητα των νησιωτικών περιοχών, εφόσον συναντώνται και σε πολλές περιοχές αναπτυγμένων, κατά τ'άλλα, περιφερειών. Αυτό που διαφοροποιεί τα νησιά από τις άλλες περιοχές είναι η συγκέντρωση και η δριμύτητα των χαρακτηριστικών αυτών, που είναι τόσο πιο έντονες όσο πιο μικρό και απομακρυσμένο είναι ένα νησί. Εξαιτίας αυτού του γεγονότος, τα χαρακτηριστικά αυτά επιβάλλουν την επεξεργασία ειδικής μεθοδολογίας για την προσέγγιση του αναπτυξιακού προβλήματός τους, το οποίο μέχρι πρόσφατα αντιμετωπιζόταν στα πλαίσια των κλασσικών προσεγγίσεων των περιφερειακών προβλημάτων. Στο σημείο αυτό πρέπει να τονιστεί ότι τα χαρακτηριστικά αυτά δεν είναι αξεπέραστα, αν αναλογιστούμε ότι σε άλλες εποχές πολλά από τα νησιά που σήμερα παρουσιάζουν προβλήματα επιβίωσης ήταν σημαντικά εμπορικά κέντρα. Η αιτία του φαινομένου της υπανάπτυξης φαίνεται να ερμηνεύεται από την ιστορική εξέλιξη της αναπτυξιακής πορείας των νησιών που καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το φαινόμενο εμφανίστηκε όταν μειώθηκε η σπουδαιότητα των θαλάσσιων εμπορικών δρόμων, ενώ παράλληλα επικράτησε το καπιταλιστικό μοντέλο ανάπτυξης στα τέλη του 18ου αιώνα³⁴. Οι νησιωτικές περιοχές δεν ανταποκρίθηκαν στις προδιαγραφές του νέου μοντέλου που κυριάρχησε, αφού είχαν χάσει τα συγκριτικά πλεονεκτήματα που παλαιότερα τους έδιναν ευκαιρίες ανταγωνισμού. Το αποτέλεσμα ήταν να μείνουν στο περιθώριο της ανάπτυξης, ιδίως τα μικρότερα νησιά που έπесαν θύματα των απαιτήσεων της μεγάλης παραγωγής και των συγκεντρωμένων αγορών, από τη στιγμή που δημιουργήθηκε μια εγγενής και αξεπέραστη ασυμβατότητα της παραγωγικής τους βάσης με τις απαιτήσεις της οικονομίας της αγοράς. Τα νησιά που επωφελήθηκαν τελικά από τη μεταπολεμική ανάπτυξη ήταν τα μεγαλύτερα κι εκείνα που ενσωματώθηκαν στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα μέσα από την ανάπτυξη του τουρισμού, επιβεβαιώνοντας έτσι τη θεωρία της διάχυσης της ανάπτυξης από το κέντρο στην περιφέρεια του Myrdal, διάχυση όμως η οποία έγινε "χωρίς μέριμνα της προετοιμασίας των περιοχών υποδοχής όπου, με δεδομένη την αποδιάρθρωση του παραγωγικού και κοινωνικού

³⁴ Σπιλάνης Γιάννης, "Νησιωτική ανάπτυξη και δίκτυα συνεργασίας των νησιών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας", ό.π., σ. 11.

τους ιστού, χρησιμοποιήθηκε για ανύψωση του βιοτικού επιπέδου - μέσα από την αύξηση της κατανάλωσης - η οποία δεν συνοδεύτηκε από τις αναγκαίες ποιοτικές μεταβολές που θα δημιουργούσαν τις προϋποθέσεις για μια μακροχρόνια αναπτυξιακή πορεία" ³⁵. Με την κρίση όμως του μοντέλου ανάπτυξης τη δεκαετία του 1970 επιβεβαιώθηκε η άλλη όψη της θεωρίας του Myrdal, εφόσον τα περισσότερα νησιά, όντως ευαίσθητα και πιο επιρρεπή σε κρίσεις, αντί για τα θετικά αποτελέσματα της ανάπτυξης δέχτηκαν - εντελώς απροετοίμαστα - τα αρνητικά "απομυζητικά" και "αποψιλωτικά" αποτελέσματα της κρίσης (βλέπε παρακάτω, στην ίδια ενότητα).

Σε **θεωρητικό επίπεδο** υπάρχει μια αρκετά εκτεταμένη και αξιόπιστη επιστημονικά φιλολογία σχετικά με το εάν τα νησιά αποτελούν όντως μια δόκιμη κατηγορία χωρικής ενότητας για την εφαρμογή της περιφερειακής ανάλυσης και πολιτικής. Το πρόβλημα είναι ότι οι μελέτες περιπτώσεων της θεωρίας αφορούν μέχρι σήμερα νησιωτικά κράτη ή τροπικά νησιά των ωκεανών - για τα οποία υπάρχουν άφθονα στατιστικά στοιχεία - , έχοντας έτσι περιορισμένο πεδίο εφαρμογής στις νησιωτικές περιφέρειες της ΕΕ. Οι προβληματισμοί αυτοί καταγράφηκαν συστηματικά σε ένα πρώτο στάδιο από τον Edward Dommen στο βιβλίο του *Islands* το 1985³⁶, στα πλαίσια ενός προγράμματος που χρηματοδοτήθηκε από την UNCTAD³⁷. Το βιβλίο αυτό περιέχει στο μεγαλύτερο μέρος του στατιστικές αναλύσεις και στοιχεία που αφορούν όλα τα νησιωτικά συμπλέγματα του κόσμου, με έμφαση στα νησιά - κράτη του Ειρηνικού. Από το βιβλίο αυτό βγαίνουν χρήσιμα συμπεράσματα για τα ιδιάζοντα χαρακτηριστικά των νησιών και για τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν. Σε δεύτερο στάδιο η δουλειά αυτή συστηματοποιείται στο βιβλίο που εξέδωσε σε συνεργασία με τον Philippe Hein, πάλι με χρηματοδότηση της UNCTAD, και που τιτλοφορείται *States, Microstates and Islands*³⁸. Το βιβλίο αυτό έχοντας πιο θεωρητικό προσανατολισμό, επεκτείνει τους προβληματισμούς σε θέματα ορισμών, στην καταγραφή των ανθρωπολογικών, κοινωνικών και οικονομικών θεωριών για την ανάπτυξη και βιωσιμότητα των νησιών και στη βαθύτερη εξέταση των χαρακτηριστικών και προβλημάτων τους. Και η δουλειά αυτή όμως, όπως και μεταγενέστερες μελέτες της UNCTAD, είχαν ως αντικείμενο μελέτης τα αναπτυσσόμενα νησιωτικά κράτη και όχι τις νησιωτικές περιφέρειες που βρίσκονται υπό τη διοίκηση ενός ηπειρωτικού, κατά βάση, κράτους, όπως είναι η περίπτωση των περισσότερων νησιών της ΕΕ. Το γεγονός αυτό περιορίζει το πεδίο εφαρμογής τους.

³⁵ Σπιλάνης Γιάννης, "Νησιωτική ανάπτυξη και δίκτυα συνεργασίας των νησιών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας", ό.π., σ. 12.

³⁶ Dommen Edward (ed.), *Islands*, Pergamon Press, Oxford, 1981.

³⁷ United Nations Conference on Trade and Development (Συνέδριο των Ηνωμένων Εθνών για το Εμπόριο και την Ανάπτυξη).

Το γεγονός ότι οι παραπάνω αναφερόμενες μελέτες χρηματοδοτήθηκαν από την UNCTAD, που αποτελεί παράρτημα του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ, UN), δείχνει τη σημασία που αποδίδουν οι διεθνείς οργανισμοί στα ιδιαίτερα σοβαρά προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα νησιά, διεθνώς. Το 1980 η UNCTAD ανακοίνωσε ότι:

“Απαιτείται ειδική δράση στην περίπτωση των αναπτυσσόμενων νησιωτικών κρατών προκειμένου να βοηθηθούν να αντισταθμίσουν τα φυσικά τους μειονεκτήματα και που συγκεκριμένα αφορούν το μικρό μέγεθος, την απόσταση, τους περιορισμούς στις μεταφορές και τις επικοινωνίες, τις μεγάλες αποστάσεις από τις αγορές, τις περιορισμένες εσωτερικές αγορές, την έλλειψη ανθρώπινων και φυσικών πόρων, την εξάρτησή τους από έναν περιορισμένο αριθμό εμπορευμάτων, την έλλειψη διοικητικού προσωπικού, ... Η Διεθνής Κοινότητα πρέπει να είναι έτοιμη να αναλάβει δράσεις για να επιβεβαιώσει ότι όλα τα οφέλη από τα μέτρα υπέρ των αναπτυσσόμενων κρατών κατευθύνονται στα αναπτυσσόμενα νησιωτικά κράτη”.

Ο όρος “κράτος” στην ανακοίνωση αυτή έχει ευρεία έννοια και αναφέρεται σε κάθε χωρική ενότητα που αναγράφεται στις στατιστικές εκδόσεις των ΗΕ.

Πράγματι, με αφετηρία την πρώτη δουλειά του Dommen, υπήρξαν στη συνέχεια από το 1981 και μετά μια σειρά ειδικών προγραμμάτων βοήθειας για την αντιμετώπιση των προβλημάτων κυρίως των μικρών νησιών - κρατών. Παρ'όλα αυτά, σε διεθνές επίπεδο τα προγράμματα αυτά δεν στέφθηκαν από ιδιαίτερη επιτυχία, κυρίως λόγω της όχι και τόσο καλής οικονομικής κατάστασης του ΟΗΕ.

Στη χώρα μας αλλά και στην ΕΕ υπάρχουν πολλές αναλύσεις της οικονομίας των νησιωτικών νομών και περιφερειών στα πλαίσια των εθνικών και κοινοτικών προγραμμάτων. Δεν υπάρχουν όμως στοιχεία για μικρά νησιά, παρά μόνο για αυτά που είναι αρκετά μεγάλα ώστε να περιλαμβάνονται στις ανασκοπήσεις και επιθεωρήσεις της περιφερειακής πολιτικής της ΕΕ.

Η κλασσική περιφερειακή οικονομική **ανάλυση** και **προγραμματισμός (σχεδιασμός)**, εξειδικευμένη κατάλληλα για την ανάλυση μακρινών και απομονωμένων περιοχών έχει εφαρμογή και για τις νησιωτικές οικονομίες. Αν μια νησιωτική οικονομία, λόγω του μεγέθους και της σημασίας της, δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως μικρή και απομονωμένη, τότε δεν χρειάζεται κάποια πολύ εξειδικευμένη θεωρητική ανάλυση. Η γενική ή περιφερειακή οικονομική ανάλυση, λαμβάνοντας υπόψιν κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, είναι έπαικτης.

³⁸ Dommen Edward and Philippe Hein (ed.), *States, Microstates and Islands*, ό.π..

Σε γενικές πάντως γραμμές ο προγραμματισμός για τις νησιωτικές περιφέρειες πρέπει να λαμβάνει υπόψιν του τους εξής παράγοντες³⁹:

- τη δυσχέρεια πρόσβασης
- την απομάκρυνση (τη μεγάλη απόσταση) και
- το μικρό μέγεθος

Δεν υπάρχει ομοφωνία σχετικά με τον ακριβή σχεδιασμό μιας ολοκληρωμένης πολιτικής ανάπτυξης των νησιών. Η κλασσική θεωρία περιφερειακής ανάπτυξης εφαρμοζόμενη στα νησιά και τις νησιωτικές περιφέρειες κινείται μεταξύ της αρχής της εξάρτησης του μοντέλου κέντρου - περιφέρειας και της νεοκλασσικής θεωρίας του συγκριτικού πλεονεκτήματος. Πιο συγκεκριμένα, η *θεωρία της χωροταξικής αλληλεξάρτησης* του Myrdal ανάμεσα στο κέντρο και την περιφέρεια διακρίνει μεταξύ δύο επιδράσεων του κέντρου στην περιφέρεια: από τη μια μεριά η ανάπτυξη του κέντρου έχει σαν αποτέλεσμα τη σταδιακή αποδυνάμωση ή απομύζηση ή αποψίλωση (backwash effects) της περιφέρειας, η οποία στερείται το εργατικό της δυναμικό, ενώ η παράλληλη εισβολή καταναλωτικών αγαθών εμποδίζει την ανάπτυξη της τοπικής παραγωγής. Από την άλλη μεριά, η ανάπτυξη του κέντρου μπορεί να οδηγήσει στη διάδοση ή διάχυση ή επέκταση της ανάπτυξης (spread effects) στην περιφέρεια, η οποία γίνεται με την επέκταση των αγορών αγροτικών προϊόντων, τη μεταβίβαση της τεχνολογικής προόδου και την παραγωγή πρώτων υλών για τις βιομηχανίες των αστικών κέντρων. Η υπανάπτυξη επομένως των νησιών, σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, ερμηνεύεται από την υπεροχή των αποτελεσμάτων αποδυνάμωσης έναντι στα αποτελέσματα διάχυσης. Οι νεοκλασικοί έκαναν κριτική στη θεωρία αυτή γιατί δεν επισημαίνει τα εξισορροπητικά αποτελέσματα της μετακίνησης των συντελεστών της παραγωγής και αγνοεί διάφορους άλλους παράγοντες που θα μπορούσαν να προωθήσουν την εξίσωση των περιφερειακών εισοδημάτων⁴⁰. Η νεοκλασσική *θεωρία του συγκριτικού πλεονεκτήματος* βρήκε πρόσφορο έδαφος στην ερμηνεία της υπανάπτυξης μικρών χωρικών ενοτήτων όπως τα νησιά, ιδιαίτερα στην εκδοχή της που εξηγεί τις περιφερειακές ανισότητες με το *βαθμό έλλειψης ή αφθονίας φυσικών πόρων*. Σύμφωνα με την εκδοχή αυτή της θεωρίας του συγκριτικού πλεονεκτήματος, οι περιφέρειες που, λόγω τύχης, έχουν περισσότερους φυσικούς πόρους, γεωγραφικά πλεονεκτήματα, κ.λ.π., αναπτύσσονται περισσότερο από τις υπόλοιπες, μειονεκτικές, περιφέρειες, στις οποίες κατά βάση ανήκουν τα νησιά. Η θεωρία αυτή δεν έλαβε υπόψιν της όλα τα κριτήρια για να συμπεριλάβει μια περιφέρεια στις μειονεκτικές περιφέρειες. Η αναζήτηση του προβλήματος βρίσκεται ακόμη βαθύτερα, στην ιστορική τους διάμόρφωση, στις κοινωνικές συνθήκες, κ.λ.π. Σε κάθε πάντως περίπτωση αποτελεί μια πρώτη απόπειρα

³⁹ ΚΕΠΕ, *Θέματα γεωργίας, αγροτικής και τοπικής ανάπτυξης*, Αθήνα, 1996.

⁴⁰ Κόνσολας Ν., *Περιφερειακή Οικονομική Πολιτική*, ό.π., σ. 70.

προσέγγισης του προβλήματος. Και οι δύο θεωρίες τονίζουν τις ιδιαιτερότητες των μεγάλων αποστάσεων, της απομόνωσης και των διαρθρωτικών αδυναμιών των νησιωτικών οικονομιών και δίνουν ερμηνείες για τα προβλήματα των παραμεθόριων και περιφερειακών περιοχών, κατηγορία στην οποία ανήκουν τα νησιά. Πιο συγκεκριμένα, βάσει της νεοκλασικής θεωρίας του διεθνούς εμπορίου, διαμορφώθηκε μια θεώρηση του χώρου σαν απόσταση που δημιουργεί κόστος, που στην περίπτωση των νησιών μεταφράζεται σε ιδιαίτερα αυξημένο μεταφορικό κόστος. Επίσης, η απαραίτητη για την ανάπτυξη εκμετάλλευση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων των νησιών προϋποθέτει από τη μια μεγάλη κλίμακα παραγωγής και από την άλλη την ύπαρξη δυνατοτήτων ανάπτυξης και σε άλλους τομείς της οικονομικής δραστηριότητας, προϋποθέσεις που είναι δύσκολο να ισχύσουν στα περισσότερα νησιά. Με τον ίδιο τρόπο, οι προεκτάσεις της θεωρίας του Myrdal προβάλλουν την υιοθέτηση της ενδογενούς ανάπτυξης - σε αντιδιαστολή με την αποτυχημένη εξωγενή ανάπτυξη και τον παρεμβατισμό του εθνικού κράτους - για τις νησιωτικές περιοχές, η οποία θα πρέπει να είναι "σφαιρική, να τηρεί τις βασικές ισορροπίες στον οικονομικό, κοινωνικό και περιβαλλοντικό τομέα, να είναι ελεγχόμενη από τις τοπικές δυνάμεις, να αξιοποιεί το τοπικό έμπυχο και άψυχο δυναμικό και να αποδέχεται την πολιτιστική, κοινωνική και τεχνολογική ποικιλία" ⁴¹.

Η πρόσφατη ανάπτυξη της θεωρίας φαίνεται να ακολουθεί αυτή τη δεύτερη οπτική, ιδιαίτερα μάλιστα μετά την αποτυχία του κέντρου να τονώσει την ανάπτυξη στις περιφέρειες και τις συνέπειες της κρίσης της δεκαετίας του 1970. Η νεότερη τάση επιχειρεί να ενοποιήσει κοινωνικούς, περιβαλλοντικούς και πολιτιστικούς μαζί με οικονομικούς προβληματισμούς στη διαμόρφωση μιας πολιτικής ανάπτυξης για τα νησιά που παίρνει την ονομασία *ολοκληρωμένος σχεδιασμός* (βλέπε πρώτο κεφάλαιο). Ο σχεδιασμός του τύπου αυτού αποβλέπει στη *βιώσιμη ανάπτυξη* (βλέπε ενότητα 3.3.3) που αφορά το σχεδιασμό της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης σε ένα ευρείας κλίμακας ισορροπημένο δρόμο με την προστασία των περιβαλλοντικών πόρων.

Μία ακόμα κρίσιμη στρατηγική επιλογή που προωθείται στο πλαίσιο του ολοκληρωμένου σχεδιασμού είναι η *ολοκλήρωση των νησιών σε ευρύτερα κοινωνικά, πολιτικά και οικονομικά συστήματα (δίκτυα)*, που θα τους επιτρέψουν να καθορίσουν τον ξεχωριστό τους ρόλο σε ένα ευρύτερο σύστημα ενώ παράλληλα θα διατηρούν την ταυτότητά τους, με μοναδικό αντάλλαγμα το χάσιμο της αυτονομίας τους και τα (όποια) οφέλη της απομόνωσης.

⁴¹ Σπιλάνης Γιάννης, "Νησιωτική ανάπτυξη και δίκτυα συνεργασίας των νησιών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας", ό.π., σ. 15.

2.2 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ Η ΑΝΑΓΚΗ ΓΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Μια από τις πιο ευρεία διαδεδομένες έννοιες σε θέματα ανάπτυξης νησιών είναι η έννοια της **περιφερειακότητας**. Σύμφωνα με τον Eskelinen Η.⁴², η περιφερειακότητα χαρακτηρίζεται από τρεις παράγοντες:

- την **απόσταση** που χωρίζει μια περιφέρεια από άλλες και που την οδηγεί σε ένα καθεστώς γεωγραφικής απομόνωσης
- τη **διαφορετικότητα** της, παράγοντας ο οποίος σε πολλές περιπτώσεις σημαίνει οικονομική ή και πολιτιστική καθυστέρηση και
- την **εξάρτησή** της από αποφάσεις που λαμβάνονται σε άλλες, "κεντρικές" περιφέρειες.

Παραδοσιακά, η περιφερειακότητα σημαίνει *έλλειψη προσβασιμότητας*, κάτι που αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα των περισσότερων νησιών. Οι αποστάσεις που χωρίζουν μια τέτοια περιφέρεια από τις πιο αναπτυγμένες "κεντρικές" περιφέρειες αυξάνουν τις ανάγκες για μεταφορές. Η ανάληψη όμως του κόστους για υποδομές μεταφορών δεν γίνεται εύκολα, εφόσον οι οικονομίες κλίμακας στην παραγωγή και χρήση των υποδομών δεν μπορούν να αναπτύσσονται και να αξιοποιούνται στον ίδιο βαθμό στις περιφέρειες αυτές με τις "κεντρικές" περιφέρειες, όπου υπάρχει ένας μεγάλος αριθμός ανθρώπων δυνητικά μετακινούμενων καθώς και πολυάριθμες κοινωνικοοικονομικές δραστηριότητες. Το πρόβλημα αυτό προσπαθεί να αντιμετωπίσει η ΕΕ με τα δίκτυα μεταφορών και επικοινωνιών που θα οδηγήσουν στην άρση της απομόνωσης των απομακρυσμένων περιφερειών.

Η ΕΕ μετράει το **βαθμό περιφερειακότητας** με διάφορους δείκτες που μπορεί να είναι είτε ο μέσος όρος του χρόνου διαδρομής με ένα μέσο οδικής, σιδηροδρομικής ή εναέριας μεταφοράς προς κάθε ένα από τα σημαντικά κέντρα οικονομικής δραστηριότητας της ΕΕ τα οποία κατά κύριο λόγο αφορούν τις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες⁴³, είτε ένας σύνθετος δείκτης που αποτελείται από οικονομικούς (κατά κεφαλή ΑΕΠ) και γεωγραφικούς (απόσταση) δείκτες. Σε σχέση με τον κοινοτικό μέσο όρο (100) ο δείκτης περιφερειακότητας για τα νησιά της

⁴² Eskelinen H., "Peripheries in a network economy", proceedings of the *European Summer Institute in Regional Science: European Integration and Peripheral Areas*, Spetses, Greece, 1995.

⁴³ Ο αριθμός των κέντρων αυτών ανέρχεται σε 194. Βλέπε Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Ανταγωνιστικότητα και συνοχή: οι τάσεις στις περιφέρειες* (πέμπτη περιοδική έκθεση για την κοινωνική και οικονομική κατάσταση και την ανάπτυξη των περιφερειών της Κοινότητας), Λουξεμβούργο, 1994, σ. 112.

Ελλάδας είναι κατώτερος του 36, ενώ η Μαδέϊρα και οι Αζόρες πλησιάζουν το 20. Όλα πάντως τα νησιά της ΕΕ εμφανίζουν μεγάλους δείκτες περιφερειακότητας⁴⁴.

Σύμφωνα με την ΕΕ⁴⁵, **περιφερειακές** θεωρούνται οι παραμεθόριες και οι παράκτιες περιοχές. Οι παραμεθόριες περιοχές πλήττονται από τον περιφερειακό χαρακτήρα τους επειδή βρίσκονται σε απόσταση από τα κέντρα πολιτικής και οικονομικής εξουσίας της χώρας τους ενώ οι ξένες χώρες που βρίσκονται δίπλα τους διαθέτουν διαφορετικό κοινωνικό, οικονομικό, νομικό και πολιτικό σύστημα. Οι παράκτιες περιφέρειες μπορούν να θεωρηθούν ως παραμεθόριες περιφέρειες που τις χωρίζει η θάλασσα από τις γειτονικές τους περιφέρειες. Ενώ όμως οι παράκτιες περιοχές έχουν ορισμένα οφέλη από τη γεωγραφική τους θέση και που αφορούν τον τουρισμό, την αλιεία και τις μεταφορές χάρη των οποίων ενσωματώνονται στο ευρωπαϊκό δίκτυο μεταφορών, δεν συμβαίνει το ίδιο με τις νησιωτικές περιφέρειες. Οι τελευταίες εμφανίζονται αποκομμένες από τον κύριο κορμό των παραγωγικών δραστηριοτήτων ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως στα ελληνικά νησιά και στις "υπερπεριφερειακές" περιοχές της ΕΕ, τα προβλήματα επιτείνονται εφόσον, στους παράγοντες διαρθρωτικής φύσης συνδράμουν και ιστορικοί λόγοι. Δίνοντας έμφαση σε διαφορετικού τύπου κάθε φορά μειονεκτήματα, η ΕΕ αναφέρεται επίσης στις νησιωτικές περιφέρειες με τον όρο *περιθωριακές*, εξαιτίας των αδύναμων σχέσεων που έχουν με άλλες περιοχές και του μειωμένου ρόλου που διαδραματίζουν στις οικονομικές, τεχνολογικές, πολιτιστικές και πολιτικές εξελίξεις και *μειονεκτικές*, θέλοντας να τονίσει τις εγγενείς αδυναμίες που τις εμποδίζει να αναπτυχθούν.

✓ Τα **προβλήματα** που αντιμετωπίζουν οι νησιωτικές περιφέρειες της ΕΕ εντοπίζονται στους εξής τομείς⁴⁶:

- Δημογραφικό πρόβλημα. Η στασιμότητα και η γήρανση του πληθυσμού εξαντλεί τα αποθέματα εργατικού δυναμικού των νεαρότερων ηλικιών και τονώνει τις μεταναστευτικές κινήσεις.
- Έλλειμμα στις υποδομές και ειδικότερα στις υποδομές μεταφορών. Το έλλειμμα στις υποδομές φαίνεται να οφείλεται στο υψηλό κόστος, που με τη σειρά του οφείλεται τόσο σε γεωγραφικούς παράγοντες (ανώμαλο ανάγλυφο, μεγάλες αποστάσεις), όσο και στη χαμηλή αποδοτικότητα των επενδύσεων στον τομέα αυτό, λόγω της χαμηλής πληθυσμιακής πυκνότητας των νησιών. Το ζητούμενο είναι η ολοκλήρωση και διασύνδεση

⁴⁴ Πετούνη Δ., "Προβλήματα και προοπτικές ανάπτυξης των νησιών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας", ό.π., σ. 6, 31.

⁴⁵ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Ανταγωνιστικότητα και συνοχή: οι τάσεις στις περιφέρειες (πέμπτη περιοδική έκθεση για την κοινωνική και οικονομική κατάσταση και την ανάπτυξη των περιφερειών της Κοινότητας)*, ό.π., σ. 105.

του δικτύου, ώστε να αυξηθεί η λειτουργικότητά του και να επεκταθεί προς τις περιοχές που περιθωριοποιούνται.

- Τεχνολογίες πληροφορικής και τηλεπικοινωνίες, που συνεισφέρουν στην ολοκλήρωση του κοινοτικού χώρου και ευνοούν την εγκατάσταση σε πραγματικά απομακρυσμένες περιοχές.
- Προσφορά ενέργειας. Η κατάσταση προβλέπεται να βελτιωθεί με την εκμετάλλευση των τοπικών και ανανεώσιμων πηγών ενέργειας (βλέπε ενότητα 3.3.10), καθώς και με την ολοκλήρωση των δικτύων μεταφοράς φυσικού αερίου και ηλεκτρικού ρεύματος.
- Περιβάλλον. Η προστασία του προσδίδει αναπτυξιακές δυνατότητες κυρίως για τις νησιωτικές περιφέρειες, εφόσον προσελκύεται η εγκατάσταση νέων δραστηριοτήτων και ενθαρρύνεται η τουριστική ανάπτυξη.
- Παράκτιες περιοχές και νησιά, τα οποία στην περίπτωση της Ελλάδας ταυτίζονται επιπλέον και με τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι παραμεθόριες περιοχές, αντιμετωπίζουν προβλήματα υπερανάπτυξης και υποβάθμισης του περιβάλλοντος, προβλήματα στον τομέα της αλιείας καθώς και έλλειψη διαφοροποίησης της παραγωγικής τους δομής. Τα νησιά ειδικότερα αντιμετωπίζουν κινδύνους περιθωριοποίησης και απομόνωσης, προβλήματα που συνδέονται με τις δυσκολίες πρόσβασης, τη μετανάστευση των νέων και το περιορισμένο φάσμα των οικονομικών δραστηριοτήτων που συγκεντρώνουν. ✓

2.3 ΝΗΣΙΩΤΙΚΕΣ ΙΔΙΟΜΟΡΦΙΕΣ ΚΑΙ Η ΑΝΑΓΚΗ ΓΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ: ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΟ ΔΙΕΘΝΗ ΧΩΡΟ

Στη συνέχεια θα αναφερθούμε σε ορισμένα παραδείγματα από τη διεθνή πρακτική για τη σκιαγράφηση των ιδιόμορφων προβλημάτων που αντιμετωπίζουν τα νησιά και που αφορούν όλες τις πτυχές της ανθρώπινης δραστηριότητας, οι οποίες έρχονται σε αντιπαράθεση ή και σε αναπόφευκτη συνεργασία με τη φύση.

Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι η πόλη της Βενετίας⁴⁷, η οποία μαστίζεται από μια παρατεταμένη οικονομική κρίση, που οδήγησε σε μετανάστευση τους 68.000 από τους 138.000 κατοίκους της τα τελευταία τριάντα χρόνια. Εκτός όμως από τη διαπλοκή στις αιτίες της κρίσης των οικονομικών και κοινωνικών παραγόντων, υπάρχει και το θέμα της προστασίας της πολιτιστικής της κληρονομιάς (ανακαινίσεις και αναπαλαιώσεις κτιρίων και μνημείων) από την οποία εξαρτάται κατά ουσιαστικό τρόπο η οικονομική της βιωσιμότητα, αν ληφθεί υπόψιν

⁴⁶ Ανδρικοπούλου Ελένη, *Οι περιφέρειες στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, ό.π., σ. 118 - 120.

⁴⁷ Zwingle E., "Venice", in *National Geographic*, vol. 187, nr. 2, February 1995, Washington D.C., 1995, p. 73 - 99.

το γεγονός ότι τα δέκα εκατομμύρια επισκεπτών το χρόνο αποτελούν τη βασική - ίσως και μοναδική... - πηγή του εισοδήματός της. Όλα αυτά είναι τέλος αδιάρρηκτα συνδεδεμένα με τα περιβαλλοντικά προβλήματα και τους κινδύνους που αντιμετωπίζει η λιμνοθάλασσα που περικλείει την πόλη, και που σε μεγάλο ποσοστό προέρχονται από την ανάπτυξη ανθρώπινων δραστηριοτήτων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι τα ταχύπλοα που, παρά τα αυστηρότατα όρια ταχύτητας, διαβρώνουν με τα απόνερά τους τα θεμέλια της πόλης συμβάλλοντας στο φαινόμενο της - αργής προς το παρόν - βύθισής της. Άλλο πρόβλημα αποτελεί η υπέρβαση της "φέρουσας ικανότητας" της πόλης όσον αφορά τον τουρισμό, εφόσον 50.000 τουλάχιστον επισκέπτες (120.000 τα σαββατοκύριακα) μετακινούνται καθημερινώς σ' αυτήν.

Σαν δεύτερη χαρακτηριστική περίπτωση προβλήματος που αντιμετωπίζουν αυτού του τύπου οι κοινωνίες αναφέρουμε το παράδειγμα των **νησιών Αράν της Ιρλανδίας**⁴⁸, οι κάτοικοι των οποίων, ζώντας ακόμα μια παραδοσιακά δομημένη ζωή μεταξύ των αγροτικών δραστηριοτήτων τους και της αλιείας, βρίσκονται εντελώς ξαφνικά αντιμέτωποι με ορδές τουριστών που έρχονται να απολαύσουν το θαυμάσιο περιβάλλον και την απομόνωση. Μέχρι πρόσφατα οι επισκέπτες έρχονταν σποραδικά. Η εισβολή όμως τόσων τουριστών, αν και καλοδεχούμενη με σχετικό ενθουσιασμό από τους νεότερους κατοίκους διότι δεν θα χρειαστεί να μεταναστεύσουν(!), αρχίζει πλέον να γίνεται αντιληπτή ως απειλή τόσο για το φυσικό και δομημένο περιβάλλον όσο και για τον παραδοσιακό τρόπο ζωής των κατοίκων. Η εισροή τόσων τουριστών φαίνεται να διαβρώνει την παράδοση της νησιωτικής αυτοδυναμίας, δημιουργώντας παράλληλα έριδες και ανταγωνισμούς μεταξύ των άλλοτε φιλήσυχων κατοίκων. Η περίπτωση αυτή φαίνεται να επαληθεύει την άποψη του Χ. Κοκκώση⁴⁹, σύμφωνα με την οποία "η απόσταση, η απομόνωση και ο κατακερματισμός του νησιωτικού χώρου έχουν μια γενικευμένη επίδραση στην υιοθέτηση ομοιογενών συμπεριφορών, συνηθειών και άλλων κοινωνικοπολιτιστικών ιδιοτελειών σε ένα νησί ενδυναμώνοντας έτσι μία αίσθηση ταυτότητας... όταν όμως τα πρότυπα αυτά επιχειρηθεί να αλλάξουν, οι αντιδράσεις τείνουν να είναι εντονότερες εξαιτίας μιας αίσθησης ορίων στο σύστημα, με συχνά σαρωτικά αποτελέσματα".

⁴⁸ Moore L., "The Aran Islands", in *National Geographic*, vol. 189, nr. 4, April 1996, Washington D.C., 1996, p. 118 - 133.

⁴⁹ Coccossis H., "Planning for Islands", in *Ekistics: Islands*, vol. 54, nr. 323/324, March/April - May/June 1987, Greece, 1987, p. 84 - 87.

Άλλη περίπτωση είναι η **Πάτμος**⁵⁰, που αποτελεί παράδειγμα της εγκατάλειψης από την πολιτεία ενός τόπου που, ευρισκόμενος ελάχιστα ναυτικά μίλια από τις τουρκικές ακτές, αγωνιωδώς προσπαθεί να ισορροπήσει τη μακράωνη θρησκευτική της παράδοση με την τουριστική ανάπτυξη, πράγμα που δεν φαίνεται ιδιαίτερα εύκολο, εφόσον, σύμφωνα με τα λεγόμενα του δημάρχου: "Στη Μονή χρωστάμε τα πάντα, ακόμα και τον τουρισμό... μόνο γ'αυτό έχει κατορθώσει η Πάτμος να κρατήσει τον πληθυσμό της και να δει μια οικονομική ανάπτυξη τα τελευταία χρόνια. Αλλά τα προβλήματα είναι ακόμα πολλά... νερό, συγκοινωνίες, υγεία. Το Κέντρο Υγείας έχει χτιστεί εδώ και χρόνια, αλλά παραμένει μέχρι σήμερα αχρησιμοποίητο, χωρίς εξοπλισμό, χωρίς γιατρούς...". Δεν θα ήταν υπερβολή να πούμε ότι τα χαρακτηριστικά και η ιδιόμορφη γεωγραφική θέση ενός τέτοιου νησιού επιβάλλει τη θεώρησή του σαν *περιοχή άμεσης προτεραιότητας και εθνικής σημασίας* για την περιφερειακή πολιτική.

Το παράδειγμα του **Δέλτα του Νείλου**⁵¹ αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση των επιπτώσεων των ανθρώπινων παρεμβάσεων μεγάλης κλίμακας στο φυσικό περιβάλλον των ευαίσθητων παραθαλάσσιων και νησιωτικών περιοχών. Η κατασκευή φραγμάτων στις γύρω από το Δέλτα κατοικημένες περιοχές για την αντιμετώπιση των ετήσιων πλημμυρών, αλλάζοντας το ρου του ποταμού έδωσε πρόσθετη γη τόσο για κατοίκηση όσο και για την ανάπτυξη βιομηχανικών εγκαταστάσεων στις παραλίμνιες όχθες του Δέλτα. Η δημιουργία όμως πρόσθετων θέσεων εργασίας για τους πρώην αγρότες είχε, στην περίπτωση αυτή, μεγάλο κόστος, που πήρε τη μορφή της μόλυνσης της περιοχής από την απόρριψη επικίνδυνων τοξικών αποβλήτων. Το τελικό αποτέλεσμα ήταν η εξαφάνιση 47 από τα πιο εκμεταλλεύσιμα εμπορικά ειδών ψαριών.

Ένα τελευταίο παράδειγμα που δείχνει το πού μπορεί να οδηγήσει η αδιαφορία αλλά και τα οικονομικά, πολιτικά και κοινωνικά προβλήματα που αντιμετωπίζει μια χώρα αποτελούν οι **Κουρίλλες Νήσοι**⁵², μια αλυσίδα 30 μεγάλων και δεκάδων μικρότερων ηφαιστειογενών νησιών που ανήκουν στην Άπω Ανατολή της Ρωσικής Ομοσπονδίας και που οι Ρώσοι αποκαλούν "το τέλος του κόσμου". Τα νησιά αυτά είχαν δοθεί στην πρώην Σοβιετική Ένωση από την Ιαπωνία στο τέλος του δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου. Μισό αιώνα αργότερα η Ιαπωνία, εκμεταλλευόμενη τη δεινή κατάσταση στην οποία έχει περιέλθει η Ρωσία, ανακίνησε το θέμα διεκδικώντας εκ νέου τέσσερα από τα νησιά αυτά, που, σημειωτέον, αποτελούν το πιο

⁵⁰ Ζαρκαδάκης Γ., "Πάτμος", άρθρο στο περιοδικό *Experiment*, έτος 3ο, νο 3, Μάιος - Ιούνιος 1996, εκδόσεις Άρης Τερζόπουλος, Αθήνα, 1996, σ. 142 - 177.

⁵¹ Theroux P., "The Imperialed Nile Delta", in *National Geographic*, vol. 191, nr. 1, January 1997, Washington D.C., 1997, p. 2 - 35.

προσοδοφόρο αλιευτικό πεδίο του Βόρειου Ειρηνικού. Το πρόβλημα ουσιαστικά ενέσκηψε όταν τα κεφάλαια που διατίθονταν για την περιφερειακή πολιτική της Σοβιετικής Ένωσης και για την άμυνα των συνόρων ...έπαψαν να υπάρχουν μετά την κατάρρευσή της. Το αποτέλεσμα ήταν, εκτός από τη δραματική χειροτέρευση του βιοτικού επιπέδου των κατοίκων και την απομόνωση στην οποία περιήλθαν, η έγερση αξιώσεων από την Ιαπωνία που θέλησε να εκμεταλλευτεί την αδυναμία της Ρωσίας να υποστηρίξει οικονομικά την παραμεθόρια αυτή περιοχή. Το εντυπωσιακό στοιχείο στην υπόθεση αυτή είναι ότι σε πρόσφατη σφυγμομέτρηση ορισμένοι κάτοικοι των νησιών δήλωσαν ότι θα δέχονταν τη γιαπωνέζικη κηδεμονία εάν αυτό σήμαινε ότι θα καλυτέρευε το βιοτικό τους επίπεδο⁵³. Το θέμα αυτό μπορεί να συσχετιστεί και με την ελληνική περίπτωση των παραμεθόριων νησιών του Αιγαίου, προβάλλοντας την επιτακτική ανάγκη για την ανάπτυξή τους. Πράγματι, η αποδυνάμωση της δημογραφικής βάσης των ελληνικών νησιών, εκτός από την αναστολή των προϋποθέσεων για την αυτοδύναμη ανάπτυξή τους, την αξιοποίηση των φυσικών τους πόρων και τη δημιουργία ενός καλύτερου επιπέδου κοινωνικής και πολιτιστικής ζωής, αποτελεί πρόβλημα εθνικής σημασίας, που θέτει σε αμφισβήτηση την εθνική μας συνεκτικότητα.

⁵² Cobb C., "Kuril Islands", in *National Geographic*, vol. 190, nr. 4, October 1996, Washington D.C., 1996, p. 48 - 67.

⁵³ Τελικά η Ρωσία δέχτηκε να γίνει διάλογος για το θέμα, εφόσον η Ιαπωνία προχωρήσει - όπως και το έκανε - στην αποδέσμευση της οικονομικής της βοήθειας προς τη Ρωσία, ύψους 500 εκατ. δολαρίων, που είχε παγώσει το 1991 μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης (εφημερίδα *Καθημερινή*, 16 Νοεμβρίου 1996).

3. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ ΓΙΑ ΤΙΣ ΝΗΣΙΩΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ

3.1 ΤΑ ΝΗΣΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΝΗΣΙΩΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΣΤΟΝ ΚΟΙΝΟΤΙΚΟ ΧΩΡΟ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΩΣ

3.1.1 Οικονομικά και κοινωνικά στοιχεία νησιών, νησιωτικών περιφερειών και κρατών: διεθνής κατάσταση

Σε γενικές γραμμές τα νησιά - κράτη των ωκεανών διαφέρουν ουσιαστικά, ως προς τα αναπτυξιακά τους χαρακτηριστικά, από τις νησιωτικές περιφέρειες ενός κράτους ή τις υπερπόντιες κτήσεις του. Τα περισσότερα νησιωτικά κράτη της Αφρικής, της Καραϊβικής και του Ειρηνικού, απέκτησαν την ανεξαρτησία τους την τελευταία τριακονταετία, όταν οι Ευρωπαίοι αποικιοκράτες του παρελθόντος (Βρετανία, Γαλλία, Ισπανία, Πορτογαλία και Ολλανδία) αποχώρησαν από τις κτήσεις τους. Ορισμένα στοιχεία για το κατά κεφαλήν ΑΕΠ των νησιών της Καραϊβικής και του Ινδικού ωκεανού δίνονται στον πίνακα που ακολουθεί.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Κατά κεφαλήν ΑΕΠ των νησιών της Καραϊβικής, του Ειρηνικού και του Ινδικού ωκεανού για το 1995

Νησιά Καραϊβικής	Κατά κεφαλήν ΑΕΠ (σε δολάρια)	Νησιά Ινδικού	Κατά κεφαλήν ΑΕΠ (σε δολάρια)	Νησιά Ειρηνικού	Κατά κεφαλήν ΑΕΠ (σε δολάρια)
Μπαχάμες	11.500	Σείχλες	6.370	Φίτζι	2.140
Μπαρμπάντος	6.240	Άγιος Μαυρίκιος	2.980	Τόγκα	1.610
Αντίγκουα	6.390	Κομόρες	520	Βανασούτα	1.230
Μπαρμπούντα	6.390			Παπούα	1.120
Σάιντ Κίτς	4.470			Νέα Γουινέα	1.120
Νέβις	4.470			Δυτική Σαμόα	980
Τρινιντάι	3.730			Τουβάλου	264
Τομπάζο	3.730				
Σάντα Λουσία	3.040				
Σάιντ Βίντσεντ	2.130				
Γρεναδίνες	2.130				
Σουρινάμ	1.210				
Γουϊάνα	280				

Πηγή: *Η Καθημερινή της Κυριακής*, 5 Νοεμβρίου 1995.

Τα νησιά - κράτη της Καραϊβικής είναι πιο ευνοημένα οικονομικά, τόσο εξαιτίας του τουρισμού, όσο και λόγω των εκτεταμένων εξαγωγών αγροτικών προϊόντων (μπανάνες, ζάχαρη, φρούτα, πιπέρι, κ.λ.π.). Η Γουϊάνα, μαζί με την Αϊτή, είναι τα πιο φτωχά νησιωτικά κράτη της περιφέρειας της Καραϊβικής, για διαφορετικούς όμως λόγους η κάθε μία. Η φτώχεια στην Αϊτή φαίνεται να είναι αποτέλεσμα πολιτικών παραγόντων, εφόσον το νησί βρισκόταν κάτω από αλλεπάλληλες δικτατορίες που δεν άφηναν περιθώρια οικονομικής ελευθερίας. Στη Γουϊάνα το πρόβλημα φαίνεται να είναι μάλλον διαρθρωτικής φύσης.

Στα νησιά του Ινδικού και του Ειρηνικού ωκεανού υπάρχουν επίσης μεγάλες ανισότητες που αντανakλούν όχι μόνο τα διαφορετικά επίπεδα ανάπτυξης, αλλά και τη διαφορετική ιστορική τους διαδρομή.

Επιπλέον, το περιβάλλον των νησιών των ωκεανών έχει υποφέρει κατά κόρον από τις πυρηνικές δοκιμές που έκαναν οι ΗΠΑ τις δεκαετίες του '50 και '60 στις Αλεούτιες νήσους και η Γαλλία έως και σήμερα σε ακατοίκητα νησιά του νότιου Ειρηνικού.

3.1.2 Οικονομικά και κοινωνικά στοιχεία των νησιωτικών περιφερειών της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Οι νησιωτικές περιοχές της ΕΕ αποτελούν ένα συγκριτικά μικρό - σε σχέση με την Ελλάδα - ποσοστό των κρατών - μελών, εφόσον καλύπτουν μόνο το 5,5% του συνολικού κοινοτικού εδάφους και το 3,5% του πληθυσμού της Κοινότητας, δηλαδή περίπου 11,5 εκατομμύρια κατοίκους σκορπισμένους σε περίπου 300 νησιά⁵⁴. Σε οικονομικούς όμως όρους τα περισσότερα νησιά, κυρίως τα μεγαλύτερα, αποτελούν ένα σημαντικό κεφάλαιο για την ΕΕ, λόγω του τουρισμού, της εκμετάλλευσης των ζωνών αλιείας και των υποθαλάσσιων κοιτασμάτων πετρελαίου και της στρατηγικής - σε πολλές περιπτώσεις - θέσης τους από γεωπολιτικής άποψης. √

Τα στοιχεία που χρησιμοποιούνται στην ενότητα αυτή και που περιέχονται στους πίνακες 3 και 4 προέρχονται από τα στατιστικά δεδομένα που συγκεντρώνει η Κοινότητα και από τις αναλύσεις που περιέχονται στις περιοδικές εκθέσεις για την κατάσταση των περιφερειών της. Γενικά ως δείκτης του επιπέδου ανάπτυξης χρησιμοποιείται το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν (ΑΕΠ) κάθε χώρας και περιφέρειας. Η διαίρεση του ΑΕΠ με το συνολικό πληθυσμό ή τους απασχολούμενους εκφράζει το κατά κεφαλήν εισόδημα και την παραγωγικότητα αντίστοιχα. Ως δείκτης του επιπέδου ανεργίας χρησιμοποιείται το ποσοστό των ανέργων στο σύνολο του εργατικού δυναμικού ή του ενεργού πληθυσμού - του πληθυσμού δηλαδή που είναι σε θέση να εργαστεί με βάση την ηλικία. Η συγκρισιμότητα της σχετικής θέσης των χωρών και των περιφερειών σε ευρωπαϊκό επίπεδο επιτυγχάνεται με την αναγωγή των δεικτών στον αντίστοιχο συνολικό μέσο όρο της Κοινότητας (μέσος δείκτης όλων των κρατών - μελών = 100).

Η Κοινότητα έχει υιοθετήσει μια ιεραρχική διαίρεση των περιφερειών σε τρία επίπεδα, δίνοντας στις στατιστικές εδαφικές μονάδες την ονοματολογία NUTS. Πιο συγκεκριμένα, κάθε κράτος - μέλος υποδιαιρείται σε ένα σύνολο περιφερειών επιπέδου NUTS 1. Καθεμία από τις περιφέρειες αυτές υποδιαιρείται σε ένα σύνολο περιφερειών επιπέδου NUTS 2 (οι "αναπτυξιακές περιφέρειες" στην Ελλάδα) και αυτές στη συνέχεια σε ένα σύνολο περιφερειών

⁵⁴ Σπιλάνης Γιάννης, "Νησιωτική ανάπτυξη και δίκτυα συνεργασίας των νησιών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας", ό.π.

επιπέδου NUTS 3 (οι “νομοί” στην Ελλάδα). Η ονοματολογία αυτή υποδιαιρεί την Κοινότητα σε 71 περιφέρειες επιπέδου NUTS 1, 183 περιφέρειες επιπέδου NUTS 2 (το επίπεδο αυτό χρησιμοποιείται ευρύτατα για τα περιφερειακά προγράμματα) και 1044 περιφέρειες επιπέδου NUTS 3.

Οι διαφορές μεταξύ των περιφερειών επιπέδου NUTS 2 είναι πολύ μεγαλύτερες από τις διαφορές μεταξύ των κρατών - μελών. Οι δέκα πλουσιότερες περιφέρειες στην Κοινότητα έχουν κατά μέσο όρο 3,5 φορές μεγαλύτερο κατά κεφαλήν ΑΕΠ από τις δέκα φτωχότερες περιφέρειες. Καμιά περιφέρεια της Ελλάδας και της Πορτογαλίας καθώς και το σύνολο της Ιρλανδίας δεν ξεπερνά το 80% του κοινοτικού μέσου όρου. Οι διαφορές στα επίπεδα ανεργίας είναι ακόμα μεγαλύτερες.

Οι φτωχότερες περιφέρειες που έχουν δείκτες κάτω από το 75% του κοινοτικού μέσου όρου (ποσοστό που αποτελεί το κριτήριο για την ένταξη μιας περιφέρειας στις καθυστερημένες περιφέρειες του στόχου 1) βρίσκονται όλες στην εξωτερική περίμετρο, στο μεσογειακό νότο και τη δυτική ζώνη του Ατλαντικού (Ελλάδα, νότια Ιταλία, νότια και Δυτική Ισπανία, Πορτογαλία και Ιρλανδία), δηλαδή σε μια γεωγραφική περιοχή που στο μεγαλύτερο μέρος της βρέχεται από θάλασσα και με πλήθος νησιών. Πράγματι, οι περισσότερες από τις νησιωτικές περιφέρειες περιλαμβάνονται στην κατηγορία των περιφερειών με το χαμηλότερο κατά κεφαλήν ΑΕΠ, όπως φαίνεται και στον πίνακα που ακολουθεί. Το ίδιο συμβαίνει και με την ανεργία, με την εντυπωσιακή όμως εξαίρεση των περιφερειών των Ιονίων Νήσων, της Κρήτης και του Νοτίου Αιγαίου.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Νησιωτικές περιφέρειες της ΕΕ με το χαμηλότερο κατά κεφαλή ν ΑΕΠ (μέσος όρος 1989 - 1991, μέσος όρος = 100) και ποσοστά ανεργίας (μέσος όρος 1991 - 1993)

Σειρά κατάταξης μεταξύ 179 περιφερειών ως προς το κατά κεφαλή ν ΑΕΠ ⁽¹⁾	Σειρά κατάταξης μεταξύ 181 περιφερειών ως προς το ποσοστό ανεργίας	Νησιωτικές Περιφέρειες	Χώρα	κατά κεφαλήν ΑΕΠ ⁽²⁾	% ανεργίας
111	47	Βαλεαρίδες	Ισπανία	98,3	11,6 ↑
53	54	Κορσική	Γαλλία	79,8	10,8 ↑
48	55	Highlands and Islands	Ηνωμένο Βασίλειο	76,9	10,7 ↑
43	5	Canarias	Ισπανία	74,5	25,1 ↑↑
41	16	Sardegna	Ιταλία	74,2	18,5 ↑↑
35	9	Σικελία	Ιταλία	67,5	21,7 ↑↑
26	8	Γουιάνα	Γαλλία	54,0	16,0 ↑
25	7	Martinique	Γαλλία	53,0	24,0 ↑↑
23	161	Νότιο Αιγαίο	Ελλάδα	52,2	3,8 ↓
16	164	Κρήτη	Ελλάδα	45,5	4,3 ↓
15	1	Reunion	Γαλλία	45,0	37,0 ↑↑
13	159	Ιόνια Νησιά	Ελλάδα	43,7	4,2 ↓
9	6	Guadeloupe	Γαλλία	39,0	24,0 ↑↑
6	70	Βόρειο Αιγαίο	Ελλάδα	35,2	9,5 ↓
-	174	Μαδέιρα	Πορτογαλία	-	3,2 ↓
-	163	Αζόρες	Πορτογαλία	-	3,8 ↓

Πηγές:

1. Ανδρικοπούλου Ε., *Οι περιφέρειες στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1995, σ. 95.

2. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Ανταγωνιστικότητα και συνοχή: οι τάσεις στις περιφέρειες (πέμπτη περιοδική έκθεση για την κοινωνική και οικονομική κατάσταση και την ανάπτυξη των περιφερειών της Κοινότητας)*, Λουξεμβούργο, 1994, σ. 192 - 194.

Σχόλια:

- (1) Δεν περιλαμβάνονται οι Αζόρες και η Μαδέιρα για τις οποίες δεν υπάρχουν στοιχεία για το κατά κεφαλήν ΑΕΠ.
- (2) Τα ποσά είναι σε Μονάδες Αγοραστικής Δύναμης, όπου η κάθε μονάδα αντιπροσωπεύει τον ίδιο όγκο αγαθών και υπηρεσιών για κάθε χώρα).

Η σειρά με την οποία αναφέρονται στον πίνακα οι παραπάνω περιφέρειες - που ανήκουν στην κατηγορία NUTS 2 - ακολουθεί την κατάταξη με βάση το κατά κεφαλήν ΑΕΠ. Η κατάταξη αυτή είναι φθίνουσα, με τις περιφέρειες που έχουν το υψηλότερο κατά κεφαλήν ΑΕΠ να καταλαμβάνουν την υψηλότερη θέση στην κατάταξη, στις πρώτες γραμμές του πίνακα. Αντίστροφα, οι περιφέρειες με το χαμηλότερο ποσοστό ανεργίας καταλαμβάνουν τις υψηλότερες θέσεις στην κατάταξη ως προς αυτό. Το συμπέρασμα που βγαίνει από τον πίνακα είναι ότι εκτός από τις Βαλεαρίδες, τα περισσότερα νησιά και νησιωτικές περιφέρειες της ΕΕ έχουν αρκετά χαμηλό κατά κεφαλήν ΑΕΠ, εφόσον καταλαμβάνουν τις τελευταίες θέσεις στην κατάταξη. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την απαισιόδοξη εικόνα των διαφόρων δεικτών οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης που έχει υπολογίσει η ΕΕ⁵⁵, μας οδηγεί στη διαπίστωση ότι οι περιοχές αυτές αντιμετωπίζουν όλα τα γνωστά προβλήματα των υπανάπτυκτων, μειονεκτικών και προβληματικών περιφερειών: ελλείψεις στις υποδομές, χαμηλοί δείκτες ποιότητας ζωής, υψηλό ποσοστό γεωργικής απασχόλησης, σχετική ανεργία, χαμηλή παραγωγικότητα εργασίας, κ.λ.π. Οι σημαντικότερες νησιωτικές περιφέρειες και νησιά της Ελλάδας καταλαμβάνουν τις χαμηλότερες θέσεις στην Κοινότητα σε ό,τι αφορά το κατά κεφαλήν ΑΕΠ, ακόμα και μεταξύ των άλλων νησιωτικών περιφερειών της ΕΕ. Η κατάσταση αυτή αντιστρέφεται σε ό,τι αφορά την ανεργία, όπου οι ελληνικές νησιωτικές περιφέρειες βρίσκονται σε καλύτερη θέση από τις υπόλοιπες. Το φαινόμενο αυτό ερμηνεύεται από τον παραδοσιακό χαρακτήρα των νησιωτικών οικονομιών οι οποίες αποτελούνται από πολλές μικρές μονάδες που στηρίζονται κυρίως στην επιτόπια αγορά αποφεύγοντας έτσι τους

⁵⁵ Βλέπε σχετικά:

1. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Ανταγωνιστικότητα και συνοχή: οι τάσεις στις περιφέρειες (πέμπτη περιοδική έκθεση για την κοινωνική και οικονομική κατάσταση και την ανάπτυξη των περιφερειών της Κοινότητας)*, ό.π., παραρτήματα.
2. Σπιλάνης Γιάννης, "Νησιωτική ανάπτυξη και δίκτυα συνεργασίας των νησιών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας", ό.π. και τέλος
3. τις επίσημες στατιστικές εκδόσεις της ΕΕ, Eurostat.

κινδύνους - αλλά και τα πιθανά υψηλότερα εισοδήματα - που θα δημιουργούνταν από την ενσωμάτωσή τους σε ευρύτερους οικονομικούς χώρους⁵⁶. Σε γενικές γραμμές η οικονομία των νησιών στηρίζεται κατά βάση στον πρωτογενή και τον τριτογενή τομέα. Ο πρωτογενής τομέας περιλαμβάνει παραδοσιακές δραστηριότητες στη γεωργία, αλιεία, κτηνοτροφία, καθώς και σε εξειδικευμένα προϊόντα. Ο τριτογενής τομέας εξαντλείται κυρίως στον τουρισμό, με όλες τις θετικές (αύξηση του εισοδήματος, πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα) αλλά και τις αρνητικές συνέπειες (εξάρτηση, μονόπλευρη ανάπτυξη, εποχικότητα, αστάθεια, κ.λ.π.). Ο δευτερογενής τομέας των νησιών περιορίζεται, στις περισσότερες περιπτώσεις, σε μικρής κλίμακας επιχειρήσεις προσανατολισμένες στη μεταποίηση των προϊόντων του πρωτογενούς τομέα και στις οικοδομικές κατασκευές. Όλα τα παραπάνω δικαιολογούν την ανάληψη εξειδικευμένων μέτρων πολιτικής αλλά και γενικότερα την στροφή των ήδη υπαρχόντων μέσων στα νησιά.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει επίσης καταρτίσει ένα σύνθετο δείκτη ο οποίος δείχνει την ένταση του περιφερειακού προβλήματος μιας περιοχής. Στη συνέχεια αναφέρουμε τις τιμές (κατά αύξουσα τάξη) που παρουσιάζει ο δείκτης αυτός για τις κυριότερες νησιωτικές περιφέρειες της ΕΕ. Επισημαίνεται ότι όσο μικρότερη είναι η τιμή του δείκτη αυτού για μια περιφέρεια τόσο εντονότερα περιφερειακά προβλήματα αντιμετωπίζει αυτή.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Σύνθετος δείκτης που απεικονίζει την ένταση των περιφερειακών προβλημάτων στις κυριότερες νησιωτικές περιφέρειες της ΕΕ

Νησιωτικές Περιφέρειες	Χώρα	Τιμή δείκτη	Σειρά κατάταξης 1 - 160
Canarias	Ισπανία	46,1	5
Sardegna	Ιταλία	49,9	7
Sicilia	Ιταλία	54,9	15
Κρήτη	Ελλάδα	58,4	25
Baleares	Ισπανία	66,8	35
Νησιά Ανατολικού Αιγαίου ⁽¹⁾	Ελλάδα	67,1	36
Highlands, Islands	Ηνωμένο Βασίλειο	101,2	76

⁵⁶ Ορισμένοι από τους κινδύνους αυτούς αφορούν την εξάρτηση από υπερτοπικά οικονομικά κέντρα και την ανάγκη προσαρμογής στις δικές τους διακυμάνσεις μέσω συνεχών αναδιαρθρώσεων, γεγονός που θα προκαλούσε ανεργία. Βλέπε ΚΕΠΕ, *Θέματα γεωργίας, αγροτικής και τοπικής ανάπτυξης*, ό.π., σ. 189 - 190.

Πηγή: Λαγός Θανάσης, "Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και επιπτώσεις στην ανάπτυξη", στο Κουτσόπουλος Κ. (επιμ.), *Ανάπτυξη και σχεδιασμός: διεπιστημονική προσέγγιση*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1992, σ. 444 - 448.

Σχόλια:

(1) Υιοθετείται η παλαιότερη περιφερειακή διαίρεση της χώρας σε εννέα περιφέρειες.

Η σχετικά καλή τιμή του δείκτη των νησιών του Ανατολικού Αιγαίου οφείλεται στη θετική επίδραση της σημερινής περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου.

Σχετική μελέτη⁵⁷ που βάσει διαφόρων χαρακτηριστικών κατατάσσει τις περιφέρειες του στόχου 1 στο γενικότερο πλαίσιο των περιφερειών της ΕΕ, χαρακτηρίζει τις νησιωτικές περιφέρειες των Ιονίων Νήσων, Νότιου Αιγαίου και Καναρίων Νήσων ως αναπτυσσόμενες τοποθετώντας τις στην κατηγορία των "νικητών". Αντίθετα, οι περιφέρειες της Σικελίας και της Κρήτης χαρακτηρίζονται ως "μικτής επίδοσης", της Σαρδηνίας "σε κρίση", ενώ της Κορσικής και του Βορείου Αιγαίου "υπανάπτυκτες". Η Σαρδηνία, η Κορσική και το Βόρειο Αιγαίο κατατάσσονται στην κατηγορία των χαμένων. Στην ίδια μελέτη σε παρόμοια κατάταξη των περιφερειών του στόχου 1 βάσει διαρθρωτικών χαρακτηριστικών, η Σικελία και η Σαρδηνία ανήκουν στις "λατινικές" και "αστικοβιομηχανικές" περιφέρειες, η Κρήτη στις "οριακές" και "αγροτικές" περιφέρειες, η Μαδέιρα στις "αδύναμες αστικές" και "νησιωτικές - τουριστικές" περιφέρειες, τα Κανάρια Νησιά στις "λατινικές" και "νησιωτικές - τουριστικές" περιφέρειες και οι τρεις υπόλοιπες ελληνικές νησιωτικές περιφέρειες (Βόρειο Αιγαίο, Νότιο Αιγαίο και Ιόνια Νησιά) ανήκουν στην κατηγορία των "οριακών" και "νησιωτικών - τουριστικών" περιφερειών. Αυτό που παρατηρείται είναι ότι όλες οι νησιωτικές περιφέρειες της Ελλάδας ανήκουν στην κατηγορία των οριακών περιφερειών. Σύμφωνα με τη μελέτη, το γεγονός αυτό δεν οφείλεται μόνο στα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των νησιωτικών περιφερειών, αλλά και στις μακροοικονομικές αδυναμίες και γενικότερα στην οικονομική κατάσταση της Ελλάδας που επηρεάζει τις αναπτυξιακές επιδόσεις των περιφερειών.

Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφέρουμε ότι η σχετικά ευνοϊκή θέση της περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου, που διαφαίνεται στους πίνακες 3 και 4, έρχεται σε αντίθεση με το νησιωτικό της χαρακτήρα. Αυτό που εννοούμε είναι ότι και στην περιφέρεια αυτή υπάρχουν έντονες ενδοπεριφερειακές ανισότητες που αποτυπώνονται από τη μια στα τουριστικά αναπτυγμένα νησιά Ρόδο και Κω και από την άλλη στα μικρότερα νησιά που βρίσκονται σε δεινή

⁵⁷ Βλέπε Κόνσολας Ν., "Περιφερειακή Διάρθρωση και Αναπτυξιακή Πολιτική", άρθρο στην *Επιλογή*, ειδική ετήσια έκδοση, 1994, σ. 146 - 154.

αναπτυξιακή θέση και τα οποία αποτελούν όμως μεγάλο ποσοστό του εδάφους της περιφέρειας. Το φαινόμενο αυτό παρατηρείται σε όλες τις ελληνικές νησιωτικές περιφέρειες που αποτελούν συμπλέγματα νησιών, μεταξύ των οποίων και πολλών μικρών.

3.2 ΤΑ ΝΗΣΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΝΗΣΙΩΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

3.2.1 Ελλάδα: μια κατεχοχήν νησιωτική χώρα

Η γεωγραφική θέση της Ελλάδας μεταξύ τριών ηπείρων (Ευρώπη, Ασία και Αφρική) και η ποικιλία στη γεωλογική και εδαφολογική της διαμόρφωση έχουν δημιουργήσει ένα τοπίο με έντονα διαφοροποιημένα χαρακτηριστικά μέσα στο χώρο, που αφορούν μια ποικιλία κλιματικών συνθηκών, φυσικών τοπίων, ανθρωπογεωγραφικών ενοτήτων και επιπέδων ανάπτυξης και ευημερίας. Μια τέτοια διευρυμένη ανθρωπογεωγραφική ενότητα που εμφανίζει όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά είναι και τα νησιά της Ελλάδας, τα οποία καλύπτουν το 19% της έκτασής της. Η μεγάλη σημασία που έχουν τα νησιά για την Ελλάδα φανερώνεται από τον πίνακα που ακολουθεί.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Καταγραφή του αριθμού και πληθυσμού των νησιών του ελληνικού χώρου, ανά νομό και περιφέρεια

A/A	Χωρική Μονάδα	Αριθμός Νησιών ⁽¹⁾	Πληθυσμός	A/A	Χωρική Μονάδα	Αριθμός Νησιών ⁽¹⁾	Πληθυσμός
1	Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης	51 (2)	15.982	7	Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας	206 (5)	23
	Νομοί: Δράμας	-	-		Νομοί: Αχαΐας	12	-
	Καβάλας	33 (1)	13.111		Αιτωλοακαρνανίας	132 (4)	18
	Ροδόπης	2	-		Ηλείας	62 (1)	5
	Έβρου	13 (1)	2.871	8	Περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας	711 (11)	188.587
	Ξάνθης	3	-		Νομοί: Φθιώτιδας	38	-
2	Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας	614 (1)	499		Βοιωτίας	38	-
	Νομοί: Θεσσαλονίκης	2	-		Ευρυτανίας	-	-
	Ημαθίας	-	-		Εύβοιας	573 (10)	188.410
	Κιλκίς	-	-		Φωκίδας	62 (1)	177
	Πέλλας	-	-	9	Περιφέρεια Αττικής	447 (11)	54.326
	Πιερίας	6	-		Νομός: Αττικής	447 (11)	54.326
	Σερρών	-	-	10	Περιφέρεια Πελοποννήσου	546 (4)	619
	Χαλκιδικής	446 (1)	499		Νομοί: Αρκαδίας	-	-
	Αγίου Όρους	160	-		Αργολίδας	52 (2)	5

ΠΙΝΑΚΑΣ 6 (συνέχεια)

3	Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας	(1)	31		Κορινθίας	27	-
	Νομοί: Κοζάνης	-	-		Λακωνίας	235 (1)	611
	Γρεβενών	-	-		Μεσσηνίας	232 (1)	3
	Καστοριάς	-	-	11	Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου	442 (14)	195.004
	Φλώρινας	(1)	31		Νομοί: Λέσβου	244 (4)	104.620
4	Περιφέρεια Ηπείρου	269 (1)	464		Σάμου	113 (6)	40.519
	Νομοί: Ιωαννίνων	(1)	464		Χίου	85 (4)	49.865
	Αρτας	12	-	12	Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου	3.381 (60)	233.529
	Θεσπρωτίας	57	-		Νομοί: Κυκλάδων	2.242 (33)	88.458
	Πρέβεζας	199	-		Δωδεκανήσου	1.139 (27)	145.071
5	Περιφέρεια Θεσσαλίας	996 (11)	10.239	13	Περιφέρεια Κρήτης	1.224 (4)	502.165
	Νομοί: Λαρίσης	86	-		Νομοί: Ηρακλείου	234	243.622
	Καρδίτσας	-	-		Λασιθίου	261 (1)	70.053
	Μαγνησίας	910 (11)	10.239		Ρεθύμνης	262	62.634
	Τρικάλων	-	-		Χανίων	466 (2)	125.856
6	Περιφέρεια Ιονίων Νήσων	949 (18)	182.651		Νήσος Κρήτη	(1)	502.082
	Νομοί: Κέρκυρας	425 (7)	99.477				
	Ζακύνθου	115 (2)	30.014				
	Κεφαλληνίας	319 (4)	31.297				
	Λευκάδας	90 (5)	21.863		ΣΥΝΟΛΟ	9.837 (143)	1.384.119

Πηγές:

1. Επεξεργασία στοιχείων από σχετικό άρθρο του Χαλβατζάκη Κ., "Η ελληνική πολυνησία" στην εφημερίδα *Το Βήμα της Κυριακής*, 11 Φεβρουαρίου 1996.
2. Για τα πληθυσμιακά στοιχεία και τον αριθμό των κατοικημένων νησιών ελήφθησαν στοιχεία από ΕΣΥΕ, *Στατιστική Επετηρίδα της Ελλάδος 1992 - 1993*, Αθήνα, 1995. Τα στοιχεία προέρχονται από την απογραφή του 1981.

Σχόλια:

- (1) Σε παρενθέσεις αναφέρονται τα κατοικημένα νησιά, σύμφωνα με τα δεδομένα της ΕΣΥΕ.

Όπως φαίνεται από τον παραπάνω πίνακα, η Ελλάδα διαθέτει συνολικά 9.837 θαλάσσια νησαία εδάφη (νησιά, νησίδες, βραχονησίδες, ερημονήσια, βράχοι), γεγονός που την κατατάσσει στις πρώτες θέσεις μεταξύ των νησιωτικών χωρών ολόκληρης της υφής. Επιπλέον, το ελληνικό νησιωτικό σύνολο περιλαμβάνει μια τεράστια ποικιλία νησιών και νησιωτικών συμπλεγμάτων με μικρά και μεγάλα νησιά, απομακρυσμένα αλλά και ενσωματωμένα, δορυφορικά, διαφόρων τύπων συμπλέγματα, κ.λ.π. που περιλαμβάνουν όλους τους τύπους νησιωτικών οικονομιών. Πρώτη στις νησιωτικές περιφέρειες της Ελλάδας από άποψη αριθμού νησιών κατατάσσεται η περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου, της οποίας τα αρχιπελάγη των Κυκλάδων και της Δωδεκανήσου καλύπτουν το 34,38% του συνολικού αριθμού των νησαίων εδαφών και το 26% της συνολικής ακτογραμμής της χώρας. Δεύτερη ακολουθεί η περιφέρεια Κρήτης, όπου το Κρητικό αρχιπέλαγος καλύπτει το 12,4% και το 7,8% των προαναφερθέντων μεγεθών αντιστοίχως. Στη συνέχεια ακολουθούν η περιφέρεια Θεσσαλίας που οφείλει το νησιωτικό της χαρακτήρα στο νησιωτικό σύμπλεγμα των Σποράδων με ποσοστό νησαίων εδαφών 10,13% του συνόλου της χώρας και Ιονίων Νήσων με 9,65% (βλέπε πίνακα που ακολουθεί).

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

A/A	Περιφέρεια	Αριθμός Νησιών (%)
1	Νοτίου Αιγαίου	34,38
2	Κρήτης	12,44
3	Θεσσαλίας	10,13
4	Ιονίων Νήσων	9,65
5	Στερεάς Ελλάδας	7,23
6	Κεντρικής Μακεδονίας	6,24
7	Πελοποννήσου	5,55
8	Αττικής	4,54
9	Βορείου Αιγαίου	4,49
10	Ηπείρου	2,72
11	Δυτικής Ελλάδας	2,09
12	Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης	0,51
13	Δυτικής Μακεδονίας	0,00
	ΣΥΝΟΛΟ	100 ⁽¹⁾

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων από το άρθρο του Χαλβατζάκη Κ., "Η ελληνική πολυνησία" στην εφημερίδα *Το Βήμα της Κυριακής*, 11 Φεβρουαρίου 1996.

Σχόλια:

(1) τυχόν αποκλίσεις οφείλονται σε στρογγυλοποίηση.

Τέλος, ο πληθυσμός των ελληνικών νησιών αποτελεί το 13,5% του συνολικού πληθυσμού της Ελλάδας, ενώ ο αντίστοιχος πληθυσμός των νησιών της ΕΕ αντιπροσωπεύει μόλις το 3,5% του συνολικού κοινοτικού πληθυσμού.

3.2.2 Οικονομικά και κοινωνικά στοιχεία των τεσσάρων νησιωτικών περιφερειών της Ελλάδας

Οι νησιωτικές περιφέρειες Βορείου, Νοτίου Αιγαίου και Κρήτης αποτελούν συνοριακές περιοχές των εξωτερικών συνόρων της ΕΕ ενώ η περιφέρεια Ιονίων Νήσων αποτελεί συνοριακή περιοχή των εσωτερικών συνόρων της, μιας και βρίσκεται απέναντι από την Ιταλία. Οι περιφέρειες αυτές, τόσο σε επίπεδο περιφέρειας όσο και νομών, θεωρούνται από τις πιο φτωχές της ΕΕ (βλέπε προηγούμενη ενότητα), ενώ καταλαμβάνουν αντίστοιχη θέση στην αναπτυξιακή ιεραρχία της χώρας. Στη συνέχεια θα παρουσιάσουμε ορισμένα στοιχεία που τεκμηριώνουν την άποψη αυτή και, κατ'επέκταση, δίνουν μια εικόνα των αναπτυξιακών προβλημάτων που παρουσιάζουν τα νησιά.

Κατά την τριακονταετία 1951 - 1981 όλα σχεδόν τα νησιά της Ελλάδας παρουσιάζουν μια τάση συνεχούς και σταθερής μείωσης του πληθυσμού τους, με εξαίρεση τα τουριστικά Δωδεκάνησα, την Κέρκυρα και την Κρήτη που παρουσίασαν αύξηση μεταξύ 1971 - 1981. Στη συνέχεια, τη δεκαετία 1981 - 1991 η πτωτική τάση αντιστρέφεται και όλες οι νησιωτικές περιφέρειες παρουσίασαν αύξηση του πληθυσμού τους, η οποία όμως για το Βόρειο Αιγαίο ήταν πολύ μικρή.

ΠΙΝΑΚΑΣ 8

Μεταβολή του πληθυσμού των τεσσάρων νησιωτικών περιφερειών κατά το χρονικό διάστημα 1981 - 1991

Νησιωτικές περιφέρειες	1951	1961	1971	1981	1991	% μεταβολής 1981 - 1991
Ιόνια Νησιά	228.597	212.573	188.443	182.651	193.734	5,72
Βόρειο Αιγαίο	281.327	254.496	210.459	195.004	199.231	2,16
Νότιο Αιγαίο	247.439	222.980	207.354	233.529	257.481	10,26
Κρήτη	462.124	483.258	456.642	502.165	540.054	7,54
ΣΥΝΟΛΟ ΧΩΡΑΣ	7.632.801	8.388.553	8.766.844	9.738.945	10.259.900	5,35

Πηγή: Κόνσολας Ν., "Περιφερειακή Διάρθρωση και Αναπτυξιακή Πολιτική", άρθρο στην *Επιλογή*, ειδική ετήσια έκδοση, 1994, σ. 146 - 154.

Όπως φαίνεται από τον παραπάνω πίνακα, τη μεγαλύτερη αύξηση του πληθυσμού την παρουσίασε η περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου - γεγονός που αποδίδεται στην ανάπτυξη του τουρισμού - ενώ τη μικρότερη η περιφέρεια Βορείου Αιγαίου. Η έμφαση στον τουρισμό δικαιολογεί και το υψηλό ποσοστό απασχόλησης που εμφανίζει η περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου στον τριτογενή τομέα:

ΠΙΝΑΚΑΣ 9

Ποσοστιαία κατανομή των απασχολούμενων ανά νησιωτική περιφέρεια και τομέα παραγωγής για το έτος 1991

Νησιωτική περιφέρεια	Πρωτογενής τομέας	Δευτερογενής τομέας	Τριτογενής τομέας
Ιόνια Νησιά	33,87	20,40	45,73
Βόρειο Αιγαίο	20,72	18,62	60,66
Νότιο Αιγαίο	8,38	25,56	66,06
Κρήτη	44,99	17,05	37,96
ΣΥΝΟΛΟ ΧΩΡΑΣ	22,20	27,55	50,25

Πηγή: Κόνσολας Ν., "Περιφερειακή Διάρθρωση και Αναπτυξιακή Πολιτική", άρθρο στην *Επιλογή*, ειδική ετήσια έκδοση, 1994, σ. 146 - 154.

Συγκριτικά χαμηλά εμφανίζονται τα ποσοστά απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα για όλες σχεδόν τις νησιωτικές περιφέρειες και ιδιαίτερα του Νοτίου Αιγαίου. Εξαίρεση αποτελεί η Κρήτη. Τα ποσοστά αυτά εμφανίζουν επίσης διαχρονικές τάσεις μείωσης ιδιαίτερα από το 1981 και μετά, λόγω της εξόδου από τον αγροτικό τομέα και του προσανατολισμού σε τουριστικές δραστηριότητες. Μείωση επίσης εμφανίζει διαχρονικά και η απασχόληση στο δευτερογενή αλλά και τριτογενή τομέα στην περιφέρεια Βορείου Αιγαίου. Παρ'όλα αυτά ο τριτογενής τομέας εξακολουθεί να αποτελεί τη βασική εξειδίκευση των περιφερειών Βορείου και Νοτίου Αιγαίου.

Οι παραπάνω διαπιστώσεις ενισχύονται από το γεγονός ότι η περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου παρουσιάζει την υψηλότερη τιμή του συντελεστή συμμετοχής⁵⁸ (Location Quotient, LQ) στον τριτογενή τομέα ($LQ = 1,24 > 1$), γεγονός που φανερώνει την ειδίκευσή της στον τομέα αυτό και που αποδίδεται στην τουριστική ανάπτυξη που έχει συντελεστεί στην περιφέρεια. Το ίδιο όμως παρατηρούμε και στο δευτερογενή τομέα ($LQ = 1,00$). Επίσης, σύμφωνα με την ίδια πηγή, όλες οι νησιωτικές περιφέρειες κατατάσσονται στην κατηγορία των "αναπτυσσόμενων" - ως προς το κατά κεφαλήν Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ) - περιφερειών⁵⁹, εκτός από την περιφέρεια Βορείου Αιγαίου που χαρακτηρίζεται ως "προβληματική".

Σε παρόμοια συνθετική κατάταξη⁶⁰ όπου σαν κριτήρια χρησιμοποιήθηκαν μια σειρά από παράγοντες όπως το κατά κεφαλήν ΑΕΠ, η μεταβολή της απασχόλησης, οι συντελεστές συμμετοχής, κ.λ.π., η περιφέρεια Βορείου Αιγαίου κατατάσσεται στην κατηγορία των χαμένων και χαρακτηρίζεται ως αποκλίνουσα (diverging), η Κρήτη στην κατηγορία των νικητών αλλά με το χαρακτηρισμό της ως μικτής απόδοσης (mixed performance) ενώ οι περιφέρειες Νοτίου Αιγαίου και Ιονίων Νήσων στην κατηγορία των χαμένων και αναπτυσσόμενων περιφερειών.

Τέλος, η ταξινόμηση των περιφερειών της χώρας για τη χρονική περίοδο 1971 - 1988 βάσει των περιφερειακών τύπων του Boudeville⁶¹ καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι περιφέρειες Βορείου Αιγαίου και Ιονίων Νήσων χαρακτηρίζονται από δυσμενή τομεακή διάρθρωση και αρνητικούς τοπικούς παράγοντες. Για την αντιμετώπιση των δυσμενών αυτών χαρακτηριστικών προτείνεται η βελτίωση της τομεακής διάρθρωσης και της υποδομής. Παρόμοια, η περιφέρεια Κρήτης χαρακτηρίζεται από θετικούς μεν τοπικούς παράγοντες, αλλά

⁵⁸ Konsolas N., Papadaskalopoulos A., Ranos C., Sidiropoulos E., *Regional Prospects in Greece*, ό.π., π. 44.

⁵⁹ Περισσότερα στοιχεία για το κατά κεφαλήν ΑΕΠ βλέπε στην προηγούμενη ενότητα.

⁶⁰ Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΙΠΑ), 1994.

⁶¹ Βασιλόπουλος Γ., Μπιλά Α., *Περιφερειακές ανισότητες και πολιτικές περιφερειακής ανάπτυξης στην Ελλάδα: η περίοδος 1971 - 1991*, Κέντρο Έρευνας Περιφερειακής Αναπτύξεως "Ιερώνυμος Πίντος", Αθήνα, 1995, σ. 211.

δυσμενή τομεακή διάρθρωση, η οποία πρέπει να βελτιωθεί. Τέλος, σε συνάφεια με όσα έχουν αναφερθεί, η περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου χαρακτηρίζεται από ευνοϊκή τομεακή διάρθρωση και θετικούς τοπικούς παράγοντες.

Στη συνέχεια δίνεται μια συνθετική εικόνα της αναπτυξιακής κατάστασης των παραπάνω περιφερειών, λαμβάνοντας υπόψιν όλους τους παραπάνω παράγοντες⁶²:

Περιφέρεια Ιονίων Νήσων	- Γεωργική με έντονο τομεακό αναπροσανατολισμό - Αναπτυσσόμενη ως προς το δευτερογενή τομέα - Προβληματική ως προς τον τριτογενή τομέα - Πλεονεκτήματα: τουρισμός - Μειονεκτήματα: νησιωτικός χώρος, υποδομές
Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου	- Χωρίς γεωργικό αναπροσανατολισμό με έντονες τάσεις τομεακής αναδιάρθρωσης - Προβληματική ως προς το δευτερογενή τομέα - Φθίνουσα ως προς τον τριτογενή τομέα - Πλεονεκτήματα: τουρισμός - Μειονεκτήματα: νησιωτικός χώρος, υποδομές, επαγγελματικές ειδικεύσεις
Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου	- Χωρίς γεωργικό αναπροσανατολισμό με έντονες τάσεις τομεακής αναδιάρθρωσης - Αναπτυσσόμενη ως προς το δευτερογενή τομέα - Φθίνουσα ως προς τον τριτογενή τομέα - Πλεονεκτήματα: τουρισμός - Μειονεκτήματα: νησιωτικός χώρος, επαγγελματικές ειδικεύσεις
Περιφέρεια Κρήτης	- Γεωργικού προσανατολισμού - Αναπτυσσόμενη ως προς το δευτερογενή τομέα - Προβληματική ως προς τον τριτογενή τομέα - Πλεονεκτήματα: πρωτογενής τομέας, τουρισμός, έρευνα

⁶² Κόνσολας Ν., "Περιφερειακή Διάρθρωση και Αναπτυξιακή Πολιτική", ό.π.

- Μειονεκτήματα: υποδομές.

Η εικόνα αυτή των τεσσάρων ελληνικών νησιωτικών περιφερειών μπορεί να αντιπαρατεθεί για σύγκριση με τους τομείς παρέμβασης (υποπρογράμματα) των ΠΕΠ που αναφέρονται στην ενότητα 3.4. Αυτό που συνάγεται από τα παραπάνω είναι ότι όλες οι νησιωτικές περιφέρειες δεν εμφανίζονται ως δυναμικές στον τριτογενή τομέα. Ιδιαίτερα μάλιστα οι περιφέρειες Βορείου και Νοτίου Αιγαίου που ήταν δυναμικές σε προηγούμενες περιόδους, τώρα εμφανίζονται ως φθίνουσες⁶³.

Τέλος, όλοι οι νησιωτικοί νομοί της Ελλάδας έχουν δείκτες οικονομικής ευημερίας χαμηλότερους του εθνικού μέσου όρου για το 1990⁶⁴. Ο δείκτης εγχώριου προϊόντος για το 1991 λαμβάνει τιμές χαμηλότερους του εθνικού μέσου όρου για όλους τους νομούς εκτός των νομών Εύβοιας, Λασιθίου, Κυκλάδων και Δωδεκανήσου.

Όσον αφορά την άσκηση της πολιτικής περιφερειακής ανάπτυξης στα ελληνικά νησιά και περιφέρειες πρέπει να αναφέρουμε τα γνωστά προβλήματα του συγκεντρωτικού χαρακτήρα της διοίκησης και του μικρού ρόλου της τοπικής αυτοδιοίκησης, που είναι κατακερματισμένη σε πολλούς μικρούς ΟΤΑ. Η έλλειψη αποκέντρωσης έρχεται σε κραυγαλέα αντίθεση με άλλα νησιά της ΕΕ, στα οποία είτε υπάρχουν καθεστώτα πολιτικής και διοικητικής αυτοδυναμίας με ευρύ φάσμα αρμοδιοτήτων της τοπικής αυτοδιοίκησης (Αζόρες, Μαδέιρα), είτε διοικούνται από Ειδικά Νησιωτικά Συμβούλια με ένα επίσης ευρύ φάσμα αρμοδιοτήτων (νησιά Orkney, Shetland και Western Isles της Μεγάλης Βρετανίας)⁶⁵.

3.2.3 Προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα ελληνικά νησιά

Τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα ελληνικά νησιά περιγράφονται σε πολλά σχετικά με το θέμα αυτό κείμενα με τον όρο *απονησιωτοποίηση*. Ασχέτως με το δόκιμο ή μη του όρου, μπορούμε να πούμε ότι σε γενικές γραμμές περιγράφει μια δυσμενή κατάσταση που αποτελεί μια από τις πολλές μορφές του περιφερειακού προβλήματος της χώρας. Πιο

⁶³ Κόνσολας Ν., "Περιφερειακή Διάρθρωση και Αναπτυξιακή Πολιτική", ό.π.

⁶⁴ ΚΕΠΕ, *Θέματα γεωργίας, αγροτικής και τοπικής ανάπτυξης*, ό.π., σ. 177.

⁶⁵ Πετούνη Δ., "Προβλήματα και προοπτικές ανάπτυξης των νησιών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας", ό.π., σ. 4.

συγκεκριμένα, τα προβλήματα των νησιών του ελληνικού - και όχι μόνο - χώρου εστιάζονται στα εξής (για περισσότερες λεπτομέρειες βλέπε και στο κεφάλαιο 2, μιας και πολλά από τα προβλήματα αυτά δεν είναι ίδιον γνώρισμα μόνο των ελληνικών νησιών):

3.2.3.1 Πολύ μικρή τοπική αγορά.

3.2.3.2 Μεγάλη απόσταση και δυσχερής πρόσβαση στα μεγάλα ηπειρωτικά καταναλωτικά κέντρα.

3.2.3.3 Υψηλό μεταφορικό κόστος των πρώτων υλών και των τελικών προϊόντων.

3.2.3.4 Έλλειψη παραδοσιακών (όχι εναλλακτικών) ενεργειακών πηγών.

3.2.3.5 Έλλειψη νερού.

3.2.3.6 Μείωση της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα.

Η μείωση αυτή εκφράζεται με την εγκατάλειψη των παραδοσιακών αγροτικών δραστηριοτήτων, το κλείσιμο αγροτοβιομηχανιών και, συνακόλουθα, την απεμπολή των προοπτικών εξαγωγής μεταποιημένων αγροτικών προϊόντων. Μία από τις απώτερες συνέπειες του φαινομένου είναι η μετανάστευση - ιδίως των νέων - προς τα αστικά νησιωτικά κέντρα ή τις μεγάλες ηπειρωτικές πόλεις.

3.2.3.7 Αύξηση της εξάρτησης.

Η μη αυτάρκεια σε καταναλωτικά αλλά και - το πιο σημαντικό - σε αγροτικά προϊόντα αυξάνει την εξάρτηση από εξωτερικούς προμηθευτές, ενισχύει το ρόλο των - προβληματικών - μεταφορών στον εφοδιασμό των νησιών και δημιουργεί στο νησιωτικό πληθυσμό αίσθημα απομόνωσης και ανασφάλειας.

3.2.3.8 Υπερβολική έμφαση στον τουρισμό.

3.2.3.9 Ανεπαρκής ιατροφαρμακευτική υποδομή και περίθαλψη.

3.2.3.10 Έλλειψη εξειδικευμένου προσωπικού, ιδιαίτερα στον τομέα της υγείας.

3.2.3.11 Έλλειψη έργων υποδομής.

Προβλήματα σε λιμάνια, στην ύδρευση, την άρδευση, αλλά και ελλείψεις σε αθλητικούς χώρους, σε βιβλιοθήκες, σε μουσεία, είναι χαρακτηριστικό πλέον γνώρισμα στα περισσότερα - ιδίως τα μικρότερα - ελληνικά νησιά. Μια από τις σοβαρότερες ελλείψεις είναι τα ανεπαρκή (ή

και ανύπαρκτα) ελικοδρόμια που δεν διαθέτουν φωτισμό νυκτός, γεγονός που καθιστά απαγορευτική την προσεδάφιση ελικοπτήρου για τη μετάβαση ενός έκτακτου περιστατικού υγείας. Το γεγονός ότι έργα τόσο μικρού προϋπολογισμού και τόσο μεγάλης σημασίας δεν γίνονται, φανερώνει είτε την αδιαφορία της πολιτείας, είτε τους διαφορετικούς προσανατολισμούς της.

3.2.3.12 Έλλειψη νερού.

Πολλά νησιά υδροδοτούνται ακόμα με στέρνες ή από δεξαμενές που μαζεύουν το νερό των όμβριων υδάτων, ενώ άλλα εξαρτώνται από τη μεταφορά νερού με υδροφόρα (Σπέτσες). Μία λύση θα ήταν η δημιουργία εγκαταστάσεων αφαλάτωσης του θαλάσσιου νερού σε ορισμένα επιλεγμένα νησιά, απομονωμένα ή με αυξημένες ανάγκες. Δυστυχώς όμως το κόστος αφαλάτωσης είναι ακόμα απαγορευτικό.

3.2.3.13 Ανεπαρκείς ακτοπλοϊκές συνδέσεις ακόμα και μεταξύ των νησιών.

Σχετική μελέτη⁶⁶ για τον υπολογισμό του βαθμού προσβασιμότητας (συντελεστή απομόνωσης των νησιών προς τα ηπειρωτικά αστικά κέντρα αλλά και μεταξύ τους, έδειξε ότι τα μικρά νησιά βρίσκονται σε εξαιρετικά δυσμενή θέση, εφόσον η συχνότητα της συγκοινωνιακής εξυπηρέτησης στα περισσότερα περιορίζεται σε συνδέσεις με τα γειτονικά τους μεγαλύτερα νησιά και βελτιώνεται μόνο κατά την τουριστική περίοδο αιχμής το καλοκαίρι. Το χειμώνα, τα αραιά δρομολόγια τόσο μεταξύ των νησιών όσο και με τα μεγάλα λιμάνια, που σε συνδυασμό με κακοκαιρίες και απεργίες κάνουν το πρόβλημα οξύτερο, ωθούν τους κατοίκους των πιο απομακρυσμένων νησιών σε λύσεις απόγνωσης, όπως για παράδειγμα ορισμένοι κάτοικοι του Καστελόριζου που σε απεργία των ναυτεργατών πέρασαν στην Τουρκία προκειμένου να προμηθευτούν φάρμακα, τρόφιμα και καύσιμα⁶⁷.

3.2.3.14 Ανύπαρκτες αεροπορικές συνδέσεις μεταξύ των νησιών.

3.2.3.15 Ακατάλληλα αεροδρόμια ή παντελής έλλειψή τους.

Ένα από τα προβλήματα είναι και η έλλειψη της κατάλληλης έκτασης για τη δημιουργία αεροδρομίου, μιας και τα περισσότερα νησιά είναι μικρά και ορεινά.

⁶⁶ Κωστοπούλου Σ., "Δίκτυα μεταφορών και νησιωτική απομόνωση: μέτρο χωρικής ανισότητας", Διεθνές Συνέδριο για την άρση της απομόνωσης, πρακτικά, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Μυτιλήνη, 1993.

⁶⁷ Εφημερίδα *Η Καθημερινή*, 15 Φεβρουαρίου 1997.

3.2.3.16 *Ανεπαρκείς επικοινωνίες με την ηπειρωτική χώρα.*

3.2.3.17 *Έλλειψη επενδύσεων.*

Λόγω όλων των παραπάνω προβλημάτων, αλλά και για άλλους λόγους, κυρίως θεσμικής φύσης, λείπουν τα ουσιαστικά κίνητρα για τον επιχειρηματία που θα ήθελε να επενδύσει στα νησιά. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι η πολιτική κινήτρων στην Ελλάδα για την εγκατάσταση επιχειρήσεων στην περιφέρεια βάσει του νόμου 1892 / 90 αλλά και του μεταγενέστερου 2234 / 94 όπου οι περιφέρειες Βορείου και Νοτίου Αιγαίου, καθώς και Ιονίων Νήσων (εκτός από τις πόλεις της Ρόδου και της Κέρκυρας) ανήκουν στην περιοχή κινήτρων Δ', δεν έτυχε ανταπόκρισης.

3.2.3.18 *Ανεργία.*

Η οικονομία των νησιών στηρίζεται κατά βάση στην αλιεία και τον τουρισμό. Τα αλιεύματα όμως περιορίζονται ολοένα και περισσότερο, ενώ ο τουρισμός έχει εποχιακό χαρακτήρα.

3.2.3.19 *Μείωση του πληθυσμιακού δυναμικού των νησιών (βλέπε ενότητα 3.2.2).*

Μέσα στα τελευταία σαράντα χρόνια το πληθυσμιακό βάρος των έξι αρχιπελάγων μειώθηκε στο ένα τρίτο, δηλαδή από το 10,7% στο 7,1% του συνολικού πληθυσμού της Ελλάδας. Η ανάπτυξη του τουρισμού που συντελέστηκε κατά τα τελευταία χρόνια πρόσφερε μόνο πρόσκαιρες λύσεις στον τοπικό πληθυσμό, λόγω του εποχιακού του χαρακτήρα.

Σε γενικές γραμμές τα νησιά που παρουσιάζουν αύξηση του πληθυσμού τους κατά το χρονικό διάστημα 1951 - 1991 είναι τα νησιά του Ευβοϊκού και του Κρητικού αρχιπελάγους, τα νησιά του Αργοσαρωνικού (+46%) εκ των οποίων η Σαλαμίνα συγκεντρώνει το 61,2% του συνολικού πληθυσμού, οι Βόρειες Σποράδες (+16%) εκ των οποίων το πιο πυκνοκατοικημένο είναι η Σκιάθος, τα Δωδεκάνησα και οι νοτιοανατολικές Σποράδες με 25%, το Αιτωλικό με 14% και τα νησιά Θάσος, Γαύδος, Ελαφώνησος, Παλαιό Τρίκερι, Αμουλιανή και Τριζόνια με 17%.

Μείωση του πληθυσμού τους κατά το ίδιο χρονικό διάστημα παρουσίασαν τα νησιά:

- Ιονίου και Αδριατικής, όπου ανάκαμψη παρουσιάζει μόνο ο πληθυσμός στην Κέρκυρα, στην Κεφαλλονιά και στη Ζάκυνθο, ενώ ο αριθμός των κατοίκων στα νησιά αυτά αντιπροσωπεύει σήμερα μόνο το 83% εκείνων του 1951.
- Κυκλάδες. Η Κέα παρουσίασε τη μεγαλύτερη μείωση πληθυσμού (-43%) τα τελευταία σαράντα χρόνια.
- Νησιά βορειοανατολικού Αιγαίου. Η εξέλιξη του πληθυσμού τα τελευταία σαράντα χρόνια είναι πτωτική, αν και η απογραφή του 1991 κατέδειξε ελαφρά ανάκαμψη.

Τα τελευταία 130 χρόνια ιδιαίτερα σημαντική μείωση πληθυσμού παρουσιάζουν η Ύδρα (-75%), οι Οθωνοί (-87%), τα Αντικύθηρα (-82%) και η Σίκινος (-72%) και μεγάλη αύξηση η Κρήτη (+40%), η Εύβοια (+219%), η Σαλαμίνα (+950%) και η Αλόνησος (+883%). Η μεγάλη αύξηση πληθυσμού στην Εύβοια και κυρίως στη Σαλαμίνα οφείλεται στην ελκτική δύναμη της Αθήνας και στην έντονη αστυφιλία που γνώρισε η χώρα κατά το διάστημα αυτό. Στο σημείο αυτό θεωρούμε σκόπιμο να αναφερθεί το παράδειγμα της Σύμης, που ενώ στις αρχές του αιώνα είχε 22.000 κατοίκους και την κραταιότερη οικονομία του νοτιοανατολικού Αιγαίου, με προσανατολισμό στον εμποροναυτικό τομέα, στην ιχθυαλιεία, στη σπογγαλιεία και στη ναυπηγική, σήμερα οι κάτοικοί της έχουν περιοριστεί στους 2.800 και η οικονομία της βασίζεται κατά κύριο λόγο στον τουρισμό.

Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθεί ότι εκτός από την ύπαρξη θέσεων εργασίας βασικός παράγοντας για τη συγκράτηση των κατοίκων στα νησιά είναι η παροχή κοινωνικών και πολιτιστικών υπηρεσιών που επηρεάζουν την ποιότητα ζωής, όπως τα νοσοκομεία, η ύπαρξη βιβλιοθηκών, κινηματογράφων, κ.λ.π.

3.2.3.20 Μείωση του αριθμού των κατοικημένων νησιών.

Παράλληλα με τη μείωση του πληθυσμιακού δυναμικού, μειώθηκε και η πληθυσμιακή διασπορά των νησιών, πράγμα το οποίο σημαίνει ότι μειώθηκε ο αριθμός των κατοικημένων νησιών. Πιο συγκεκριμένα, μεταξύ του 1951 και του 1991 ο αριθμός των κατοικημένων νησιών της Ελλάδας μειώθηκε από 165 το 1951 σε 115 το 1991 (βλέπε πίνακα που ακολουθεί).

ΠΙΝΑΚΑΣ 10

Χρονολογική εξέλιξη πληθυσμού κατοικημένων νησιών

Πληθυσμός (κάτοικοι)	Αριθμός νησιών το 1951	Αριθμός νησιών το 1991	Εξέλιξη 1951 - 1991
1 - 49	69	28	↓↓
50 - 99	7	7	-
100 - 499	16	20	↑
500 - 999	14	9	↓
1.000 - 4.999	29	24	↓
5.000 - 9.999	10	9	↓
10.000 - 49.999	14	12	↓
50.000 - 99.000	2	3	↑
> 100.000	4 ⁽¹⁾	3 ⁽²⁾	↓
ΣΥΝΟΛΟ⁽³⁾	165	115	↓

Πηγή: Χαλβατζάκης Κ., "Η ελληνική πολυνησία", άρθρο στην εφημερίδα *Το Βήμα της Κυριακής*, 11 Φεβρουαρίου 1996

Σχόλια:

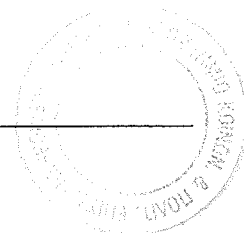
- (1) Πρόκειται για την Κέρκυρα, τη Λέσβο, την Εύβοια και την Κρήτη.
- (2) Στα παραπάνω νησιά δεν περιλαμβάνεται πλέον η Λέσβος, ο πληθυσμός της οποίας μειώθηκε σε κάτω από 100.000 κατοίκους κατά το χρονικό διάστημα 1951 - 1991.
- (3) Στον πίνακα δεν περιλαμβάνονται τα πολύ μικρά νησιά με τους ελάχιστους κατοίκους. Εάν συμπεριλαμβάναμε τα νησιά αυτά, ο αριθμός των κατοικημένων νησιών για το 1991 θα ήταν 143, όσα δηλαδή αναφέρονται και στον πίνακα 5.

Ομαδοποιώντας τα νησιά κατά χωρικές ενότητες, ο αριθμός των μεγαλύτερων και σημαντικότερων κατοικημένων νησιών παρουσιάζει την εξής εικόνα:

ΠΙΝΑΚΑΣ 11

Χωρική ενότητα	Αριθμός κατοικημένων νησιών το 1940	Αριθμός κατοικημένων νησιών το 1951	Αριθμός κατοικημένων νησιών το 1991
Ευβοϊκό αρχιπέλαγος	8		3
Κρητικό αρχιπέλαγος	7		3
Νησιά Αργοσαρωνικού	13	11	8
Βόρειες Σποράδες		11	8
Δωδεκάνησα και ΝΑ Σποράδες		31	21
Νησιά Ιονίου και Αδριατικής		30	17
Κυκλάδες	39	35	26
ΒΑ Αιγαίο	16		13

Πηγή: Χαλβατζάκης Κ., "Η ελληνική πολυνησία", άρθρο στην εφημερίδα *Το Βήμα της Κυριακής*, 11 Φεβρουαρίου 1996

3.2.3.21 Έντονο δημογραφικό πρόβλημα.

Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι, σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής πληθυσμού του 1991, οι γεννήσεις υπερτερούν των θανάτων μόνο στην Κρήτη και στο σύμπλεγμα των Δωδεκανήσων - ΝΑ Σποράδων.

3.2.3.22 Συγκεντρωτικό σύστημα διοίκησης.

Η ελλιπής αποκέντρωση, η διασπορά σε πλήθος μικρών ΟΤΑ, κ.λ.π. δυσχεραίνουν το έργο της διοίκησης και εντείνουν την εξάρτηση των νησιών από τις αποφάσεις που λαμβάνονται στα μεγάλα κέντρα.

3.2.3.23 Οικολογικά προβλήματα

Τα προβλήματα αυτά αφορούν κυρίως τις πυρκαγιές, τη μόλυνση του περιβάλλοντος λόγω της ανεξέλεγκτης ανάπτυξης του τουρισμού και την υπέρβαση των ορίων της "φέρουσας ικανότητας", την αλλοίωση του παραδοσιακού αρχιτεκτονικού χαρακτήρα των νησιών, κ.λ.π.

3.3 ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΝΗΣΙΩΤΙΚΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΩΝ

Σε γενικές γραμμές η Κοινότητα προσπαθεί να διαμορφώσει πολιτικές οι οποίες αφενός μεν θα διευκολύνουν τη συνοχή μεταξύ διαφόρων τομεακών πολιτικών της και αφετέρου θα προωθούν τη διαπεριφερειακή συνεργασία. Κύριο συστατικό των πολιτικών της δεκαετίας του 1990 είναι η ανάδειξη δυνάμεων συνέργειας ανάμεσα στους παράγοντες που προωθούν την αναπτυξιακή διαδικασία, η οργάνωση δικτύων θεσμικής, κλαδικής και χωρικής μορφής και η συγκρότηση ολοκληρωμένων πακέτων στρατηγικών σχεδίων, που εξυπηρετούν μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα αναπτυξιακά σενάρια.

Στο πιο πάνω πλαίσιο το άρθρο 130B της Συνθήκης ΕΟΚ επιβάλλει σ'όλες τις κοινοτικές πολιτικές να λαμβάνουν υπόψη την περιφερειακή διάσταση. Κατά συνέπεια, όλες οι κοινοτικές πολιτικές συνδέονται με την περιφερειακή πολιτική και έχουν οικονομικές επιπτώσεις στις περιφέρειες. Για τον λόγο αυτό θα επιχειρήσουμε μια εκτατική αναφορά στις κοινοτικές πολιτικές και τις πιθανές επιπτώσεις τους σε νησιωτικές περιφέρειες. Παρ'όλο που πολλές από

τις πολιτικές που θα αναφέρουμε δεν απευθύνονται αποκλειστικά σε νησιωτικές περιφέρειες, θα προσπαθήσουμε να απομονώσουμε τα σημεία εκείνα που θα έχουν άμεση επίπτωση σ'αυτές.

3.3.1 Ανάπτυξη νησιών εκτός κοινοτικού χώρου

Μια πολιτική που εντάσσεται στο πλαίσιο ενός ολοκληρωμένου αναπτυξιακού σχεδίου, όπως μόλις αναφέραμε, αποτελεί το πρόγραμμα MEDA, που σκοπό του έχει την οικονομική ενίσχυση δώδεκα μεσογειακών χωρών (Τουρκία, Κύπρος, Μάλτα, Συρία, Λίβανο, Ιορδανία, Ισραήλ, Παλαιστίνη, Αίγυπτο, Τυνησία, Αλγερία, και Μαρόκο) με ένα κονδύλι αξίας 4,6 δις ECU (1.380 δις δρχ.) για την προσεχή πενταετία. Το πρόγραμμα αυτό έχει μεγάλη σημασία τόσο για τα μεγάλα νησιά - κράτη (Κύπρος, Μάλτα), όσο και για τα μικρότερα νησιά - περιφέρειες των παραπάνω κρατών, εφόσον έτσι γίνεται ένα βήμα για την ένταξή τους σε ένα πιο σίγουρο και ενοποιημένο οικονομικό περιβάλλον. Πιο συγκεκριμένα, ένας από τους βασικότερους λόγους παροχής της οικονομικής αυτής βοήθειας από την ΕΕ είναι για να δαλεάσει τις επωφελούμενες χώρες ώστε να άρουν τους εμπορικούς φραγμούς που θέτουν στην εισαγωγή των κοινοτικών προϊόντων, με απώτερο στόχο τη δημιουργία το 2.010 στη Μεσόγειο ενός χώρου ελεύθερου εμπορίου.

Σχετικά πρόσφατη επίσης έγινε η αναθεώρηση της συμφωνίας IV ΛΟΜΕ με την οποία η Ευρωπαϊκή Ένωση ανανεώνει για άλλα πέντε χρόνια τη συμφωνία της με τις χώρες της Αφρικής και τα νησιωτικά κράτη της Καραϊβικής και του Ειρηνικού ωκεανού. Ο προϋπολογισμός του προγράμματος αυτού φτάνει τα 15 εκατ. ECU τα οποία θα διατεθούν για την οικονομική ανασυγκρότηση των παραπάνω κρατών, τη βελτίωση των υποδομών τους και την καλύτερη εκμετάλλευση των αγροτικών πόρων τους, ενώ, όταν χρειάζεται, η βοήθεια αυτή θα λαμβάνει τη μορφή ανθρωπιστικής βοήθειας και παροχής ειδών πρώτης ανάγκης.

3.3.2 Τοπική Ανάπτυξη

Όπως αναφέρθηκε και στο δεύτερο κεφάλαιο, βασικό χαρακτηριστικό του αναπτυξιακού μοντέλου που προωθείται για τις νησιωτικές περιφέρειες φαίνεται να είναι η εγκατάλειψη της παρεμβατικής οικονομικής στρατηγικής και η συνειδητοποίηση του γεγονότος ότι δεν είναι δυνατή η ανάπτυξη των περιφερειών αυτών εάν δεν υπάρξει

οικονομική, πολιτική και διοικητική αποκέντρωση με παράλληλη κινητοποίηση όλου του παραγωγικού δυναμικού της κάθε περιφέρειας.

Στη συνέχεια, αφού αναφέρουμε επιλεκτικά ορισμένες μορφές τοπικών αναπτυξιακών προβλημάτων που συναντώνται στα ελληνικά νησιά, θα περιγράψουμε το πλαίσιο μέσα στο οποίο προωθούνται οι πολιτικές τοπικής ανάπτυξης της ΕΕ και μέσα στο οποίο θα μπορούσε να σχεδιαστεί μια στρατηγική ενδογενούς ανάπτυξης για τα ελληνικά νησιά.

Τα περισσότερα τοπικά αναπτυξιακά προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα ελληνικά νησιά έχουν ήδη αναφερθεί σε προηγούμενα σημεία, όπως στην υποενότητα 3.2.3. Μία χαρακτηριστική όμως μορφή προβλήματος που χρήζει εξειδικευμένης αντιμετώπισης και που πλήττει έναν - έστω και περιορισμένο - αριθμό νησιών της Ελλάδας είναι το πρόβλημα της **διαρθρωτικής οπισθοδρόμησης**⁶⁸. Με τον όρο αυτό εννοούμε την αποβιομηχάνιση που πλήττει κυρίως κλάδους που αξιοποιούν τοπικούς πόρους, όπως μονάδες επεξεργασίας μη μεταλλικών ορυκτών, κλωστοϋφαντουργίες, βιομηχανίες δέρματος, γούνας και υποδημάτων, κ.λ.π. Σε πολλές τέτοιες περιοχές το φαινόμενο εκφράζεται με τη διακοπή της λειτουργίας μεγάλων βιομηχανικών μονάδων και την ανάλογη αύξηση της ανεργίας, λόγω της δεσπόζουσας θέσης των επιχειρήσεων και των συγκεκριμένων κλάδων στη διάρθρωση της απασχόλησης των περιοχών αυτών. Το κλείσιμο των μονάδων συντελέστηκε λόγω της κρίσης της ελληνικής βιομηχανίας.

Το πρόβλημα της διαρθρωτικής οπισθοδρόμησης στο νησιωτικό χώρο έχει εμφανιστεί στο νομό Κυκλάδων και την Εύβοια. Σύμφωνα με σχετική μελέτη⁶⁹, ο νομός Εύβοιας καταλαμβάνει την πρώτη θέση μεταξύ των περιοχών της Ελλάδας όπου εμφανίζεται το φαινόμενο αυτό, όσον αφορά την ένταση του προβλήματος, ενώ ο νομός Κυκλάδων την ένατη. Το πρόβλημα στο νομό Εύβοιας εντοπίζεται κυρίως στην ύπαρξη προβληματικών επιχειρήσεων του Οργανισμού Ανασυγκρότησης Επιχειρήσεων (ΟΑΕ) αλλά και γενικότερα στην εντατικοποίηση του κλεισίματος βιομηχανικών μονάδων και απώλειας θέσεων εργασίας την τελευταία διετία, όπως προκύπτει από τις εκτιμήσεις των Εργατικών Κέντρων. Στο νομό Κυκλάδων το πρόβλημα εντοπίζεται, εκτός από το κλείσιμο βιομηχανικών μονάδων και την απώλεια θέσεων εργασίας και στη γενικότερη ένταση των διαρθρωτικών προβλημάτων και των τοπικών μειονεκτημάτων στην μεταποίηση μεταξύ των ετών 1978 - 1988.

Το πρόβλημα αυτό εντάσσεται στο γενικότερο φαινόμενο της αποβιομηχάνισης που πλήττει την ελληνική οικονομία. Αυτό που πρέπει να τονιστεί είναι ότι η αποβιομηχάνιση

⁶⁸ Για τα αίτια της διαρθρωτικής οπισθοδρόμησης και το ρόλο της κοινής αγοράς βλέπε την ενότητα για την πολιτική ανταγωνισμού.

⁶⁹ Παπαδασκαλόπουλος Α., "Διαρθρωτική οπισθοδρόμηση στην Ελλάδα και αξιοποίηση τοπικών πόρων - Περιφερειακή διάσταση και πολιτική", Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης, Αθήνα, 1994.

στην Ελλάδα έχει όλα τα χαρακτηριστικά της αρνητικής αποβιομηχάνισης, εφόσον η μείωση των θέσεων απασχόλησης στη μεταποίηση δε συνοδεύεται από ανάλογη απορρόφηση των εργαζομένων στον τριτογενή τομέα της οικονομίας, αλλά αντίθετα, συνοδεύεται από αύξηση του ποσοστού ανεργίας, μείωση της αξίας και του όγκου της βιομηχανικής παραγωγής και τελικά αρνητικούς ή χαμηλούς ρυθμούς ανάπτυξης τόσο σε τοπικό επίπεδο όσο και για το σύνολο της οικονομίας.

Για την αντιμετώπιση των παραπάνω προβλημάτων έχουν προταθεί διάφοροι τρόποι, οι οποίοι συγκλίνουν στα εξής σημεία:

- Η ανασύνθεση και αναδιάρθρωση της παραγωγικής δομής των περιοχών διαρθρωτικής οπισθοδρόμησης θα πρέπει να βασιστεί στον προσανατολισμό των επιχειρήσεων των παραδοσιακών κλάδων προς την παραγωγή νέων προϊόντων υψηλότερης προστιθέμενης αξίας και μεγαλύτερων τεχνολογικών εισροών, τη δημιουργία νέων επιχειρήσεων σε δυναμικούς κλάδους και στην όσο το δυνατόν καλύτερη αξιοποίηση των τοπικών πόρων.
- Τα νέα δεδομένα που έχουν διαμορφωθεί από τις εξελίξεις στην εθνική και διεθνή οικονομία και που αφορούν την εγκατάλειψη της έντονα παρεμβατικής πολιτικής του εθνικού κράτους και την αποκέντρωση των αρμοδιοτήτων σε τοπικό επίπεδο (βλέπε πρώτο κεφάλαιο), επιβάλλουν τη διαμόρφωση ενός πλαισίου πολιτικής για την ενίσχυση των κλάδων που αξιοποιούν τοπικούς πόρους, την εκμετάλλευση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων μιας περιοχής αλλά και γενικότερα για την ανάπτυξη σε τοπικό επίπεδο. Το πλαίσιο αυτό φαίνεται να το παρέχει το μοντέλο της **ενδογενούς ανάπτυξης**, το οποίο έρχεται να υποκαταστήσει σε σημαντικό βαθμό το παλαιό μοντέλο της πολιτικής ανάπτυξης.
- Το μοντέλο αυτό φαίνεται να συνδυάζεται αρκετά καλά με τους γενικότερους προσανατολισμούς των δράσεων και πολιτικών της ΕΕ, οι οποίοι αφορούν τις έννοιες της **βιώσιμης ανάπτυξης** και του **ολοκληρωμένου προγράμματος**.

Βασικές έννοιες στο μοντέλο της ενδογενούς ανάπτυξης αποτελούν η χωρική και ολοκληρωμένη ανάπτυξη, η "από τη βάση" ανάπτυξη, η αποκέντρωση, κ.λ.π. Βασικοί της **στόχοι και χαρακτηριστικά** αποτελούν⁷⁰:

- η προώθηση των στοιχείων της περιφερειακής πολιτικής που δεν προωθούνται επαρκώς από τον κεντρικό προγραμματισμό

⁷⁰ Παπαδασκαλόπουλος Α., *Βασικές μέθοδοι περιφερειακής ανάλυσης*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1990, σ. 105 - 106 και του ιδίου, *Πρότυπα και πολιτικές περιφερειακής ανάπτυξης*, ό.π., σ. 52 - 54.

- η αναβάθμιση όλων των τοπικών παραγόντων (οργανισμοί, φορείς, τοπικές επιχειρήσεις, τοπικές πρωτοβουλίες και επιχειρηματικότητα) σε βασικούς μοχλούς της αναπτυξιακής διαδικασίας
- η προώθηση όλων των οικονομικών δραστηριοτήτων στις οποίες η περιοχή παρουσιάζει τοπικά πλεονεκτήματα
- η αξιοποίηση των πόρων και των πλουτοπαραγωγικών πηγών της
- η συγκράτηση του πληθυσμού
- η ενεργοποίηση του πληθυσμού στην αναπτυξιακή διαδικασία
- η άνοδος του επιπέδου διαβίωσης
- η μείωση της ανεργίας και
- η ενίσχυση των επιχειρήσεων της περιοχής μέσω της στήριξης της τοπικής επιχειρηματικότητας και του τεχνολογικού εκσυγχρονισμού
- η εξάλειψη δυαδικών φαινομένων και των επιπτώσεων των περιόδων κρίσης και

Τα μέσα για την προώθηση της στρατηγικής αυτής είναι τα εξής:

- Η βελτίωση των αναπτυξιακών υποδομών (μεταφορές, τηλεπικοινωνίες, ενέργεια) και της κοινωνικής υποδομής (υγεία, εκπαίδευση, πολιτισμός) είναι ένα από τα σημαντικότερα εργαλεία για την προώθηση ολοκληρωμένων προγραμμάτων ενδογενούς ανάπτυξης. Η χρηματοδότηση που δίνεται από το περιφερειακό σκέλος του Β' ΚΠΣ για τη δημιουργία υποδομών είναι ικανή να συμβάλλει στη συγκράτηση του πληθυσμού αλλά και στην προσέλκυση πληθυσμού υψηλών δεξιοτήτων (επιστήμονες, στελέχη επιχειρήσεων). Επιπλέον, η προώθηση των δικτύων πληροφοριών και των διευρωπαϊκών δικτύων μεταφορών προβλέπεται να συμβάλλουν εκτός από την ενοποίηση του ευρωπαϊκού χώρου και στην αποκεντρωμένη τοπική ανάπτυξη, όπως θα πούμε και στη συνέχεια. Τα νησιά όμως φαίνεται να μένουν μάλλον έξω από τις εξελίξεις αυτές, εφόσον δεν προβλέπονται σ'αυτά κάποια σημαντικά έργα υποδομής, ενώ παράλληλα δύσκολα ενσωματώνονται σε οποιασδήποτε μορφής δίκτυα (βλέπε ενότητα 3.4).
- Η παροχή πληροφόρησης και η ύπαρξη εξειδικευμένου προσωπικού είναι απαραίτητα στοιχεία για τους τοπικούς επιχειρηματίες. Η δημιουργία επιχειρήσεων παροχής υποστήριξης στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις ουσιαστικά παρέχει την απαραίτητη πληροφόρηση τόσο σε θέματα τεχνικής βοήθειας, όσο και σε θέματα χρηματοδότησης. Η διευκόλυνση της επικοινωνίας και της ανταλλαγής πληροφοριών και γνώσεων μεταξύ ηπειρωτικών περιοχών και νησιών που βρίσκονται σε μεγάλη απόσταση δημιουργεί τις απαραίτητες συνθήκες για τις όποιες επενδύσεις και κατά συνέπεια την άρση της απομόνωσης και την ανάπτυξη των νησιωτικών περιοχών.

- Βασικό μέσο για την υλοποίηση της στρατηγικής της ενδογενούς ανάπτυξης είναι η εκπόνηση ολοκληρωμένων προγραμμάτων ανάπτυξης σε περιφερειακό επίπεδο, τα οποία θα είναι στενά συνδεδεμένα με τη συμμετοχή στο σχεδιασμό και την παροχή τεχνικής υποστήριξης των περιφερειακών αρχών.
- Τα τεχνολογικά πάρκα και οι τεχνοπόλεις εξασφαλίζουν τη διάχυση της νέας τεχνολογίας για τον εκσυγχρονισμό και την αναδιάρθρωση των επιχειρήσεων που ανήκουν στους παραδοσιακούς κλάδους, την προσέλκυση νέων επιχειρήσεων σε νέους βιομηχανικούς κλάδους, την προσέλκυση ανθρώπινου δυναμικού υψηλής εξειδίκευσης, κ.λ.π. Προϋποθέσεις για τη χωροθέτηση μιας τεχνόπολης σε ένα νησί είναι η ανάπτυξη υποδομών μεταφορών και επικοινωνιών, οι τηλεπικοινωνίες, η ύπαρξη ερευνητικών ιδρυμάτων, κ.λ.π.⁷¹, στοιχεία όμως τα οποία συναντώνται μόνο στα μεγαλύτερα νησιά. Παρά το γεγονός αυτό η εγκατάστασή της είναι δυνατόν να εξασφαλίσει ολοκλήρωση των οικονομικών και κοινωνικών δραστηριοτήτων του νησιού, συμπεριλαμβανομένου και της ανάπτυξης ειδικών μορφών τουρισμού όπως ο συνεδριακός τουρισμός, αλλά και να επηρεάσουν θετικά ένα μεγάλο αριθμό νησιών που βρίσκονται στον άμεσο περίγυρο.
- Η τεχνολογία μπορεί να παίξει μεγάλο ρόλο στον τεχνολογικό εκσυγχρονισμό των επιχειρήσεων των παραδοσιακών κλάδων και στην αναδιάρθρωση του παραγωγικού συστήματος των περιοχών αυτών.
- Τα διάφορα νέα συστήματα χρηματοδότησης μπορούν να δώσουν τη δυνατότητα πρόσβασης σε χρηματοδότηση στις μικρές επιχειρήσεις, οι οποίες δεν έχουν την δυνατότητα παροχής των εγγυήσεων που απαιτούσε η παραδοσιακή τραπεζική αντίληψη.
- Τέλος, βασικό μέσο της στρατηγικής αυτής αποτελεί η ενίσχυση των MME και της τοπικής επιχειρηματικότητας μέσω της δημιουργίας οργανισμών ή επιχειρήσεων παροχής υπηρεσιών στήριξης της επιχειρηματικής δράσης τους.

Σε θεωρητικό επίπεδο, είναι γενικά αποδεκτό ότι τα σημερινά πολύπλοκα περιφερειακά προβλήματα μπορούν να αντιμετωπιστούν επιτυχώς μόνο με τη συνδυασμένη δράση της κλασσικής κεντρικής περιφερειακής πολιτικής (έλεγχος εκ των άνω) που είναι περισσότερο αποδοτική στην αντιμετώπιση των περιφερειακών ανισοτήτων και στα προβλήματα των λιγότερο αναπτυγμένων περιφερειών και των **τοπικών πολιτικών** που δίνουν βάρος στην *εκ των κάτω* συνεργασία και δικτύωση⁷² και που μπορούν να προωθήσουν έναν τύπο ανάπτυξης καλύτερα προσαρμοσμένο στο χαρακτήρα και το ενδογενές δυναμικό

⁷¹ Πετούνη Δ., "Προβλήματα και προοπτικές ανάπτυξης των νησιών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας", ό.π., σ. 67.

⁷² Δείγματα μιας τέτοιας πολιτικής είναι η Επιτροπή των Περιφερειών και η αρχή της επικουρικότητας, που αναφέρθηκαν στο πρώτο κεφάλαιο.

περιφερειών όπως οι νησιωτικές. Οι πολιτικές αυτές, που αποτελούν πλέον το νέο μοντέλο περιφερειακής πολιτικής που προωθεί η Κοινότητα⁷³, ασκούνται αποκεντρωμένα, από περιφερειακές ή τοπικές αρχές (περιφερειακές διοικήσεις, αναπτυξιακές εταιρείες, αυτοδιοίκηση) και πολλές φορές ανεξάρτητα από τις κρατικές πολιτικές. Σκοπός τους, όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, είναι η κινητοποίηση των τοπικών πρωτοβουλιών και του τοπικού παραγωγικού δυναμικού και η ανάληψη εθνικών και διεθνών στρατηγικών προσέλκυσης επενδύσεων, αναδεικνύοντας τις τοπικές ιδιαιτερότητες και τους τοπικούς πόρους μιας περιοχής και δίνοντας ώθηση στην ενδογενή παραγωγική δραστηριότητα. Μειονεκτήματά τους είναι ότι αδυνατούν από μόνες τους να χειριστούν το πρόβλημα των περιφερειακών ανισοτήτων και ότι δεν συνδυάζονται με κοινωνικές πολιτικές σε τοπικό επίπεδο, δηλαδή δεν μπορούν να υποκαταστήσουν τη λειτουργία του κράτους πρόνοιας. Για το λόγο αυτό απαιτείται και ο εκ των άνω έλεγχος.

Συνοψίζοντας, καταλήγουμε ότι το μοντέλο της ενδογενούς ανάπτυξης είναι το μόνο δόκιμο αναπτυξιακό μοντέλο σήμερα για την αντιμετώπιση των προβλημάτων των νησιωτικών περιφερειών. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι οι βασικές αρχές και κατευθύνσεις μιας πολιτικής ενδογενούς ανάπτυξης, όπως σκιαγραφήθηκαν παραπάνω, μπορούν να εφαρμοστούν απaréγκλιτα και χωρίς εξειδικεύσεις στην περίπτωση των νησιωτικών περιφερειών και των νησιών. Για την εφαρμογή του μοντέλου αυτού στα νησιά απαιτείται η προσαρμογή στις ιδιαιτερότητες αλλά και στα επίκτητα χαρακτηριστικά των νησιών, που αφορούν την οικονομική αποδιάρθρωση, τη δημογραφική αποσταθεροποίηση, κ.λ.π. Πιο συγκεκριμένα, η πολιτική αυτή θα πρέπει να συμπεριλάβει τις εξής δράσεις, προκειμένου να εφαρμοστεί στις νησιωτικές περιφέρειες και στα νησιά⁷⁴:

- ⇒ *εστίαση στους κρίσιμους πόρους*. Αυτό ισχύει κυρίως για τα μικρότερα νησιά. Οι κρίσιμοι πόροι μπορεί να αφορούν το νερό, τη διαθέσιμη γη, κ.λ.π.
- ⇒ *προσδιορισμός ορίων για τη διατήρηση κρίσιμων φυσικών διαδικασιών*. Εδώ αναφερόμαστε στην εκτίμηση των ορίων φόρτισης των κρίσιμων πόρων των νησιών. Λέξη - κλειδί αποτελεί η έννοια της φέρουσας ικανότητας (*carrying capacity*), για την οποία γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στην ενότητα για την τουριστική πολιτική
- ⇒ *έμφαση στην ποιότητα και όχι στην ποσότητα*, γεγονός που σημαίνει ότι τα νησιά πρέπει να στραφούν σε ΜΜΕ ευέλικτης τεχνολογίας και σε υψηλής ποιότητας "μοναδικά" προϊόντα

⁷³ Για μια εκτενέστερη αναφορά στις τοπικές πολιτικές της Κοινότητας και τους λόγους που την ώθησαν στη στήριξη των πολιτικών αυτών βλέπε Ανδρικοπούλου Ε., "Περιφερειακή πολιτική στη δεκαετία του 1980 και προοπτικές", στο Γετίμης Π., Καυκαλάς Γ., Μαραβέγιας Ν. (επιμ.), *Αστική και Περιφερειακή Ανάπτυξη*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1994, σ. 347 - 383.

⁷⁴ Σπιλάνης Γ., "Νησιωτική ανάπτυξη και δίκτυα συνεργασίας των νησιών της ΕΚ", ό.π., σ. 17 - 19.

- ⇒ βελτίωση του οικονομικού, κοινωνικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος κυρίως μέσω της βελτίωσης των υποδομών μεταφορών, επικοινωνιών και υγείας
- ⇒ ενίσχυση δραστηριοτήτων και υποδομών για επιστημονική ανάπτυξη και παραγωγή γνώσης που αναφέρεται στην αξιοποίηση του ανθρώπινου δυναμικού, στην χρήση νέων τεχνολογιών, στην εκπαίδευση και έρευνα, κ.λ.π.
- ⇒ προστασία, ανάδειξη και κατάλληλη αξιοποίηση της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς και τέλος,
- ⇒ επιλεκτικότητα και προσαρμοστικότητα στην παρέμβαση, ώστε να λαμβάνονται υπόψιν οι διαφορές μεταξύ των νησιών.
- ⇒ ξεχωριστή έμφαση στη βιώσιμη ανάπτυξη, λόγω των ιδιαίτερα ευαίσθητων και επιρρεπών σε επεμβάσεις οικολογικών συστημάτων των νησιών

Όσον αφορά την άσκηση αναπτυξιακών παρεμβάσεων και δράσεων στα νησιά αυτή διεξάγεται μέσω:

3.3.2.1 Του Περιφερειακού σκέλους του Β' ΚΠΣ

Το Περιφερειακό σκέλος του Β' ΚΠΣ, δηλαδή τα 13 ΠΕΠ των ισάριθμων περιφερειών καλύπτει, κατά κύριο λόγο, τις κοινοτικές παρεμβάσεις που στοχεύουν στην ανάπτυξη του ιδιαίτερου δυναμικού κάθε περιφέρειας. Πρόκειται για μέτρα περιφερειακής εμβέλειας για τα οποία οι αποφάσεις λαμβάνονται είτε σε εθνικό επίπεδο είτε σε περιφερειακό, αλλά η παρακολούθηση της εφαρμογής τους και η χρηματοδοτική διαχείριση (συμπεριλαμβανομένου του συστήματος πληρωμών) γίνονται σε περιφερειακό επίπεδο. Στα πλαίσια αυτών των πολυτομεακών λειτουργικών προγραμμάτων θα συγκεντρωθούν όλα εκείνα τα μέτρα των Διαρθρωτικών Ταμείων που συμβάλλουν στην ανάπτυξη του επιτόπιου δυναμικού. Κατά συνέπεια, ορισμένα μέτρα ανάπτυξης του γεωργικού και του δασικού τομέα και της υπαίθρου, καθώς και μέτρα για την αξιοποίηση των εγχώριων πόρων, αλλά και ορισμένα μέτρα κατάρτισης, θα συναρθρωθούν με άλλα αναπτυξιακά μέτρα, όπως παρεμβάσεις σε θέματα κοινωνικοοικονομικής υποδομής και ενισχύσεις σε παραγωγικές επενδύσεις στην περιφέρεια εφαρμογής, σύμφωνα με τους κανόνες του αναθεωρημένου συστήματος ενισχύσεων και στα πλαίσια προβλεπόμενων κονδυλίων στους άλλους άξονες.

3.3.2.2 Του Προγράμματος Ειδικών Μέτρων για τα νησιά του Αιγαίου

Το πρόγραμμα αυτό ανακοινώθηκε το 1991 από το ΥΠΕΘΟ και περιλαμβάνει μια σειρά ειδικών μέτρων για τα νησιά του Αιγαίου τόσο στο θεσμικό επίπεδο (ειδικές φορολογικές ρυθμίσεις, επενδυτική πολιτική, επιδότηση γεωργικών προϊόντων, επιδότηση κόστους μεταφοράς επιβατιών και προϊόντων, επιδότηση θέσεων εργασίας, κ.λ.π.) όσο και στο διαρθρωτικό (υποδομές μεταφορών, επικοινωνιών, ενέργειας, υδάτινων πόρων, περιβάλλοντος, γεωργίας, αλιείας καθώς και κοινωνικές υποδομές). Οι στόχοι του προγράμματος αυτοί είναι⁷⁵:

- άμβλυνση της γεωγραφικής απομόνωσης σε τοπικό, διαπεριφερειακό, εθνικό και κοινοτικό επίπεδο
- βελτίωση του γενικού αναπτυξιακού επιπέδου των νησιών
- κάλυψη των αναγκών που προκύπτουν από το νέο συνοριακό ρόλο των νησιωτικών περιφερειών λόγω της ευρωπαϊκής ενοποίησης
- συμπληρωματικότητα και αναπτυξιακή σύνδεση με τα εφαρμοζόμενα ήδη κοινοτικά ή εθνικά αναπτυξιακά προγράμματα.

3.3.2.3 Διαφόρων Κοινοτικών πρωτοβουλιών και προγραμμάτων⁷⁶

STRIDE

Η πρωτοβουλία αυτή αφορά την ενίσχυση των καινοτομικών δράσεων και της τεχνολογίας καθώς και την προώθηση της συνεργασίας ερευνητικών κέντρων, ιδρυμάτων και επιχειρήσεων σε ερευνητικά προγράμματα και δίκτυα. Το δεσμευόμενο ποσό ανήλθε σε 400 εκατ. ECU για την περίοδο 1990 - 1993.

IRIS

Το πρόγραμμα αυτό αποτελεί μια διαπεριφερειακή πρωτοβουλία για την Κοινωνία των Πληροφοριών και εφαρμόζεται σε έξι περιοχές της ΕΕ που αντιμετωπίζουν προβλήματα διαρθρωτικών αλλαγών, μεταξύ των οποίων και η Κεντρική Μακεδονία.

⁷⁵ Πετούνη Δ., "Προβλήματα και προοπτικές ανάπτυξης των νησιών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας", ό.π., σ. 26.

⁷⁶ Ορισμένα από αυτά ενδέχεται να μην απευθύνονται σε ελληνικές νησιωτικές περιφέρειες και νησιά.

PRISMA

Η πρωτοβουλία αυτή απευθύνεται στις ΜΜΕ των μειονεκτικών περιφερειών του στόχου 1 με σκοπό να βελτιώσουν τις υποδομές τους και τις υπηρεσίες που παρέχουν ώστε να εκμεταλλευτούν τις ευκαιρίες που προκύπτουν από την ολοκλήρωση της εσωτερικής αγοράς. Η χρηματοδότηση για την περίοδο 1990 - 1993 ανέρχεται σε 100 εκατ. ECU.

TELEMATIQUE

Η πρωτοβουλία αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία για την άρση της απομόνωσης των νησιωτικών περιφερειών. Σκοπός της είναι η προώθηση της χρήσης προηγμένων υπηρεσιών τηλεπικοινωνιών από τις ΜΜΕ και το δημόσιο τομέα των αναπτυξιακά καθυστερημένων περιφερειών του στόχου 1 καθώς και η καλύτερη πρόσβαση των περιοχών αυτών στις προηγμένες υπηρεσίες της Κοινότητας. Η χρηματοδότηση ανήλθε στο ποσό των 200 εκατ. ECU για την περίοδο 1991 - 1993. Στα νησιά Κορσική και Reunion η πρωτοβουλία αυτή συνδυάστηκε με την PRISMA.

PESCA

Η πρωτοβουλία αυτή μας ενδιαφέρει ιδιαίτερα, εφόσον αφορά την αναδιάρθρωση σε γενικές γραμμές του τομέα της αλιείας και ειδικότερα του εύθραυστου οικονομικού ιστού πολλών παράκτιων περιφερειών και νησιών των οποίων η οικονομία στηρίζεται κατά μεγάλο μέρος στην αλιεία. Στόχος είναι η στήριξη του τομέα της αλιείας αλλά κυρίως η διαφοροποίηση της οικονομικής βάσης των παραπάνω περιφερειών με την ανάπτυξη εναλλακτικών οικονομικών δραστηριοτήτων που θα δημιουργήσουν νέες θέσεις απασχόλησης. Η προβλεπόμενη χρηματοδότηση ανέρχεται σε 250 εκατ. ECU εκ των οποίων τα 125 θα διατεθούν στις περιφέρειες του στόχου 1.

RENAVAL

Το πρόγραμμα αυτό αφορά την υποστήριξη των περιφερειών που επηρεάζονται από την αναδιάρθρωση της ναυπηγικής βιομηχανίας.

3.3.3 Πολιτική για το Περιβάλλον

Τα θέματα της προστασίας του περιβάλλοντος και των σχετικών πολιτικών έχουν πάρει στις μέρες μας μεγάλες διαστάσεις εξαιτίας της ολοένα και εντεινόμενης υποβάθμισης του περιβάλλοντος, η οποία εμφανίζεται με διάφορες μορφές⁷⁷. Τα σημαντικά προβλήματα υποβάθμισης του περιβάλλοντος που ενέσκηψαν από τη ραγδαία βιομηχανική ανάπτυξη και την αλόγιστη χρήση των φυσικών πόρων κατά τις τελευταίες δεκαετίες, οδήγησαν στη συνειδητοποίηση ότι δεν μπορούμε πλέον να αντιμετωπίζουμε το περιβάλλον σαν "υποδοχέα" των ανθρώπινων δραστηριοτήτων. Αυτός ήταν ο λόγος που τα τελευταία χρόνια η άσκηση αναπτυξιακής πολιτικής συνδέθηκε στενά με την πολιτική για την προστασία του περιβάλλοντος.

Σε παγκόσμιο επίπεδο η αξιολογική σύζευξη της ανάπτυξης με την προστασία του περιβάλλοντος εδραιώθηκε με την έννοια της βιώσιμης, αειφόρου, περιβαλλοντικά αποδεκτής ή συντηρούμενης ανάπτυξης (sustainable development), όπως διατυπώθηκε αρχικά στη Συνδιάσκεψη του Ρίο τον Ιούνιο του 1992 και, στη συνέχεια, στο Πρόγραμμα Πολιτικής και Δράσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης για το Περιβάλλον και την Αειφόρο Ανάπτυξη το 1992 και στη Λευκή Βίβλο το 1994. Η βιώσιμη ανάπτυξη αναφέρεται σε μια ανάγκη συμβιβασμού της πολιτικής για οικονομική ανάπτυξη με την πολιτική για το περιβάλλον⁷⁸, η προστασία του οποίου θεωρείται προϋπόθεση για τη μακροχρόνια οικονομική ανάπτυξη. Το νόημα της βιώσιμης ανάπτυξης έγκειται στο ότι η χρήση και εκμετάλλευση των φυσικών πόρων πρέπει να γίνεται κατά τέτοιο τρόπο ώστε να "...ικανοποιεί τις παρούσες ανάγκες, χωρίς όμως να

⁷⁷ Μια συνοπτική απαρίθμηση των μορφών υποβάθμισης του περιβάλλοντος είναι η ακόλουθη (Λιοδάκης Γιώργος, *Περιφερειακή Ανάπτυξη και Περιβάλλον*, περιοδικό ΤΟΠΟΣ, τεύχος 8/94):

- ⇒ η αποδάσωση
- ⇒ η απώλεια της βιολογικής διαφοροποίησης (χλωρίδας και πανίδας)
- ⇒ η ερήμωση
- ⇒ η διάβρωση των εδαφών
- ⇒ η εξάντληση των μη ανανεώσιμων φυσικών πόρων
- ⇒ η μόλυνση των θαλασσών και του πόσιμου νερού
- ⇒ η καταστροφή του ενάλιου πλούτου
- ⇒ η αστική ρύπανση και ο συνωστισμός
- ⇒ τα τοξικά κατάλοιπα
- ⇒ η γενικότερη ατμοσφαιρική ρύπανση
- ⇒ το φαινόμενο του θερμοκηπίου
- ⇒ η καταστροφή του στρώματος του όζοντος
- ⇒ η χωροταξική, οικιστική και πολιτιστική υποβάθμιση
- ⇒ η υποβάθμιση των γενικότερων συνθηκών κοινωνικής διαβίωσης

⁷⁸ Στην κλασσική θεωρία περί ανάπτυξης η προστασία του περιβάλλοντος είχε θεωρηθεί ότι έχει αντιθετική σχέση με την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη. Αυτό συνέβη διότι η περιβαλλοντική προστασία θεωρούνταν ως πολυτέλεια, στην οποία έπρεπε να δοθεί σημασία αφού είχε επιτευχθεί ο πρωτεύον στόχος της οικονομικής ευημερίας (Κοκκώσης Χ., 1994).

υποβαθμίζει την ικανότητα των μελλοντικών γενεών να αντιμετωπίσουν τις ανάλογες δικές τους ανάγκες..." (Brudtland Report, 1992). Κατ'αυτόν τον τρόπο προωθείται μια στρατηγική μεγιστοποίησης του καθαρού οφέλους της οικονομικής ανάπτυξης υπό τον όρο όμως της διατήρησης της λειτουργικότητας και της ποιότητας των φυσικών πόρων διαχρονικά (Barbier, 1990). Η θεώρηση αυτή επανέφερε έτσι την προστασία του περιβάλλοντος σε ίση μοίρα με τους στόχους της οικονομικής αποτελεσματικότητας (efficiency) και της κοινωνικής ισότητας - δικαιοσύνης (equity). Παρά τη συνειδητοποίηση όμως της ανάγκης για μια περιβαλλοντικά αποδεκτή και μακροχρόνια βιώσιμη ανάπτυξη, σε επιχειρησιακό επίπεδο υπάρχουν σημαντικές δυσκολίες ένταξης της περιβαλλοντικής διάστασης στην αναπτυξιακή πολιτική, η οποία φαίνεται ότι αντιμετώπισε το περιβάλλον αποσπασματικά (π.χ. ατμοσφαιρική ρύπανση, θαλάσσια ρύπανση, βιότοποι, κ.λ.π.). Η διαπίστωση αυτή είναι ακόμα πιο έντονη σε ό,τι αφορά το ευαίσθητο περιβάλλον των νησιών. Αλλά πέρα από αυτό, φαίνεται να χαρακτηρίζει ολόκληρη τη μέχρι πρότινος *κοινοτική πολιτική για το περιβάλλον*, παρά το γεγονός ότι η θεσμική κατοχύρωσή της με την Ενιαία Πράξη και τη Συνθήκη του Maastricht (άρθρα 130R έως 130T) υποδεικνύει τη μεγάλη σημασία που δίνεται από την Κοινότητα στο περιβάλλον. Η νέα τάση που παρατηρείται στην πολιτική αυτή αφορά την προσπάθεια διενέργειας μιας ολοκληρωμένης πολιτικής για το περιβάλλον που θα είναι πλήρως εναρμονισμένη με τις άλλες πολιτικές της Ένωσης.

Σε γενικές γραμμές τα μέτρα και εργαλεία που χρησιμοποιεί η κοινοτική πολιτική για το περιβάλλον διακρίνονται σε τέσσερα είδη⁷⁹:

1. Όρια και σταθερότυπα με αυστηρές προδιαγραφές
2. Εργαλεία που βασίζονται στους μηχανισμούς της αγοράς, ενσωματώνοντας τα εξωτερικά κόστη
3. Διεύρυνση των μηχανισμών χρηματοοικονομικής στήριξης για την εφαρμογή της περιβαλλοντικής πολιτικής
4. Βελτίωση και προώθηση της γνώσης για την κατάσταση και τις τάσεις της ποιότητας του περιβάλλοντος.

Βασικά εργαλεία παρέμβασης της Ευρωπαϊκής Ένωσης στα θέματα προστασίας του περιβάλλοντος είναι οι διάφορες *Οδηγίες*⁸⁰, που δεσμεύουν τα κράτη - μέλη για εναρμόνιση των πολιτικών τους με αυτές αλλά και τα *ειδικά προγράμματα (πρωτοβουλίες)* της Επιτροπής.

⁷⁹ Κλωνής Δ., "Η πολιτική της κοινότητας στον τομέα του περιβάλλοντος", πανεπ. εργασία, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 1995, (δακτυλ.), σ.2.

⁸⁰ Αναφέρεται χαρακτηριστικά η οδηγία 85/337 που επιβάλλει την εξέταση και αξιολόγηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων από διάφορες κατηγορίες δημόσιων και ιδιωτικών έργων (Μελέτες Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων, ΜΠΕ). Η οδηγία αυτή αναθεωρήθηκε το 1994.

Κεντρικό συντονιστικό ρόλο στη πολιτική περιβάλλοντος της ΕΕ. έχει το εκάστοτε *Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον*. Το ισχύον Πρόγραμμα Δράσης (5) καινοτομεί ως προς δύο έννοιες: την εταιρικότητα και συνυπευθυνότητα όλων εκείνων που επηρεάζουν με τις δραστηριότητές τους το περιβάλλον. Πιο συγκεκριμένα, έχουν εντοπιστεί πέντε τομείς οικονομικής δραστηριότητας - βιομηχανία, ενέργεια, μεταφορές, γεωργία και τουρισμός - που σχετίζονται άμεσα με την ποιότητα του περιβάλλοντος και θεωρούνται κατά συνέπεια πρώτης προτεραιότητας κατά την άσκηση της περιβαλλοντικής πολιτικής. Ο συνυπολογισμός επομένως των επιπτώσεων στο περιβάλλον και άλλων πολιτικών, εκτός της καθαρά περιβαλλοντικής, είναι σύμφυτος με την ιδέα της ολοκληρωμένης προσέγγισης των περιβαλλοντικών φαινομένων, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως.

Στην **Ελλάδα** η πολιτική για το περιβάλλον στηρίζεται κατά πολύ μεγάλο βαθμό στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Παρ'όλα αυτά, ένα σημείο που αφορά ιδιαίτερα τα νησιά είναι ότι σε εθνικό επίπεδο υπάρχουν τα *προγράμματα ολοκληρωμένης διαχείρισης ακτών*, που έχουν ως στόχο την αντιμετώπιση των συγκρούσεων που δέχεται η παράκτια ζώνη για οικονομική και οικιστική ανάπτυξη και προστασία των παράκτιων οικοσυστημάτων⁸¹.

Στη συνέχεια προβαίνουμε σε μία συνοπτική καταγραφή των εθνικών και κοινοτικών προγραμμάτων για το περιβάλλον καθώς και των σχετικών κοινοτικών πρωτοβουλιών. Επαναλαμβάνουμε ότι, λόγω της έλλειψης μιας σαφούς περιβαλλοντικής πολιτικής για τα νησιά, σε κάθε περίπτωση θα προσπαθούμε να απομονώσουμε εκείνα τα στοιχεία πολιτικής που τα αφορούν. Ανεξαιρέτως αυτού, η σκιαγράφηση των βασικών αξόνων και μέτρων της περιβαλλοντικής πολιτικής της ΕΕ είναι χρήσιμη, εφόσον αποτελεί το πλαίσιο διαμόρφωσης των ειδικών δράσεων για τα νησιά.

3.3.3.1 Εθνικά Προγράμματα

ΕΘΝΙΚΟ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΓΙΑ ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Κατά την περίοδο του πρώτου ΚΠΣ 1989 - 1993 η έμφαση είχε δοθεί στη δημιουργία επιστημονικής και τεχνολογικής υποδομής σε επιλεγμένα θέματα πολιτικής προστασίας του περιβάλλοντος, όπως ατμοσφαιρική ρύπανση, προστασία βιοτόπων, ποιότητα νερού, έδαφος,

⁸¹ Κοκκώσης Χ., "Η περιβαλλοντική προστασία στις πολιτικές αστικής και περιφερειακής ανάπτυξης", στο Γετίμης Π., Καυκαλάς Γ., Μαραβέγιας Ν., *Αστική και Περιφερειακή Ανάπτυξη*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1994, σ. 400.

κ.λ.π. Για την περίοδο του δεύτερου ΚΠΣ 1994 - 1999 τα βασικά σημεία της πολιτικής περιβάλλοντος είναι τα εξής:

- ⇒ η πρόληψη της ρύπανσης αφενός μέσω της δημιουργίας μηχανισμών επιτήρησης και ελέγχου και αφετέρου με παρεμβάσεις για την κατασκευή εγκαταστάσεων βιολογικού καθαρισμού, ανακύκλωσης, εξυγίανσης χωματερών, κ.λ.π.
- ⇒ η προστασία των οικοσυστημάτων
- ⇒ το Εθνικό Κτηματολόγιο και
- ⇒ ο πολεοδομικός σχεδιασμός

Το συνολικό κόστος για το περιβάλλον (Επιχειρησιακό Πρόγραμμα "Περιβάλλον" του Β' ΚΠΣ) είναι 502,3 εκατ. ECU και αποτελεί το 18,6% στο συνολικό κόστος του δεύτερου άξονα που αφορά τη βελτίωση της ποιότητας ζωής. Η εθνική συμμετοχή για το περιβάλλον είναι 125,6 εκατ. ECU (ποσοστό 25%) και η κοινοτική συμμετοχή 376,7 εκατ. ECU (ποσοστό 75%).

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ (ΠΕΠ)

Στα επιμέρους ΠΕΠ υπάρχουν μέτρα για το περιβάλλον, περιορισμένης όμως επιχειρησιακής και χρηματοδοτικής εμβέλειας.

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΠΕΝΔΥΣΕΩΝ (ΠΔΕ)

Το ΠΔΕ έχει πρόσθετους πόρους για έργα και μελέτες περιβάλλοντος και χωροταξίας από τα διαρθρωτικά ταμεία της ΕΕ. Οι εθνικοί πόροι όμως αποτελούν πάντα ένα μεγάλο μέρος στις συνολικές δαπάνες του ΠΔΕ γιατί πολλές από αυτές παρ'ότι είναι απόλυτα αναγκαίες δεν επιλέγονται για ένταξη στα προγράμματα κοινοτικής χρηματοδότησης. Το γεγονός αυτό περιορίζει το συνολικό ύψος δαπανών που μπορούν να διατεθούν και που είναι ήδη χαμηλό ως ποσοστό του ΑΕΠ σε σύγκριση με το αντίστοιχο σε άλλες χώρες της κοινότητας. Οι εγκριθείσες πιστώσεις μέσω του ΠΔΕ για την προστασία του περιβάλλοντος ανήλθαν στο ποσό των 25.956 δις δρχ. για το έτος 1990.

ΜΕΤΡΑ ΚΑΙ ΕΡΓΑ ΠΟΥ ΕΝΤΑΣΣΟΝΤΑΙ ΣΤΗΝ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Εδώ ανήκουν όλα σχεδόν τα έργα υποδομής της χώρας. Στο πλαίσιο αυτό αποκτά ειδικό ενδιαφέρον ο τρόπος ένταξης της προστασίας του περιβάλλοντος σέ παρόμοια προγράμματα.

3.3.3.2 Κοινοτικές πρωτοβουλίες

ENVIREG

Η κοινοτική πρωτοβουλία ENVIREG έχει ως στόχο την αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων των αναπτυξιακά καθυστερημένων περιοχών της Κοινότητας ώστε να διατηρήσουν τις προοπτικές ανάπτυξής τους, ιδίως στον τουριστικό τομέα. Για τις παράκτιες και νησιωτικές περιοχές προβλέπονται δράσεις για τη μείωση της ρύπανσης (κυρίως στη Μεσόγειο) και για τη διευθέτηση των ακτών ώστε να διατηρηθεί η φυσική τους ομορφιά και να προστατευθούν οι εναπομείναντες βιότοποι. Στα ελληνικά νησιά η υλοποίηση του προγράμματος προχώρησε με τη χρηματοδότηση έργων ύδρευσης, αποχέτευσης, διαχείρισης απορριμμάτων, εκπόνησης ειδικές χωροταξικών μελετών, κ.λ.π. στην Ικαρία, Λήμνο, Πάρο - Αντίπαρο, Μήλο - Κίμωλο, Θήρα, Πάτμο, Μύκονο, Κέα, Κύθνο, Σίφνο, Νίσυρο, Κάλυμνο, Σύμη, Αστυπάλαια, Κεφαλλονιά, Ιθάκη, Ζάκυνθο και Λευκάδα. Το ποσό που δεσμεύτηκε συνολικά ανήλθε σε 500 εκατ. ECU για την περίοδο 1990 - 1993 με κοινοτική συμμετοχή 70%, προερχόμενη κατά κύριο λόγο από το ΕΤΠΑ..

LIFE

Η κοινοτική πρωτοβουλία LIFE αποτελεί βασικό χρηματοδοτικό μέσο της Κοινότητας για την περιβαλλοντική πολιτική. Ξεκίνησε το 1992 και συνεχίζει να έχει ως στόχο προγράμματα εφαρμογής (π.χ. διαχείριση βιοτόπων), σε αντίθεση με άλλα χρηματοδοτικά μέσα της Ένωσης που στηρίζουν έρευνα, αναπτυξιακά έργα, βασική υποδομή, κ.λ.π. Αξίζει να αναφερθεί ότι σε σχέση με προηγούμενα αντίστοιχα προγράμματα το LIFE είναι χρηματικά πολύ μικρότερο. Βασικοί του στόχοι είναι⁸²:

- ⇒ ο προσδιορισμός και η προώθηση μοντέλων παραγωγής και συμπεριφοράς τα οποία είναι σύμφωνα με τις αρχές της αειφορίας
- ⇒ η πρακτική επίδειξη της τεχνικής βιωσιμότητας και της οικονομικής αποδοτικότητας των επιλεγμένων μοντέλων και δράσεων
- ⇒ η παροχή ενισχύσεων σε συγκεκριμένα έργα επιδείξεως, σε πρότυπα έργα καθώς και στην οριζόντια πληροφόρηση, εκπαίδευση και κατάρτιση που έχουν ως στόχο να επηρεάσουν τους οικονομικούς φορείς με τη βοήθεια πρακτικών παραδειγμάτων
- ⇒ η ενίσχυση των διοικητικών δομών

⁸² Βλέπε Κλωνής Δ., "Η πολιτική της Κοινότητας στον τομέα του περιβάλλοντος", ό.π., σ. 8.

3.3.3.3 Αξιολόγηση προγραμμάτων

ΜΕΛΕΤΕΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΩΝ ΕΠΙΠΤΩΣΕΩΝ (ENVIRONMENTAL IMPACT ASSESSMENT)

Οι εκτιμήσεις περιβαλλοντικών επιπτώσεων έχουν σαν στόχο τον προσδιορισμό των δυσμενών περιβαλλοντικών επιπτώσεων από έργα ώστε να προσδιοριστούν τα απαραίτητα μέτρα και ενέργειες για την άρση ή μείωση των επιπτώσεων στο μέτρο του δυνατού. Ως διοικητικό μέσο οι εκτιμήσεις αυτές μπορούν να συνεπάγονται και απόφαση για τη μη εκτέλεση του έργου εφόσον κριθεί ότι οι επιπτώσεις είναι ιδιαίτερα σημαντικές και μη αποδεκτές. Αξίζει να αναφερθεί η τάση που υπάρχει από πλευράς ΕΕ για ενσωμάτωση των μελετών περιβαλλοντικών επιπτώσεων στις επονομαζόμενες *Στρατηγικές Μελέτες Ολοκληρωμένων Επιπτώσεων*.

ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΙ

Οι κοινοτικοί κανονισμοί 2081/93 και 2082/93 του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης επιβάλλουν κάθε πρόγραμμα των Διαρθρωτικών Ταμείων να περιλαμβάνει τα εξής:

- εκτίμηση της κατάστασης του περιβάλλοντος στην περιφέρεια που αναφέρεται
- αξιολόγηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων από τις δράσεις που προβλέπονται στο πλαίσιο μιας πολιτικής για βιώσιμη (αειφόρο) ανάπτυξη.
- πρόβλεψη για τον τρόπο συμμετοχής των αρμοδίων υπηρεσιών προστασίας του περιβάλλοντος στην κατάρτιση και αξιολόγηση των δράσεων που περιλαμβάνονται στο πρόγραμμα ή σχέδιο.

Πρόσφατα η Επιτροπή υιοθέτησε μια πρόταση (Com (93) 575 τελικό) που τροποποιεί την Οδηγία 85/337/ΕΟΚ και η οποία ζητά να επεκταθεί η υποχρέωση εκτίμησης περιβαλλοντικών επιπτώσεων που είχαν τα αναπτυξιακά προγράμματα στο σύνολο του εδάφους της ΕΕ.

3.3.3.4 Εκθέσεις

Η έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής με τίτλο *Το Περιβάλλον στην Ευρώπη 1990 - 1993: αξιολόγηση Dobbris*, που εκδόθηκε το 1994, αποτελεί μία από τις πληρέστερες εκθέσεις που έγιναν μέχρι σήμερα στον τομέα αυτό.

3.3.3.5 Χρηματοδοτικά μέσα

Η *Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων (ΕΤΕ)* υποστηρίζει πολύ ενεργά, τόσο στο εσωτερικό της Κοινότητας όσο και στο πλαίσιο διεθνών προγραμμάτων, στη Μεσόγειο και στην Ανατολική Ευρώπη, την προστασία του περιβάλλοντος, τη βελτίωση του πλαισίου ζωής καθώς και την ορθολογική χρήση των φυσικών πόρων. Η κύρια λειτουργία της εστιάζεται στη χορήγηση δανείων για έργα που έχουν ως αποκλειστικό στόχο την προστασία ή αναβάθμιση του περιβάλλοντος. Στην επίτευξη του στόχου της συντελεί το γεγονός ότι εξαρτά άμεσα τη χορήγηση κάθε δανείου της από την τήρηση της ισχύουσας νομοθεσίας σε θέματα περιβάλλοντος. Επίσης η ΕΤΕ προτρέπει τους επενδυτές να προβλέπουν στα έργα τους κατάλληλο εξοπλισμό για τον περιορισμό των αρνητικών επιπτώσεων στο περιβάλλον, πέρα από τα τυπικά προβλεπόμενα από τη σχετική νομοθεσία⁸³.

Το *Ταμείο Συνοχής* προβλέπει τη χρηματοδότηση μέτρων για την προστασία του περιβάλλοντος στα λιγότερο εύπορα κράτη - μέλη, δηλαδή την Ελλάδα, την Ισπανία, την Πορτογαλία και την Ιρλανδία.

3.3.3.6 Προγράμματα

Το *Πρόγραμμα για την Προστασία του Περιβάλλοντος στη Μεσόγειο (PEM)* θεσπίστηκε το 1988 από την Ε.Τ.Ε. και τη Διεθνή Τράπεζα. Στα πλαίσια του προγράμματος αυτού οι δύο τράπεζες συμμετέχουν χρηματοδοτικά, μαζί με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το Πρόγραμμα του Ο.Η.Ε. για την ανάπτυξη, στο πολυετές *Πρόγραμμα Τεχνικής Βοήθειας για την Προστασία του Περιβάλλοντος στη Μεσόγειο (METAP)*.

⁸³ Κλωνής Δ., "Η πολιτική της Κοινότητας στον τομέα του περιβάλλοντος", ό.π., σ. 10.

Η έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης αποτελεί βασικό στοιχείο του ενδογενούς μοντέλου ανάπτυξης που περιγράψαμε στην ενότητα για την τοπική ανάπτυξη και σε σημεία του δεύτερου κεφαλαίου. Η υιοθέτηση μιας μακροχρόνιας σταθερής αναπτυξιακής διαδικασίας είναι απαραίτητη για τα θαλάσσια και χερσαία οικοσυστήματα των νησιών, τα οποία έχουν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που τα διαφοροποιούν από τα ηπειρωτικά οικοσυστήματα και τα καθιστούν εξαιρετικά ευπαθή σε οποιαδήποτε απόπειρα εξωτερικής επέμβασης.

3.3.4 Αγροτική πολιτική

Η αγροτική πολιτική της Κοινότητας για την Ελλάδα διαμορφώθηκε εκ νέου με την *αναθεώρηση της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (ΚΑΠ)*, η οποία εκτός από το οικονομικό σκέλος, δίνει ιδιαίτερα μεγάλη έμφαση στην προστασία του γεωργικού περιβάλλοντος μέσω της προώθησης κατάλληλα προσαρμοσμένων παραδοσιακών παραγωγικών πρακτικών, οι οποίες αποβλέπουν στη διατήρηση, αξιοποίηση και αποκατάσταση του φυσικού χώρου και, γενικά, στην “αιφόρο ανάπτυξη” της υπαίθρου. Κατά τον τρόπο αυτό εδραιώνεται η συνειδητοποίηση για την αναγκαιότητα μιας ολοκληρωμένης θεώρησης των αγροτικών, περιβαλλοντικών, περιφερειακών και πολιτιστικών πολιτικών. Συνοπτικά, οι βασικές κατευθύνσεις του νέου συστήματος στήριξης της ευρωπαϊκής γεωργίας, όπως εκφράζεται με την αναθεώρηση της ΚΑΠ, είναι οι εξής:

- ⇒ η αναθεωρημένη ΚΑΠ βασίζεται πρώτα απ’ όλα στην αρχή της πολιτικής χαμηλών τιμών για τα αγροτικά προϊόντα. Οι μειώσεις αυτές των τιμών προβλέπεται να συνοδεύονται από την καταβολή αντισταθμιστικών εισοδηματικών ενισχύσεων προκειμένου να εξασφαλιστεί το εισόδημα των αγροτών και να μην ερημωθεί η ευρωπαϊκή ύπαιθρος
- ⇒ προβλέπονται μέτρα εκτατικοποίησης και μείωσης του όγκου παραγωγής ώστε να μειωθούν τα πλεονάσματα
- ⇒ προβλέπεται η διατήρηση της γεωργικής δραστηριότητας σε περιοχές με φυσικά μειονεκτήματα (ορεινές, νησιά) και η χρησιμοποίηση μεθόδων εκμετάλλευσης που συμβαδίζουν με την προστασία του περιβάλλοντος
- ⇒ βασικό στόχο αποτελεί η καταπολέμηση της υπερβολικής συγκέντρωσης εντατικών μεθόδων παραγωγής που είναι επιζήμιες για το περιβάλλον και η ενίσχυση της εκτατικοποίησης της γεωργίας σε πολλές ζώνες, ιδίως τις κτηνοτροφικές. Η εγκατάλειψη

των εντατικών μεθόδων μπορεί να ευνοήσει μία αναγέννηση της βιοποικιλότητας και μία μείωση της ρύπανσης.

Με την αναμόρφωση του συστήματος στήριξης των γεωργικών τιμών το 1988 ευνοήθηκαν περισσότερο από πριν οι φτωχότερες περιφέρειες στο νότιο τμήμα της Κοινότητας για ορισμένα προϊόντα. Παρ'όλα αυτά, το 70% των εγγυήσεων του ΕΓΤΠΕ - ΤΠ ή το 40% του συνόλου του κοινοτικού προϋπολογισμού φαίνεται να λειτουργεί τελικά αντίθετα προς τους στόχους της περιφερειακής πολιτικής της Κοινότητας⁸⁴.

Εκτός από το κυρίως πλαίσιο της ΚΑΠ από τα μέσα της δεκαετίας του '80 η ΕΕ υιοθέτησε μια σειρά μέτρων για τη γεωργία τα οποία αφορούν σε μεγάλο βαθμό και την προστασία του περιβάλλοντος (π.χ. καλλιέργειες φιλικές προς το περιβάλλον). Προς την ίδια κατεύθυνση κινείται και μια ειδική πρωτοβουλία της Επιτροπής, το πρόγραμμα LEADER I (1991 - 1993) που αφορά τη σύνδεση μεταξύ δράσεων ανάπτυξης της οικονομίας της υπαίθρου, και που εκτός από την αγροτική ανάπτυξη δίνει ουσιαστική προτεραιότητα και στο περιβάλλον (π.χ. αναχαίτιση απερίημωσης, προστασία της φύσης, κλπ). Η σημαντικότερη συμβολή του προγράμματος αυτού θεωρείται η δημιουργία 26 ανωνύμων εταιρειών τοπικής ανάπτυξης σε όλη τη χώρα, που δραστηριοποιήθηκαν για την προώθηση του αγροτουρισμού, των ΜΜΕ στις αγροτικές περιοχές, καθώς και για τη βελτίωση της ποιότητας των γεωργικών προϊόντων και την προστασία του περιβάλλοντος. Η συνολική χρηματοδότηση του προγράμματος ανήλθε στο ποσό των 400 εκατ. ECU για την περίοδο 1990 - 1993.

Η πρωτοβουλία LEADER II συμπληρώνει και ενισχύει την LEADER I έχοντας τους εξής στόχους:

- ⇒ την προώθηση της τοπικής - ενδογενούς (εκ των κάτω) ανάπτυξης
- ⇒ την υλοποίηση καινοτόμων επενδυτικών προγραμμάτων από τοπικούς φορείς
- ⇒ την ανάπτυξη δικτύων για την αγροτική ανάπτυξη

Η προβλεπόμενη χρηματοδότηση του προγράμματος ανέρχεται σε 1.400 εκατ. ECU από τα οποία 900 προορίζονται για τις περιφέρειες του στόχου 1 ενώ η χρηματοδότηση των δικτύων δεν θα ξεπεράσει τα 35 εκατ.⁸⁵ Στην πρωτοβουλία αυτή μπορούν να συμμετέχουν όλες οι νησιωτικές περιφέρειες με αναπτυγμένο αγροτικό τομέα.

Η Ε.Ε. έχει επίσης εκδώσει τους ακόλουθους κανονισμούς αναφορικά με τις επιπτώσεις της γεωργίας στο περιβάλλον:

- Κανονισμός 2078 / 92

⁸⁴ Ανδρικοπούλου Ε., *Οι περιφέρειες στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, ό.π., σ. 448.

⁸⁵ Κλωνής Δ., "Η πολιτική της Κοινότητας στον τομέα του περιβάλλοντος", ό.π., σ. 13.

ο οποίος αφορά τις συμβατές με τις απαιτήσεις προστασίας του περιβάλλοντος μεθόδους γεωργικής παραγωγής καθώς και τη συντήρηση του φυσικού χώρου.

- Κανονισμός 2080 / 92

που θεσπίζει κοινοτικό καθεστώς ενισχύσεων για τα δασοκομικά μέτρα με την προοπτική της προώθησης της αναδάσωσης γεωργικών εκτάσεων. Επίσης προβλέπει πολυετή προγράμματα εθνικά ή περιφερειακά που δίνουν ιδιαίτερη προσοχή στις περιβαλλοντικές επιπτώσεις.

Σε γενικές γραμμές η εφαρμογή της *Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (ΚΑΠ)* και των σχετικών μέτρων και πρωτοβουλιών στη χώρα μας επηρεάζει ουσιαστικά τις προτεραιότητες, άρα και τη χρήση του αγροτικού χώρου. Η πολιτική αυτή δεν είναι σίγουρο ότι συμβάλλει στην αντιμετώπιση των διαρθρωτικών προβλημάτων της ελληνικής γεωργίας που κατά κύριο λόγο αφορούν το μικρό μέγεθος των γεωργικών εκμεταλλεύσεων και την αγροτική έξοδο λόγω της εκμηχάνισης της παραγωγής⁸⁶. Κατά τη γνώμη μας απαιτείται επομένως προσαρμογή της κοινοτικής πολιτικής στα ιδιάζοντα προβλήματα του αγροτικού τομέα της χώρας μας, ιδιαίτερα μάλιστα στην περίπτωση πολλών μικρών νησιών, που εκτός από την αγροτική και κτηνοτροφική παραγωγή δεν έχουν κανένα άλλο πόρο.

3.3.5 Τουριστική Πολιτική

Για τη χώρα μας ο τουρισμός είναι ποσοτικά ο σημαντικότερος από τους γρήγορα αναπτυσσόμενους κλάδους του τριτογενούς τομέα και ταυτόχρονα ο τομέας με τις πιο διάχυτες γεωγραφικές επιπτώσεις. Τα τελευταία χρόνια αποκτά ένα ολοένα και αυξανόμενο οικονομικό ενδιαφέρον για την Ελλάδα, από τη στιγμή που ένα πολύ μεγάλο κομμάτι της, αποτελούμενο κυρίως από νησιά, προσφέρεται για την ανάπτυξή του.

Η τάση ενίσχυσης του τουρισμού στην Ελλάδα δικαιολογείται από τρεις διαπιστώσεις που έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα για τη χώρα μας (Kammas and Salehi - Esfahani, 1992):

⁸⁶ Για μια αναλυτική περιγραφή των κύριων χαρακτηριστικών και των διαρθρωτικών προβλημάτων της ελληνικής γεωργίας βλέπε τα εξής:

- Πέζαρου Παύλου, *Η κατάσταση της Ελληνικής Γεωργίας και η Κοινή Αγροτική Πολιτική*, άρθρο στα *Οικονομικά Χρονικά*, τεύχος 80/Νοέμβριος 1994
- *Οικονομικά Χρονικά*, τεύχος 81/1994 (αφιέρωμα στην αγροτική οικονομία)
- *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, τεύχος 31 (2152) της 3/8/1995 (αφιέρωμα: γεωργία και περιβάλλον)

1. ο τουρισμός αποτελεί σημαντικότερη εισροή συναλλάγματος που καλύπτει μέρος των ελλειμμάτων του Ισοζυγίου Εμπορικών Συναλλαγών
2. ο τουρισμός συμβάλλει στην ανάπτυξη άμεσων και έμμεσων παραγωγικών διασυνδέσεων
3. ο τουρισμός δημιουργεί απασχόληση για ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού.

Επιπλέον, ο τουρισμός δίνει σημαντική αναπτυξιακή ώθηση στις τοπικές οικονομίες λόγω των πολυάριθμων διασυνδέσεων του με όλους τους άλλους τομείς της κοινωνικοοικονομικής δραστηριότητας. Οι περιοχές που κατά τα τελευταία χρόνια παρουσίασαν τη μεγαλύτερη τουριστική ανάπτυξη και που εμφάνισαν τις υψηλότερες εισοδηματικές και λοιπές επιπτώσεις από τον τουρισμό είναι κατά κύριο λόγο οι νότιες νησιωτικές περιφέρειες⁸⁷. Για τις περιοχές αυτές ο τουρισμός αποδείχτηκε η πιο πρόσφορη μέθοδος οικονομικής ανάπτυξης, σε σχέση με τη βιομηχανία ή τη γεωργία. Για μεν τη βιομηχανία η εξήγηση βρίσκεται στην απουσία επενδύσεων λόγω της έλλειψης των κατάλληλων τοπικών πλεονεκτημάτων και μιας πληθώρας προβλημάτων που έχουν να κάνουν με τη γεωγραφική, κοινωνική και οικονομική απομόνωση των περιοχών αυτών (μεγάλες θαλάσσιες αποστάσεις, ανεπαρκείς συνδέσεις, ελλείψεις στις υποδομές). Για τη γεωργία ο κύριος λόγος βρίσκεται στα γνωστά προβλήματα του αγροτικού τομέα που σχετίζονται με τις διακυμάνσεις στην προσφορά, την ανελαστικότητα της ζήτησης, κ.λ.π. με αποτέλεσμα η εισοδηματική απόδοση των τουριστικών επενδύσεων και διαφόρων δορυφορικών προς αυτές μορφών απασχόλησης να είναι μεγαλύτερη από αυτή των γεωργικών δραστηριοτήτων.

Παρά τα γεγονότα αυτά, οι εξελίξεις των βασικών μεγεθών του ελληνικού τουρισμού τα τελευταία χρόνια δείχνουν σημαντική μείωση στις εισπράξεις τουριστικού συναλλάγματος και στασιμότητα στον όγκο της τουριστικής κίνησης. Η ανάπτυξη του τουρισμού στην Ελλάδα ακολούθησε ένα στρεβλό μοντέλο, χωρίς περιφερειακό ή χωροταξικό σχεδιασμό, που οδήγησε στη χωρική υπερσυγκέντρωση της προσφοράς σε ορισμένες περιοχές, στην αλόγιστη επιβάρυνση του φυσικού περιβάλλοντος, στον κορεσμό και την υποβάθμιση ορισμένων περιοχών. Έτσι μπορούμε να χαρακτηρίσουμε την τουριστική ανάπτυξη άναρχη και εκτακτικού χαρακτήρα. Τέλος, η έντονη εποχικότητα, οι ελλείψεις σε βασική υποδομή, (συγκοινωνιακή, τηλεπικοινωνιακή, δίκτυα ύδρευσης και αποχέτευσης), η κακή ποιότητα του service στα ξενοδοχεία και τα εστιατόρια, ο μεγάλος αριθμός καταλυμάτων χαμηλής κατηγορίας και το φαινόμενο της παραξενοδοχείας που ορίζεται σαν η αυθαίρετη προσφορά καταλυμάτων για τους τουρίστες οδήγησαν σε χαμηλή ποιότητα των προσφερόμενων υπηρεσιών. Η

⁸⁷ Ο νομός Δωδεκανήσου είναι ο δεύτερος, μετά το νομό Αττικής, σε ποσοστό ξενοδοχειακών καταλυμάτων και σε ποσοστό αφίξεων (16,28% και 10,61%, αντίστοιχα, στοιχεία ΕΟΤ, 1990).

υποβάθμιση του προσφερόμενου τουριστικού προϊόντος μέσα σ'ένα έντονα ανταγωνιστικό διεθνές περιβάλλον οδήγησε στη διαμόρφωση χαμηλών τιμών και στο χαρακτηρισμό της Ελλάδας σαν χώρα φτηνού τουριστικού προϊόντος, εφόσον προσελκύονταν μεγάλος αριθμός τουριστών μικρού οικονομικού επιπέδου. Αν και ο ελληνικός χώρος διαθέτει πληθώρα φυσικών και πολιτιστικών πόρων, οι περιφέρειες και οι νομοί της χώρας δεν αναπτύχθηκαν τουριστικά ανάλογα με τους πόρους που διέθεταν. Η αναπτυξιακή πολιτική του κράτους, ιδιαίτερα κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες προσανατολίζεται σε μια πάση θυσία ανάπτυξη του τουρισμού, χωρίς να εξασκεί όμως κάποιον ουσιαστικό κοινωνικό ή οικονομικό προγραμματισμό. Η ραγδαία ανάπτυξη του μαζικού τουρισμού κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες στην Ελλάδα φαίνεται να αγνοεί τα κοινωνικά και οικονομικά όρια της χώρας και τους περιορισμούς από την υπάρχουσα συγκοινωνιακή, τηλεπικοινωνιακή και υδρευτική υποδομή. Κατ' αυτόν τον τρόπο η τουριστική ανάπτυξη έχει δημιουργήσει σοβαρά οικονομικά, κοινωνικά και περιβαλλοντικά **προβλήματα** που εντοπίζονται κυρίως στις νησιωτικές περιοχές την περίοδο της τουριστικής αιχμής και τα κυριότερα από τα οποία είναι τα εξής⁸⁸:

- * χωροταξική και οικιστική αναρχία ιδιαίτερα σε τουριστικές ζώνες
- * ρύπανση των ακτών και υποβάθμιση της ποιότητας των θαλάσσιων νερών σε κολυμβητικές περιοχές
- * κυκλοφοριακή επιβάρυνση και αύξηση των τροχαίων ατυχημάτων και της ηχορύπανσης
- * πολιτισμική και κοινωνική υποβάθμιση ιδιαίτερα σε τουριστικά υπερανάπτυγμένες περιοχές
- * αύξηση της εξάρτησης από εισαγόμενα προϊόντα για την ικανοποίηση των αναγκών των επισκεπτών
- * υποβάθμιση ή εγκατάλειψη της γεωργικής δραστηριότητας. Η στροφή κυρίως των νέων κατοίκων των τουριστικών περιοχών σε εποχιακές επαγγελματικές δραστηριότητες που σχετίζονται με τον τουρισμό δημιουργεί απότομη μεταβολή των παραγωγικών σχέσεων και επιπλέον, η απότομη άνοδος του εισοδήματος οδηγεί σε υιοθέτηση νέων καταναλωτικών προτύπων και κατ'επέκταση σε αλλαγή της τοπικής κοινωνικής και πολιτισμικής δομής.
- * υποβάθμιση του φυσικού τοπίου σε περιοχές με έντονη τουριστική ανάπτυξη
- * έντονη εποχικότητα στη ζήτηση τουριστικών υπηρεσιών που δημιουργεί μεγάλες πληθυσμιακές πιέσεις στις τουριστικές περιοχές για μια μικρή σχετικά χρονική περίοδο και την ερμήμωσή της το υπόλοιπο χρονικό διάστημα
- * υποβάθμιση ή καταστροφή σπάνιων βιότοπων ή οικοσυστημάτων

⁸⁸ Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης, *Παραδόσεις για τη γυναικεία απασχόληση στον οικολογικό, πολιτιστικό και θρησκευτικό τουρισμό*, Αθήνα, 1996 και Κλωνής Δ., "Η πολιτική της Κοινότητας στον τομέα του περιβάλλοντος, ό.π.

- * υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος και την υπέρβαση των δυνατοτήτων της υπάρχουσας υποδομής από την υπερσυγκέντρωση τουριστών, φαινόμενο που χαρακτηρίζεται με την έκφραση "υπέρβαση της φέρουσας ικανότητας" μιας περιοχής και η οποία υποδεικνύει την υπέρβαση των ορίων ανάπτυξης της περιοχής. Μια εύστοχη και ευρεία ερμηνεία της φέρουσας ικανότητας δίνει ο Α. Παρπαϊρης, σύμφωνα με τον οποίο "φέρουσα ικανότητα μπορεί να θεωρηθεί το μέγιστο επίπεδο χρήσης των περιβαλλοντικών πόρων μιας χωρικής ενότητας με το οποίο διασφαλίζεται αφενός μεν η διατηρησιμότητα και η ποιότητα των πόρων, αφετέρου δε η φήμη και η εμπειρία/ικανοποίηση του χρήστη για ένα μεγάλο χρονικό ορίζοντα". Το άμεσο επακόλουθο της υπέρβασης της φέρουσας ικανότητας μιας περιοχής είναι ο κορεσμός της. Η επίπτωση αυτή είναι πολύ σημαντική, γιατί το περιβάλλον αποτελεί τον σημαντικότερο τουριστικό πόρο και η υποβάθμισή του οδηγεί σε συρρίκνωση του ίδιου του τουριστικού προϊόντος. Η κατασκευή εκτεταμένων δικτύων υποδομής για την αντιμετώπιση του προβλήματος αυτού δεν συμφέρει, γιατί για το μεγαλύτερο μέρος του έτους (τη "νεκρή" τουριστική περίοδο) αυτές θα υπολειμθούν. Για παράδειγμα, η έλλειψη υποδομής αποχέτευσης σε αυθαίρετες τουριστικές ζώνες οδηγεί σε συνεχώς αυξανόμενη ρύπανση της θάλασσας, κ.λ.π.
- * αλλοίωση της αισθητικής του φυσικού και αστικού τοπίου η οποία αποτελεί ιδιαίτερο στοιχείο τουριστικής έλξης για έναν τόπο.

Τα ανωτέρω αναφερθέντα κοινωνικο - περιβαλλοντικά προβλήματα έχουν μεταξύ των άλλων σαν συνέπεια και την υποβάθμιση του ίδιου του τουριστικού προϊόντος, των παρεχομένων δηλαδή προς τους τουρίστες υπηρεσιών. Πράγματι η ανάπτυξη του τουρισμού σε μια περιοχή είναι άμεσα συναρτημένη με τη διαθεσιμότητα φυσικών και πολιτιστικών πόρων. Αναπόφευκτα εμφανίζεται επίσης και μια τάση υποβάθμισης του τουρισμού από την άποψη των οικονομικών του αποτελεσμάτων, στην έκταση τουλάχιστον που αυτά μπορούν να εκφραστούν από ορισμένες χρηματικές εισροές και ειδικότερα από την μέση κατά κεφαλή δαπάνη συναλλάγματος.

Η ελληνική **τουριστική πολιτική** ασκείται στα πλαίσια της τουριστικής πολιτικής της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Οι πιο σημαντικές ενέργειες της Κοινότητας για την ανάπτυξη του τουρισμού στην Ελλάδα την περίοδο 1994 - 1999 προέρχονται από τα Διαρθρωτικά Ταμεία (κατά κύριο λόγο από το ΕΤΠΑ, το ΕΓΤΠΕ - ΤΠ και την ΕΤΕ και από δράσεις του Β' ΚΠΣ. Η τάση που προωθείται είναι η διεθνής συνεργασία και οι διακρατικές συμφωνίες ανάμεσα σε γειτονικές χώρες και τουριστικά κέντρα ώστε να ρυθμίζονται οι τουριστικές ροές και να κατανέμονται αρμονικά σε ευρύτερες γεωγραφικές ενότητες και στο χρόνο. Επιπλέον, ο κύριος

όγκος των παρεμβάσεων επικεντρώνεται στην οικονομική και κοινωνική υποδομή ώστε να βελτιωθούν τα ποιοτικά χαρακτηριστικά των τουριστικών υπηρεσιών της Ελλάδας.

Η τουριστική πολιτική, υπό το πλαίσιο άσκησης που μόλις προδιαγράψαμε, αναγνωρίζοντας τα προβλήματα που αναφέραμε παραπάνω και που αφορούν ιδιαίτερα όλες τις παραθαλάσσιες τουριστικές περιοχές και τα νησιά, έκρινε αναγκαία την υιοθέτηση μιας "αιφόρου" προσέγγισης του τουρισμού, μέσω κατάλληλων κοινοτικών πολιτικών που προτείνουν:

- την καθιέρωση των εννοιών της χωρητικότητας και του κορεσμού των τουριστικών περιοχών
- την εφαρμογή της μεθόδου της ολοκληρωμένης διαχείρισης των παραλιακών ζωνών⁸⁹ (Integrated Coastal Zone Management, ICZM) η οποία μπορεί να μειώσει τις πιέσεις και τις συγκρούσεις από τις χρήσεις γης σε ευαίσθητες τουριστικά περιοχές
- την αλλαγή των προτύπων ζωής στον ευρωπαϊκό χώρο ιδιαίτερα ως προς την αναψυχή και τον ελεύθερο χρόνο (Πενταετές Πρόγραμμα για το Περιβάλλον, ΕΚ)
- την ενθάρρυνση εναλλακτικών μορφών ηπιότερου τουρισμού. Οι μορφές αυτές αναδεικνύουν τα συγκριτικά πλεονεκτήματα του τουριστικού χώρου ενώ παράλληλα έχουν τη δυνατότητα να εξουδετερώνουν κάποιες αρνητικές εξωτερικές οικονομίες που προέρχονται από τον μαζικό τουρισμό μη επιβαρύνοντας ιδιαίτερα το φυσικό και αστικό περιβάλλον και δίνοντας τη δυνατότητα κατανομής των τουριστών σε μεγαλύτερο χώρο. Παράλληλα, ενθαρρύνουν την αποσυγκέντρωση της τουριστικής δραστηριότητας από τις ακτές και τη διάχυσή της στην ενδοχώρα με αποτέλεσμα την ορθολογική κατανομή της στο χώρο και στο χρόνο
- τη διαφοροποίηση των περιοχών υποδοχής των επισκεπτών
- τη δημιουργία πανευρωπαϊκού πλέγματος προστατευμένων ζωνών, που θα αφορούν όχι μόνο το φυσικό περιβάλλον (όπως προβλέπει η Οδηγία 92/43), αλλά και τον πολιτιστικό πλούτο της Ευρωπαϊκής Ένωσης
- την υποβολή το 1991 στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο του "Σχεδίου (ή Προγράμματος) Δράσης για τον Τουρισμό", τριετούς διάρκειας και προϋπολογισμού 18 εκατομμυρίων ECU. Το σχέδιο αυτό τέθηκε σε εφαρμογή την 1η Ιανουαρίου του 1993 και τα κύρια σημεία του είναι, σύμφωνα με το Δ. Λαγό, η συνολική ανάπτυξη του ευρωπαϊκού τουρισμού, η βελτίωση των γνώσεων και της επαγγελματικής εκπαίδευσης στον τουριστικό τομέα, η μείωση των δυσμενών περιβαλλοντικών επιπτώσεων της τουριστικής βιομηχανίας και η προώθηση εφαρμογής νέων μορφών τουρισμού.

⁸⁹ Για αναλυτικότερη παρουσίαση της πολιτικής για τη διαχείριση ακτών βλέπε στην ενότητα για τη Χωροταξία.

Βασικό πλαίσιο για την τουριστική πολιτική αποτελεί - όπως αναφέραμε και στην υποενότητα για το περιβάλλον - η αρχή της βιώσιμης, αειφόρου, περιβαλλοντικά αποδεκτής ή συντηρούμενης ανάπτυξης (sustainable development), όπως διατυπώθηκε αρχικά στη Συνδιάσκεψη του Ρίο τον Ιούνιο του 1992 και, στη συνέχεια, στο Πρόγραμμα Πολιτικής και Δράσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης για το Περιβάλλον και την Αειφόρο Ανάπτυξη το 1992 και στη Λευκή Βίβλο το 1994. Ο τουρισμός μπορεί επομένως να αποτελέσει ένα σημαντικό πεδίο εφαρμογής των αρχών της αειφορίας και της στρατηγικής για τη βιώσιμη ανάπτυξη. Πράγματι στην αναζήτηση μιας στρατηγικής αειφορίας ο τουρισμός κατέχει ήδη μια ιδιαίτερη θέση: το 5ο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης με τίτλο "Προς την Αειφορία", προσδιορίζει τον τουρισμό ως ένα από τους βασικούς τομείς προτεραιότητας εκτιμώντας ότι αποτελεί μια σημαντική δραστηριότητα που θα επηρεάσει σημαντικά πολλές περιοχές ως προς τους βιότοπους, τους φυσικούς πόρους και τις υποδομές.

Η άποψη της σύνδεσης του τουρισμού με την οικολογικά βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη (tourism and sustainable development) δεν αντιμετωπίζει πλέον το περιβάλλον σαν "υποδοχέα" για την ανάπτυξη του τουρισμού αλλά αντίθετα ο τουρισμός αναπτύσσεται με βάση:

- τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του φυσικού περιβάλλοντος και τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες του τόπου
- την αναγνώριση της εξάρτησης και της συμβιωτικής σχέσης τουρισμού - ανάπτυξης και ποιότητας περιβάλλοντος
- τη χρησιμοποίηση σύνθετων μέσων άσκησης πολιτικής, όπως ο χωροταξικός σχεδιασμός και η περιβαλλοντική διαχείριση που αναγνωρίζουν την ανάγκη ολοκληρωμένης προσέγγισης⁹⁰.

Κλείνοντας την ενότητα αυτή, δεν πρέπει να παραλείψουμε να αναφέρουμε τη μεγάλη σημασία του τουρισμού ως μέσου περιφερειακής ανάπτυξης, ιδιαίτερα για τις νησιωτικές περιοχές. Πιο συγκεκριμένα, η τουριστική ανάπτυξη μπορεί να αποτελέσει μια στρατηγική για τη γενικότερη κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη μιας γεωγραφικής περιοχής. Για το σκοπό αυτό όμως πρέπει να λάβει υπόψη της τα δεδομένα της ευρύτερης περιοχής και τυχόν προϋπάρχουσες κοινωνικοοικονομικές δομές, δίκτυα υποδομών, μεταφορικά δίκτυα, ανθρωπογενείς και φυσικούς πόρους που θα μπορούσαν να συμβάλουν αποφασιστικά στην αναπτυξιακή ώθηση του τουρισμού και καί' επέκταση ολόκληρης της γεωγραφικής περιοχής.

⁹⁰ Κοκκώσης Χάρης, "Τουρισμός και βιώσιμη ανάπτυξη", περιοδικό Σύγχρονα Θέματα, τεύχος 55, Απρίλιος-Ιούνιος 1995.

Επιπλέον, πρέπει να ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι η μονόπλευρη ανάπτυξη που στηρίζεται αποκλειστικά στον τουρισμό ενέχει σε πολλαπλάσιο βαθμό όλα τα παραπάνω προβλήματα

3.3.6 Χωροταξική πολιτική

Όπως αναφέρθηκε και στο κεφάλαιο για την περιφερειακότητα, οι βασικότεροι λόγοι για την απομόνωση των νησιωτικών περιφερειών είναι χωροταξικοί. Η διαπίστωση αυτή κάνει αναγκαία την απομόνωση των στοιχείων της χωροταξικής πολιτικής της Κοινότητας που αφορούν νησιωτικές περιοχές.

Η Ευρωπαϊκή Χωροταξία που προωθείται από την ΕΕ έχει ως κύριο και βασικό σκοπό την οικονομική και κοινωνική συνοχή για βιώσιμη ανάπτυξη. Βασικό σημείο της χωροταξικής - και όχι μόνο - πολιτικής είναι η πρόσθεση των άρθρων 129B έως 129D στην ιδρυτική Συνθήκη ΕΟΚ το 1992, όπου καθορίζεται η πολιτική για τα **διευρωπαϊκά δίκτυα** που αφορούν τα έργα υποδομής στους τομείς των μεταφορών (χερσαίων, θαλάσσιων και εναέριων)⁹¹, των τηλεπικοινωνιών και της ενέργειας. Απώτερος στόχος, σύμφωνα με το άρθρο 129B, είναι η ολοκλήρωση της εσωτερικής αγοράς της Κοινότητας και η επίτευξη οικονομικής και κοινωνικής συνοχής μέσω της "προώθησης της διασύνδεσης και διαλειτουργικότητας των εθνικών δικτύων καθώς και της πρόσβασης στα δίκτυα αυτά", ενώ λαμβάνεται ειδικότερα υπόψη "η ανάγκη να συνδεθούν οι νησιωτικές, οι μεσόγειες και οι περιφερειακές περιοχές με τις κεντρικές περιοχές της Κοινότητας"⁹². Πιο συγκεκριμένα, τα δίκτυα αυτά "θα επιτρέψουν την καλύτερη, ασφαλέστερη και φθηνότερη κυκλοφορία, την ισόρροπη χωροταξική οργάνωση του ευρωπαϊκού χώρου και τη γεφύρωση με την Ανατολική Ευρώπη" με απώτερο στόχο "την ολοκλήρωση της ενιαίας αγοράς και την ανάπτυξη των δεσμών μετά την κατάργηση των

⁹¹ Τα διευρωπαϊκά δίκτυα μεταφορών διακρίνονται στις εξής κατηγορίες (Ανδρικοπούλου Ε., *Οι περιφέρειες στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, ό.π., σ. 468 - 469). (Με έντονα γράμματα περιγράφονται τα δίκτυα που ενδιαφέρουν τα νησιά):

- οδικό δίκτυο (αυτοκινητόδρομοι και οδοί υψηλής ποιότητας)
- σιδηροδρομικό δίκτυο (δίκτυο υψηλής ταχύτητας και συμβατικές γραμμές)
- δίκτυο εσωτερικών πλωτών οδών (κυρίως δίκτυο με ποτάμια και διώρυγες και δευτερεύον με διακλαδώσεις)
- λιμάνια
- δίκτυο αερολιμένων (αερολιμένες κοινού ενδιαφέροντος) και
- δίκτυο συνδυασμένων μεταφορών (θαλάσσιες, σιδηροδρομικές και ποτάμιες συνδέσεις).

⁹² Ανδρικοπούλου Ε., *Οι περιφέρειες στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, ό.π., σ. 181.

συνόρων με τις πιο απομακρυσμένες περιοχές⁹³. Το αίτημα της χρηματοδότησης των δικτύων αυτών από την Ελλάδα, την Ισπανία, την Πορτογαλία και την Ιρλανδία οδήγησε στη σύσταση του Ταμείου Συνοχής, για το οποίο αναφερθήκαμε στο πρώτο κεφάλαιο. Το κόστος των δικτύων θα κυμανθεί μεταξύ 4,8 και 7,7 δις ECU, δηλαδή μεταξύ 5% και 8% του συνόλου της κοινοτικής ενίσχυσης για τα ΚΠΣ.

Οι νησιωτικές περιφέρειες λόγω της χωρικής τους ασυνέχειας αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα ενσωμάτωσης στα δίκτυα αυτά, με αποτέλεσμα η λειτουργία τους να ενδέχεται να οδηγήσει σε ένταση των ανισοτήτων σε βάρος των νησιωτικών περιοχών.

Στο χωροταξικό σχεδιασμό, όπως και στις προαναφερθείσες πολιτικές, παρατηρείται μια διαφορετική προσέγγιση απ'ό,τι παλιότερα. Ενώ πριν από μερικά χρόνια η πολιτική και ο σχεδιασμός διαμορφώνονταν με βάση λειτουργικές, οικονομικές και κοινωνικές προτεραιότητες, πρόσφατα προσανατολίζονται πλέον σε μια ισόρροπη σχέση των στόχων της οικονομικής αποτελεσματικότητας, της κοινωνικής δικαιοσύνης και της προστασίας του περιβάλλοντος με απώτερο σκοπό την πολιτική της αειφόρου ανάπτυξης. Στο παραπάνω πλαίσιο ο χωροταξικός σχεδιασμός λαμβάνει ολοένα και περισσότερο υπόψιν του την διαχείριση του περιβάλλοντος, πράγμα που διαφαίνεται σε πολλά κείμενα της ΕΕ, όπως για παράδειγμα στο άρθρο 130S της Συνθήκης του Maastricht, όπου γίνεται ρητή αναφορά στις χρήσεις γης ως εργαλείο περιβαλλοντικής πολιτικής και στη Λευκή Βίβλο όπου στις προτάσεις της για μια βιώσιμη στρατηγική ανάπτυξης διακρίνεται ως απαραίτητη η συμβολή της χωροταξίας.

Στη συνέχεια παρουσιάζονται περιληπτικά τα εργαλεία χωροταξικής πολιτικής της Κοινότητας, που διακρίνονται σε προγράμματα, κοινοτικές πρωτοβουλίες, οδηγίες και σχέδια.

3.3.6.1 Προγράμματα

ΕΥΡΩΠΗ 2000 : ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

Η έκθεση αυτή παρουσιάστηκε στη Χάγη το 1991. Επιδιώκοντας να προσδιορίσει τη χωρική ή γεωγραφική διάσταση των περιφερειακών προβλημάτων αποτελεί την πρώτη απόπειρα διαμόρφωσης χωροταξικής πολιτικής σε κοινοτικό επίπεδο⁹⁴. Επισημαίνει ότι

⁹³ Ανδρικοπούλου Ε., *Οι περιφέρειες στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, ό.π., σ. 465.

⁹⁴ Ανδρικοπούλου Ε., *Οι περιφέρειες στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, ό.π., σ. 117.

υπάρχουν σοβαρές χωροταξικές αντιφάσεις (δημογραφικό πρόβλημα, υποδομές μεταφορών, επικοινωνιών και ενέργειας, περιβάλλον) που εμποδίζουν την ορθολογική κατανομή των πόρων και οι οποίες αν δεν παρακαμφθούν, θα περιορίσουν την επέκταση των ωφελειών από την ενιαία εσωτερική αγορά σε όλες τις περιοχές της Κοινότητας. Υποστηρίζει ότι τα προβλήματα αυτά μπορούν να ξεπεραστούν με συγκεκριμένες μορφές *διαπεριφερειακής συνεργασίας*, που ενισχύουν τη συνοχή του κοινοτικού χώρου. Όσον αφορά τις περιοχές του ενδιαφέροντός μας, στην έκθεση επισημαίνεται ότι ένα από τα σπουδαιότερα προβλήματα των γεωγραφικά ευαίσθητων παράκτιων περιοχών είναι η προστασία του περιβάλλοντος.

ΕΥΡΩΠΗ 2000 + : ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

Το πρόγραμμα αυτό βασίζεται στο προηγούμενο και παρουσιάστηκε το 1994. Αναφέρεται στους παράγοντες που επηρεάζουν τη χωροταξική οργάνωση της Ευρώπης, τις εξελίξεις σε ειδικά χωρικά σύνολα, (αστικός χώρος - ύπαιθρος), τα συστήματα χωροταξικού σχεδιασμού και τις διακρατικές προοπτικές ανάπτυξης. Βασικός σκοπός της είναι η παροχή ενός πλαισίου συνεργασίας στον τομέα της χωροταξίας μεταξύ των κρατών μελών. Στη λογική αυτή δίνει μεγάλη έμφαση στην περαιτέρω προώθηση των **διευρωπαϊκών δικτύων** που αναφέρθηκαν παραπάνω και τα οποία μας ενδιαφέρουν ιδιαίτερα. Πιο συγκεκριμένα, η ανάπτυξη των διευρωπαϊκών δικτύων υποδομών *μεταφορών* αναμένεται να ενισχύσει την ανταγωνιστικότητα των νησιωτικών περιοχών χάρη στη βελτίωση της προσπελασιμότητάς τους στις πιο κεντρικές περιοχές, που στις περισσότερες περιπτώσεις αποτελούν αγορές ή τα κέντρα αλυσίδων διανομής. Τα δίκτυα *τηλεπικοινωνιών* και *πληροφορικής* αναμένεται να συνεισφέρουν στην ολοκλήρωση του κοινοτικού χώρου επιτρέποντας την αποκέντρωση και την εγκατάσταση επιχειρήσεων σε περιοχές μακριά από τα κέντρα, ώστε να αποφευχθούν οι υπερσυγκεντρώσεις πλούτου και πληθυσμού και να προωθηθεί η ισόρροπη ανάπτυξη του χώρου. Επιπρόσθετα, η ολοκλήρωση των δικτύων μεταφοράς *φυσικού αερίου* και *ηλεκτρικού ρεύματος* και η υλοποίηση περιβαλλοντικών έργων μεγάλης κλίμακας που σχετίζονται με τα διευρωπαϊκά δίκτυα αναμένεται να συμβάλλουν με τη σειρά τους στην ολοκλήρωση του ευρωπαϊκού χώρου.

Η Έκθεση επισημαίνει ότι στα νησιά της Ελλάδας, μαζί με ορισμένα κομμάτια του εσωτερικού της και τμήματα της νότιας Ιταλίας υπάρχει ένας μεγάλος αριθμός απομονωμένων και απροσπέλαστων ζωνών⁹⁵.

Οι προτεινόμενες από την Έκθεση χωρικές διασυνδέσεις, προωθώντας τη διασυνοριακή συνεργασία θα απεγκλωβίσουν τις περιμετρικές περιοχές της ΕΕ. Το

⁹⁵ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Ευρώπη 2.000+ : Συνεργασία για τη Χωροταξία στην Ευρώπη*, Λουξεμβούργο, 1995.

πρόγραμμα αυτό κάνει επιπλέον μνεία στην προώθηση της “εκ των κάτω συνεργασίας” μεταξύ των περιφερειών που αντιμετωπίζουν κοινά προβλήματα, με απώτερο στόχο την εδαφική συνοχή του κοινοτικού χώρου. Άλλα θέματα που θίγει η Έκθεση και τα οποία αφορούν ιδιαίτερα τις νησιωτικές περιοχές είναι η κατάργηση των μεθοριακών εμποδίων, η ανάπτυξη του ενδογενούς δυναμικού, η αξιοποίηση των πολιτιστικών ιδιομορφιών, η προστασία του περιβάλλοντος και ειδικότερα η προστασία από την υπερβολική εκμετάλλευση των οικολογικά ευαίσθητων περιοχών (στις περιοχές αυτές περιλαμβάνονται πολλά ελληνικά νησιά) και στην αντιμετώπιση των προβλημάτων που προκαλούνται από την περιφερειακότητα και τον κοινωνικό αποκλεισμό.

ΣΧΕΔΙΟ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

Το σχέδιο αυτό προκειμένου να προχωρήσει στη διατύπωση στρατηγικών προσανατολισμών χρησιμοποιεί τα πορίσματα της Έκθεσης ΕΥΡΩΠΗ 2.000+. Κύριος στόχος του είναι⁹⁶ η κατάρτιση ενός προτύπου για τον ευρωπαϊκό χώρο που να περιλαμβάνει ένα πολυκεντρικό αστικό σύστημα, ένα δίκτυο υποδομών που να ενισχύει τη συνοχή του ευρωπαϊκού χώρου και να είναι συμβατό προς το περιβάλλον και, τέλος, ένα δίκτυο προστατευμένων περιοχών φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος.

3.3.6.2 Κοινοτικές πρωτοβουλίες

Όλες σχεδόν οι κοινοτικές πρωτοβουλίες που υλοποιήθηκαν κατ’εφαρμογή της μεταρρύθμισης των Διαρθρωτικών Ταμείων είχαν χωροταξικό προσανατολισμό, είτε παρεμβαίνοντας σε συγκεκριμένες κατηγορίες περιφερειών (π.χ. INTERREG, ENVIREG, LEADER, RECHAR, REGIS, κ.λ.π.) είτε ενισχύοντας την εσωτερική διασύνδεση του ευρωπαϊκού χώρου μέσω ανταλλαγών και ανάπτυξης δικτύων (STAR, TELEMATIQUE, STRIDE, EUROFORM, κ.λ.π.). Πιο συγκεκριμένα:

REGIS I και REGIS II

Η πρωτοβουλία αυτή είναι ιδιαίτερα σημαντική διότι αφορά αποκλειστικά το αντικείμενο μελέτης της εργασίας αυτής, δηλαδή τις εξαιρετικά απομακρυσμένες περιοχές που βρίσκονται στην εξωτερική περιφέρεια της Κοινότητας και οι οποίες αφορούν νησιά. Σκοπός της πρωτοβουλίας κατά πρώτο λόγο είναι η παγίωση των δεσμών με την υπόλοιπη Κοινότητα, η

προώθηση της συνεργασίας αφενός μεταξύ των περιοχών αυτών και αφετέρου με τις γειτονικές τρίτες χώρες, και η ενσωμάτωσή τους στην Ενιαία Ευρωπαϊκή Αγορά⁹⁷. Η άρση της απομόνωσης θα επιτευχθεί με τη βελτίωση κυρίως των υποδομών μεταφορών στα λιμάνια και αεροδρόμια. Κατά δεύτερο λόγο η πρωτοβουλία αποβλέπει στη βελτίωση της οικονομικής κατάστασης των περιφερειών αυτών η οποία θα επιτευχθεί με τη διαφοροποίηση των οικονομικών δραστηριοτήτων τους, κυρίως στη γεωργική παραγωγή αλλά και στον τουρισμό, την ενέργεια και τις ΜΜΕ. Οι επιλέξιμες περιφέρειες είναι τα υπερπόντια διαμερίσματα της Γαλλίας (Γουαδελούπη, Μαρτινίκα, Γουιάνα και Reunion) - όπου οι τρεις πρωτοβουλίες REGIS, STRIDE και ENVIREG περιλαμβάνονται σε ένα λειτουργικό πρόγραμμα για κάθε περιφέρεια - , τα Κανάρια νησιά, οι Αζόρες και η Μαδέϊρα. Η πρωτοβουλία περιλαμβάνει τα ειδικά προγράμματα POSEIDOM, που απευθύνεται στα γαλλικά υπερπόντια νησιά, POSEIMA για τη Μαδέϊρα και τις Αζόρες, POSEICAN για τα Κανάρια νησιά καθώς και μέτρα άλλων κοινοτικών πρωτοβουλιών (LEADER II και PESCA). Η χρηματοδότηση ανήλθε στο ποσό των 200 εκατ. ECU για την περίοδο 1990 - 1993 (REGIS I) και σε 600 εκατ. ECU για την περίοδο 1994 - 1999 (REGIS II), ενώ επίσης προβλέπεται η χορήγηση δανείων από την ΕΤΕ.

INTERREG I (1989 - 1993)

Το πρόγραμμα αυτό είχε τους εξής στόχους⁹⁸:

- άρση των *μειονεκτημάτων* που χαρακτηρίζουν τις εσωτερικές και εξωτερικές παραμεθόριες περιοχές της Κοινότητας και που απορρέουν κυρίως από τη σχετική απομόνωσή τους
- την ανάπτυξη των *δικτύων συνεργασίας* στα εσωτερικά σύνορα
- στην ενίσχυση της *προσαρμογής* των εξωτερικών παραμεθόριων περιοχών και των παραμεθόριων περιοχών εσωτερικών συνόρων σε έναν ενοποιημένο και ολοκληρωμένο χώρο και
- την προώθηση της *συνεργασίας* μεταξύ των παραμεθόριων περιοχών εξωτερικών συνόρων της Κοινότητας και των γειτονικών ζωνών των χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης

Το βάρος κατά την εφαρμογή του προγράμματος στην Ελλάδα δόθηκε στην άρση της απομόνωσης με έργα βασικών υποδομών μεταφορών (χερσαίων, λιμενικών και αεροπορικών). Οι δραστηριότητες που έτυχαν ενθάρρυνσης κάλυπταν σχεδόν όλους τους τομείς οικονομικής ανάπτυξης. Η χρηματοδότηση ανήλθε στο ποσό των 800 MECU για την περίοδο 1990 -

⁹⁶ Κόνσολας Ν., "Η Ευρωπαϊκή Χωροταξία και η Ελλάδα", άρθρο στην *Επιλογή*, ετήσια οικονομική επισκόπηση, 1996, σ. 166 - 173.

⁹⁷ Ανδρικοπούλου Ε., *Οι περιφέρειες στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, ό.π., σ. 367.

⁹⁸ Κωσταρά Μ., "Πρόγραμμα INTERREG", *Διεθνές συνέδριο για τις παραμεθόριες περιοχές*, πρακτικά, Σύλλογος Ελλήνων Περιφερειολόγων, Αθήνα, 1995, 109 - 115.

1993. Το μεγαλύτερο μέρος του ποσού αυτού διατέθηκε στις παραμεθόριες περιοχές της Ελλάδας και στη μεθόριο Ισπανίας - Πορτογαλίας, με προτεραιότητα στις μεταφορές, κυρίως τις οδικές.

Το INTERREG II (1994 - 1999) έχει τις εξής τροποποιήσεις:

- ενίσχυση της διασυνοριακής συνεργασίας των εσωτερικών και εξωτερικών συνόρων της ΕΕ, ιδιαίτερα με τις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης όπου εμφανίστηκαν νέες δυνατότητες συνεργασίας. Οι δράσεις συνεργασίας θα κατευθυνθούν στους τομείς των έργων υποδομών μεταφορών, στα έργα τηλεπικοινωνιών, σε θέματα περιβάλλοντος, σε θέματα τουρισμού και πολιτισμού, σε θέματα του επιχειρηματικού τομέα, σε θέματα κατάρτισης και εξειδίκευσης και σε θέματα υγιεινής
- διακρατικές δραστηριότητες σχετικές με την ολοκλήρωση των δικτύων ενέργειας των παραμεθόριων περιοχών και τη σύνδεσή τους με τα μεγαλύτερα ευρωπαϊκά δίκτυα
- λοιπές τροποποιήσεις σχετικές με την ολοκλήρωση της Ενιαίας Αγοράς και την προοπτική επίτευξης της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης.

Η πρωτοβουλία αυτή αναμένεται να έχει σημαντικές θετικές επιπτώσεις στα νησιά της Κοινότητας. Καλύπτει τα βόρεια και ηπειρωτικά σύνορα της Ελλάδας καθώς και τις νησιωτικές περιφέρειες της Κρήτης, του Βορείου και Νοτίου Αιγαίου και των Ιονίων Νήσων. Σε ευρωπαϊκό επίπεδο καλύπτει τα νησιά της Δανίας και τμήμα της Κορσικής. Η χρηματοδότηση ανέρχεται σε 2400 εκατ. ECU εκ των οποίων τα 1800 εκατ. θα διατεθούν στις περιφέρειες του στόχου 1.

ENVIREG

Το πρόγραμμα αυτό μας αφορά ιδιαίτερα, εφόσον αναφέρεται στην προστασία των παράκτιων περιοχών. Με βάση αυτό το ΥΠΕΧΩΔΕ επιχειρεί να ρυθμίσει ειδικές περιοχές (νησιωτικά συμπλέγματα και παράκτιες ζώνες). Ήδη εντάχθηκαν στο πρόγραμμα έντεκα Ειδικές Χωροταξικές Μελέτες.

3.3.6.3 Οδηγίες

Η οδηγία 92/43 προβλέπει τη δημιουργία του NATURA 2000, ενός πανευρωπαϊκού πλέγματος προστατευμένων ζωνών που αφορούν το φυσικό περιβάλλον.

3.3.6.4 Σχέδια

Το σχέδιο CORINE Land Cover επέτρεψε να δημιουργηθεί μια πλήρης βάση δεδομένων για τις χρήσεις γης και τις μεταβολές τους στο σύνολο του εδάφους της Ε.Ε. Η βάση αυτή χρησιμοποιώντας εργαλεία όπως η τηλεπισκόπηση και τα GIS θα διευκολύνει το σχεδιασμό, την παρακολούθηση και την αξιολόγηση των χωροταξικών πολιτικών⁹⁹.

Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί η ολοένα και αυξανόμενη σημασία που δίνεται σε θέματα πολιτικής για τη διαχείριση των ακτών (*coastal management*) και τη διαχείριση των παράκτιων πόρων (*coastal resource management*)¹⁰⁰. Οι πολιτικές αυτές αποτελούν κατεξοχήν πολιτικές διαχείρισης του νησιωτικού χώρου και γι'αυτό το λόγο τις επισυνάπτουμε στην ενότητα αυτή. Ο λόγος ύπαρξής τους είναι ότι οι παράκτιες περιοχές παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον τόσο από οικολογική (παράκτια οικοσυστήματα) όσο και από οικονομική άποψη είτε λόγω των φυσικών πόρων που συγκεντρώνουν είτε διότι παρέχουν ευνοϊκές συνθήκες για την ανάπτυξη πληθώρας ανθρώπινων δραστηριοτήτων. Από την άλλη μεριά, ενδιαφέρουν ιδιαίτερα την περιφερειακή ανάλυση λόγω της απομόνωσης και περιφερειακότητας των νησιών.

Η ανάπτυξη των δραστηριοτήτων αυτών στην παράκτια ζώνη οδηγεί σε σημαντικές πιέσεις και συγκρούσεις για τη χρήση των παράκτιων πόρων με συχνά αρνητικές επιπτώσεις στη λειτουργία των παράκτιων οικοσυστημάτων και στην ποιότητα του περιβάλλοντος. Η ιδιομορφία των προβλημάτων αυτών επέβαλλαν την μιοθέτηση ειδικής πολιτικής για τη διαχείριση των ακτών, σκοποί της οποίας είναι οι εξής¹⁰¹:

- ⇒ η προστασία και διατήρηση των φυσικών πόρων και οικοσυστημάτων
- ⇒ η διατήρηση της λειτουργίας και ανάπτυξης των ανθρώπινων δραστηριοτήτων συμβατά ως προς το περιβάλλον
- ⇒ η ορθολογική ανάπτυξη και προστασία της παράκτιας ζώνης μέσω ενός συστήματος περιβαλλοντικής διαχείρισης

⁹⁹ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Ευρώπη 2000+: Συνεργασία για τη χωροταξία στην Ευρώπη*, ό.π., σελ.84

¹⁰⁰ Στην ίδια κατηγορία εντάσσονται και οι πολιτικές της διαχείρισης των παράκτιων περιοχών (*coastal area management*) και της διαχείρισης της παράκτιας ζώνης, η οποία εστιάζεται σε μία νομικά προσδιοριζόμενη περιοχή.

¹⁰¹ Κοκκώσης Χάρης, "Η πολιτική διαχείρισης ακτών", περιοδικό *Τόπος*, τεύχος 8 / 1994.

Στη συνέχεια της ενότητας αυτής κρίναμε σκόπιμο να θίξουμε ορισμένα βασικά ζητήματα για το υποκείμενο της χωροταξικής πολιτικής, τον ευρωπαϊκό χώρο και για τις συνέπειες των εξελίξεων στο χώρο αυτό στις νησιωτικές περιοχές. Ένα πρώτο σημείο που πρέπει να αναφέρουμε είναι ότι η νότια Ευρώπη και ιδιαίτερα τα νησιά της Μεσογείου είναι πολύ πιο ευάλωτα από τη Βόρεια στις χωροταξικές δυναμικές, γεγονός που μεταφράζεται σε συγκέντρωση των οικονομικών δραστηριοτήτων στις ακτές, σε υπερτροφία των πόλεων και σε ανισορροπίες του αστικού συστήματος, οι οποίες επιδεινώνουν τις περιφερειακές ανισότητες και απειλούν σοβαρά το περιβάλλον. Άλλα χαρακτηριστικά είναι ο κατακερματισμός του χώρου, το διευρυνόμενο χάσμα ανάμεσα στα νησιά, τα παράλια και τις περιοχές της ενδοχώρας, η ελλιπής εκβιομηχάνιση, η ύπαρξη πολλών μικρών επιχειρήσεων και η απουσία μεγάλων, η άνιση ανάπτυξη δικτύων μεταφορών και επικοινωνιών και η απερήμωση ορεινών ζωνών και νησιών.

Ένα δεύτερο σημείο αφορά τις συγκλονιστικές εξελίξεις στην Ανατολική Ευρώπη οι οποίες αναμένεται να οδηγήσουν σε νέα ένταση των περιφερειακών ανισοτήτων και αύξηση της χωρικής πόλωσης, η οποία θα επεκταθεί πέρα από τις γνωστές διαιρέσεις βορρά - νότου και κέντρου - περιφέρειας και σε έναν νέο άξονα Δύσης - Ανατολής. Πιο συγκεκριμένα, η επικείμενη διεύρυνση της Κοινότητας στις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (ΧΚΑΕ) αναμένεται να έχει δυσμενείς επιπτώσεις στις περιφερειακές οικονομίες της ΕΕ. Οι περιφερειακές ανισότητες θα ενταθούν, εφόσον το οικονομικό κέντρο βάρους της κοινότητας θα μετακινηθεί προς τα βορειοανατολικά και θα δημιουργήσει νέες συνθήκες ανταγωνισμού που θα επηρεάσουν τις λιγότερο αναπτυγμένες περιφέρειες και εθνικές οικονομίες στο μεσογειακό νότο και στη δυτική ζώνη του Ατλαντικού. Η απόσταση από τους κύριους άξονες και τα δίκτυα των πυκνών συγκοινωνιακών υποδομών θα αυξηθεί, με αποτέλεσμα την εμφάνιση διαδοχικών ζωνών υπανάπτυξης που θα εντείνονται προς τις νότιες περιοχές της Μεσογείου αλλά και προς τις δυτικές περιοχές στον Ατλαντικό, καθώς το κέντρο βάρους της ευρωπαϊκής ανάπτυξης μετατοπίζεται προς τα ανατολικά. Όπως γίνεται κατανοητό, στις ζώνες αυτές περιλαμβάνεται ένας πολύ μεγάλος αριθμός των νησιών της ΕΕ και τα νησιά της Ελλάδας. Οι ανισότητες θα ενταθούν ακόμα περισσότερο από την ήδη υπάρχουσα ισχυρή τάση συγκέντρωσης σε συγκεκριμένες περιοχές, τις κεντρικές-μητροπολιτικές περιοχές (blue banana, sunbelt, blue star, κ.λ.π.), όπου οι νοτιοευρωπαϊκές περιοχές και ειδικά η Ελλάδα εμφανίζονται περιθωριοποιημένες. Επιπλέον, οι ΧΚΑΕ ενδέχεται να αποσπάσουν κονδύλια από τις υπάρχουσες κοινοτικές πολιτικές και να περιορίσουν έτσι την ένταση των περιφερειακών ενισχύσεων στις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές της ΕΕ.

Τέλος, η **Ελλάδα** μέσα στο παραπάνω πλαίσιο καλείται να παίξει το ρόλο της γέφυρας επικοινωνίας της ΕΕ με τα Βαλκάνια, τη Ρωσία, τις παρευξείνιες χώρες και τη Μέση Ανατολή.

Στην αποστολή αυτή συμβάλλει η συμμετοχή της Ελλάδας σε κοινοτικές πολιτικές και προγράμματα με στόχο την ανάπτυξη των οικονομικών σχέσεων της Κοινότητας με τις παραπάνω χώρες. Επίσης, η δρομολόγηση της κατασκευής των μεγάλων έργων (αεροδρόμιο Σπάτων, Εγνατία οδός, ΠΑΘΕ, λιμάνια - βλέπε πρώτο κεφάλαιο) προβλέπεται ότι θα ενοποιήσει εσωτερικά τον ελληνικό χώρο και θα τον συνδέσει με τις χώρες της ΕΕ και των Βαλκανίων.

Ιδιαίτερης σημασίας προβλέπεται επίσης να είναι ο επανασχεδιασμός της *Εθνικής Χωροταξικής Πολιτικής* που θα καθορίσει τα σημεία στα οποία στα οποία θα χωροθετηθούν οι σημαντικές εξωτερικές μεταφορικές και επικοινωνιακές συνδέσεις της χώρας (λιμάνια, οδικοί άξονες, πόλεις, κ.λ.π.). και τα οποία θα αποτελέσουν τη βάση των νέων αξόνων ανάπτυξης και θα προσδιορίσουν τη διεθνή και ευρωπαϊκή θέση της χώρας. Το γεγονός αυτό δεν είναι άσχετο με τις προσπάθειες διασύνδεσης της *Εθνικής Χωροταξικής Πολιτικής* με την ευρωπαϊκή, στη βάση του κοινοτικού Σχεδίου Ανάπτυξης του Κοινοτικού Χώρου όπως εκφράστηκε από την έκθεση Ευρώπη 2000+. Η σύνδεση αυτή έχει ήδη δρομολογηθεί, εφόσον έχει αρχίσει η κατάρτιση του Εθνικού Χωροταξικού Σχεδίου Ανάπτυξης. Παρά το γεγονός όμως αυτό δεν έχει διαμορφωθεί ακόμα σε ευρωπαϊκό επίπεδο μια ενιαία χωροταξική πολιτική, με την έννοια συνεκτικών και ολοκληρωμένων ενεργειών, λόγω της απροθυμίας των κρατών - μελών να εκχωρήσουν στην ΕΕ αρμοδιότητες που σχετίζονται με τη μελλοντική χωροταξική τους διάρθρωση.

3.3.7 Πολιτική ανταγωνισμού

Οι κυριότερες από τις αναμενόμενες θετικές επιπτώσεις της *ενιαίας (κοινής) αγοράς* για τα κράτη - μέλη και τις περιφέρειες της ΕΕ είναι οι εξής¹⁰²:

- μείωση του κόστους χρηματοδότησης και αύξηση των επενδύσεων λόγω της φιλελευθεροποίησης των χρηματοδοτικών υπηρεσιών.
- ενίσχυση των δημοσίων οικονομικών των κρατών - μελών, λόγω του ανοίγματος των δημοσίων αγορών και της πτώσης του κόστους των δημοσίων προμηθειών.

¹⁰² Παπαδασκαλόπουλος Α., "Διαρθρωτική οπισθοδρόμηση στην Ελλάδα και αξιοποίηση τοπικών πόρων - Περιφεριακή διάσταση και πολιτική", ό.π..

- άνοδος του πραγματικού εισοδήματος και της τελικής ζήτησης λόγω της αύξησης του ανταγωνισμού που συνεπάγεται η μείωση του κόστους παραγωγής λόγω κατάρτισης των συνοριακών ελέγχων.
- αύξηση της ανταγωνιστικότητας, των εξαγωγών και της παραγωγής λόγω γενικής μείωσης του κόστους παραγωγής.
- αύξηση του ρόλου των οικονομιών κλίμακας και η συνεργασία στην παραγωγή λόγω της αμοιβαίας αναγνώρισης προδιαγραφών.

Παρά τις θετικές αυτές επιπτώσεις, η εγκαθίδρυση της ενιαίας αγοράς έκανε ήδη αισθητά ορισμένα πολύ βασικά μειονεκτήματά της, που αφορούν το γεγονός ότι οι ενισχυμένες πλέον δυνατότητες του κεφαλαίου να μετακινείται χωρίς εμπόδια προς περιφέρειες οικονομικά πιο συμφέρουσες οδήγησαν σε περαιτέρω "συρρίκνωση" των φτωχότερων και περισσότερο απομονωμένων (ορεινών, νησιωτικών και παραμεθόριων) περιφερειών της Κοινότητας, γεγονός που αναμένεται να οδηγήσει σε μεγέθυνση των περιφερειακών ανισοτήτων. Οι νότιες νησιωτικές περιοχές της ΕΕ και ιδιαίτερα της Ελλάδας δεν αναμένεται να βγουν ωφελημένες από την πολιτική αυτή.

Επιπλέον, η αυστηρή δημοσιονομική πειθαρχία και οι περιοριστικές πολιτικές λιτότητας που επιβάλλει η πορεία προς την ΟΝΕ ώστε να επιτευχθεί η ονομαστική σύγκλιση των οικονομιών, έρχονται σε αντίθεση, ιδίως στα ασθενέστερα οικονομικά κράτη-μέλη όπως η Ελλάδα, με την προσπάθειά των κρατών αυτών να πετύχουν τις διαρθρωτικές αλλαγές που απαιτούνται για την επίτευξη της συνοχής. Επιβάλλεται επομένως να βρεθεί μια ισορροπία ανάμεσα στο στόχο της οικονομικής και κοινωνικής συνοχής και τη διαδικασία οικονομικής ολοκλήρωσης, ώστε η συνοχή να μην ὄρα αντίθετα με τη σύγκλιση. Τα *κριτήρια σύγκλισης* που θέτει η Συνθήκη του Maastricht για τη μετάβαση στο τρίτο στάδιο της ΟΝΕ, για λόγους εφικτότητας και αποφυγής σύγκρουσης των εθνικών μακροοικονομικών πολιτικών, δεν θίγουν βασικά θέματα οικονομικής πολιτικής, όπως ο ρυθμός οικονομικής ανάπτυξης, το επίπεδο του κατά κεφαλήν ΑΕΠ ή ένα ελάχιστο ποσοστό ανεργίας. Τα προβλήματα όμως που αντιμετωπίζει η ΕΕ και που αφορούν την υψηλή ανεργία, τη χαμηλή ανταγωνιστικότητα και τους σχεδόν μηδενικούς ρυθμούς ανάπτυξης έχουν ωθήσει πολλούς οικονομολόγους αλλά και πολιτικούς στη διατύπωση της άποψης ότι πρέπει να γίνει επανεξέταση τόσο των κριτηρίων όσο και των προτεραιοτήτων της οικονομικής πολιτικής σε κοινοτικό επίπεδο.

Η πολιτική ανταγωνισμού της ΕΕ εκφράζεται επίσης και από τη *Λευκή Βίβλο*, που δημοσιεύτηκε το 1993. Επιδίωξή της είναι ο προσδιορισμός ενός συνολικού πλαισίου για ένα νέο μοντέλο ανάπτυξης της Κοινότητας, προσανατολισμένο στην αντιμετώπιση του διεθνούς

ανταγωνισμού μέσω της βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας της ΕΕ και της ανεργίας (ιδιαίτερα των νέων).

Τη διαπίστωση ότι η χαμηλή ανταγωνιστικότητα αποτελεί μία από τις βασικές αιτίες των περιφερειακών ανισοτήτων εκφράζουν και οι περιοδικές εκθέσεις της κοινότητας για την κοινωνικοοικονομική κατάσταση των περιφερειών της. Το κλειδί της ανταγωνιστικότητας, σύμφωνα με τις δύο τελευταίες, είναι τα πληροφοριακά δίκτυα και τα διευρωπαϊκά δίκτυα μεταφορών και ενέργειας, για τα οποία έγινε λόγος και στην ενότητα για τη χωροταξική πολιτική. Τα δίκτυα αυτά θα ενοποιήσουν τον ευρωπαϊκό χώρο υλοποιώντας το στόχο της ενιαίας αγοράς. Πέρα όμως από τα δίκτυα και η βελτίωση των βασικών (κλασσικών) υποδομών θα έχει σημαντική θετική επίδραση στην ανταγωνιστικότητα, ιδιαίτερα για τις νησιωτικές περιφέρειες.

3.3.8 Πολιτική απασχόλησης

Η απασχόληση, μαζί με την ανταγωνιστικότητα και την ανάπτυξη, αποτέλεσαν τους τομείς κλειδιά στα πλαίσια που θέτει η Λευκή Βίβλος και για την οποία έγινε λόγος στην προηγούμενη ενότητα. Η ανεργία, που αποτελεί ένα από τα σοβαρότερα προβλήματα της Κοινότητας, τείνει να είναι χωρικά συγκεντρωμένη σε συγκεκριμένες περιοχές (μεγάλα αστικά κέντρα, περιοχές που θίγονται από τη βιομηχανική παρακμή, περιφέρειες με αναπτυξιακή καθυστέρηση, κ.λ.π.).

Η ανεργία αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα των νησιών. Η αύξησή της και η συνακόλουθη πτώση του διαθέσιμου εισοδήματος επιδρά αρνητικά και στους άλλους τομείς της οικονομίας τους (εμπόριο, υπηρεσίες) με συνέπεια τον οικονομικό μαρασμό ολόκληρου του νησιού. Η μεγάλη διάρκεια της ανεργίας, εκτός των οξυμένων κοινωνικών προβλημάτων, που το πρώτο διάστημα καταπραύνονται από τα επιδόματα ανεργίας και άλλες παροχές, οδηγεί σε μετανάστευση, γεγονός που δημιουργεί περαιτέρω πολλαπλασιαστικά αρνητικά αποτελέσματα τόσο για την τοπική όσο και για την περιφερειακή αλλά και την εθνική οικονομία.

Η λύση του προβλήματος, ειδικότερα για τις περιοχές που πλήττονται από την αποβιομηχάνιση, φαίνεται να είναι η ενδογενής ανάπτυξη και η ενίσχυση των ΜΜΕ των περιοχών αυτών, όπως αναφέρθηκε και στην υποενότητα για την τοπική ανάπτυξη.

Για την αντιμετώπιση της ανεργίας υπάρχει η κοινοτική πρωτοβουλία ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ, με δράσεις για την απασχόληση και ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού και στην οποία περιλαμβάνονται άλλες τρεις πρωτοβουλίες:

- η NOW, για την παροχή ίσων ευκαιριών απασχόλησης στις γυναίκες
- η HORIZON, για την ένταξη των μειονεκτούντων ατόμων και ατόμων με ειδικές ανάγκες στην αγορά εργασίας και
- η YOUTHSTART, για την ένταξη στην αγορά εργασίας των νέων που δεν διαθέτουν βασικά προσόντα ή κατάρτιση.

Η χρηματοδότηση που προβλέπει ανέρχεται στο ποσό των 1400 εκατ. ECU εκ των οποίων τα 800 εκατ. κατευθύνονται στις περιφέρειες του στόχου 1.

Άλλες κοινοτικές πρωτοβουλίες είναι:

ADAPT

Αυτή αποσκοπεί στην προσαρμογή των εργαζομένων στις βιομηχανικές αλλαγές και η χρηματοδότησή της ανέρχεται στο ποσό των 1400 εκατ. ECU εκ των οποίων τα 400 θα διατεθούν στις περιφέρειες του στόχου 1. Η πρωτοβουλία αυτή εφαρμόζεται εντατικά στη Σύρο υπό το πρίσμα της κρίσης των ναυπηγείων του Νεωρίου. Σκοπός της είναι η εκπαίδευση των επαγγελματιών του νησιού, η αναζήτηση συνεργασιών με το εξωτερικό, η εκπόνηση συνενώσεων επιχειρήσεων, η προώθηση μοντέρνων μορφών χρηματοδότησης, η ανάπτυξη του τουρισμού χωρίς αλλοίωση του περιβάλλοντος και με επιμήκυνση της περιόδου, κ.λ.π.

RECHAR I και II, RESIDER I και II, KONVER και RETEX

Αυτές αφορούν συγκεκριμένες παρεμβάσεις σε συγκεκριμένους τομείς και κλάδους της ευρωπαϊκής οικονομίας.

3.3.9 Ενεργειακή πολιτική και Περιβάλλον

Η ενεργειακή πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης ασκείται από τη 17η Γενική Διεύθυνση Ενέργειας. Οι κύριοι στόχοι της πολιτικής αυτής συνοψίζονται σε τρία σημεία αλληλένδετα μεταξύ τους:

1. στην προστασία του περιβάλλοντος
2. στην προώθηση τεχνικών εξοικονόμησης ενέργειας και ενημέρωσης για τους τρόπους ορθολογικής χρήσης της και
3. στην επίτευξη της ολοκλήρωσης της εσωτερικής αγοράς.

3.3.9.1 Προστασία του Περιβάλλοντος

Είναι γεγονός ότι η μεγάλη οικονομική ανάπτυξη που συντελέστηκε κατά τη διάρκεια των τελευταίων εκατό ετών, μετά δηλαδή από τη Βιομηχανική Επανάσταση, στηρίχτηκε στη χρήση των ορυκτών καυσίμων (γαιάνθρακες και πετρέλαιο) καθώς και στο φυσικό αέριο και τα πυρηνικά καύσιμα. Σήμερα όμως έχουν γίνει προφανή σε παγκόσμια κλίμακα τα προβλήματα ρύπανσης του περιβάλλοντος και κυρίως της ατμόσφαιρας που οφείλονται στα αέρια και υγρά προϊόντα της καύσεως. Οι δυσμενείς επιπτώσεις στο φυσικό περιβάλλον από τα απόβλητα της παραγωγής και τις μεταφορές έχουν γίνει ιδιαίτερα έντονες στα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η ρύπανση του περιβάλλοντος, της ατμόσφαιρας, του εδάφους και των υδάτων (υπέδαφος, ποτάμια, θάλασσες) έχει λάβει ανησυχητικές διαστάσεις.

Από τα σημαντικότερα περιβαλλοντικά προβλήματα που αντιμετωπίζει η ΕΕ ως αποτέλεσμα της παραγωγής και χρήσης ενέργειας με τη μορφή των ορυκτών καυσίμων είναι:

- Η αύξηση της παγκόσμιας ζήτησης ενέργειας λόγω της αύξησης της κατά κεφαλήν κατανάλωσης και της σημαντικής αύξησης του πληθυσμού της γης.
- Η εξάντληση των μη ανανεώσιμων αποθεμάτων των ορυκτών καυσίμων του πλανήτη μας (άνθρακας και πετρέλαιο).
- Η καταστροφή μεγάλων εκτάσεων δασών, κυρίως στην κεντρική Γερμανία και τις σκανδιναβικές χώρες, από το φαινόμενο της όξινης βροχής.
- Η αύξηση της περιεκτικότητας της ατμόσφαιρας σε διοξείδιο του άνθρακα με συνέπεια την αύξηση της μέσης θερμοκρασίας της γης (φαινόμενο του θερμοκηπίου).

- Η καταστροφή του στρώματος του όζοντος της ανώτερης ατμόσφαιρας η οποία επιτρέπει να φθάνει αφιλιτράριστη στην επιφάνεια της γης μεγάλη ποσότητα υπεριώδους ακτινοβολίας, που οδηγεί στην καταστροφή πολλών οργανικών ουσιών, φυτικών οργανισμών καθώς και στην ανάπτυξη διαφόρων μορφών καρκίνων, ιδιαίτερα του δέρματος.
- Τέλος, πολλά προβλήματα έχουν δημιουργηθεί σε τοπικές κοινωνίες και στο φυσικό περιβάλλον από τη μόλυνση του εδάφους, των υδάτων και της ατμόσφαιρας από την παράνομη διάθεση τοξικών ή μη αποβλήτων, από ατυχήματα με πετρελαιοφόρα, κ.λ.π.

Η ανάγκη για την αντιμετώπιση των παραπάνω οικολογικών προβλημάτων που δημιουργήσε η αλόγιστη χρήση της ενέργειας είναι επιτακτική. Η νέα τάση για την αντιμετώπιση των προβλημάτων αυτών συνίσταται στη μετατόπιση του ενδιαφέροντος από τη Διαχείριση των Πόρων (Resource Management) στην Οικολογικά Βιώσιμη Ανάπτυξη (Ecologically Sustainable Development)¹⁰³. Στα πλαίσια αυτά η ΕΕ με σκοπό τη μείωση της περιβαλλοντικής ρύπανσης από την παραγωγή και τη χρήση ενέργειας, έχει εκδώσει οδηγίες και έχει θεσπίσει προγράμματα, με στόχο την εξοικονόμηση, τη διάδοση νέων ενεργειακών τεχνολογιών και την αξιοποίηση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας. Επιπλέον, η ΕΕ έχει προβεί και σε μια σειρά ενεργειών για την ενημέρωση των πολιτών ώστε να συνειδητοποιηθεί η ανάγκη εξοικονόμησης και ορθολογικής χρήσης της ενέργειας. Στη συνέχεια αναφέρουμε συνοπτικά όλες τις μορφές που έχει λάβει η ενεργειακή πολιτική της Κοινότητας στον τομέα της προστασίας του περιβάλλοντος.

Πιο συγκεκριμένα, στη *Λευκή Βίβλο* αναγγέλλεται η ανάπτυξη δικτύων μεταφοράς ενέργειας πρωτογενών καυσίμων (π.χ. φυσικό αέριο), που συνεισφέρουν ελάχιστα στις εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα, συμβάλλοντας έτσι στην προστασία του περιβάλλοντος.

Επιπλέον, η νέα *Χάρτα ενέργειας* της Ε.Ε. μεταξύ άλλων προτείνει να παρθούν μέτρα που αφορούν¹⁰⁴:

- * την προώθηση τεχνολογικών μεθόδων εξοικονόμησης ενέργειας σε όλες τις βιομηχανικές εγκαταστάσεις
- * την εκπόνηση και εφαρμογή σχεδίων αποτελεσματικής διαχείρισης των υγρών και στερεών αποβλήτων και την επίρριψη της σχετικής δαπάνης στο κόστος των προϊόντων

¹⁰³ Για μια σφαιρική αναφορά στη μετατόπιση αυτή καθώς και στους σύγχρονους τρόπους αντιμετώπισης των προβλημάτων και τα μέσα πολιτικής βλέπε Σιδηρόπουλος Η., "Επανακαθορισμός ή κατάργηση Δημόσιου και Ιδιωτικού στον τομέα της Ενέργειας;", *Εισήγηση στο 5ο Συνέδριο του Ιδρύματος Σάκη Καράγιωργα*, Αθήνα, 1994, (δακτυλ.).

¹⁰⁴ Κλωνής Δ., "Η πολιτική της Κοινότητας στον τομέα του περιβάλλοντος", ό.π., σ. 14.

- * την εξέλιξη της τεχνολογίας για τη χρήση των ανανεώσιμων μορφών ενέργειας (ηλιακή, αιολική, γεωθερμική, βιομάζα)
- * την ένταση των προσπάθειών για την εξοικονόμηση ενέργειας σε όλους τους τομείς και ιδιαίτερα στη μεταποίηση, τις μεταφορές και τις αστικές καταναλώσεις. Σ'αυτό θα συμβάλλουν αποφασιστικά οι περιβαλλοντικοί φόροι και ιδιαίτερα ο φόρος επί των εκπομπών CO₂.

Όπως αναφέρεται και στη Χάρτα, η Ε.Ε. δίνει ιδιαίτερα μεγάλο βάρος στην εκμετάλλευση των **ανανεώσιμων πηγών ενέργειας**, η συμβολή των οποίων όμως προβλέπεται να παραμείνει περιορισμένη, λόγω οικονομικών κυρίως προβλημάτων για την εξασφάλιση της διείσδυσης στις αγορές. Η υιοθέτηση όμως των μορφών αυτών ενέργειας ενδείκνυται ιδιαίτερα για την Ελλάδα για δύο κυρίως λόγους: α) λόγω των θετικών αναπτυξιακών επιδράσεων που επιφέρουν σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο και β) διότι *είναι ιδιαίτερα χρήσιμες για νησιωτικές περιοχές* οι οποίες έχουν πολύ περιορισμένες επιλογές σε θέματα ενεργειακού ανεφοδιασμού και, ως εκ τούτου, είναι πολύ πιο ευάλωτες στις διακυμάνσεις των τιμών, ιδίως των προϊόντων πετρελαίου, κάτι που αποτελεί παράγοντα αστάθειας για την οικονομία τους. Κατά συνέπεια η Ελλάδα, θεωρούμενη ως η πλουσιότερη χώρα της Ευρώπης σε ανανεώσιμες ενέργειες¹⁰⁵, φαίνεται να έχει πλεονέκτημα στην εκμετάλλευση αυτών των μορφών ενέργειας καθώς έχει αποδειχτεί πως αν χρησιμοποιηθεί το συνολικό δυναμικό των Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας (ΑΠΕ) θα μπορέσει να καλύψει ένα σημαντικό ποσοστό των ενεργειακών αναγκών της¹⁰⁶.

Οι ανανεώσιμες μορφές ενέργειας θεωρείται ότι προσφέρονται για τη σταδιακή υποκατάσταση των ορυκτών καυσίμων δεδομένου ότι δεν ρυπαίνουν, δεν μολύνουν και είναι ανεξάντλητες. Στη συνέχεια προβαίνουμε σε μια περιληπτική αναφορά στις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας και στις δυνατότητες ανάπτυξής τους στην Ελλάδα¹⁰⁷.

α. Ηλιακή ενέργεια

Μία βασική δυνατότητα χρήσης της ηλιακής ενέργειας είναι για την παραγωγή ηλεκτρισμού μέσω φωτοβολταϊκών στοιχείων. Η δυνατότητα αυτή έχει βρει ευρεία εφαρμογή στους περισσότερους φάρους του ελληνικού νησιωτικού χώρου που καθίστανται έτσι αυτόματοι. Μία δεύτερη δυνατότητα χρήσης της για τη χώρα μας είναι στη χρήση ηλιακών συλλεκτών για τη θέρμανση νερού για οικιακή χρήση, η οποία έχει τύχει ευρείας αποδοχής.

¹⁰⁵ Ρηγόπουλος Ρ., "Οι ανανεώσιμες ενέργειες στην Ελλάδα", 1994, (δακτυλ.).

¹⁰⁶ Κ.Ε.Π.Ε., *Δυνατότητες και προοπτικές για την αξιοποίηση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας στην Ελλάδα*, Θέματα Προγραμματισμού 38, Αθήνα, 1988.

¹⁰⁷ Ρηγόπουλος Ρ., "Οι ανανεώσιμες ενέργειες στην Ελλάδα", ό.π.

Μία τρίτη δυνατότητα, πάλι για οικιακή χρήση, είναι η εφαρμογή των αρχών της Βιοκλιματικής στο σχεδιασμό των κατοικιών (κατοικίες ορθά σχεδιασμένες ώστε να έχουν ηλιακή θέρμανση το χειμώνα και δροσιά το καλοκαίρι).

Οι κλιματολογικές συνθήκες της χώρας μας είναι ευνοϊκές για την εφαρμογή ηλιακών συστημάτων, δεδομένου ότι η χώρα μας είναι μια από τις πιο ηλιόλουστες της Ευρώπης με έως και 300 ημέρες ηλιοφάνεια το έτος και το σημερινό τεχνολογικό μας επίπεδο είναι ικανό να στηρίξει την εγχώρια κατασκευή πολλών ηλιακών συσκευών, κυρίως απλής τεχνολογίας.

β. Αιολική ενέργεια

Η αιολική ενέργεια παρουσιάζει κι αυτή με τη σειρά της μεγάλες δυνατότητες ανάπτυξής της στην Ελλάδα, λόγω του πλούσιου αιολικού δυναμικού. Ιδιαίτερα στα νησιά του Αιγαίου (Κυκλάδες, Δωδεκάνησα, Κρήτη, Εύβοια) οι ταχύτητες του ανέμου είναι υψηλές καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου και όχι μόνο κατά τη διάρκεια των θερινών ετησίων (μελίτμια). Το συμπέρασμα αυτό εξάγεται από μακροχρόνιες μετρήσεις της ΔΕΗ που πραγματοποιήθηκαν σε μεγάλο αριθμό σταθμών και καλύπτουν όλο το φάσμα της νησιωτικής Ελλάδας. Υποστηρίζεται¹⁰⁸ ότι η τεχνική αξιοποίηση του αιολικού δυναμικού της χώρας μας μπορεί να υπερκαλύψει τις ανάγκες της χώρας σε ηλεκτρισμό. Η παραγωγή ηλεκτρισμού από την αιολική ενέργεια σε μεγάλες ποσότητες και σε ανταγωνιστικές τιμές είναι εφικτή με την εγκατάσταση δικτύων αιολικών κινητήρων (ανεμόμυλων).

Η πρώτη διασυνδεδεμένη ανεμογεννήτρια στην Ελλάδα άρχισε να λειτουργεί το 1984. Από τότε μέχρι σήμερα, έχουν εγκατασταθεί 150 ανεμογεννήτριες περίπου, συνολικής ισχύος 27 περίπου MW. Οι περισσότερες από αυτές εγκαταστάθηκαν τα τελευταία χρόνια κυρίως από τη ΔΕΗ σε νησιά του Αιγαίου όπου, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, οι ανεμολογικές συνθήκες είναι άριστες.

Παρά το γεγονός αυτό σε γενικές γραμμές η εγκατεστημένη ισχύς αιολικής ενέργειας στη χώρα μας είναι περιορισμένη. Οι αδυναμίες εντοπίζονται στην έλλειψη υποδομής, η οποία συνοψίζεται στην αδράνεια της ελληνικής βιομηχανίας στον τομέα της κατασκευής ανεμογεννητριών, στην έλλειψη κατάλληλου τεχνικού προσωπικού και στην κακή κατάσταση ή την ανυπαρξία οδικού δικτύου για τη μεταφορά του εξοπλισμού και εγκατάσταση αιολικών πάρκων στα νησιά.

γ. Υδραυλική ενέργεια

Η υδραυλική ενέργεια είναι η ενέργεια που παράγεται από την κατάλληλη εκμετάλλευση των υδάτων και που μπορεί να μετατραπεί σε ηλεκτρική ενέργεια. Στην Ελλάδα

οι δυνατότητες χρήσης της περιορίζονται στην ορεινή ηπειρωτική χώρα λόγω της ύπαρξης άφθονων υδάτων εξαιτίας των βροχοπτώσεων και της ευνοϊκής εδαφικής διαμόρφωσης, ενώ είναι ανύπαρκτες στα νησιά του κεντρικού και ανατολικού Αιγαίου. Η υπάρχουσα εκμετάλλευση υπολείπεται κατά πολύ της υπάρχουσας δυναμικότητας, ενώ τα φράγματα και οι υδροηλεκτρικοί σταθμοί που λειτουργούν σήμερα είναι ιδιαίτερα μεγάλοι, με υψηλό κόστος λειτουργίας και δυσμενείς περιβαλλοντικές επιπτώσεις.

δ. Γεωθερμία

Γεωθερμική ενέργεια είναι η θερμική ενέργεια που προέρχεται από το εσωτερικό της γης και εμπεριέχεται σε φυσικούς ατμούς, σε θερμά νερά, επιφανειακά ή υπόγεια και σε θερμά ξηρά πετρώματα. Η γεωθερμία, αν και δεν είναι ανανεώσιμη ενέργεια, περιλαμβάνεται στην κατηγορία αυτή λόγω των μηδενικών ρύπων που συνεπάγεται η εκμετάλλευσή της. Παράλληλα, θεωρείται σαν μια ενεργειακή πηγή με ιδιαίτερο αναπτυξιακό χαρακτήρα σε τοπικό επίπεδο και σημαντικής σημασίας σε εθνικό. Οι πλέον συνήθεις και τεχνικοοικονομικά συμφέρουσες χρήσεις που εφαρμόζονται κατά την αξιοποίηση γεωθερμικών ρευστών χαμηλής ενθαλπίας είναι η τηλεθέρμανση, η αφαλάτωση του θαλασσινού νερού, η θέρμανση θερμοκηπίων και οι ιχθυοκαλλιέργειες. Η Ελλάδα έχει πλούσιο γεωθερμικό δυναμικό υψηλών θερμοκρασιών, πρακτικά ανεξάντλητο και κατάλληλο για την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας. Οι δυνατότητες είναι ιδιαίτερα αναπτυγμένες στα νησιά Μήλο (βλέπε κεφάλαιο 5) και Νίσυρο, όμως κάποιες προσπάθειες που άρχισαν δεν τελεσφόρησαν.

ε. Βιομάζα

Με τον όρο βιομάζα εννοούμε την ενέργεια που αποδίδουν το ξύλο, τα φυτά και γενικότερα οι καλλιέργειες. Από τα παραπάνω υλικά με την κατάλληλη επεξεργασία παράγεται αλκοόλη, ένα καθαρό καύσιμο που μπορεί να υποκαταστήσει ένα ποσοστό βενζίνης και πετρελαίου, μειώνοντας έτσι την εξάρτηση μιας χώρας από το εισαγόμενο πετρέλαιο. Επιπλέον, από την εξαέρωση της βιομάζας είναι δυνατή η συμπαραγωγή ηλεκτρισμού και θερμότητας.

Η μορφή αυτή παραγωγής ενέργειας δεν έχει αναπτυχθεί καθόλου στη χώρα μας, λόγω της ανάγκης ύπαρξης μεγάλων εκτάσεων - που σπανίζουν στη χώρα μας - και του ακατάλληλου κλίματος. Πρέπει πάντως να τονιστεί η ύπαρξη του Ευρωπαϊκού Δικτύου Μεγάλων Ενεργειακών Προγραμμάτων Βιομάζας (Large European Biomass Energy Network - LEBEN).

¹⁰⁸ Ρηγόπουλος Ρ., "Οι ανανεώσιμες ενέργειες στην Ελλάδα", ό.π.

Καταλήγοντας θα θέλαμε να πούμε ότι, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, υπάρχουν αντικειμενικές δυνατότητες ανάπτυξης ανανεώσιμων μορφών ενέργειας στη χώρα μας και ιδιαίτερα στα νησιά του κεντρικού και ανατολικού Αιγαίου (ηλιακή, αιολική ενέργεια και γεωθερμία), ενώ παράλληλα υπάρχει διαθέσιμη η κατάλληλη τεχνολογία για την ανάπτυξη συστημάτων συλλογής, μετατροπής και χρήσης σε τιμές που συναγωνίζονται τις συμβατικές ενέργειες. Η ΕΕ στηρίζει, σε γενικές γραμμές, με προγράμματα, οδηγίες και κίνητρα τις ενέργειες αυτές που παρουσιάζουν αυξημένες δυνατότητες σε όλα σχεδόν τα νησιά της Μεσογείου, στη Βρετανία, αλλά και σε εθνικό επίπεδο σε χώρες όπως η Ιταλία, η Γερμανία, η Ελβετία και η Ολλανδία. Η πολιτική αυτή λαμβάνει χώρα παρά τα έντονα μειονεκτήματα των ανανεώσιμων μορφών ενέργειας, που εστιάζονται κυρίως στην αστάθεια και τη μεταβλητή ισχύ των πηγών τους, αλλά και στο μεγάλο αρχικό κόστος των σχετικών επενδύσεων. Στη χώρα μας η εγκατάσταση συστημάτων εκμετάλλευσης των ανανεώσιμων μορφών ενέργειας και η διενέργεια των σχετικών επενδύσεων συναντάει μια πληθώρα εμποδίων, νομοθετικών κωλυμάτων και περίπλοκων και χρονοβόρων γραφειοκρατικών διαδικασιών.

3.3.9.2 Ολοκλήρωση της εσωτερικής αγοράς

Για την επίτευξη του στόχου αυτού η Κοινότητα αρχίζει να διαμορφώνει την ενεργειακή της πολιτική από τα τέλη της δεκαετίας του '80. Η πολιτική αυτή προσανατολίζεται στη δημιουργία μιας ενιαίας αγοράς ενέργειας, στην ανάπτυξη ενεργειακής στρατηγικής τόσο σε κοινοτικό όσο και σε εθνικό επίπεδο, στην προώθηση του ανταγωνισμού ως ουσιαστικού στοιχείου μεταβολής της ενεργειακής βιομηχανίας και, τέλος, στη θέσπιση ενεργειακών προγραμμάτων και πάλι σε κοινοτικό ή και σε εθνικό επίπεδο¹⁰⁹.

Ειδικότερα όσον αφορά τα ενεργειακά προγράμματα, βρίσκονται σε ισχύ μια πληθώρα κοινοτικών πρωτοβουλιών στον τομέα της ενέργειας, οι οποίες ουσιαστικά αποτελούν συνοδευτικά μέτρα για την εγκαθίδρυση της εσωτερικής αγοράς ενέργειας και οι οποίες αναλαμβάνονται από εθνικούς ή και ιδιωτικούς φορείς σε τοπικό, εθνικό, υπερεθνικό και διαπεριφερειακό επίπεδο. Οι πρωτοβουλίες αυτές καλύπτουν τρεις τομείς¹¹⁰:

¹⁰⁹ Για μια ανάλυση πάνω στο θέμα αυτό βλέπε Σιδηρόπουλος Η., "Επανακαθορισμός ή κατάργηση Δημόσιου και Ιδιωτικού στον τομέα της Ενέργειας;", ό.π.

¹¹⁰ Σιδηρόπουλος Η., "Επανακαθορισμός ή κατάργηση Δημόσιου και Ιδιωτικού στον τομέα της Ενέργειας;", ό.π.

1. Βασικές ενεργειακές υποδομές και επενδύσεις, προγράμματα για την ανάπτυξη δικτύων ηλεκτρικής ενέργειας και φυσικού αερίου σε αναπτυσσόμενες περιοχές και προώθηση των διευρωπαϊκών δικτύων (βλέπε υποενότητα για τη χωροταξική πολιτική).
2. Δράσεις και πολιτικές που εμπίπτουν στον περιφερειακό και αστικό ενεργειακό προγραμματισμό για την ανάπτυξη δικτύων περιφερειών και πόλεων και για τη στήριξη ερευνητικών προγραμμάτων αναφορικά με την ενέργεια και το περιβάλλον αστικών, αγροτικών και νησιωτικών περιοχών¹¹¹.
3. Δράσεις για τη συμβολή της ενέργειας στην κοινοτική ολοκλήρωση, που αναφέρεται στην οικονομική και κοινωνική ολοκλήρωση και τη μείωση των περιφερειακών διαφορών.

Τα προγράμματα αυτά, που αφορούν την εξοικονόμηση ενέργειας, τη διάδοση νέων ενεργειακών τεχνολογιών και την αξιοποίηση των ΑΠΕ είναι τα εξής:

SAVE / PACE

Τα παραπάνω δύο προγράμματα αφορούν την εξοικονόμηση ενέργειας καθώς και τα πρότυπα για τη μόνωση κτιρίων

JOULE

THERMIE

Σε γενικές γραμμές το πρόγραμμα αυτό αποσκοπεί στην προώθηση νέων καθαρών και οικονομικών ενεργειακών τεχνολογιών κυρίως στον τομέα των μεταφορών και προωθεί την ορθολογική χρήση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, των στερεών καυσίμων και των υδρογονανθράκων.

ALTENER / VALOREN

Τα προγράμματα αυτά στοχεύουν στην περαιτέρω έρευνα και προώθηση των ανανεώσιμων μορφών ενέργειας. Πιο συγκεκριμένα, το πρόγραμμα VALOREN ανήκε στα κοινοτικά προγράμματα εφαρμογής που υπήρχαν στον παλαιότερο κανονισμό του ΕΤΠΑ και δεν συμπεριλαμβάνονται στις κοινοτικές πρωτοβουλίες. Ο προϋπολογισμός του για την πενταετία 1987 - 1991 ανήλθε στα 15,5 δις δρχ. και κάλυπτε τους τομείς της γεωθερμίας, της

¹¹¹ Βλέπε τη μελέτη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής *Ευρώπη 2000+ : Συνεργασία για τη χωροταξία στην Ευρώπη*, ό.π., αλλά και την αντίστοιχη παλιότερη μελέτη *Ευρώπη 2000 : Προοπτικές ανάπτυξης του κοινοτικού χώρου*.

αιολικής ενέργειας και της ορθολογικής χρήσης ενέργειας. Απευθυνόταν κυρίως στα νησιά του Αιγαίου και τη Βόρεια Ελλάδα και οι βασικότεροι φορείς υλοποίησης ήταν η ΔΕΗ και η ΕΤΒΑ.

REGEN / INTERREG II

Η κοινοτική πρωτοβουλία REGEN για το φυσικό αέριο έχει ενσωματωθεί πρόσφατα στο πρόγραμμα διασυνοριακής συνεργασίας INTERREG II. Το πρόγραμμα αυτό αποσκοπεί στην προώθηση της χρήσης φυσικού αερίου σε μειονεκτούσες από την άποψη των υφιστάμενων δικτύων διανομής περιοχές της κοινότητας (Ελλάδα, Ιρλανδία, Πορτογαλία, Δυτική Ισπανία, Σκοτία) και στην αποπεράτωση ορισμένων κρίκων που λείπουν στο διευρωπαϊκό δίκτυο διανομής ενέργειας. Αναφορικά με την Ελλάδα το πρόγραμμα προβλέπει¹¹²:

1. τη σύνδεση του ελληνικού και του ιταλικού δικτύου διανομής ηλεκτρικής ενέργειας ώστε να αποκτήσει η χώρα μας πρόσβαση στο κοινοτικό δίκτυο.
2. την επέκταση του δικτύου διανομής φυσικού αερίου στην Ελλάδα μέσω της κατασκευής ενός αγωγού αερίου υψηλής πίεσης, που θα επιτρέπει την εισαγωγή ρωσικού αερίου από τα βουλγαρικά σύνορα μέχρι την Αθήνα και η κατασκευή του οποίου θα συνεισφέρει στην μείωση της εξάρτησης των περιφερειών αυτών από πετρέλαιο.

Η χρηματοδότηση της πρωτοβουλίας REGEN για την περίοδο 1990 - 1993 ανήλθε στο ποσό των 300 εκατ. ECU. Για την πρωτοβουλία REGEN / INTERREG II (βλέπε ενότητα για τη χωροταξική πολιτική) η χρηματοδότηση ανέρχεται σε 500 εκατ. ECU ενώ προβλέπεται και η χορήγηση δανείων από την ΕΤΕ και την ΕΚΑΧ¹¹³.

Η ένταξη των νησιών σε κάποια από τα προγράμματα αυτά είναι πολύ σημαντική, δεδομένου ότι η μείωση του ενεργειακού κόστους και η αύξηση της ενεργειακής αυτονομίας των νησιών έχει πρωτεύουσα σημασία για την οικονομική τους ανάπτυξη.

¹¹² Βλέπε Κλωνής Δ., "Η πολιτική της Κοινότητας στον τομέα του περιβάλλοντος", ό.π., σ. 15 και Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Ευρώπη 2000+ : Συνεργασία για τη χωροταξία στην Ευρώπη*, ό.π., σελ. 77.

¹¹³ Κλωνής Δ., "Η πολιτική της Κοινότητας στον τομέα του περιβάλλοντος", ό.π., σ. 16.

Στην **Ελλάδα** η παραγωγή και διάθεση της ενέργειας ελέγχεται από δημόσιες επιχειρήσεις (ΔΕΗ, ΔΕΠΑ, ΔΕΠ) μονοπωλιακού χαρακτήρα. Οι εξελίξεις που έχουν λάβει χώρα τελευταία είναι:

- Ο ν. 2165/93 με τον οποίο υιοθετήθηκε η Κοινοτική θέση για την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας από ιδιώτες, κλονίζοντας προς στιγμήν το μονοπωλιακό ρόλο της ΔΕΗ.
- Η υιοθέτηση της Κοινοτικής αρχής πρόσβασης τρίτου στα δίκτυα διανομής όπως πρωτοαναφέρθηκε στο Προσάρτημα της Διακρατικής Συμφωνίας Ελλάδας - Ρωσίας για το Φυσικό Αέριο.
- Ο ν. 2244/94 με τον οποίο σταματά η ιδιωτικοποίηση του ενεργειακού τομέα.
- Το *Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Ενέργειας* υλοποιούμενο από το ΚΠΣ 1994-99 με τέσσερις βασικούς στόχους που επιχειρούν να συνδυάσουν την ελληνική με την Κοινοτική ενεργειακή στρατηγική και οι οποίοι είναι οι εξής:
 - η δυνατότητα επιλογής του καταναλωτή
 - η προώθηση της διασύνδεσης στα ενεργειακά δίκτυα
 - η προώθηση προγραμμάτων εξοικονόμησης ενέργειας και ανανεώσιμων και ήπιων μορφών ενέργειας και η
 - ένταξη περιβαλλοντικών παραγόντων στον ενεργειακό σχεδιασμό.
- Το προσχέδιο νόμου "Για την Εθνική Ενεργειακή Πολιτική και την ίδρυση Εθνικής Επιτροπής Ενέργειας" που επιδιώκει την εισαγωγή ενός ισχυρού κρατικού μηχανισμού ελέγχου, εποπτείας και συντονισμού των ελληνικών φορέων της εθνικής ενεργειακής αγοράς.
- Η συμφωνία Ελλάδας, Βουλγαρίας και Ρωσίας για τη δημιουργία του αγωγού μεταφοράς πετρελαίου Μπουργκάζ - Αλεξανδρούπολης με την εμπλοκή, δύο ελληνικών ιδιωτικών επιχειρηματικών ομίλων, σύμφωνα με την αρχή της πρόσβασης τρίτου που αναφέρθηκε παραπάνω.

3.3.10 Δίκτυα συνεργασίας και ενσωμάτωσης των νησιών στον ευρωπαϊκό και διεθνή χώρο

Όπως αναφέρθηκε και στο δεύτερο κεφάλαιο, η ολοκλήρωση των νησιών σε ευρύτερα κοινωνικά, πολιτικά και οικονομικά συστήματα αποτελεί μια στρατηγική που θα επιτρέψει στα νησιά της ΕΕ να καθορίσουν τον ξεχωριστό τους ρόλο σε ένα ευρύτερο σύστημα ενώ

παράλληλα θα διατηρούν την ταυτότητά τους. Η διαπίστωση αυτή έγινε στο Συμβούλιο Κορυφής της ΕΚ στη Ρόδο το 1988 όπου αναγνωρίστηκαν επίσημα οι ιδιαιτερότητες των νησιών και συζητήθηκε η ανάληψη πρωτοβουλιών.

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 οι συνεργασίες και η ενσωμάτωση υλοποιούνται και με τη συμμετοχή σε *πολιτικά δίκτυα* που εκπροσωπούν συμφέροντα των νησιωτικών περιφερειών. Τέτοια παραδείγματα αποτελούν η Διάσκεψη των Νησιωτικών περιοχών στα πλαίσια του συμβουλίου της Ευρώπης και η σύσταση το 1980 της Επιτροπής Νησιών, στα πλαίσια της Διάσκεψης για τις Παράκτιες Περιφερειακές Περιοχές της ΕΕ (Conference of Peripheral Maritime Regions of the EEC, CPMR), που αποτελεί ένα πολιτικό δίκτυο διαπεριφερειακής συνεργασίας και επίσημο σύμβουλο της ΕΕ. Η Επιτροπή, αφού διατύπωσε προβληματισμούς πάνω στα ιδιάζοντα χαρακτηριστικά και στην εύρεση ενός κατάλληλου μοντέλου ανάπτυξης για τα νησιά, κατάληξε στη δημιουργία ενός δικτύου που θα διαχειρίζονται οι ίδιες περιφέρειες - μέλη της Διάσκεψης και θα συγχρηματοδοτηθεί από την ΕΕ για τα τρία πρώτα χρόνια λειτουργίας του. Το δίκτυο αυτό ονομάζεται European Islands System of Links and Exchanges (EURISLES) και άρχισε το 1992, στα πλαίσια του προγράμματος RECITE. Σ' αυτό συμμετέχουν η περιφέρεια Βορείου Αιγαίου, η Κορσική, το Isle of Wight, οι Αζόρες, η Μαρτινίκα, η Ρεουνιόν, τα Κανάρια Νησιά και η Μαδέϊρα. Βασικός του στόχος είναι η προώθηση της πολιτικής της διαπεριφερειακής συνεργασίας και η παροχή πληροφοριών σε κάθε ενδιαφερόμενο (ΕΕ, τοπικές αρχές, ιδιωτικός τομέας, ερευνητές, κ.λ.π.) για οτιδήποτε αφορά τα νησιά της Κοινότητας. Πιο συγκεκριμένα, η υλοποίηση του δικτύου πιστεύεται ότι θα βοηθήσει¹¹⁴:

- * στην επεξεργασία νέων τεχνολογιών για τη μείωση των επιπτώσεων από την απομόνωση, που αφορά την υπέρβαση των μειονεκτημάτων που υφίστανται τα νησιά στους τομείς της πρόσβασης στην πληροφόρηση και στις επικοινωνίες
- * στην ύπαρξη πληροφοριών προσαρμοσμένων στις ανάγκες των νησιών
- * στην ύπαρξη εργαλείων που θα επιτρέπουν μόνιμη εκτίμηση του βαθμού ανάπτυξης των νησιών, των προβλημάτων τους και του δυναμικού τους, δεδομένου του ανεπαρκή χαρακτήρα των νησιωτικών στατιστικών
- * στην επεξεργασία μιας νησιωτικής πολιτικής από την πλευρά της Κοινότητας ώστε να ληφθεί υπόψη η νησιωτική διάσταση στη χωροθέτηση του ευρωπαϊκού χώρου και στην κοινοτική νομοθεσία και τέλος
- * στην πραγματοποίηση οικονομιών, λόγω π.χ. της διάδοσης τεχνικών κατασκευής υποδομών, εμπειρίας, κ.λ.π.

¹¹⁴ Σπιλάνης Γ., "Νησιωτική ανάπτυξη και δίκτυα συνεργασίας των νησιών της ΕΚ", ό.π., σ. 21 - 23.

Άλλο παράδειγμα αποτελεί η Καθιερωμένη Διάσκεψη για τις Τοπικές και Περιφερειακές Αρχές της Ευρώπης (Standing Conference of the Local and Regional Authorities of Europe, CLRAE) και η οποία έχει επιτροπές που ασχολούνται ιδιαίτερα με τα νησιά, και άλλες. Παρόμοια δίκτυα υπάρχουν και μεταξύ μικρότερων νησιών, όπως στα γαλλικά νησιά του Ατλαντικού, στα νησιά της Ιρλανδίας, και αλλού. Τέλος, σε τεχνικό επίπεδο, γίνονται προσπάθειες για την οργάνωση ενός δικτύου που θα ενώσει τα πανεπιστήμια και τα κέντρα ερευνών των νησιών, και η ίδρυση ενός Ευρωπαϊκού Ιδρύματος για τα Νησιά (European Islands Foundation), με σκοπό την συλλογή και παροχή στους ενδιαφερόμενους όλων των διαθέσιμων πληροφοριών για τα νησιά της ΕΕ.

Σε διεθνές επίπεδο ιδρύθηκε πρόσφατα στη Βόρεια Αδριατική το Διεθνές Κέντρο Έρευνας για την Ανάπτυξη Νησιών (International Island Development Research Center) που ασχολείται με την έρευνα των μικρών νησιών της Μεσογείου, με εκπαιδευτικές δραστηριότητες και με παροχή στοιχείων και το Διεθνές Επιστημονικό Συμβούλιο για την Ανάπτυξη των Νησιών (International Scientific Council for Island Development, INSULA).

Τα δίκτυα αυτά φανερώνουν την αναζήτηση ενός εργαλείου διαρθρωτικών παρεμβάσεων σε ένα ενδογενές μοντέλο ανάπτυξης των νησιών, στην κατασκευή του οποίου λαμβάνουν μέρος όλοι οι φορείς λήψης αποφάσεων σε τοπικό και υπερτοπικό επίπεδο.

3.4 ΟΙ ΝΗΣΙΩΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΩΣ ΠΕΔΙΟ ΑΣΚΗΣΗΣ ΚΟΙΝΟΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ: ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

3.4.1 Οι υπερπεριφερειακές περιοχές της ΕΕ

Προτού προχωρήσουμε στην παρουσίαση και κριτική των διαρθρωτικών πολιτικών στις νησιωτικές περιφέρειες της ΕΕ, είναι απαραίτητο να γίνει αναφορά σε μια ξεχωριστή κατηγορία νησιών και νησιωτικών περιφερειών κρατών. Τα νησιά αυτά αποτελούν τη μόνη επίσημα αναγνωρισμένη ξεχωριστή κατηγορία νησιών στην ΕΕ, λόγω της απόστασης που τα χωρίζει από το μεγαλύτερο ηπειρωτικό τμήμα της αλλά και διαφόρων άλλων κοινών χαρακτηριστικών τους που αφορούν τη γεωγραφική τους θέση, το ανάγλυφο, την κοινωνικοοικονομική τους

κατάσταση και την ιστορική τους διαδρομή. Τα χαρακτηριστικά αυτά φέρνουν τις περιοχές αυτές σε υποδεέστερη από αναπτυξιακή άποψη θέση σε σχέση με την υπόλοιπη Ένωση. Για όλους τους παραπάνω λόγους τα νησιά αυτά έχει καθιερωθεί να αποκαλούνται *υπερπεριφερειακές* περιοχές της ΕΕ και είναι τα εξής:

- Γουαδελούπη, Γουιάνα, Μαρτινίκα, Ρεουνιόν (υπερπόντια διαμερίσματα της Γαλλίας)
- Κανάριες Νήσοι (Ισπανία)
- Αζόρες και Μαδέϊρα (Πορτογαλία).

Τα νησιά αυτά έχουν κατά κεφαλήν ΑΕΠ πολύ κατώτερο από τον κοινοτικό μέσο όρο και ανήκουν στις επιλέξιμες περιφέρειες του στόχου 1 των Διαρθρωτικών Ταμείων. Οι αναπτυξιακές δράσεις που προωθούνται από την κοινοτική διαρθρωτική πολιτική για τις περιοχές αυτές προσανατολίζονται¹¹⁵:

- στην ενίσχυση και εκσυγχρονισμό των εσωτερικών οδικών και θαλάσσιων μεταφορών
- στην ενίσχυση των υποδομών μεταφορών επιβατών και εμπορευμάτων (αεροδρόμια, λιμάνια)
- στη διαφοροποίηση της παραγωγικής τους βάσης
- στην προώθηση της ανάπτυξης των ανθρώπινων πόρων
- στην αξιοποίηση της φυσικής και πολιτιστικής τους κληρονομιάς και
- στην προώθηση της διαπεριφερειακής συνεργασίας με τις άλλες περιφέρειες της ΕΕ.

3.4.2 Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης 1994 - 1999

Το γενικό σχήμα της διαρθρωτικής πολιτικής της ΕΕ για τις νησιωτικές περιφέρειες, όπως εκφράζεται από το Β' ΚΠΣ, παρουσιάζεται στον πίνακα που ακολουθεί:

¹¹⁵ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Ευρώπη 2.000+ : Συνεργασία για τη Χωροταξία στην Ευρώπη*, ό.π., σ. 224 - 225.

ΠΙΝΑΚΑΣ 12

Κατανομή των πόρων των ΚΠΣ 1994 - 1999 ανά ταμείο για τις νησιωτικές περιφέρειες των στόχων 1 και 2 (στρογγυλεμένα ποσά, σε εκατ. ECU)

A/A	Νησιωτικές περιφέρειες	ΕΤΠΑ	ΕΚΤ	ΕΓΤΠΕ	ΧΜΠΑ	Σύνολο Διαρθρωτικών Ταμείων	Συνολικό κόστος
1	Σαρδηνία	415,0	219,5	332,6	0,0	967,1	2.103,0
2	Κανάρια Νησιά	390,0	182,9	86,7	0,0	659,6	1.549,0
3	Riuinion	320,2	183,0	149,0	7,5	659,7	1.267,0
4	Highlands and Islands	180,0	55,2	56,0	19,8	311,0	1.012,0
5	Αζόρες	-	-	-	-	616,0	857,6
6	Γουαδελούπη	159,8	104,3	74,5	6,2	344,8	794,2
7	Κορσική	147,4	31,0	64,0	7,5	249,9	679,4
8	Μαδέιρα	-	-	-	-	369,3	665,2
9	Μαρτινίκα	166,3	89,0	67,0	7,5	329,8	622,5
10	Κρήτη	256,8	15,1	40,4	0,0	312,3	435,3
11	Νότιο Αιγαίο	204,4	12,6	7,1	0,0	224,1	380,0
12	Βόρειο Αιγαίο	180,3	12,6	17,3	0,0	210,2	327,9
13	Γουιάνα	92,2	35,8	27,4	9,5	164,9	304,4
14	Ιόνιοι Νήσοι	150,3	11,1	9,3	0,0	170,7	274,1
15	Βαλεαρίδες	-	-	8,8	1,6	10,4	61,1
-	Σικελία ⁽¹⁾	778,0	427,4	351,8	0,0	1.557,2	-

Πηγές:

1. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Τα Διαρθρωτικά Ταμεία το 1994 (έκτη ετήσια έκθεση)*, Λουξεμβούργο, 1996.
2. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *ΠΕΠ 1994 - 1999 Ιονίων Νήσων, Βορείου Αιγαίου, Νοτίου Αιγαίου και Κρήτης*, Βρυξέλλες, 1994.

Σχόλια:

- (1) Για τη Σικελία δεν βρέθηκαν στοιχεία για το συνολικό κόστος των διαρθρωτικών παρεμβάσεων στα πλαίσια του Β' ΚΠΣ. Αν κρίνουμε πάντως από το μεγάλο ύψος του συνόλου των διαρθρωτικών ταμείων, το συνολικό κόστος πρέπει να είναι υψηλό και η Σικελία να κατατάσσεται στην πρώτη ή τη δεύτερη θέση.

Από τον πίνακα αυτό παρατηρούμε ότι οι ελληνικές νησιωτικές περιφέρειες βρίσκονται σε χαμηλή θέση, ως προς τη χρηματοδότηση, συγκριτικά με τις άλλες περιφέρειες της ΕΕ. Το γεγονός αυτό δείχνει να έρχεται σε αντίθεση με τις ανάγκες των περιφερειών αυτών, που χαρακτηρίζονται από πολύ χαμηλό κατά κεφαλήν ΑΕΠ, έντονα προβλήματα υπανάπτυξης, πολλά μικρά, διεσπαρμένα και φτωχά νησιά, κ.λ.π. Μία ερμηνεία για το γεγονός αυτό θα μπορούσε να είναι ότι οι υπερπεριφερειακές περιοχές δικαιολογούν αυξημένους πόρους από τα διαρθρωτικά ταμεία, σε βάρος ίσως των υπόλοιπων. Η άποψη όμως αυτή αποδυναμώνεται βλέποντας τους υψηλούς πόρους που διατίθενται σε νησιά - μεγάλα, ομολογουμένως - όπως η Σαρδηνία και η Σικελία. Το χαμηλό ποσό που κατευθύνεται στις Βαlearίδες οφείλεται κατά πάσα πιθανότητα στο ότι τα νησιά αυτά δεν έχουν ιδιαίτερα αναπτυξιακά προβλήματα, μιας και είναι πρώτα - με απόσταση - στην κατάταξη των νησιών στην ΕΕ με βάση το κατά κεφαλήν ΑΕΠ (βλέπε κεφάλαιο 3). Το υψηλό ποσοστό στα Κανάρια νησιά φαίνεται να δικαιολογείται λόγω της εκτεταμένης ανεργίας και κυρίως λόγω της πολύ μακρινής τους απόστασης από την ΕΕ, εφόσον και το υποπρόγραμμα 1 του αντίστοιχου ΠΕΠ (ΠΕΠ Καναρίων Νήσων) κατευθύνεται σε δράσεις για την "άρση της απομόνωσης".

Τα περισσότερα έργα που υλοποιήθηκαν στις νησιωτικές περιφέρειες της ΕΕ κατά την περίοδο 1989 - 1993 αφορούσαν έργα σε λιμάνια, αεροδρόμια, ύδρευση καθώς και επενδύσεις στον τουρισμό (Rivunio, Κορσική), αστικά απόβλητα (Σικελία), υδραγωγία (Σαρδηνία), θαλάσσια υποδομή (Αζόρες), κ.λ.π.¹¹⁶

3.4.3 Οι συνδρομές του Ευρωπαϊκού Ταμείου Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΕΤΠΑ) στις νησιωτικές περιφέρειες

Η αναγωγή των συνδρομών του ΕΤΠΑ σε δείκτες κατά κεφαλήν του πληθυσμού που επωφελείται από αυτές, δίνει ένα αξιόπιστο μέτρο αξιολόγησης της συγκέντρωσης και της σημασίας που είχαν οι παρεμβάσεις του ΕΤΠΑ στις περιφέρειες. Από τις 25 περιφέρειες με τις υψηλότερες κατά κεφαλήν συνδρομές του ΕΤΠΑ οι 7 είναι νησιά. Παράλληλα, η Σικελία και η

Σαρδηνία (που ανήκουν στην Ιταλία) ανήκουν στις 25 περιφέρειες με τις υψηλότερες συνδρομές του ΕΤΠΑ σε απόλυτα μεγέθη.

ΠΙΝΑΚΑΣ 13

Οι περιφέρειες με τις υψηλότερες κατά κεφαλήν συνδρομές ΕΤΠΑ κατά τα έτη 1975 - 1988

Νησιωτικές Περιφέρειες	Χώρα	Συνδρομές ανά κάτοικο (σε ECU)
Martinique	Γαλλία	368
Corse	Γαλλία	330
Guadeloupe	Γαλλία	317
Sardenia	Ιταλία	307
Κρήτη	Ελλάδα	304
Acores	Πορτογαλία	301
Reunion	Γαλλία	291

Πηγή: Ανδρικοπούλου Ε., Οι περιφέρειες στην Ευρωπαϊκή Ένωση, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1995, σ. 238.

Όσον αφορά το 1994 η κατανομή των πιστώσεων του ΕΤΠΑ ανά νησιωτική περιφέρεια ήταν η εξής:

¹¹⁶ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Τα Διαρθρωτικά Ταμεία το 1994 (έκτη ετήσια έκθεση), Λουξεμβούργο, 1996.

ΠΙΝΑΚΑΣ 14

Κατανομή αναλήψεων υποχρεώσεων του ΕΤΠΑ κατά νησιωτική περιφέρεια για το έτος 1994 (σε εκατ. ECU, τιμές 1994)

Νησιωτικές περιφέρειες	Ποσό
Κανάριοι Νήσοι	101,64
Νότιο και Βόρειο Αιγαίο	62,42
Μαδέϊρα	47,09
Κρήτη	41,6
Riuinion	35,35
Σαρδηνία	28,85
Γουαδελούπη	23,60
Κορσική	20,15
Μαρτινίκα	10,27
Γουιάνα	8,76
Σικελία	0,01

Πηγή: Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Τα διαρθρωτικά ταμεία το 1994 (έκτη ετήσια έκθεση)*, Λουξεμβούργο, 1996.

Ο παραπάνω πίνακας δεν επιβεβαιώνει κατά απόλυτο τρόπο τις προτεραιότητες της διαρθρωτικής πολιτικής, εφόσον οι περιφέρειες Βορείου και Νοτίου Αιγαίου είναι πολύ υψηλά στην κατάταξη. Ο πίνακας αυτός αντικατοπτρίζει όμως μόνο το έτος 1994, αποτρέποντάς μας από τη διατύπωση γενικεύσεων.

3.4.4 Η χρηματοδότηση του Ταμείου Συνοχής στις ελληνικές νησιωτικές περιφέρειες

Όπως ήδη έχει αναφερθεί στο πρώτο κεφάλαιο, το Ταμείο Συνοχής συμμετέχει στη χρηματοδότηση επενδύσεων (με ποσοστό έως και 85% του κόστους της επένδυσης) στους τομείς του περιβάλλοντος και των υποδομών των διευρωπαϊκών δικτύων μεταφορών. Τα

έργα που έχουν χρηματοδοτηθεί από το Ταμείο Συνοχής στην Ελλάδα σε περιφερειακό επίπεδο κατανέμονται ως εξής:

ΠΙΝΑΚΑΣ 15

**Κατανομή των έργων και των προϋπολογισμών του Ταμείου Συνοχής κατά
περιφέρεια (ποσά σε εκατ. δρχ .)**

Περιφέρειες	Αριθμός έργων	Συνολικός προϋπολογι- σμός	Περιβαλλον- τικά έργα	Προϋπολο- γισμός	Έργα μεταφορών	Προϋπολογι- σμός
Κεντρικής Μακεδονίας	25	230.922	20	75.922	5	155.000
Ηπείρου	12	156.522	9	26.252	3	130.270
Δυτικής Ελλάδας	11	141.360	7	123.860	4	17.500
Κεντρικής Ελλάδας	10	94.000	9	14.000	1	80.000
Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης	11	65.068	9	18.998	2	46.070
Αττικής	21	63.337	16	62.061	5	1.276
Θεσσαλίας	11	50.286	10	20.286	1	30.000
Πελοποννήσ- ου	15	30.350	14	20.350	1	10.000
Κρήτης	10	29.865	9	22.840	1	7.025
Δυτικής Μακεδονίας	7	10.700	7	10.700	0	0
Ιονίων Νήσων	3	8.000	3	8.000	0	0
Βορείου Αιγαίου	1	5.800	1	5.800	0	0
Νοτίου Αιγαίου	1	2.700	1	2.700	0	0
ΣΥΝΟΛΟ	138	888.910	115	411.769	23	477.141

Πηγή: Psycharis Yannis, "Environmental protection and regional development infrastructure: the case of the Cohesion Fund for Greece", proceedings of the XIV workshop *Joint Programme on Regional Science Studies in Southern Europe: Environment and regional Economic development*, Chalkis, Greece, 1996.

Στο μεγαλύτερο μέρος τους τα έργα αφορούν μεταφορές κι όχι το περιβάλλον. Τα έργα για το περιβάλλον είναι σχετικά μικρά και παραδοσιακού χαρακτήρα (ύδρευση, βιολογικοί καθαρισμοί, κ.λ.π.) ενώ των μεταφορών είναι έργα μεγάλου προϋπολογισμού, και μέρη μεγαλύτερων έργων, η διοίκηση και η κατασκευή των οποίων απαιτούν πολύ χρόνο (κυρίως δρόμοι και κομμάτια δρόμων που συμπεριλαμβάνονται στα διευρωπαϊκά δίκτυα, λιμάνια, αεροδρόμια και αυτοκινητόδρομοι). Η χωρική κατανομή των έργων φαίνεται να επικεντρώνεται στον κλασσικό άξονα ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας (Κεντρική Μακεδονία, Κεντρική Ελλάδα, Αιτική και Δυτική Ελλάδα) με ιδιαίτερη έμφαση στις βόρειες περιφέρειες. Οι νησιωτικές περιφέρειες βρίσκονται στις τελευταίες θέσεις τόσο από την άποψη του αριθμού των έργων όσο και από την άποψη του προϋπολογισμού τους, γεγονός που επαληθεύει τη θέση της Έκθεσης 2.000+ ότι δεν ενσωματώνονται στα κυρίως δίκτυα, αποτελώντας απομονωμένες και απροσπέλαστες ζώνες, γεγονός που θα μπορούσε να έχει αρνητική επίδραση στην περαιτέρω ανάπτυξή τους. Η διαπίστωση αυτή, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι οι νησιωτικές περιφέρειες πάσχουν από χωρική ασυνέχεια που, αν μη τι άλλο, κάνει επιτακτική την ένταξή τους στα δίκτυα αυτά, ενδέχεται να οδηγήσει σε ένταση των ανισοτήτων εις βάρος των νησιωτικών περιοχών, όπως υποστηρίχτηκε ήδη σε προηγούμενη ενότητα.

Παρά το γεγονός όμως αυτό, διαφαίνεται κάποια κινητικότητα στην ανάπτυξη δευτερευόντων¹¹⁷ δικτύων, με τα οποία οι προβληματικές περιφέρειες συνδέονται στις θύρες εισόδου των μεγάλων δικτύων. Παρά το γεγονός ότι τα δευτερεύοντα δίκτυα αναφέρονται κυρίως στις μεταφορές, ένα τέτοιο παράδειγμα θα μπορούσε να αποτελέσει η πόντιση υποβρύχιου καλωδίου οπτικών ινών που συνδέει την Πρέβεζα με την Κέρκυρα από τον ΟΤΕ ενώ επίκειται η υποβρύχια ζεύξη της Κεφαλλονιάς και της Ζακύνθου, καθώς και η πόντιση του καλωδίου του Αιγαίου που θα συνδέει την Πάτμο, τη Λέρο, την Κάλυμνο, την Κω και τη Ρόδο και θα καταλήγει στην Κρήτη, αποτελώντας έτσι έναν από τους βασικούς τηλεπικοινωνιακούς κόμβους της Μεσογείου¹¹⁸.

¹¹⁷ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Ευρώπη 2.000+ : Συνεργασία για τη Χωροταξία στην Ευρώπη*, ό.π., σ. 65.

¹¹⁸ Εφημερίδα *Η Καθημερινή*, 8 Φεβρουαρίου 1997.

3.4.5 Περιφερειακά Επιχειρησιακά Προγράμματα (ΠΕΠ)

Οι προβλεπόμενες ενέργειες του άξονα 5 για τη μείωση των περιφερειακών ανισοτήτων και την άρση της απομόνωσης νησιωτικών περιφερειών περιέχονται στα ΠΕΠ των περιφερειών. Χωρίς να περιλαμβάνονται οι ενισχύσεις του Ταμείου Συνοχής, ο άξονας αυτός συγκεντρώνει ποσό 6.000 εκατ. ECU σε όρους δημοσίων δαπανών, από τα οποία το 75% είναι κοινοτική ενίσχυση. Επιπλέον οι περιφέρειες θα χρηματοδοτηθούν από τις κοινοτικές πρωτοβουλίες και από την επίπτωση που θα έχει το εθνικό σκέλος του ΚΠΣ στην ανάπτυξή τους¹¹⁹. Στη συνέχεια παρουσιάζονται οι ενέργειες που υποστηρίζονται σε κάθε ΠΕΠ για τις αντίστοιχες νησιωτικές περιφέρειες και τα αντίστοιχα στρογγυλεμένα συνολικά ποσά (εθνική και κοινοτική συμμετοχή):

ΠΕΠ ΚΑΝΑΡΙΩΝ ΝΗΣΩΝ (ΙΣΠΑΝΙΑ) 1994 - 1999

Υποπρόγραμμα 1: Άρση της απομόνωσης (534,4 MECU)

Υποπρόγραμμα 2: Βιομηχανία, υπηρεσίες και δυναμικά επαγγέλματα (110,4 MECU)

Υποπρόγραμμα 3: Τουρισμός (99,7 MECU)

Υποπρόγραμμα 4: Αγροτικός τομέας και ανάπτυξη της υπαίθρου (6,0 MECU)

Υποπρόγραμμα 5: Αλιεία (4,4 MECU)

Υποπρόγραμμα 6: Υποδομές για την υποστήριξη οικονομικών δραστηριοτήτων (329,8 MECU)

Υποπρόγραμμα 7: Αξιοποίηση ανθρώπινων πόρων (89,8 MECU)

Υποπρόγραμμα 8: Τεχνική βοήθεια (4,8 MECU)

Το συνολικό κόστος του προγράμματος ανέρχεται σε 1.179,4 MECU εκ των οποίων η κοινοτική συμμετοχή είναι 58,91%.

ΠΕΠ ΣΑΡΔΗΝΙΑΣ (ΙΤΑΛΙΑ) 1994 - 1999

Υποπρόγραμμα 1: Μεταφορές (372,0 MECU)

Υποπρόγραμμα 2: Βιομηχανία, υπηρεσίες και δυναμικά επαγγέλματα (189,0 MECU)

Υποπρόγραμμα 3: Τουρισμός (71,0 MECU)

Υποπρόγραμμα 4: Αγροτικός τομέας και ανάπτυξη της υπαίθρου (637,0 MECU)

Υποπρόγραμμα 5: Αλιεία (10,0 MECU)

Υποπρόγραμμα 6: Υποδομές για την υποστήριξη οικονομικών δραστηριοτήτων (595,0 MECU)

Υποπρόγραμμα 7: Αξιοποίηση ανθρώπινων πόρων (223,0 MECU)

Υποπρόγραμμα 8: Τεχνική βοήθεια (6,0 MECU)

¹¹⁹ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Ελλάδα: Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης 1994 - 1999*, ό.π., σ. 70.

Το συνολικό κόστος του προγράμματος ανέρχεται σε 2.103,0 MECU εκ των οποίων η κοινοτική χρηματοδότηση αποτελεί το 46% του συνολικού κόστους.

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΑΥΤΟΝΟΜΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΤΩΝ ΑΖΟΡΩΝ (ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ) 1994 - 1999

Υποπρόγραμμα 1: Τοπική και οικονομική ανάπτυξη (371,0 MECU)

Υποπρόγραμμα 2: Ανθρώπινοι πόροι (137,0 MECU)

Υποπρόγραμμα 3: Περιβάλλον (82,3 MECU)

Υποπρόγραμμα 4: Υποδομές και Ανάπτυξη (261,2 MECU)

Υποπρόγραμμα 5: Εφαρμογή και Τεχνική βοήθεια (6,0 MECU)

Το συνολικό κόστος του προγράμματος ανέρχεται σε 857,6 MECU εκ των οποίων η κοινοτική χρηματοδότηση αποτελεί το 71,83% του συνολικού κόστους.

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΑΥΤΟΝΟΜΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΤΗΣ ΜΑΔΕΪΡΑ (ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ) 1994 - 1999

Υποπρόγραμμα 1: Ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού (129,0 MECU)

Υποπρόγραμμα 2: Ανταγωνιστικότητα και ενδογενές δυναμικό (481,4 MECU)

Υποπρόγραμμα 3: Ποιότητα ζωής και Περιβάλλον (52,8 MECU)

Υποπρόγραμμα 4: Διαχείριση και εφαρμογή (1,9 MECU)

Το συνολικό κόστος του προγράμματος ανέρχεται σε 665,2 MECU εκ των οποίων η κοινοτική χρηματοδότηση αποτελεί το 55,51% του συνολικού κόστους.

ΠΕΠ ΝΟΤΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ 1994 - 1999

Υποπρόγραμμα 1: ΕΟΠ: "Τουριστική αξιοποίηση θαλάσσιων και πολιτισμικών πόρων" (135,6 MECU)

Υποπρόγραμμα 2: Στήριξη παραγωγικών τομέων (94,5 MECU)

Υποπρόγραμμα 3: Αξιοποίηση ανθρώπινου δυναμικού (34,3 MECU)

Υποπρόγραμμα 4: Περιβάλλον - ποιότητα ζωής (52,9 MECU)

Υποπρόγραμμα 5: Ενίσχυση δομών Τοπικής Αυτοδιοίκησης (35,8 MECU)

Υποπρόγραμμα 6: Ειδική ολοκληρωμένη δράση νήσου Λέρου (11,5 MECU)

Υποπρόγραμμα 7: Συμπλήρωση λειτουργικών χαρακτηριστικών έργων του Α' ΚΠΣ (10,7 MECU)

Υποπρόγραμμα 8: Τεχνική βοήθεια 4,5 MECU)

Το συνολικό κόστος του προγράμματος ανέρχεται σε 380 MECU εκ των οποίων τα 298,8 αποτελούν τους κοινοτικούς πόρους.

ΠΕΠ ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ

- Υποπρόγραμμα 1: Ορθολογική ανάπτυξη τουρισμού (68,9 MECU)
- Υποπρόγραμμα 2: Ανάπτυξη παραγωγικού ιστού και αγροτικών χώρων (17,7 MECU)
- Υποπρόγραμμα 3: Ποιότητα ζωής - συγκράτηση πληθυσμού (62,0 MECU)
- Υποπρόγραμμα 4: Αξιοποίηση ανθρώπινου δυναμικού (34,5 MECU)
- Υποπρόγραμμα 5: ΕΑΠΤΑ (21,3 MECU)
- Υποπρόγραμμα 6: Ολοκλήρωση ΠΕΠ 1989 - 1993 (30,0 MECU)
- Υποπρόγραμμα 7: Εφαρμογή (2,8 MECU)

Το συνολικό κόστος του προγράμματος ανέρχεται σε 274,1 MECU εκ των οποίων τα 170,7 αποτελούν την κοινοτική συνδρομή. Για περισσότερα στοιχεία βλέπε την ενότητα 3.5.2.

ΠΕΠ ΒΟΡΕΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ

- Υποπρόγραμμα 1: Ειδικό Ολοκληρωμένο Πρόγραμμα Τουριστικής Ανάπτυξης (86,2 MECU)
- Υποπρόγραμμα 2: Αγροτικός τομέας (32,0 MECU)
- Υποπρόγραμμα 3: Στήριξη επιλεγμένων παραγωγικών τομέων και πλεονεκτημάτων (16,9 MECU)
- Υποπρόγραμμα 4: Ανθρώπινοι πόροι (43,4 MECU)
- Υποπρόγραμμα 5: Βελτίωση ποιότητας ζωής και περιβάλλον (84,6 MECU)
- Υποπρόγραμμα 6: ΕΑΠΤΑ (35,5 MECU)
- Υποπρόγραμμα 7: Υπόλοιπα - Συμπλήρωση λειτουργικών χαρακτηριστικών έργων ΠΕΠ 1989 - 1993 (24,7 MECU).
- Υποπρόγραμμα 8: Εφαρμογή (45,2 MECU)

Το συνολικό κόστος του προγράμματος ανέρχεται σε 327,9 MECU εκ των οποίων τα 210,2 αποτελούν την κοινοτική συμμετοχή.

ΠΕΠ ΚΡΗΤΗΣ

- Υποπρόγραμμα 1: ΕΟΠ "Κρήτη: Κέντρο οικονομίας και έρευνας στη ΝΑ Μεσόγειο" (56,5 MECU)
- Υποπρόγραμμα 2: ΕΟΠ "Τουριστικής και πολιτιστικής ανάπτυξης" (59,6 MECU)
- Υποπρόγραμμα 3: Αστική ανάπτυξη - Βελτίωση ποιότητας ζωής - Ανάπτυξη υποδομών μεταφορών (162,1 MECU)
- Υποπρόγραμμα 4: Αγροτική και τοπική ανάπτυξη (61,4 MECU)
- Υποπρόγραμμα 5: Αξιοποίηση ανθρώπινου δυναμικού (32,0 MECU)
- Υποπρόγραμμα 6: ΕΑΠΤΑ (40,9 MECU)
- Υποπρόγραμμα 7: Ολοκλήρωση ημιτελών έργων Α' ΚΠΣ (19,1 MECU)

Υποπρόγραμμα 8: Εφαρμογή (3,8 MECU)

Το συνολικό κόστος του προγράμματος ανέρχεται σε 435,3 MECU εκ των οποίων η κοινοτική χρηματοδότηση ανέρχεται σε 312,3 MECU.

Οι προτεραιότητες των ΠΕΠ Ιονίων Νήσων και Βορείου Αιγαίου είναι κατά μεγάλο μέρος, παρόμοιες. Το ΠΕΠ των Ιονίων νήσων αποτελεί την κύρια αναπτυξιακή παρέμβαση του Β' ΚΠΣ, εφόσον η νησιωτική μορφή της περιφέρειας δεν προσφέρεται για την υλοποίηση σοβαρού αριθμού μεγάλων έργων εθνικής κλίμακας. Σε γενικές γραμμές, όλα τα ΠΕΠ φαίνεται να περιέχουν στοιχεία πολιτικής που να προσανατολίζονται στην άρση της απομόνωσης των περιφερειών αυτών και που να είναι προσανατολισμένα στο νησιωτικό χαρακτήρα τους. Η ιδιαίτερη έμφαση, για παράδειγμα, που δίνεται στην ανάπτυξη των υποδομών και ιδιαίτερα των υποδομών μεταφορών (αεροδρόμια και ελικοδρόμια, οδοποιία, μικρά λιμάνια και μαρίνες, τηλεπικοινωνίες, ιαματικές πηγές και υδροθεραπευτήρια, κ.λ.π.), αποβλέπει στη βελτίωση της επικοινωνίας των νησιών τόσο μεταξύ τους όσο και με την ηπειρωτική Ελλάδα και την καλύτερη γεωγραφική κατανομή του τουρισμού. Στην ίδια λογική φαίνεται να εντάσσονται και τα δίκτυα ύδρευσης και αποχέτευσης, οι βιολογικοί καθαρισμοί και άλλα έργα που τονώνουν την οικονομική βάση των νησιών, έστω κι αν αυτή είναι ο τουρισμός.

Η μεγαλύτερη έμφαση που δόθηκε στις νησιωτικές περιφέρειες εκφράστηκε και ποσοτικά, αν συγκρίνουμε τα ποσά που δόθηκαν στις περιφέρειες αυτές από το προηγούμενο ΚΠΣ μέσω των ΠΕΠ 1989 - 1993:

ΠΙΝΑΚΑΣ 16

Σύγκριση του περιφερειακού σκέλους των ΚΠΣ 1989 - 1993 και 1994 - 1999 αναφορικά με τις νησιωτικές περιφέρειες

Νησιωτικές περιφέρειες	ΚΠΣ 1989 - 1993		ΚΠΣ 1994 - 1999	
	Ποσό (δισ δρχ .)	Ποσοστό %	Ποσό (δισ δρχ .)	Ποσοστό
Ιονίων Νήσων	22	3,4	85,6	3,9
Βορείου Αιγαίου	29	4,5	107,1	5
Νοτίου Αιγαίου	25	3,9	128,5	6
Κρήτης	41	6,4	171,3	7,9

Πηγή: Γεωργίου Α., "Κριτήρια Περιφερειακών Κατανομών των Πόρων του Β' ΚΠΣ 1994 - 99: κριτική θεώρηση", άρθρο στον ΤΟΠΟ, τεύχος 10/95, Αθήνα, 1995, σ. 115 - 138.

Η αύξηση όμως αυτή χάνει τη σημασία της αν αναλογιστούμε ότι οι αυξήσεις σε άλλες περιφέρειες ήταν πολλαπλάσιες και ότι γενικά οι χρηματικοί πόροι του περιφερειακού σκέλους του Β' ΚΠΣ (2.141,4 ΜΕCU) ήταν υπερτριπλάσιοι από αυτό του Α' ΚΠΣ, γεγονός που θα δικαιολογούσε, ίσως, μια πιο ευνοϊκή αντιμετώπιση των νησιωτικών περιφερειών. Η άποψη αυτή ενισχύεται αν αναλογιστούμε ότι η διαπίστωση που κάναμε πιο πριν για το ΠΕΠ Ιονίων Νήσων, δηλαδή ότι το ΠΕΠ αποτελεί την κύρια αναπτυξιακή παρέμβαση του Β' ΚΠΣ εφόσον η νησιωτική μορφή της περιφέρειας δεν προσφέρεται για την υλοποίηση σοβαρού αριθμού μεγάλων έργων εθνικής κλίμακας, φαίνεται να ισχύει τελικά για όλα τα ΠΕΠ.

Η δυσμενής αυτή κατανομή των κονδυλίων για τις τέσσερις νησιωτικές περιφέρειες ερμηνεύεται κατά ένα μέρος λόγω του γεγονότος ότι στη διαδικασία κατάρτισης του ΣΠΑ η τελική προταθείσα κατανομή αποφασίστηκε κεντρικά και ανεξάρτητα από τις προτάσεις των περιφερειακών αρχών, οι οποίες και είχαν την ικανότητα να προβλέψουν το ύψος των προτεινόμενων παρεμβάσεων. Επιπροσθέτως, στο ΣΠΑ περιλαμβανόταν ένας συνοπτικός σχολιασμός κρίσιμων τάσεων και μεγεθών των περιφερειών, συνοδευόμενος από μια σύντομη παράθεση των διαρθρωτικών τους προβλημάτων και μια θεματική και χωρίς κανένα ποσοτικό προσδιορισμό προσέγγιση των προτεινόμενων αναπτυξιακών στρατηγικών. Ο μόνος "νησιωτικός" παράγοντας που φαίνεται τελικά να έλαβε υπόψιν της και να υλοποίησε η Ελλάδα είναι η διάθεση του 5% του συνόλου των πόρων του περιφερειακού σκέλους που διατέθηκε κατ'εξαίρεση για εθνικούς λόγους σε δύο (από τις τέσσερις) νησιωτικές περιφέρειες (Βόρειο Αιγαίο και Ιόνια Νησιά)¹²⁰. Η επιπρόσθετη αυτή ενίσχυση έγινε με την προοπτική οι περιφέρειες αυτές να αναπτύξουν την υποδομή τους για την ανάληψη αναπτυξιακών πρωτοβουλιών και τη στήριξη των επενδυτικών τους προγραμμάτων.

Δεν φαίνεται να λήφθηκαν σοβαρά υπόψιν οι έντονες ενδοπεριφερειακές ανισότητες που παρουσιάζουν οι νησιωτικές περιφέρειες. Για παράδειγμα, η περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου μπορεί να εμφανίζεται σε πλεονεκτική θέση σε σχέση με άλλες ακόμα και ηπειρωτικές περιφέρειες, αλλά αυτό οφείλεται κατά κύριο λόγο στον τουρισμό που κατευθύνεται στη Ρόδο και την Κω, ενώ ορισμένα από τα μικρότερα νησιά που αποτελούν σημαντικό ποσοστό του εδάφους της περιφέρειας βρίσκονται σε δεινή αναπτυξιακή θέση (βλέπε τρίτο κεφάλαιο).

Άλλο στοιχείο άξιο προσοχής είναι το ότι δεν υπάρχει σαφώς εκφρασμένη αντίληψη της γεωγραφικής συγκέντρωσης ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων, και δεν φαίνεται να συνδέονται οι ενέργειες με το βαθμό προβληματικότητας ή το δυναμισμό ανάπτυξης μιας

¹²⁰ Το ποσοστό αυτό δόθηκε επίσης και στις τρεις ακριτικές περιφέρειες της Ηπείρου, της Δυτικής Μακεδονίας και της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης. Για περισσότερα βλέπε Γεωργίου Γ., "Κριτήρια Περιφερειακών Κατανομών των Πόρων του Β' ΚΠΣ 1994 - 99: κριτική θεώρηση", άρθρο στο περιοδικό *Τόπος*, τεύχος 10/95, Αθήνα, 1995, σ. 115 - 138.

περιοχής. Επιπλέον, η περιφερειακή πολιτική δεν έχει αναπτυχθεί στη βάση ομοιογενών διασυνδεδεμένων χωρικών ενότητων, όπως αυτές που αποτελούν τα νησιά. Αποτέλεσμα των ελλείψεων αυτών είναι τα ΠΕΠ να μην εξυπηρετούν ένα κοινό σκοπό και να εμφανίζονται ασύνδετα μεταξύ τους¹²¹. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την ανεπαρκή εκμετάλλευση των κοινοτικών πρωτοβουλιών και δράσεων και που αφορούν τα διευρωπαϊκά και νησιωτικά δίκτυα, φαίνεται να συντελεί στο να μείνει η Ελλάδα έξω από ένα ολοκληρωμένο πλέγμα και έναν ενοποιημένο οικονομικό χώρο με τα νησιά σαν δυναμικές κοινωνικοοικονομικές μονάδες.

3.4.6 Γενικές παρατηρήσεις

Σε γενικές γραμμές η τάση στην περιφερειακή πολιτική της ΕΕ αποτυπώνεται με τον καλύτερο τρόπο στη δήλωση του Συμβουλίου του Εδιμβούργου ότι "η διασυνοριακή και διαπεριφερειακή συνεργασία και η βοήθεια των απομακρυσμένων περιοχών αποτελεί το βασικό στόχο των κοινοτικών πρωτοβουλιών". Η τάση αυτή για ένταση της επέκτασης των διαπεριφερειακών και διεθνικών δικτύων παραγωγής και διανομής που αλληλοσυμπληρώνονται σε μια διαδικασία ολοκλήρωσης φαίνεται ότι έχει αφήσει απέξω τις νησιωτικές περιφέρειες της ΕΕ και ιδιαίτερα τις ελληνικές, το κύριο χαρακτηριστικό των οποίων είναι η μείωση προσβασιμότητας στα εθνικά, διευρωπαϊκά και διασυνοριακά ευρωπαϊκά δίκτυα.

Επιπλέον οι ελληνικές νησιωτικές περιφέρειες, λόγω και των μακροοικονομικών και διαρθρωτικών αδυναμιών της ελληνικής οικονομίας, φαίνεται να υποφέρουν περισσότερο απ'ό,τι οι υπόλοιπες λιγότερο αναπτυγμένες περιφέρειες της ΕΕ από τις δυσμενείς επιπτώσεις της ενοποίησης της ευρωπαϊκής αγοράς. Η διαπίστωση αυτή φαντάζει ακόμα πιο έντονη αν αναλογιστούμε τα τεράστια προβλήματα που συνάντησε η υλοποίηση και η εφαρμογή της διαρθρωτικής πολιτικής για την Ελλάδα, όπως αυτή εκφράστηκε με τα δύο ΚΠΣ.

Τα παραπάνω δεν είναι άσχετα με το ότι η διαρθρωτική πολιτική της Κοινότητας δεν φαίνεται ικανή να ανατρέψει τις τάσεις διεύρυνσης των περιφερειακών ανισοτήτων, ιδιαίτερα μάλιστα όταν και ο κοινοτικός προϋπολογισμός είναι εξαιρετικά μικρός (1,2% του κοινοτικού ΑΕΠ το έτος 1992). Το αποτέλεσμα είναι οι διαθέσιμοι πόροι να μην επαρκούν για να καλύψουν το χάσμα μεταξύ αναπτυγμένων και υπανάπτυκτων περιοχών και να συμβάλλουν στη σύγκλιση των επιπέδων ανάπτυξης, με αποτέλεσμα ο στόχος της συνοχής να γίνεται πιο δύσκολος στην υλοποίησή του, γεγονός που θίγει ιδιαίτερα τις νησιωτικές περιφέρειες, που

¹²¹ Γεωργίου Γ., "Κριτήρια Περιφερειακών Κατανομών των Πόρων του Β' ΚΠΣ 1994 - 99: κριτική

χαρακτηρίζονται από όλα τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και προβλήματα που περιγράψαμε σε διάφορα σημεία της εργασίας.

Διάφορες έρευνες και εκθέσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής έχουν καταλήξει στη διαπίστωση ότι σχεδόν όλα τα νησιά εξακολουθούν να *μειονεκτούν όσον αφορά την πρόσβαση* στα 194 κέντρα οικονομικής δραστηριότητας που αναφέραμε στην ενότητα για την περιφερειακότητα.

Η μειωμένη πρόσβαση και η απομόνωση οφείλονται κυρίως σε *ελλείψεις στις υποδομές* (κυρίως τηλεπικοινωνιών και μεταφορών), που αποτελούν το βασικότερο πρόβλημα των νησιωτικών περιφερειών και που οφείλονται τόσο στον παράγοντα της περιφερειακότητας όσο και σε ιστορικούς λόγους, οι οποίοι είναι ιδιαίτερα εμφανείς στις υπερπεριφερειακές νησιωτικές περιφέρειες της ΕΕ, αλλά και στα ελληνικά νησιά. Οι ελλείψεις αυτές επιβάλλουν τον προσανατολισμό προς τα παραδοσιακά μέσα της περιφερειακής πολιτικής που πρεσβεύουν την ενίσχυση των υποδομών (μεταφορών, τηλεπικοινωνιών και ενέργειας) για την άρση των φυσικών και γεωγραφικών μειονεκτημάτων. Πιο συγκεκριμένα, η επέκταση των υποδομών μεταφορών θα μειώσει το χρόνο διαδρομής τόσο προς τα βασικά οικονομικά κέντρα της ΕΕ όσο και μεταξύ των περιφερειών μειώνοντας έτσι τα μεταφορικά κόστη, ενώ οι υποδομές τηλεπικοινωνιών και ενέργειας θα αυξήσουν τη δυνατότητα πρόσβασης των περιφερειών αυτών σε επιχειρήσεις και γενικότερα θα αυξήσουν τις παραγωγικές δραστηριότητες και, ιδιαίτερα για τα ελληνικά νησιά, τον τομέα των *υπηρεσιών* και ειδικότερα του *τουρισμού*. Το κέρδος από την ενίσχυση των διεθνών δικτύων μεταφορών που χρηματοδοτούνται από το ΕΤΠΑ και το Ταμείο Συνοχής υπολογίζεται¹²² ως σημαντικό για την Ελλάδα, όπου θα μειωθεί ο βαθμός περιφερειακότητας για τις απομονωμένες και απομακρυσμένες νησιωτικές περιφέρειες, ιδιαίτερα των Ιονίων Νήσων, όπως αναφέρθηκε και στη σχετική ενότητα.

Μία λύση όσον αφορά τη βελτίωση της προσβασιμότητας με *επέκταση των δικτύων μεταφορών* θα ήταν η υιοθέτηση κατά το σχεδιασμό της αναπτυξιακής πολιτικής της ισότητας στην πρόσβαση, η οποία θα επιτευχθεί εάν οι νησιωτικές περιφέρειες της Ελλάδας συνδεθούν¹²³.

- με τα εθνικά δίκτυα, όπου η έμφαση θα δοθεί στις ακτοπλοϊκές και αεροπορικές συγκοινωνίες και τις αντίστοιχες υποδομές των νησιών

θεώρηση", ό.π., σ. 115 - 138.

¹²² Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Ανταγωνιστικότητα και συνοχή: οι τάσεις στις περιφέρειες (πέμπτη περιοδική Έκθεση για την κοινωνική και οικονομική κατάσταση και την ανάπτυξη των περιφερειών της Κοινότητας)*, ό.π., σ. 114.

¹²³ Κωστοπούλου Σ., "Μεταφορές και ανάπτυξη παραμεθόριων περιοχών: η μεθόριος του Αιγαίου", *Διεθνές Συνέδριο για τις παραμεθόριες περιοχές*, πρακτικά, Σύνδεσμος Ελλήνων Περιφερειολόγων, Αθήνα, 1995, σ. 149 - 157.

- με τα διευρωπαϊκά δίκτυα μέσω τακτικών άμεσων αεροπορικών συνδέσεων με τα συγκοινωνιακά κέντρα της ΕΕ
- με τρίτες χώρες των Βαλκανίων και της ΚΑΕ.

Παράλληλα όμως πρέπει να γίνει εκμετάλλευση των νέων μέσων περιφερειακής πολιτικής που προτείνει η ΕΕ, όπως είναι η ολοκλήρωση και η προώθηση της ανάπτυξης (ενδογενής ανάπτυξη) κυρίως μέσα από τα δίκτυα, τις διαδικασίες αποκέντρωσης, την έρευνα, το φυσικό περιβάλλον, τον πολιτισμό κ.λ.π. και τα οποία φαίνονται κατάλληλα για τις αναπτυξιακές ανάγκες των νησιών της Ελλάδας, αλλά και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ώστε να ενσωματωθούν οι περιφέρειες αυτές στο σύγχρονο εθνικό, ευρωπαϊκό και διεθνές γίγνεσθαι. Ιδιαίτερα τα δίκτυα, τα οποία ενθαρρύνονται από την ΕΕ στα πλαίσια της διαρθρωτικής της πολιτικής, έχουν μεγάλη σημασία διότι η οικονομική ανάπτυξη των περιφερειών με ιδιάζοντα χαρακτηριστικά όπως οι νησιωτικές εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις συναλλαγές της με άλλες περιφέρειες και τις διασυνδέσεις της με τις αγορές και τις πηγές προμηθειών.

Τα παραπάνω δεν είναι άσχετα με τη διαπίστωση πολλών περιφερειολόγων ότι η ΕΕ φαίνεται να εξελίσσεται σε μια *κοινωνία δικτύου*¹²⁴, στην οποία θα συνδέονται άνθρωποι και χώροι και η οποία θα χαρακτηρίζεται από οικονομική ολοκλήρωση, πολιτικό συντονισμό, περιφερειακή οικονομία και κινητικότητα του πληθυσμού. Σε μια τέτοια προοπτική τα ελληνικά νησιά μπορούν να παίξουν σημαντικότερο ρόλο δεδομένου ότι μπορούν να αποτελέσουν τους φορείς ανάπτυξης και επέκτασης της επανομαζόμενης "ζώνης του ήλιου"¹²⁵ στη νοτιοανατολική Μεσόγειο.

Οι *ιδιαιτερότητες* όμως των ελληνικών νησιωτικών περιφερειών και νησιών είναι πολλές, σε σχέση με άλλες νησιωτικές περιφέρειες της ΕΕ.

Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό που θα πρέπει να ληφθεί υπόψιν κατά το σχεδιασμό ενός προγράμματος ή και μιας συνολικότερης πολιτικής για τα ελληνικά νησιά είναι ότι σχεδόν όλες οι ελληνικές νησιωτικές περιφέρειες (εκτός της Κρήτης) αποτελούν *νησιωτικά συμπλέγματα*. Τα συμπλέγματα αυτά είναι αναμενόμενο ότι θα περιλαμβάνουν και πολλά μικρά νησιά που δεν θα γίνουν αποδέκτες της αναπτυξιακής προσπάθειας, αλλά, απεναντίας, μπορεί και να υποβαθμιστούν παραπάνω εφόσον η ανάπτυξη κατευθύνεται στα κέντρα της περιφέρειας - συμπλέγματος που συνήθως βρίσκονται στα μεγαλύτερα νησιά. Ο στόχος όμως, είναι να διατηρηθούν βιώσιμα και τα μικρά νησιά, που ο αριθμός τους είναι πάρα πολύ μεγάλος.

Σε σχέση με το παραπάνω, πρόσθετο στοιχείο που θα έπρεπε να λάβει υπόψιν της μια σχετική πολιτική, είναι ότι το μικρό μέγεθος των ελληνικών νησιών δεν συμβάλλει στην ολοκλήρωση της οικονομίας τους. Μικρές οικονομίες, σαν τις νησιωτικές, μπορούν να έχουν

¹²⁴ Κόνσολας Ν., "Η Ευρωπαϊκή Χωροταξία και η Ελλάδα", ό.π., σ. 166 - 173.

συγκριτικό πλεονέκτημα μόνο σε πολύτιμες δραστηριότητες και η εξειδίκευσή τους σ' αυτές, να αποτελεί μια λύση. Όσο λιγότερες είναι αυτές οι δραστηριότητες, τόσο πιο πολύτιμες πρέπει να είναι, δηλαδή υψηλής εντόπιας αξίας. Τέτοιες "ποιοτικές" δραστηριότητες είναι αυτές που βασίζονται σε ειδικούς, σπάνιους πόρους¹²⁵, που προέρχονται από τις τοπικές ιδιαιτερότητες και οι οποίοι μπορούν να είναι φυσικοί, ανθρωπίνι, περιβαλλοντικοί ή πολιτιστικοί. Στις περισσότερες περιπτώσεις οι μόνοι διαθέσιμοι ειδικοί πόροι είναι η παραδοσιακή κουλτούρα, η πολιτιστική κληρονομιά και το φυσικό περιβάλλον που οδηγούν στην ανάπτυξη του τουρισμού.

Η ενοποίηση των ελληνικών νησιών στον ευρωπαϊκό χώρο από τη μια μεριά αναμένεται να άρει την απομόνωση, από την άλλη όμως ενέχει τον κίνδυνο απώλειας του έντονου τοπικού πολιτισμού και των κοινωνικών χαρακτηριστικών των ελληνικών νησιών, που σε τελική ανάλυση αποτελούν και ένα σημαντικό μέρος του δυναμικού των νησιών για ανάπτυξη, ιδίως στον τουρισμό.

Ο προγραμματισμός επίσης για την αξιοποίηση των κοινοτικών προγραμμάτων και πολιτικών για τα νησιά είναι ελλιπής σε εθνικό επίπεδο, ενώ απουσιάζει και μια συνολική εθνική στρατηγική για τα ελληνικά νησιά.

Κλείνοντας θα θέλαμε να πούμε ότι σε ευρωπαϊκό αλλά και εθνικό επίπεδο δεν φαίνεται να υπάρχει κάποια διαμορφωμένη σταθερή άποψη για την ανάπτυξη των νησιωτικών περιοχών, ούτε στο θεωρητικό, ούτε στο πρακτικό επίπεδο της πολιτικής. Η έλλειψη ενός συγκεκριμένου φορέα επιφορτισμένου με την αρμοδιότητα επίλυσης των προβλημάτων των νησιωτικών περιφερειών και η συνακόλουθη έλλειψη ολοκληρωμένων προγραμμάτων ανάπτυξης των νησιωτικών περιοχών και των νησιών φαίνεται να αντισταθμίζεται είτε από την αξιοποίηση κοινοτικών προγραμμάτων για την ανάπτυξη μεμονωμένων κλάδων και επιμέρους προβλημάτων των νησιωτικών οικονομιών, στα πλαίσια των ενισχύσεων των Διαρθρωτικών Ταμείων, είτε από τη δημιουργία δικτύων από διάφορους μη κυβερνητικούς οργανισμούς που κατά περίπτωση επιχορηγούνται είτε από τα κράτη - μέλη είτε από την ΕΕ (βλέπε αντίστοιχη ενότητα).

Οι πολιτικές της ενδογενούς ανάπτυξης και οι πρακτικές των ολοκληρωμένων προγραμμάτων δεν έχουν ακόμα εξειδικευτεί στην πράξη στα ιδιάζοντα προβλήματα και χαρακτηριστικά των νησιών, ώστε να ενσωματωθούν στην ενωμένη Ευρώπη.

¹²⁵ Έτσι έχει καθιερωθεί να ονομάζεται ο αναπτυξιακός άξονας που εκτείνεται από τα μεσογειακά παράλια της Ισπανίας στη νότια Γαλλία και τη Βόρεια Ιταλία.

¹²⁶ ΚΕΠΕ, *Θέματα γεωργίας, αγροτικής και τοπικής ανάπτυξης*, ό.π., σ. 151.

4. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ: Η ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ ΩΣ ΠΕΔΙΟ ΑΣΚΗΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Η επιλογή της περιφέρειας Ιονίων Νήσων σαν μελέτης περίπτωσης για την άσκηση πολιτικής ολοκληρωμένης ανάπτυξης βασίστηκε στην επιδίωξή μας να απομονώσουμε την κοινοτική πολιτική σε μια χαρακτηριστική νησιωτική περιφέρεια, που έχει όλα τα στοιχεία ενός νησιωτικού συμπλέγματος (σε αντίθεση με την Κρήτη, για παράδειγμα). Πρόσθετο στοιχείο για την επιλογή της στάθηκε η ολοένα και αυξανόμενη σημασία της από τη σκοπιά της περιφερειακής οικονομικής πολιτικής, που απορρέει από τη στρατηγική θέση της στο θαλάσσιο χώρο της Μεσογείου.

Η έννοια της ολοκληρωμένης ανάπτυξης υπονοεί τόσο τις δράσεις για την προώθηση του τοπικού ή ενδογενούς δυναμικού της περιφέρειας όσο και την έννοια του ολοκληρωμένου προγράμματος, που αντικαθιστά την πολιτική των μεμονωμένων έργων (βλέπε πρώτο κεφάλαιο).

Απώτερος στόχος της παρουσίασης αυτής είναι η παροχή ενός παραδείγματος για την ανάπτυξη μιας νησιωτικής περιφέρειας και η επισήμανση του όποιου νησιωτικού χαρακτήρα των κοινοτικών πολιτικών και δράσεων. Ορισμένοι άλλοι σκοποί είναι:

- η τοποθέτηση της περιφέρειας στο χώρο της Κεντρικής Μεσογείου και στον εθνικό χώρο
- η ποσοτική διερεύνηση των τεσσάρων νομών της περιφέρειας
- η σκιαγράφηση του κοινωνικοοικονομικού προφίλ της περιφέρειας με αναφορές σε όλους τους τομείς της οικονομίας της και τα όποια συγκριτικά της πλεονεκτήματα προσφέρονται για εκμετάλλευση
- η διερεύνηση χωροταξικών και γεωπολιτικών χαρακτηριστικών, που θα δώσει το στίγμα της περιφέρειας στον ευρωπαϊκό χώρο και
- καταγραφή όλων των προγραμμάτων με κοινοτική χρηματοδότηση που έχουν αποδέκτη τα Ιόνια νησιά από το 1986 έως σήμερα και
- η περιγραφή της υπάρχουσας πολιτικής για την περιφέρεια και των πιθανών προτεραιοτήτων στους τομείς και κλάδους της οικονομίας της (γεωργία, ενέργεια, τουρισμός, περιβάλλον, πολιτισμός, φυσικός και χωροταξικός σχεδιασμός) η οποία θα συντελέσει ακόμα περισσότερο στην αποτύπωση της υπάρχουσας κατάστασης, στον εντοπισμό των προβλημάτων που αντιμετωπίζει και στην αποτύπωση των όποιων “νησιωτικών” στοιχείων στην πολιτική αυτή.

4.1 Η περιοχή της Κεντρικής Μεσογείου

Η περιοχή της Κεντρικής Μεσογείου, αποτελούμενη από την Ελλάδα και τη νότιο Ιταλία (επτά περιοχές του ιταλικού Mezzogiorno), βρίσκεται τελευταία στο επίκεντρο ευρύτατων κοινωνικών και οικονομικών μεταβολών, όπως αναφέρει και η έκθεση “Ευρώπη 2.000+”. Πρόκειται για μια περιοχή σε κρίση, με βασικό χαρακτηριστικό την ελλιπή εκμετάλλευση των δυνατοτήτων της για ενδογενή ανάπτυξη. Η μελλοντική εξέλιξη της περιοχής τις επόμενες δεκαετίες, θα εξαρτηθεί από το ευρύτερο γεωπολιτικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο η περιοχή εντάσσεται. Ως κρίσιμοι παράγοντες διαμόρφωσης του πλαισίου αυτού, μπορούν να θεωρηθούν:

- οι συνεχιζόμενες εξελίξεις στην Ανατολική Ευρώπη
- οι συγκρούσεις στη Μέση Ανατολή
- οι πληθυσμιακές πιέσεις που δέχεται η περιοχή λόγω γειννίας με την αφρικανική ήπειρο
- η μεταναστευτική ροή από τις Βαλκανικές χώρες και
- οι συνεχιζόμενες τριβές με την Τουρκία.

Η επίδραση αυτών των μετασχηματισμών κατά μήκος των συνόρων της Κεντρικής Μεσογείου δημιουργεί ανασφάλεια για την μελλοντική εξέλιξη της περιφέρειας Ιονίων Νήσων, αλλά ταυτόχρονα αποτελεί και μια ευκαιρία για την ανάπτυξη και την ολοκλήρωση αυτού του τύπου των Μεσογειακών Περιφερειών. Η κατεύθυνση της πολιτικής η οποία θα ασκηθεί τα επόμενα χρόνια, με την υποστήριξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης αποτελεί τον κύριο παράγοντα για την μελλοντική σταθεροποίηση και την ανάπτυξη της περιοχής.

Προκειμένου να εξεταστούν τόσο ο αναγκαίος προσανατολισμός της περιφερειακής πολιτικής στην περιοχή της Κεντρικής Μεσογείου, όσο και το σενάριο της χωρικής εξέλιξης και η ένταξη σε αυτό της Περιφέρειας Ιονίων Νήσων, είναι αναγκαία η σύντομη αναφορά στα χαρακτηριστικά του προτύπου ανάπτυξής της :

4.1.1 Πληθυσμιακά χαρακτηριστικά

Η περιοχή της Κεντρικής Μεσογείου αντιπροσωπεύει το 9,5% του συνολικού πληθυσμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το κύριο πληθυσμιακό της χαρακτηριστικό αποτελούν οι αυξανόμενοι ρυθμοί γήρανσης του πληθυσμού. Η γεννητικότητα είναι χαμηλότερη από άλλες, οικονομικά ώριμες περιοχές της Ευρώπης. Παρατηρούνται μεταναστευτικά ρεύματα από περιοχές εκτός Ευρωπαϊκής Ένωσης να κινούνται προς την περιοχή της Κεντρικής Μεσογείου, ενώ οι πληθυσμιακές εκροές προς άλλες χώρες έχουν σημαντικά περιοριστεί.

4.1.2 Εργατικό δυναμικό και αγορά εργασίας

Οι ταχείες αλλαγές των δημογραφικών δεδομένων επιδρούν μακροχρόνια στην αγορά εργασίας. Η περιοχή της Κεντρικής Μεσογείου υπολογίζεται από μελέτες της ΕΕ να συνεχίσει και για την επόμενη δεκαετία να παρουσιάζει μεγάλη ανάπτυξη του εργατικού δυναμικού. Παράλληλα όμως η ανεργία, ιδιαίτερα των νέων και των γυναικών, θα παραμείνει μεταξύ των υψηλότερων ποσοστών ανεργίας στην Ευρώπη. Παρατηρούνται επίσης σημαντικές εσωτερικές διαφοροποιήσεις στην περιοχή. Ενώ στην περιοχή της νότιας Ιταλίας, για παράδειγμα, η ανεργία προσεγγίζει το 20% και είναι από τις υψηλότερες στην Ευρώπη, στην Ελλάδα δεν ξεπερνά το 10%. Το γεγονός αυτό δείχνει να οφείλεται στην ήδη διαμορφωμένη παραδοσιακή διάρθρωση της αγοράς εργασίας και στην χαμηλή παραγωγικότητα του πρωτογενή τομέα. Ο ανεπαρκής αριθμός θέσεων εργασίας, ιδιαίτερα στη σύγχρονη βιομηχανία και η χαμηλή παραγωγικότητα δεν επέτρεψαν την ταχεία απορρόφηση εργατικού δυναμικού από τους κλάδους χαμηλής παραγωγικότητας και τον πρωτογενή τομέα.

4.1.3 Το αναπτυξιακό πρότυπο

Το αναπτυξιακό πρότυπο των δύο περιοχών που συνθέτουν την Κεντρική Μεσόγειο (νότια Ιταλία και Ελλάδα) παρουσιάζει ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά, όπως η μεγάλη σημασία των υπηρεσιών και της γεωργίας, η πενιχρότητα του βιομηχανικού ιστού, το χαμηλό κατά κεφαλήν εισόδημα, αλλά και σημαντικές διαφοροποιήσεις. Το Mezzogiorno περιλαμβάνει τέσσερις τύπους ζωνών : δυναμικές περιοχές κατά μήκος της Αδριατικής, που είναι οι πιο

εύπορες, περιοχές στον δρόμο της ταχείας αποβιομηχάνισης, γύρω από τον Τάραντα και τις Συρακούσες, περιοχές που εκβιομηχανίζονται αργά, αγροτικές περιοχές κατά μήκος του Τυρρηνικού άξονα και στο εσωτερικό που είναι και οι πιο φτωχές. Στην Ελλάδα η ανάπτυξη συγκεντρώνεται σε μεγάλο βαθμό κατά μήκος του άξονα Πάτρα - Αθήνα - Θεσσαλονίκη. Τα βασικά χαρακτηριστικά είναι η ύπαρξη πολύ διασκορπισμένων μικροπεριοχών, όπου συνυπάρχουν παραδοσιακές δραστηριότητες και μικρές σύγχρονες επιχειρήσεις, καθώς και οι σχετικά μικρές διαφορές στο κατά κεφαλήν εισόδημα των περιοχών (η απόσταση είναι μικρότερη από 10% σε σύγκριση με τον εθνικό μέσο όρο για τις έξι μεγαλύτερες περιφέρειες της χώρας).

Οι διαπεριφερειακές αυτές ανισότητες συνοδεύονται από μία γενική ανομοιομορφία μεταξύ παράκτιων ζωνών που είναι πυκνοκατοικημένες και προσελκύουν τον κύριο όγκο των βιομηχανικών δραστηριοτήτων και των υπηρεσιών, και των μεσογείων, που συχνά είναι αραιοκατοικημένες, παρουσιάζουν γήρανση του πληθυσμού και όπου κυριαρχούν οι γεωργικές δραστηριότητες.

Στην περιοχή της Κεντρικής Μεσογείου σημειώνεται μια στασιμότητα στον *δευτερογενή τομέα*, η οποία οφείλεται τόσο σε καθαρά οικονομικούς παράγοντες που περιλαμβάνουν όλα τα στοιχεία που συμβάλλουν στον περιορισμό της ανταγωνιστικότητας της βιομηχανίας, όσο και σε γεωγραφικούς περιορισμούς, αφού η ασθενής λειτουργικότητα των μεσογειακών κέντρων αποτρέπει τη διενέργεια ξένων επενδύσεων.

Το *παραγωγικό σύστημα* στην περιοχή της Κεντρικής Μεσογείου χαρακτηρίζεται από την παρουσία μεγάλων δημοσίων επιχειρήσεων και μεγάλο αριθμό μικρών επιχειρήσεων. Οι μικρές επιχειρήσεις αντιπροσωπεύουν το 93% του συνολικού αριθμού των επιχειρήσεων στην Ελλάδα και απορροφούν το 19% του εργατικού δυναμικού, έναντι 24% στη Νότια Ιταλία, στην οποία η λειτουργία των μικρών επιχειρήσεων στηρίζεται σε ένα πλέγμα υπεργολαβιών με μεγάλες μονάδες.

Ο *πρωτογενής τομέας* στις Περιφέρειες Κεντρικού Μεσογείου κινείται μεταξύ της εγκατάλειψης και της αναδιάρθρωσης. Οι χαμηλοί ρυθμοί εκσυγχρονισμού του τομέα οφείλονται στην εμμονή των μη παραγωγικών καλλιεργειών, την χαμηλή διασύνδεση του πρωτογενή με άλλες δραστηριότητες και την εμμονή - ιδιαίτερα στην περίπτωση της Ελλάδας - σε αντιπαραγωγικά ιδιοκτησιακά καθεστώτα.

Ο *τριτογενής τομέας* στην Κεντρική Μεσόγειο χαρακτηρίζεται από μια αύξηση που έρχεται σε αντίθεση με την περιορισμένη βιομηχανική βάση και το χαμηλό επίπεδο ανταγωνιστικότητας των περιφερειακών οικονομιών στην περιοχή. Ο τριτογενής τομέας είναι εξαιρετικά ετερογενής και αποτελείται από κλάδους με διαφορετική συμβολή στην οικονομία. Ορισμένοι κλάδοι όπως η ναυτιλία και ο τουρισμός έχουν άμεση θετική επίδραση στην

ανάπτυξη της περιοχής. Ένα μεγάλο μέρος της μεγέθυνσης του τριτογενή τομέα οφείλεται στην αυξανόμενη παρέμβαση του κράτους στην οικονομία, που εκδηλώνεται είτε μέσω άμεσων παρεμβάσεων, είτε μέσω των παρεμβάσεων του στην κατανομή των πόρων.

Στον κλάδο του *τουρισμού*, το κύριο πρόβλημα εντοπίζεται στην ανεπάρκεια της προσφοράς να ικανοποιήσει την μεγάλη αύξηση της ζήτησης που παρατηρήθηκε στη δεκαετία του 70. Η περιοχή παρουσιάζει αδυναμία προσαρμογής στη ζήτηση νέων τουριστικών υπηρεσιών. Επιπλέον προβλήματα αφορούν την ύπαρξη ενός περιορισμένου αριθμού τουριστικών κέντρων που διαθέτουν πλήρεις σειρές υπηρεσιών, την έλλειψη χωρικά ολοκληρωμένων τουριστικών δικτύων, την τουριστική κρίση των μεγάλων αστικών κέντρων και την ανεπάρκεια των μεταφορικών υποδομών και των δημοσίων υπηρεσιών.

4.1.4 Δίκτυα επικοινωνιών

Τα δίκτυα μεταφορών και επικοινωνιών είναι επίσης άνισρα ανεπτυγμένα, και η περιοχή της Μεσογείου υποφέρει από έλλειψη υποδομών και τάσεις κορεσμού του οδικού δικτύου που εξασφαλίζει πάνω από το 90% της συνολικής διακίνησης προσώπων και εμπορευμάτων στο σύνολο της περιοχής της Μεσογείου. Ειδικότερα η υφιστάμενη κατάσταση των συγκοινωνιακών υποδομών διαμορφώνεται ως εξής :

- ♦ Το οδικό και σιδηροδρομικό δίκτυο είναι ιδιαίτερα ασθενές όσον αφορά τις οριζόντιες διασυνδέσεις. Η προσπάθεια που γίνεται αφορά την μείωση της κυριαρχίας του οδικού δικτύου και την δημιουργία ενός περισσότερο χωρικά ισορροπημένου σιδηροδρομικού δικτύου.
- ♦ Οι θαλάσσιες συγκοινωνίες είναι ιδιαίτερα σημαντικές για την Ελλάδα, λόγω του εκτεταμένου νησιωτικού χώρου. Η προσπάθεια που καταβάλλεται αφορά τον σχεδιασμό των θαλάσσιων εξυπηρετήσεων στην κατεύθυνση αφ'ενός της κάλυψης ολόκληρου του μεσογειακού και βαλκανικού χώρου και αφ'ετέρου την εξασφάλιση αποτελεσματικών διασυνδέσεων της περιοχής με την υπόλοιπη Ευρωπαϊκή Ένωση.
- ♦ Στον τομέα των εναέριων συγκοινωνιών, στην περιοχή λειτουργεί ένα τρίγωνο μεταξύ Μιλάνο, Ρώμης και Αθήνας, η οποία αποτελεί και την ασθενέστερη κορυφή του. Ο προγραμματισμός περιλαμβάνει αφ'ενός τη δημιουργία νέου αεροδρομίου στην Αττική και αφ'ετέρου την αναβάθμιση των δευτερευόντων αεροδρομίων σε ολόκληρη την περιοχή της Κεντρικής Μεσογείου.

- ♦ Στις τηλεπικοινωνίες, σε ολόκληρη την περιοχή επιχειρείται η αναβάθμιση του δικτύου τηλεπικοινωνιών με την ενδυνάμωση των σύγχρονων επικοινωνιακών συστημάτων.

4.1.5 Η περιφερειακότητα

Ολόκληρος ο χώρος αυτός χαρακτηρίζεται από το φαινόμενο της *περιφερειακότητας*. Υπενθυμίζοντας τον ορισμό που δώσαμε στο δεύτερο κεφάλαιο, η περιφερειακότητα αποτυπώνει τον ιδιαίτερο γεωγραφικό περιφερειακό χαρακτήρα των απομακρυσμένων, νησιωτικών και παραμεθόριων περιοχών της Κοινότητας, από τις οποίες και αποτελείται κατά κύριο λόγο η περιοχή της Κεντρικής Μεσογείου. Υπενθυμίζεται επίσης ότι ο πιο αποδεκτός τρόπος μέτρησης του βαθμού περιφερειακότητας από την ΕΕ είναι ο μέσος όρος του χρόνου διαδρομής με κάποιο μέσο οδικής, σιδηροδρομικής ή εναέριας μεταφοράς προς κάθε ένα από τα σημαντικά κέντρα οικονομικής δραστηριότητας του κοινοτικού χώρου¹²⁷.

4.2 Τα χαρακτηριστικά της Περιφέρειας Ιονίων Νήσων

Η περιφέρεια Ιονίων Νήσων βρίσκεται στο θαλάσσιο χώρο της *Κεντρικής Μεσογείου*, στη δυτική πλευρά της Ελλάδας και πολύ κοντά στην περιοχή του Mezzogiorno της Ιταλίας, σε μια περιοχή με ποικίλα προβλήματα. Τα προβλήματα αυτά, συνοψίζοντας όσα αναφέρθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο, αφορούν διενέξεις γειτονικών χωρών, ανομοιογενή ανάπτυξη, έντονες συγκεντρώσεις πληθυσμού σε περιορισμένες παράλιες εκτάσεις, ελλιπείς υποδομές που δεν μπόρεσαν να ανταποκριθούν στη ραγδαία αύξηση του αστικού πληθυσμού και ανεπαρκή δίκτυα μεταφορών και επικοινωνιών. Το κύριο χαρακτηριστικό της περιοχής αυτής είναι, σύμφωνα με την Έκθεση Ευρώπη 2000+, η έλλειψη θαλάσσιων συνδέσεων ανάμεσα στις διάφορες περιοχές.

Η θέση της περιφέρειας στο γεωγραφικό αυτό χώρο είναι ιδιαίτερα σημαντική για τη χώρα μας, λόγω του ότι η Ελλάδα δεν έχει κοινά χερσαία σύνορα με τα άλλα κράτη - μέλη της

¹²⁷ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ανταγωνιστικότητα και συνοχή: οι τάσεις στις περιφέρειες (πέμπτη περιοδική έκθεση για την κοινωνική και οικονομική κατάσταση και την ανάπτυξη των περιφερειών της Κοινότητας), ό.π., σ. 112.

Ευρωπαϊκής Ένωσης και είναι γεωγραφικά απομακρυσμένη από το κέντρο της, ενώ τα Ιόνια Νησιά, αποτελώντας τα πλησιέστερα σύνορα με τα ιταλικά παράλια της Αδριατικής (με την περιοχή του Mezzogiorno) και έχοντας άμεση συγκοινωνιακή σύνδεση με την Ευρώπη μέσω της Ιταλίας, αποτελούν το μόνο άμεσο βιώσιμο σύνδεσμο της Ελλάδας με την υπόλοιπη Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Η ενδυνάμωση των χερσαίων και θαλάσσιων συνδέσεων στο χώρο αυτό είναι ζωτική για την άρση της γεωγραφικής απομόνωσης όχι μόνο της περιφέρειας αλλά και ολόκληρης της Ελλάδας.

Τα Ιόνια Νησιά βρίσκονται επομένως στο επίκεντρο ενός χώρου που αποτελεί πεδίο άσκησης αναπτυξιακής πολιτικής από την Ευρωπαϊκή Ένωση, με στόχο την ολοκλήρωση και την ενσωμάτωσή του στο κοινοτικό και κατ'επέκταση στο διεθνές οικονομικό δίκτυο.

Αφού προσδιορίσαμε τη θέση της περιφέρειας Ιονίων Νήσων στον κοινοτικό χώρο και στην αναπτυξιακή του προοπτική, προχωράμε στη συνέχεια στην ανάλυση των βασικών κοινωνικοοικονομικών της χαρακτηριστικών.

Στην περιφέρεια των Ιονίων Νήσων συγκαταλέγονται 32 νησιά, εκ των οποίων μόνιμα κατοικημένα είναι τα 17. Πρόκειται επομένως για μια κατεχοχήν νησιωτική περιφέρεια, που με 2.307 τετραγωνικά χιλιόμετρα έκτασης (1,8% της έκτασης του συνόλου της Ελλάδας) και πληθυσμό 193.734 κατοίκων σύμφωνα με την απογραφή του 1991 (1,9% περίπου του συνολικού πληθυσμού της Ελλάδας), αποτελεί τη μικρότερη σε έκταση και πληθυσμό περιφέρεια της Ελλάδας. Διοικητικά αποτελείται από τους νομούς Κέρκυρας, Ζακύνθου, Κεφαλληνίας και Λευκάδας, ενώ η έδρα της βρίσκεται στην Κέρκυρα, όπου είναι συγκεντρωμένο και το 55% του πληθυσμού της (105.000 κάτοικοι). Ιδιαίτερο εξάλλου χαρακτηριστικό της είναι και η υψηλή μέση πληθυσμιακή της πυκνότητα (82,8 κάτοικοι ανά τετρ. χιλ. έναντι 77,7 που είναι ο μέσος όρος της χώρας).

Ο κάθε νομός αποτελείται από *συμβούλια περιοχής*. Πιο συγκεκριμένα, ο νομός Κέρκυρας αποτελείται από 11 συμβούλια περιοχής, ο νομός Λευκάδας από 4 και οι νομοί Κεφαλληνίας και Ζακύνθου από 7 και 5 συμβούλια περιοχής αντίστοιχα.

Ο πληθυσμός της περιφέρειας παρουσίασε αύξηση κατά 6,25% (σύνολο χώρας: +5,33%) την περίοδο 1981 - 1991 έναντι μείωσης κατά 0,32% (σύνολο χώρας: +11,08%) την προηγούμενη δεκαετία 1971 - 1981.

Το Ακαθάριστο Περιφερειακό Προϊόν (ΑΠΠ) της περιφέρειας δεν είναι ιδιαίτερα υψηλό συγκριτικά με τις άλλες περιφέρειες της χώρας. Σχετική μελέτη¹²⁸ που εκπονήθηκε το 1993 την κατατάσσει δέκατη ανάμεσα στις δεκατρείς περιφέρειες της χώρας όσον αφορά το κατά κεφαλήν Α.Π.Π. Σε ευρωπαϊκό επίπεδο η περιφέρεια Ιονίων Νήσων κατατάσσεται 13η από το

τέλος ανάμεσα στις 179 περιφέρειες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, λαμβάνοντας ως κριτήριο το κατά κεφαλή ν ΑΕΠ Βρίσκεται, δηλαδή, 13 θέσεις πιο πάνω από την πιο φτωχή περιφέρεια της Ευρώπης που είναι η γαλλική Aquitaine. Στην 179η θέση βρίσκεται η πιο πλούσια περιφέρεια που είναι το Hamburg της Γερμανίας.

Η περιφέρεια είναι σαφώς προσανατολισμένη στον *τριτογενή τομέα*, στον οποίο απασχολείται το 58,0% του συνόλου των απασχολούμενων, έναντι 22,8% για τον πρωτογενή και 19,1% για το δευτερογενή τομέα (στοιχεία 1994).

ΠΙΝΑΚΑΣ 17

Περιφέρεια Ιονίων Νήσων: Απασχολούμενοι κατά τομέα για το έτος 1994

Τομέας Νομός	Πρωτογενής	Δευτερογενής	Τριτογενής	ΣΥΝΟΛΟ
Κερκύρας	5829	6909	24025	36763
Λευκάδας	1838	1365	3416	6619
Κεφαλληνίας	3984	2446	5714	12144
Ζακύνθου	3489	1981	5339	10809
Σύνολο Περιφέρειας	15139 (22,8%)	12701 (19,1%)	38494 (58,0%)	66334 (100,0%)

Πηγή: ΥΠΕΘΟ, Τμήμα Περιφερειακών Λογαριασμών

Επίσης, σύμφωνα με τις απογραφές απασχόλησης 1981 και 1991 της ΕΣΥΕ, η *απασχόληση* στον τριτογενή τομέα στην περιφέρεια παρουσίασε αύξηση μεγαλύτερη από το σύνολο της χώρας κατά 0,45% τη δεκαετία 1981 - 1991 (σύνολο χώρας: +0,38%), ενώ στον πρωτογενή τομέα για την ίδια περίοδο παρουσίασε μείωση κατά 0,41% (σύνολο χώρας: - 0,31%). Ο δευτερογενής τομέας εμφανίζεται σταθεροποιημένος στην περιφέρεια με αύξηση κατά 0,09%, ενώ στο σύνολο της χώρας την ίδια χρονική περίοδο παρουσίασε μείωση κατά 0,15%.

Σε κατάταξη¹²⁹ των 13 περιφερειών ανάλογα με την εξέλιξη της απασχόλησης στους τρεις τομείς παραγωγής για το χρονικό διάστημα 1981 - 1987 προκύπτει ότι τα Ιόνια Νησιά :

¹²⁸ Konsolas N., Papadaskalopoulos A., Ranos C., Sidiropoulos E., *Regional Prospects in Greece*, ό.π.

¹²⁹ Konsolas N., Papadaskalopoulos A., Ranos C., Sidiropoulos E., *Regional Prospects in Greece*, ό.π.

- όσον αφορά τον *πρωτογενή τομέα*, ανήκουν στις δυναμικές αγροτικές περιφέρειες με συμμετοχή της αγροτικής στη συνολική απασχόληση της περιφέρειας μεγαλύτερη από την αντίστοιχη της χώρας και ετήσιο ρυθμό αύξησης της αγροτικής απασχόλησης μικρότερο από τον εθνικό μέσο
- όσον αφορά το *δευτερογενή τομέα*, κατατάσσεται στις προβληματικές περιφέρειες με συμμετοχή της βιομηχανικής στη συνολική απασχόληση της περιφέρειας μικρότερη από τον εθνικό μέσο και ετήσιο ρυθμό αύξησης της βιομηχανικής απασχόλησης μικρότερο από τον εθνικό μέσο και τέλος
- κατατάσσεται στις αναπτυσσόμενες περιφέρειες του *τριτογενή*, με συμμετοχή της τριτογενούς στη συνολική απασχόληση της περιφέρειας μικρότερη από τον εθνικό μέσο και ετήσιο ρυθμό αύξησης της τριτογενούς απασχόλησης μεγαλύτερη από τον εθνικό μέσο.

Χρήσιμη ένδειξη για τον προσανατολισμό της απασχόλησης της περιφέρειας μας δίνει ο *συντελεστής συμμετοχής (Location Quotient, LQ)*, ο οποίος επιτρέπει τη σύγκριση μεταξύ των τομέων παραγωγής με αναφορά στα εθνικά μεγέθη. Για τον υπολογισμό του συντελεστή αυτού χρησιμοποιούνται στοιχεία απασχόλησης. Τιμή του συντελεστή μεγαλύτερη της μονάδας υποδηλώνει ότι ο αντίστοιχος τομέας είναι αναπτυγμένος στην περιφέρεια όσο και στο σύνολο της χώρας και ο τομέας αυτός μπορεί να θεωρηθεί βασικός ή εξαγωγικός. Αντίστοιχα, τιμή μικρότερη της μονάδας υποδηλώνει ότι ο τομέας είναι λιγότερο αναπτυγμένος στην περιφέρεια απ'ότι στο σύνολο της χώρας ενώ τιμή ίση με τη μονάδα υπονοεί ότι ο τομέας είναι αναπτυγμένος στην περιφέρεια όσο και στο σύνολο της χώρας. Ο συντελεστής συμμετοχής της περιφέρειας στους τρεις τομείς παραγωγής για το 1981 ήταν 1,63 για τον πρωτογενή, 0,55 για τον δευτερογενή και 0,88 για τον τριτογενή τομέα και υποδηλώνει ότι η περιφέρεια συμμετέχει στην απασχόληση του πρωτογενή τομέα με ποσοστό μεγαλύτερο της συμμετοχής του στη συνολική απασχόληση της χώρας. Το γεγονός αυτό δεν μειώνει βέβαια τη βαρύνουσα σημασία του τριτογενή τομέα για την περιφέρεια, καθώς ο συντελεστής δίνει απλώς μια σύγκριση με την τομεακή κατανομή της απασχόλησης με το σύνολο της χώρας και δεν προχωρεί σε βαθύτερη ανάλυση για τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και προβλήματα της περιφέρειας. Το 1987 ο ίδιος συντελεστής για τους τρεις τομείς παραγωγής ήταν 1,60, 0,55 και 0,93 για τον πρωτογενή, το δευτερογενή και τον τριτογενή αντίστοιχα. Η μείωση του συντελεστή στον πρωτογενή τομέα και η αύξησή του στον τριτογενή είναι σύμφυτη με τα φαινόμενα της πραγματικότητας.

Στο γεγονός ότι ο πρωτογενής τομέας αποτελεί βασικό τομέα για την περιφέρεια καταλήγουμε και από το ότι η περιφέρεια παρουσιάζει *πολλαπλασιαστικό αποτέλεσμα* στον τομέα αυτό για το ίδιο έτος¹³⁰.

Ο μέσος όρος του ποσοστού ανεργίας ανά νομό στην περιφέρεια για το 1994 ήταν 18,46% για το νομό Κέρκυρας, 5,39% για το νομό Λευκάδας, 11,65% για το νομό Κεφαλληνίας και 44,65% για το νομό Ζακύνθου. Ο μέσος όρος ανεργίας στο σύνολο της περιφέρειας ήταν 17,46%, ποσοστό σημαντικά υψηλότερο από το σύνολο της χώρας το ίδιο έτος (10,0%). Σε κατάταξη¹³¹ των περιφερειών της χώρας για την περίοδο 1971 με 1986 ανάλογα με τα ποσοστά ανεργίας προκύπτει ότι τα Ιόνια Νησιά ανήκουν στην ομάδα περιφερειών με χαμηλό και φθίνον ποσοστό ανεργίας.

Ο τριτογενής τομέας συμμετέχει στη διαμόρφωση του ΑΠΠ με ποσοστό 69,6%, έναντι 16,9% για τον πρωτογενή και 13,4% για το δευτερογενή τομέα (στοιχεία 1994).

ΠΙΝΑΚΑΣ 18

Περιφέρεια Ιονίων Νήσων: Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ) κατά τομέα για το έτος 1994 (σε εκατ. δρχ., τρέχουσες τιμές)

Τομέας Νομός	Πρωτογενής	Δευτερογενής	Τριτογενής	ΣΥΝΟΛΟ
Κερκύρας	25854	17729	122211	165794
Λευκάδας	2846	3564	15590	22000
Κεφαλληνίας	5455	7944	26036	39435
Ζακύνθου	11860	7274	25297	44431
Σύνολο Περιφέρειας	46015 (16,9%)	36511 (13,4%)	189134 (69,6%)	271660 (100,0%)

Πηγή: ΥΠΕΘΟ, Τμήμα Περιφερειακών Λογαριασμών

Κυρίαρχο οικονομικό ρόλο στον τομέα αυτό παίζει ο *τουρισμός*, που αποτελεί και το δυναμικό συγκριτικό πλεονέκτημα της περιφέρειας. Στον προσανατολισμό σχεδόν όλης της

¹³⁰ Παπαδασκαλόπουλος Αθανάσιος, *Βασικές Μέθοδοι Περιφερειακής Ανάλυσης*, ό.π.

¹³¹ Konsolas N., Papadaskalopoulos A., Ranos C., Sidiropoulos E., *Regional Prospects in Greece*, ό.π.

τοπικής επιχειρηματικότητας στον τουρισμό συντέλεσαν παράγοντες όπως η πολιτιστική παράδοση και το περιβάλλον των νησιών, η έλλειψη σχέσεων με τις γειτονικές περιφέρειες, το μικρό μέγεθος των νησιών με το μεγάλο μήκος ακτών (1.006 χιλιόμετρα), η πλούσια βλάστηση, το ήπιο κλίμα και η ύπαρξη ποικίλων μνημείων, μουσείων και παραδοσιακών χωριών.

Η οικονομική εξάρτηση της περιφέρειας από τον τουρισμό υποδηλώνει και τη βαρύνουσα σημασία του για την περαιτέρω οικονομική ανάπτυξη της περιφέρειας, δεδομένου ότι η συμμετοχή του πρωτογενή και του δευτερογενή τομέα στη διαμόρφωση του Α.Π.Π. περιορίζεται συνεχώς τα τελευταία χρόνια.

Ενδεικτικά, η χωρική και κλαδική κατανομή του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος των τεσσάρων νομών της περιφέρειας παρουσιάζει την εξής εικόνα το έτος 1991:

ΠΙΝΑΚΑΣ 19

Α.Ε.Π. κατά κλάδο στην περιφέρεια Ιονίων Νήσων για το έτος 1991

(σε τρέχουσες τιμές, εκατ. δρχ.)

Χωρικό επίπεδο Κλάδος οικονομικής δραστηριότητας	Νομός Κερκύρας	Νομός Λευκάδας	Νομός Κεφαλληνίας	Νομός Ζακύνθου	Περιφ. Ιονίων Νήσων	Σύνολο Χώρας
Γεωργία, Κτηνοτροφία, Δάση, Αλιεία	22,107	4008	5787	8836	40,765	1,808,575
Ορυχεία	432	78	201	141	851	156,440
Μεταποίηση	5883	1305	1471	3819	12,479	1,866,587
Επιχειρήσεις Ηλεκτρισμού, Φωταερίου και Υδάτος	1447	265	1074	848	3,634	290,270
Κατασκευές	7816	1708	3494	2622	15,640	731,018
Μεταφορές και Επικοινωνίες	7292	1418	3222	1913	13,846	884
Εμπόριο	12,958	2180	2949	2944	21,030	1,374,174
Τράπεζες, Ασφάλειες και Κτηματικές Επιχειρήσεις	1947	363	732	615	3,657	325,784
Κατοικίες	5267	1303	2444	1951	10,965	772,972
Δημόσια Διοίκηση και Ασφάλεια	6999	1969	3114	1772	13,853	1,298,207
Υγεία και Εκπαίδευση	5504	1310	1932	1587	10,332	780,626
Διάφορες Υπηρεσίες	22833	1636	2737	3046	30,252	879,254
ΣΥΝΟΛΟ	100,486	17,542	29,157	30,120	177,305	11,108,791

Πηγή: ΥΠΕΘΟ, Τμήμα Περιφερειακών Λογαριασμών

Από τον παραπάνω πίνακα συμπεραίνουμε ότι οι κύριοι τομείς οικονομικής δραστηριότητας στους οποίους εξειδικεύεται η περιφέρεια ανάλογα με το ΑΕΠ κατά το 1991 είναι η γεωργία, τα δάση και η αλιεία, οι κατασκευές, οι μεταφορές και οι επικοινωνίες και οι λοιπές υπηρεσίες.

Το σύνολο των *ιδιωτικών επενδύσεων* στην περιφέρεια στα πλαίσια του νόμου 1262 / 82 για την περίοδο 1982 - 1991 ήταν 16,9 δις δρχ., ποσό που αποτελεί το 3,9% του συνόλου των ιδιωτικών επενδύσεων που έγιναν στη χώρα. Από τα χρήματα αυτά το 80% κατευθύνθηκε στον τουρισμό, γεγονός που επιβεβαιώνει ότι ο τομέας αυτός πράγματι αποτελεί τη σημαντικότερη και δυναμικότερη δραστηριότητα της περιφέρειας. Οι δημόσιες επενδύσεις στην περιφέρεια ανήλθαν στο ποσό των 31,6 δις δρχ. που αποτελεί το 1,3% του συνόλου της χώρας.

Μια ακόμα χρήσιμη ένδειξη για τα βασικά χαρακτηριστικά της περιφέρειας και για τον προσανατολισμό των μέσων πολιτικής μας δίνει η *ανάλυση απόκλισης - συμμετοχής (shift - share analysis)*. Στόχος της μεθόδου είναι να παρουσιάσει τη δυναμική της εξέλιξης κάθε κλάδου οικονομικής δραστηριότητας στις διάφορες περιφέρειες και να προσδιορίσει τα αίτια που επηρεάζουν την εξέλιξη της απασχόλησης των κλάδων μιας περιφέρειας σε μια δεδομένη περίοδο. Η ανάλυση αυτή καταλήγει στην κατάταξη των περιφερειών σε έναν "περιφερειακό τύπο" σύμφωνα με τη μέθοδο του *Boudeville*, προσδιορίζοντας τα χαρακτηριστικά των περιφερειών και προτείνοντας αντίστοιχα μέτρα πολιτικής για κάθε τύπο. Η εφαρμογή της μεθόδου με στοιχεία του 1981 κατέληξε στην κατάταξη των Ιονίων Νήσων στον έβδομο περιφερειακό τύπο του *Boudeville*, με χαρακτηριστικά τη *δυσμενή κλαδική διάρθρωση* και τους *αρνητικούς τοπικούς παράγοντες*. Η μέθοδος προτείνει σαν μέτρα πολιτικής τη *βελτίωση της διάρθρωσης και της υποδομής*. Βέβαια στο σημείο αυτό πρέπει να τονιστεί ότι η μέθοδος έχει ενδεικτική κυρίως αξία και ότι τα συμπεράσματά της πρέπει να λαμβάνονται υπόψιν πάντα σε συνδυασμό με άλλες παρατηρήσεις και διαπιστώσεις για την περιφέρεια.

Συνοψίζοντας τα παραπάνω μπορούμε να πούμε ότι τα βασικά προβλήματα της περιφέρειας εστιάζονται στις διαρθρωτικές αδυναμίες του δευτερογενή τομέα καθώς επίσης και στο ποσοστό μεγέθυνσης του πληθυσμού που είναι χαμηλότερο από το αντίστοιχο της χώρας. Επίσης από το 1971 η περιφέρεια έχει το τρίτο υψηλότερο ποσοστό μείωσης στην ολική απασχόληση απ'όλες τις περιφέρειες, γεγονός που αποτέλεσε έναν από τους παράγοντες κατάταξης της περιφέρειας στην κατηγορία των "χαμένων"¹³². Σε ανάλογη κατάταξη των 13 περιφερειών ανάλογα με την εξέλιξη του κατά κεφαλήν ΑΕΠ για την περίοδο 1970 - 1980 τα Ιόνια Νησιά παρουσιάζουν αύξηση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ χαμηλότερη του εθνικού μέσου όρου, αλλά *ρυθμούς* αύξησης του ΑΕΠ μεγαλύτερους του μέσου ρυθμού της χώρας, γεγονός που μας ωθεί στο να τα συμπεριλάβουμε στην κατηγορία των αναπτυσσόμενων περιφερειών

¹³² Konsolas N., Papadaskalopoulos A., Ranos C., Sidiropoulos E., *Regional Prospects in Greece*, ό.π.

της Ελλάδας¹³³. Οι θετικές ενδείξεις αφορούν το ΑΕΠ, ιδιαίτερα μετά το 1980, όπου η ανάπτυξη εξηγείται από τη μεγέθυνση του τουρισμού (το 1987 ο τομέας αυτός αποτελούσε το 47% της συνολικής απασχόλησης). Παρά το γεγονός αυτό το κατά κεφαλήν ΑΕΠ εξακολουθεί να μην είναι υψηλό, αποτελώντας μόνο το 87% του συνόλου της χώρας. Τέλος, σύμφωνα πάντα με την ίδια μελέτη¹³⁴, το 1993 κατατάσσονται και πάλι στην κατηγορία των αναπτυσσόμενων περιφερειών, λαμβάνοντας υπόψιν μια σειρά δεικτών όπως κατά κεφαλήν ΑΕΠ, το ΑΕΠ ανά απασχολούμενο και την απασχόληση στο βιομηχανικό τομέα.

Σε γενικές γραμμές η περιφέρεια χαρακτηρίζεται από μια σειρά θετικών και αρνητικών χαρακτηριστικών αναφορικά με την κοινωνικοοικονομική της ανάπτυξη, που προκύπτουν από τη γεωγραφική της θέση, το νησιωτικό της χαρακτήρα και το πρότυπο ανάπτυξης που ακολούθησε και το οποίο είναι, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, ο τουρισμός. Σε γενικές γραμμές τα θετικά της χαρακτηριστικά είναι τα εξής:

- η περιφέρεια αποτελεί μια από τις πιο αξιόλογες τουριστικές περιοχές στην Ελλάδα, με λίγα συγκριτικά με άλλες τουριστικές νησιωτικές περιφέρειες προβλήματα τα οποία επικεντρώνονται στις ελλείψεις υποδομών (ανεπαρκής αποχέτευση, έλλειψη βιολογικών καθαρισμών, ελλιπής ύδρευση, μεταφορές και επικοινωνίες), την άναρχη και απρογραμματίστη δόμηση των τουριστικών εγκαταστάσεων και των παραθεριστικών κατοικιών και την υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος σε ορισμένα σημεία
- η περιφέρεια διακρίνεται επίσης από μεγάλη διασπορά τουριστικών πόρων και οικισμών, γεγονός που ευνόησε την σχετικά ισόρροπη ανάπτυξη των νησιών που την αποτελούν
- η γεωγραφική θέση της περιφέρειας ευνόησε την άμεση θαλάσσια σύνδεσή της με την υπόλοιπη Ευρώπη μέσω της Ιταλίας, γεγονός που έδωσε περαιτέρω ώθηση στον τουρισμό. Τέλος,
- την ίδια θετική επίπτωση στην τουριστική της ανάπτυξη είχε και το γεγονός ότι δεν υπάρχουν οι δυσμενείς γεωπολιτικές συνθήκες της περιοχής του Αιγαίου, που προσδίδουν ανασφάλεια και χαρακτηρίζουν έναν χώρο σαν περιοχή "κρίσης".

Τα αρνητικά χαρακτηριστικά και τα κυριότερα προβλήματα που αντιμετωπίζει η περιφέρεια διακρίνονται στις ακόλουθες κατηγορίες:

- στην υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος, που οφείλεται κυρίως στις πυρκαϊές, τη μόλυνση των ακτών και την άναρχη δόμηση. Η φθορά αυτή είναι ιδιαίτερα έντονη στις

¹³³ Konsolas N., Papadaskalopoulos A., Ranos C., Sidiropoulos E., *Regional Prospects in Greece*, ό.π.

¹³⁴ Konsolas N., Papadaskalopoulos A., Ranos C., Sidiropoulos E., *Regional Prospects in Greece*, ό.π.

αναπτυγμένες τουριστικές περιοχές κυρίως λόγω ελλείψεων στις υποδομές και της άναρχης και απρογραμματίστης χωροθέτηση των τουριστικών εγκαταστάσεων

- στο γεγονός ότι λόγω του νησιωτικού της χαρακτήρα (πολλά νησιά με μεγάλες αποστάσεις μεταξύ τους) η περιφέρεια είναι αποκομμένη από το οδικό και σιδηροδρομικό δίκτυο της υπόλοιπης χώρας και της Ευρώπης
- στην ανεπάρκεια των θαλάσσιων και αεροπορικών συγκοινωνιών που απομονώνουν την περιφέρεια και δεν προωθούν την τουριστική της ανάπτυξη
- στην ανεπάρκεια υποδομών μεταφορών, τηλεπικοινωνιών και ενέργειας
- στις ελλείψεις σε υποδομές ύδρευσης, αποχέτευσης, κ.λ.π.
- στην υπανάπτυξη και απουσία συγκριτικού πλεονεκτήματος του δευτερογενή τομέα (έλλειψη πόρων, μεγάλο κόστος μεταφοράς πρώτων υλών και προϊόντων, κ.ά.)
- στη μεγάλη απασχόληση και την ανεπαρκή οργάνωση του πρωτογενή τομέα και τέλος
- στην απόλυτη εξάρτηση της οικονομικής ανάπτυξης από τον τουρισμό, που τις τελευταίες δεκαετίες χαρακτηρίζεται από την ολοένα και αυξανόμενη προσέλευση τουριστών χαμηλών εισοδημάτων, τη μαζική ανάπτυξη χαμηλής ποιότητας τουριστικών καταλυμάτων και τη συνακόλουθη υποβάθμιση του περιβάλλοντος.

Πιο αναλυτικά:

Τα προβλήματα στο σημαντικότερο τουριστικό πόρο της περιφέρειας, που είναι το φυσικό της περιβάλλον, δεν φαίνεται να έχουν θέσει μέχρι στιγμής φραγμό στην ανάπτυξη του τουρισμού. Από την άλλη μεριά όμως, η περαιτέρω υποβάθμισή του θα έχει δυσμενείς συνέπειες στην αναπτυξιακή πορεία της περιφέρειας, εφόσον θίγει την οικονομική της βάση. Τα όποια προβλήματα πάντως έχουν τις ρίζες τους στην έλλειψη ενός πολεοδομικού και χωροταξικού προγραμματισμού στα πλαίσια του οποίου θα καθορίζονταν ένα σχέδιο χρήσεων γης που θα συνεισέφερε στην ποιοτική αναβάθμιση των ήδη κορεσμένων περιοχών, στην ανάπτυξη νέων περιοχών, στην αποφυγή της άναρχης και απρογραμματίστης δόμησης των τουριστικών εγκαταστάσεων (οι περισσότερες από τις οποίες είναι παράνομες) και στη διατήρηση του περιβάλλοντος και του χαρακτήρα των νησιών. Η έλλειψη ενός τέτοιου σχεδίου αλλά και η έλλειψη οργανωμένων βιομηχανικών περιοχών για την ίδρυση μονάδων που να απασχολούνται σε τουριστικές δραστηριότητες θέτουν πρόσθετους περιορισμούς που είναι καθοριστικοί για την ανάπτυξη του τόσο σημαντικού για την περιφέρεια τουριστικού τομέα.

Όσον αφορά τις αεροπορικές συγκοινωνίες, η περιφέρεια έχει τρία αεροδρόμια και συνδέεται αεροπορικά με 2 ελληνικές και 8 διεθνείς πόλεις (κατά τη θερινή περίοδο διεξάγονται

55 εγχώριες και 8 διεθνείς πτήσεις την εβδομάδα). Οι συγκοινωνίες όμως αυτές θεωρούνται ανεπαρκείς για το χαρακτήρα και τα προβλήματα της περιφέρειας, ενώ σοβαρές ελλείψεις παρουσιάζουν και οι υπάρχουσες υποδομές, ιδίως στο αεροδρόμιο της Κέρκυρας που αποτελεί το κύριο σημείο εισόδου των τουριστών στην περιφέρεια και το βασικότερο τουριστικό κέντρο. Τα προβλήματα αυτά αποτελούν τροχοπέδη στην περαιτέρω ανάπτυξη του τουρισμού και κατ'επέκταση της οικονομίας της περιφέρειας, αν λάβουμε υπόψη μας ότι το 85% των τουριστών φτάνει στην περιφέρεια αεροπορικώς και από αυτό το 70% με πτήσεις charters. Όσον αφορά τις θαλάσσιες συγκοινωνίες, παρά τον μεγάλο αριθμό των λιμανιών και της πληθώρας των ακτοπλοϊκών γραμμών, δεν υπάρχει σύνδεση των νησιών μεταξύ τους.

Οι ελλείψεις στα δίκτυα μεταφορών, τηλεπικοινωνιών και ενέργειας δεν συντελούν στην περαιτέρω άρση της γεωγραφικής απομόνωσης της περιφέρειας, στόχος ιδιαίτερα σημαντικός ενόψει της επιδιωκόμενης από την Ευρωπαϊκή Ένωση ολοκλήρωσης του μεσογειακού χώρου.

Εκτός από τις ελλείψεις στις μεταφορές και τις επικοινωνίες υπάρχουν ελλείψεις και σε άλλες βασικές υποδομές (ύδρευση, αποχέτευση και βιολογικοί καθαρισμοί, οδικό δίκτυο και λιμάνια, αεροδρόμια). Ενδεικτικά αναφέρεται ότι το ποσοστό σύνδεσης με το δημόσιο δίκτυο ύδρευσης είναι μόλις 69%¹³⁵.

4.3 Τα Ιόνια Νησιά ως πεδίο άσκησης της διαρθρωτικής κοινοτικής πολιτικής

Η διαρθρωτική κοινοτική πολιτική για την περιφέρεια Ιονίων Νήσων έχει μέχρι σήμερα χρηματοδοτηθεί αρχικά μέσω του Μεσογειακού Ολοκληρωμένου Προγράμματος (ΜΟΠ) Δυτικής Ελλάδας, κατόπιν μέσω των λειτουργικών προγραμμάτων του Περιφερειακού Επιχειρησιακού Προγράμματος Ιονίων Νήσων (ΠΕΠ) που ήταν ενταγμένο στο Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης (ΚΠΣ) 1989 - 1993 καθώς και της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας INTERREG I που όμως αφορούσε μόνο το νομό Κέρκυρας. Τα μέσα αυτά πολιτικής συμπληρώθηκαν επίσης και από τη δυνατότητα χρηματοδότησης από άλλες Κοινοτικές Πρωτοβουλίες και Διαρθρωτικά Ταμεία.

¹³⁵ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης 1994 - 1999*, ό.π., σ. 11.

Σήμερα τα Ιόνια Νησιά ανήκουν στις 40 περιφέρειες που επιλέχθηκαν από τις 184 συνολικά παραμεθόριες περιφέρειες του επιπέδου NUTS III της Κοινότητας για να ενισχυθούν από την Ευρωπαϊκή Ένωση βάσει των κριτηρίων του στόχου 1. Το βασικό κριτήριο για να συμπεριληφθεί μια περιφέρεια στο στόχο αυτό είναι με βάση τα στοιχεία των τριών τελευταίων ετών το κατά κεφαλήν Α.Ε.Π. της να είναι χαμηλότερο ή να πλησιάζει το 75% του κοινοτικού μέσου όρου (βλέπε πρώτο κεφάλαιο).

Στο παραπάνω πλαίσιο οι αναπτυξιακές παρεμβάσεις στα Ιόνια Νησιά γίνονται κατά το μεγαλύτερο μέρος τους από το Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα (ΠΕΠ) του δεύτερου Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης (ΚΠΣ) 1994 - 1999¹³⁶, εφόσον η περιφέρεια δεν προσφέρεται για τη διενέργεια μεγάλων έργων εθνικής κλίμακας (στην περίπτωση αυτή η χρηματοδότηση θα γίνονταν από το εθνικό σκέλος του δεύτερου ΚΠΣ). Το κύριο βάρος των παρεμβάσεων αυτών δίνεται στην ανάπτυξη της τεχνικής και κοινωνικής υποδομής (δίκτυα, μεταφορές, τηλεπικοινωνίες, κ.λ.π.), που αποτελεί ένα από τα παραδοσιακά μέσα άσκησης μιας ολοκληρωμένης περιφερειακής πολιτικής σε μια παραμεθόρια νησιωτική περιοχή, όπως τα Ιόνια Νησιά. Ένας από τους βασικούς στόχους αυτού του προσανατολισμού είναι η μέσω της χρησιμοποίησης όλων των υπαρχόντων παραγωγικών πόρων της περιφέρειας και της παράλληλης βελτίωσης της ποιότητας και παραγωγικότητας του εργατικού δυναμικού, διατήρηση του πληθυσμού στην περιοχή.

Οι βασικές παρεμβάσεις (υποπρογράμματα) για την ανάπτυξη της περιφέρειας είναι τα εξής (η αρίθμηση αντιστοιχεί σε αριθμό υποπρογράμματος - βλέπε και ενότητα 3.4):

1. *Ορθολογική ανάπτυξη του τουρισμού.* Η παρέμβαση αυτή περιλαμβάνει δράσεις για την τουριστική ανάπτυξη της περιφέρειας μέσω της βελτίωσης των υποδομών στο οδικό δίκτυο, τα λιμάνια και τα αεροδρόμια, της αποκατάστασης του περιβάλλοντος, της προβολής των τουριστικών πόρων και την ανάπτυξη ειδικών μορφών τουρισμού.
2. *Ανάπτυξη του παραγωγικού ιστού και των αγροτικών χώρων.* Η παρέμβαση αυτή προβλέπει δράσεις για τον δευτερογενή και κυρίως τον πρωτογενή τομέα, στο μέτρο που αντιπροσωπεύουν εναλλακτικούς και "αντισταθμιστικούς" παράγοντες ανάπτυξης σε σχέση με τον τουρισμό. Ο πρωτογενής τομέας αποτελεί τον βασικότερο εναλλακτικό προς τον τουρισμό τομέα ανάπτυξης και το βάρος δίνεται στην ανάγκη αναδιάρθρωσης και εκσυγχρονισμού των παραδοσιακών καλλιεργειών. Ιδιαίτερη μνεία στο ΠΕΠ γίνεται επίσης για την ανάπτυξη της αλιείας μέσω της δημιουργίας ιχθυοτροφείων, αλιευτικών καταφυγίων, κ.λ.π.
3. *Ποιότητα ζωής και διατήρηση του πληθυσμού.* Η παρέμβαση αυτή προβλέπει δράσεις για τη βελτίωση της ποιότητας ζωής και τη συγκράτηση του πληθυσμού στις εσωτερικές

¹³⁶ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης 1994 - 1999.

περιοχές και στα μικρά νησιά. Το κύριο βάρος δίνεται στη βελτίωση των βασικών υποδομών, της ύδρευσης και αποχέτευσης και κυρίως των μεταφορών, με στόχο την καλύτερη επικοινωνία κυρίως των μικρών απομονωμένων νησιών με τους τέσσερις νομούς της περιφέρειας.

4. *Αξιοποίηση του ανθρώπινου δυναμικού.* Μέσω της παρέμβασης αυτής δίνεται έμφαση στην κατάρτιση του εργατικού δυναμικού και την καταπολέμηση της ανεργίας.
5. *Ειδικό Αναπτυξιακό Πρόγραμμα Τοπικής Αυτοδιοίκησης.*
6. *Ολοκλήρωση έργων ΠΕΠ 1989 - 1993.*
7. *Εφαρμογή.*

Παράλληλα προβλέπεται η συμπλήρωση της περιφερειακής πολιτικής από μια σειρά κοινοτικών πρωτοβουλιών, όπως είναι η πρωτοβουλία INTERREG II για τη διασυνοριακή συνεργασία και την εκπόνηση δράσεων στις παραμεθόριες περιοχές.

Η λογική της ένταξης της περιφέρειας σε τέτοιου είδους πρωτοβουλίες βρίσκεται στο ότι τα Ιόνια Νησιά ανήκουν στην κατηγορία των παραμεθόριων περιφερειών (βλέπε εκτενέστερες αναφορές σε προηγούμενα κεφάλαια αλλά και στη συνέχεια), τις οποίες η Ευρωπαϊκή Ένωση αποβλέπει με τις διαρθρωτικές της πολιτικές να οδηγήσει από την απομόνωση στην ενσωμάτωση στον Ενιαίο Ευρωπαϊκό Χώρο. Ιδιαίτερα δε ανήκουν στο Μεσογειακό κοινοτικό χώρο όπου έχουν θαλάσσια σύνορα και ο οποίος διακρίνεται για τις οικονομικές ανισότητες και το έντονο δημογραφικό του πρόβλημα, θέματα τα οποία και θα αναφερθούν στη συνέχεια. Άλλες μορφές προβλημάτων, που επισημαίνονται από την Ε.Ε., όπως η πολιτική αστάθεια και ο θρησκευτικός φανατισμός δεν υπάρχουν στη συγκεκριμένη περιφέρεια.

Η αντιμετώπιση των προβλημάτων αυτής της κατηγορίας περιφερειών επιδιώχθηκε να γίνει από την ΕΕ μέσω της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας INTERREG σε δύο στάδια. Η πρωτοβουλία INTERREG I εφαρμόστηκε την περίοδο 1990 - 1993 μέσω 31 λειτουργικών προγραμμάτων. Ένα από τα προγράμματα αυτά, αφορούσε από την Περιφέρεια Ιονίων Νήσων μόνο το Νομό Κερκύρας, όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως. Για την περίοδο 1994 - 1999 αναμένεται η εφαρμογή του INTERREG II με χαρακτηριστικά την αυξημένη ευελιξία στο γεωγραφικό πεδίο και στο διευρυμένο πεδίο εφαρμογής ως προς τα επιλέξιμα μέτρα, όπως η εκπαίδευση, η υγεία, τα ΜΜΕ, η γλωσσική κατάρτιση, η χωροταξία και τα διευρωπαϊκά δίκτυα.

Παρά την ενίσχυση των παραμεθόριων περιοχών και ιδιαίτερα αυτών που συνορεύουν με χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, με κοινοτικά προγράμματα όπως το PHARE, που προορίζονται ειδικά για διασυνοριακή συνεργασία, το τμήμα της περιφέρειας που ανήκει στην κατηγορία αυτή, ο νομός Κέρκυρας, δεν φαίνεται να επωφεληθεί άμεσα. Και τούτο

γιατί υφίσταται συνεχή πίεση παράνομης μετανάστευσης από την γειτονική Αλβανία, ενώ και η οικονομική κατάσταση της τελευταίας αποτελεί ανασχετικό παράγοντα διασυνοριακής συνεργασίας.

4.4 Το προτεινόμενο αναπτυξιακό πρότυπο για την περιοχή της Κεντρικής Μεσογείου (Χωρική Ολοκλήρωση) και οι επιπτώσεις του στην περιφέρεια Ιονίων Νήσων

Η σχέση μεταξύ της διαδικασίας οικονομικής ανάπτυξης και της χωροθέτησης των οικονομικών δραστηριοτήτων, καθώς και τα αποτελέσματα από την εγκατάλειψη εκτεταμένων περιοχών της Κεντρικής Μεσογείου επιβάλλουν την αναπροσαρμογή της περιφερειακής πολιτικής σε αυτές, προς την κατεύθυνση της επίτευξης μεγαλύτερου βαθμού ολοκλήρωσης. Οι πολιτικές που ασκήθηκαν κατά το παρελθόν, σχετικά με την οικονομική και αστική ανάπτυξη απέτυχαν να ελέγξουν την σταδιακή υποβάθμιση του περιβάλλοντος σε όλες τις περιοχές οικονομικής δραστηριότητας. Η ενίσχυση της υποδομής και η εφαρμογή πολιτικών σε αστικό επίπεδο, μπορούν να ενισχύσουν την παραγωγική δραστηριότητα και να συμβάλλουν στη χωρική αναδιάρθρωση.

Η ανάγκη παρέμβασης μέσω ολοκληρωμένων προγραμμάτων σε μικρο - επίπεδο, προϋποθέτει την ύπαρξη υποδομής ικανής να προκαλέσει διάχυση της ανάπτυξης στην ευρύτερη περιφέρεια.

Βασικοί άξονες μιας τέτοιας πολιτικής ενίσχυσης των υποδομών είναι :

- Η ενίσχυση του άξονα Ανατολής - Δύσης, με την ενδυνάμωση των συνδέσεων Ρώμης- Νάπολης - Μπάρι - Μπρίντιζι - Ηγουμενίσας - Θεσσαλονίκης και Ηγουμενίσας - Πάτρας. Παράλληλα η σιδηροδρομική σύνδεση Τραπάνι - Μεσσίνα - Συρακούσες - Ραγκούζα στην Σικελία με θαλάσσιες συνδέσεις με την Ελλάδα, θα συμβάλλει στην αύξηση των τουριστικών ροών στην περιοχή.
- Η ενίσχυση του άξονα Βορρά - Νότου με την ενδυνάμωση των συνδέσεων Καλαβρίας και Σικελίας και την αύξηση της ταχύτητας σύνδεσης Θεσσαλονίκης - Αθήνας - Πάτρας.
- Η παρέμβαση στις μητροπολιτικές περιοχές μέσω της βελτίωσης των αστικών συγκοινωνιών, της ενίσχυσης των ιστορικών πόλων της περιοχής (Νάπολη, Παλέρμο,

Αθήνα), της ενίσχυσης των προϋποθέσεων για την δημιουργία τεχνολογικών πάρκων (Νάπολη, Αθήνα, Πάτρα) της υποστήριξης των διεθνών διασυνδέσεων των κύριων κέντρων της περιοχής με την υπόλοιπη Ευρώπη.

- Η ενδυνάμωση των ενδιάμεσων αστικών κέντρων με σκοπό την αποσυμφόρηση των μεγάλων πόλεων, μέσω της στήριξης των κοινωνικών υπηρεσιών και της αποκέντρωσης των δημοσίων υπηρεσιών. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο οι παρεμβάσεις αφορούν πόλεις όπως το Μπρίντζι και το Λέισε στην Ιταλία, καθώς και στις πόλεις της Ηγουμενίτσας και Ιωαννίνων, της Κοζάνης, της Καβάλας, καθώς στις πόλεις γύρω από την Θεσσαλονίκη: Σέρρες, Δράμα, Ξάνθη και Κομοτηνή.

Η αναπτυξιακή διαδικασία στις περιφέρειες της Κεντρικής Μεσογείου προσδιορίζεται από εξωγενείς παράγοντες: την πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την κοινωνική συνοχή, καθώς και τις εξειδικευμένες πολιτικές που υιοθετεί για τις περιβάλλουσες περιοχές της Ανατολικής Ευρώπης, της Μαύρης Θάλασσας και της Νότιας Μεσογείου. Με δεδομένη την αδυναμία της βιομηχανίας στην Κεντρική Μεσόγειο η στήριξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την ανάπτυξη της θεωρείται δεδομένη. Έτσι, απαιτείται η επεξεργασία μιας πολιτικής που θα συμβάλλει στην ολοκλήρωση της Κεντρικής Μεσογείου με τις βόρειες περιοχές της Ένωσης.

Με βάση την δυνητική μεταβολή των παραπάνω μεταβλητών, είναι δυνατή η επισημάνση των βασικών στοιχείων του επιθυμητού σεναρίου για την χωρική ολοκλήρωση της περιοχής.

4.4.1 Το επιθυμητό σενάριο

Το σενάριο προβλέπει τρεις άξονες παρέμβασης :

- ⇒ την βελτίωση των υποδομών και την ενδυνάμωση της οικονομίας για την εξάλειψη του κατακερματισμού και των οικονομικών προβλημάτων.
- ⇒ την πολιτική για την προστασία του περιβάλλοντος
- ⇒ τη βελτίωση των εξωτερικών σχέσεων των περιφερειών της περιοχής με τις άλλες ομάδες των περιοχών της ΕΕ και της Μεσογείου.

4.4.2 Βελτίωση των επικοινωνιών και ενίσχυση της οικονομίας

Η εξάλειψη του κατακερματισμού και των οικονομικών προβλημάτων προϋποθέτει συστηματικότερο άνοιγμα των παραθαλάσσιων περιοχών προς την ενδοχώρα με βελτίωση της προσπελασιμότητάς τους και στήριξη στους υφιστάμενους θύλακες εκσυγχρονισμού. Ιδιαίτερη προσοχή πρέπει να δοθεί στις ορεινές περιοχές, που είναι παντού υπανάπτυκτες και σε φάση απερίημωσης.

Η δράση αυτή πρέπει να συνοδεύεται από μέτρα που στοχεύουν στην καλύτερη ένταξη των διαφόρων περιοχών της μεσογειακής ζώνης. Στην Κεντρική Μεσόγειο, πρέπει να βελτιωθούν οι συνδέσεις Βορρά - Νότου στο Mezzogiorno κατά μήκος του Τυρρηνικού άξονα και του άξονα της Αδριατικής προς Νότο. Στην Ελλάδα, ο ασυνεχής άξονας μεταξύ της Θεσσαλονίκης και Αθήνας αποκτά συνέχεια χάρη στην ανάπτυξη των μεσαίων πόλεων του κέντρου. Θα πρέπει να αναληφθούν δράσεις για να βελτιωθούν οι διασυνδέσεις μεταξύ Πελοποννήσου και υπόλοιπης Ελλάδας (γέφυρα Ρίου - Αντιρρίου) για να βγει από την απομόνωσή της η Δυτική πλευρά της χώρας. Μία ενίσχυση του άξονα Ρώμη - Νάπολη - Μπάρι - Ηγουμενίτσα - Θεσσαλονίκη - Αλεξανδρούπολη και μία καλύτερη ένταξη των νήσων στην υπόλοιπη οικονομία της Μεσογείου συμπληρώνουν τις δράσεις που πρέπει και αναμένεται να υλοποιηθούν για την πληρέστερη ολοκλήρωση της ζώνης της Μεσογείου.

Η στρατηγική εξάλειψης των αδυνάτων σημείων της οικονομίας πρέπει να στηρίζεται στην διεύρυνση των νησιδων ανάπτυξης που υπάρχουν (Μπάρι, Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Σεβίλη) και στην προώθηση των μικρών επιχειρήσεων στις λιγότερο αναπτυγμένες περιφέρειες, ιδίως στο πλαίσιο βιομηχανικών περιοχών, με την εγκατάσταση καινοτόμων επιχειρήσεων και αύξηση των συναλλαγών με τις χώρες της Μεσογειακής Λεκάνης.

4.4.3 Πολιτική για την προστασία του περιβάλλοντος

Η ανάπτυξη ελκυστικού περιβάλλοντος αποτελεί το δεύτερο μεγάλο άξονα της πολιτικής για τη Κεντρική Μεσόγειο με ιδιαίτερη σημασία λόγω των απειλών ρύπανσης που παρουσιάζονται και της σημασίας του τουρισμού για την οικονομία της. 17 Μεσογειακές χώρες έχουν ήδη δεσμευτεί σε μία πολιτική συνεργασίας για την προστασία της Μεσογείου και για το συντονισμό των εθνικών πολιτικών ανάπτυξης μέσω της επεξεργασίας μακροοικονομικών σεναρίων ανάπτυξης για τη Μεσόγειο και ανάλυσης των επιπτώσεών τους στο περιβάλλον. Η πολιτική αυτή θεσμοθετήθηκε με την υπογραφή της Σύμβασης της Βαρκελώνης στην οποία αποφασίστηκε η εφαρμογή ενός Σχεδίου Δράσης για τη Μεσόγειο, το επονομαζόμενο Γαλάζιο

Σχέδιο (Mediterranean Action Plan ή Blue Plan), που τέθηκε υπό την αιγίδα του Προγράμματος των Ηνωμένων Εθνών για το περιβάλλον. Επιπρόσθετα, από το 1990 η Διεθνής Τράπεζα και η Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων αποφάσισαν να συνδυάσουν τις προσπάθειες τους σε ένα μεσογειακό πρόγραμμα (Mediterranean Environmental Technical Assistance Programme ή METAP).

Στο μέλλον το Γαλάζιο Σχέδιο τονίζει την ανάγκη συνεργασίας των χωρών της περιοχής με σκοπό τη διαχείριση των ακτών, των πόλεων, των υδάτινων πόρων, την διατήρηση και την επέκταση των δασών και την καταπολέμηση των πυρκαγιών, τη διαχείριση του θαλάσσιου βυθού, την πρόληψη και τη ελαχιστοποίηση των επιπτώσεων των μεγάλων κινδύνων (διάβρωση, σεισμοί, τοξικά απόβλητα).

Ενας άλλος αξιόλογος πλουτοπαραγωγικός πόρος που πρέπει να προστατευθεί και να αναπτυχθεί είναι η ανεκτίμητη κληρονομιά πολιτιστικών θησαυρών των οποίων η παρουσία είναι έντονη στη Κεντρική Μεσόγειο. Δίνουν ταυτόχρονα μεγάλες δυνατότητες αναπροσανατολισμού της οικονομίας που συνδέονται με την ανάπτυξη του διεθνούς τουρισμού και υπηρεσιών.

4.4.4 Η βελτίωση των εξωτερικών σχέσεων

Ο τρίτος στρατηγικός άξονας συνίσταται στην προώθηση μίας καλύτερης άρθρωσης μεταξύ της ζώνης της Κεντρικής Μεσογείου και των άλλων περιοχών της Ένωσης και την εντατικοποίηση των σχέσεων με τις χώρες της Κεντρικής Ευρώπης και τις χώρες της Νότιας και Ανατολικής Μεσογείου. Αυτό θα επέτρεπε κυρίως στη Ελλάδα να ενισχύσει την στρατηγική της θέση και θα αναβάθμιζε το ρόλο των νησιών. Οι κύριες δράσεις που πρέπει να προωθηθούν αποσκοπούν στην ενίσχυση της συνεργασίας μεταξύ ανάμεσα στην Ελλάδα, Ιταλία και τις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης και στην διεύρυνση του ρόλου της Ελλάδας στις συναλλαγές της Ένωσης με τις χώρες της Ανατολικής και Νοτιοανατολικής Ευρώπης.

4.4.5 Οι επιπτώσεις για την περιφέρεια των Ιονίων Νήσων

Η πραγματοποίηση αυτού του σεναρίου μετατρέπει τον αναπτυξιακό άξονα της Ελλάδας σε ένα ολοκληρωμένο χωρικό σύστημα. Η αποκέντρωση προσδίδει ένα αναπτυξιακό

ρόλο ιδιαίτερα στην Βόρεια Ελλάδα (Θεσσαλονίκη, Καβάλα, Αλεξανδρούπολη). Παράλληλα δημιουργούνται οι προϋποθέσεις ανάπτυξης του άξονα Ανατολής - Δύσης, ο οποίος είναι μεν αρχικά ασθενέστερος του προηγούμενου, όμως λειτουργεί προς την κατεύθυνση της χωρικής εξισορρόπησης της ανάπτυξης.

Στα πλαίσια αυτά το τόξο των παράκτιων ζωνών της Δυτικής Ελλάδας και των Ιονίων Νήσων προς Ιταλία, Αλβανία και στο μέλλον με Δαλματικές ακτές με κομβικά σημεία Ηγουμενίτσα, Πρέβεζα, Αργοστόλι, Πύργο, Καλαμάτα και επίκεντρα Κέρκυρα και Πάτρα, παρουσιάζει μεγάλες δυνατότητες ανάπτυξης. Επίσης η δημιουργία ενός συστήματος αστικών κέντρων στην Δυτική Ελλάδα (Ιωάννινα, Αγρίνιο, Πάτρα, Καλαμάτα) και η ένταξη της περιφέρειας σε αυτό θα διευρύνει τις δυνατότητες διαπεριφερειακής συνεργασίας.

Τα δομικά στοιχεία μιας ολοκληρωμένης στρατηγικής, στα πλαίσια του επιθυμητού σεναρίου ανάπτυξης της Κεντρικής Μεσογείου, για την περιφέρεια των Ιονίων Νήσων προσδιορίζονται στις παρακάτω προτεραιότητες :

- Στην ενίσχυση της διαπεριφερειακής και διεθνής συνεργασίας με στόχο την πρόσβαση της περιφέρειας στις χώρες της Βαλκανικής και της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ιταλία).
- Στην ενίσχυση των έργων υποδομής που θα επιτρέψουν την διάχυση της ανάπτυξης στην περιφέρεια και την εμφάνιση ευνοϊκών συνθηκών για την ενδογενή ανάπτυξη στην περιοχή.
- Στην προστασία, ανάδειξη και αναβίωση της πολιτιστικής κληρονομιάς της περιοχής και στην διεύρυνση των διασυνδέσεων της με τις όμορες περιοχές πέραν των συνόρων.
- Στην δημιουργία δικτύων διαπεριφερειακής συνεργασίας σε πεδία τεχνολογίας, τεχνογνωσίας, τουριστικής εκπαίδευσης, κατάρτισης και εκπαίδευσης.
- Στην βελτίωση των συστημάτων επικοινωνιών και συγκοινωνιών για την καλύτερη ένταξη της περιφέρειας στην οικονομία της χώρας και της Μεσογείου.
- Στην ενίσχυση και ανάπτυξη των προβληματικών και απομονωμένων νησιωτικών περιοχών της περιφέρειας.
- Στην προώθηση επενδυτικών και επιχειρηματικών δράσεων μικρής και μεγάλης κλίμακας στα πλαίσια των Κοινοτικών Προγραμμάτων.
- Στην προώθηση υποδειγματικών παρεμβάσεων σε εξειδικευμένους τομείς της οικονομικής - κοινωνικής - περιβαλλοντικής φυσιογνωμίας της περιφέρειας.

Στο σημείο αυτό ιδιαίτερη μνεία θα πρέπει να γίνει στο ότι βασικό μέσο πολιτικής για την εξάλειψη του φαινομένου της περιφερειακότητας σε όλο το χώρο της Κεντρικής Μεσογείου, αποτελεί η επέκταση των *διευρωπαϊκών δικτύων*, για τα οποία έγιναν αναφορές σε διάφορα σημεία της εργασίας αυτής. Μέσω αυτών θα συνδεθούν οι τομείς των μεταφορών, των επικοινωνιών και της διανομής ενέργειας όλων των περιφερειών της Κεντρικής Μεσογείου,

συμπεριλαμβανομένων και των Ιονίων Νήσων. Η άρση της περιφερειακότητας θα επιτευχθεί, σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Ένωση, μέσω της μείωσης των αποστάσεων και των χρόνων διαδρομής μεταξύ των απομακρυσμένων περιφερειών και των βασικών οικονομικών κέντρων της Ευρώπης και της βελτίωσης των υποδομών των περιφερειακών περιοχών. Τα δίκτυα αυτά, που χρηματοδοτούνται από το ΕΤΠΑ και το Ταμείο Συνοχής, δημιουργώντας συνδέσεις με τα βασικά κέντρα οικονομικής δραστηριότητας στην Ευρώπη και τον κόσμο παρέχουν τη δυνατότητα στην περιοχή να προσελκύσει την επιχειρησεις, ενώ παράλληλα διευκολύνουν την πρόσβαση στις γειτονικές αγορές.

Ο απώτερος στόχος των δικτύων αυτών είναι η μέσω της ολοκλήρωσης του μεσογειακού χώρου περαιτέρω προώθηση της ανταγωνιστικότητας του συνόλου του κοινοτικού χώρου στο διεθνές περιβάλλον.

Στα παραπάνω πλαίσια οδεύουμε προς την *ενσωμάτωση των Ιονίων Νήσων στο κομμάτι αυτό της Ευρωπαϊκής Ένωσης που ονομάζεται Κεντρική Μεσόγειος*. Η περιφέρεια θα ωφεληθεί με ποικίλους τρόπους από την ενδυνάμωση των μεταφορικών και επικοινωνιακών συνδέσεων μεταξύ της βορειοδυτικής Ελλάδας και της υπόλοιπης Ευρώπης μέσω της νοτιοανατολικής Ιταλίας.

Η όλη διαδικασία θα λάβει τη μορφή μιας σειράς συνδέσεων, συνεργασιών και εκτέλεσης έργων. Τα θετικά σημεία σε αυτήν την πορεία για την περιφέρεια είναι τα εξής:

- οι βελτιωμένες προσπάθειες και επικοινωνίες ανοίγουν νέες τουριστικές αγορές στην Ευρώπη για τα Ιόνια Νησιά, τα οποία
- βρίσκονται απέναντι από τα λιμάνια της δυτικής ηπειρωτικής ακτής της Ελλάδας (western gate concept - δυτική πύλη), όπου προβλέπεται η ανάπτυξη μεγάλων δικτύων υποδομής, όπως η Εγνατία οδός που θα συνδέσει το λιμάνι της Ηγουμενίτσας με την Βόρεια Ελλάδα αποτελώντας έτσι μια πρόσβαση προς την Ευρωπαϊκή Ένωση μέσω της Ιταλίας. Η πρόσβαση αυτή, που εντάσσεται στα *διευρωπαϊκά δίκτυα μεταφορών*, θα αποτελέσει την εναλλακτική λύση στην παραδοσιακή διαδρομή μέσω των πολυτάραχων Βαλκανίων. Στα πλαίσια αυτά τα Ιόνια Νησιά θα αναβαθμίσουν το ρόλο τους και θα καθιερωθούν, μαζί με την περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας, σε πύλη διασύνδεσης με την Ευρώπη και σε συγκοινωνιακό κόμβο στα διαμετακομιστικά δίκτυα ανθρώπων και αγαθών προς και από την Ευρώπη.
- Η περιφέρεια θα παίξει στρατηγικό ρόλο στις προγραμματιζόμενες δράσεις για την ανάπτυξη της διασυνοριακής συνεργασίας ανάμεσα στην Ελλάδα, την Ιταλία και τις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης.

- Ο εκσυγχρονισμός των λιμανιών της Κέρκυρας, της Ηγουμενίτσας και της Πάτρας, θα συμβάλλουν στη βελτίωση της διασύνδεσης της περιφέρειας με την Ευρωπαϊκή Ένωση μέσω της Ιταλίας και στην ανάπτυξη των συνδυασμένων μεταφορών.
- Η θέση της περιφέρειας προβλέπεται ακόμη να αναβαθμιστεί περαιτέρω από την ηλεκτρική καλωδιακή σύνδεση Ελλάδας - Ιταλίας, την ανάπτυξη των τηλεπικοινωνιών με την ψηφιοποίηση των δικτύων και την κατασκευή της διεθνούς τηλεπικοινωνιακής σύνδεσης Κέρκυρα - Δυρράχιο - Ντουμπρόβνικ - Γερμανία.

4.5 Συνοπτική περιγραφή της διαδικασίας αξιολόγησης για τα κυριότερα προγράμματα ανάπτυξης της περιφέρειας Ιονίων Νήσων και εκτιμήσεις των επιπτώσεών τους

Η αποτίμηση και αξιολόγηση των Περιφερειακών Επιχειρησιακών Προγραμμάτων (ΠΕΠ) αποτελεί μια εντελώς διαφορετική διαδικασία από την αποτίμηση ενός έργου ή μιας ομοειδούς ομάδας έργων, εφόσον στηρίζεται σε νέα μεθοδολογία που έχει αρχίσει να διαμορφώνεται τόσο κατά την on going αξιολόγηση των ΜΟΠ και ΠΕΠ του Α' και Β' ΚΠΣ, όσο και κατά την ex ante αξιολόγηση των ΠΕΠ του Β' ΚΠΣ. Η ανάγκη για αξιολόγηση έχει γίνει ήδη αποδεκτή στα πλαίσια εφαρμογής της εταιρικής σχέσης ταυτόχρονα από την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ελληνική Κυβέρνηση (Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας και Γενική Γραμματεία της Περιφέρειας).

Αντικείμενο της αποτίμησης και της αξιολόγησης αποτελεί ένα τμήμα μόνο (έργα υποδομής) είτε των ολοκληρωμένων περιφερειακών προγραμμάτων όπως το ΜΟΠ και τα ΠΕΠ των ΚΠΣ, είτε κοινοτικών πρωτοβουλιών, που αποσκοπούν στην ανάπτυξη ενός μεμονωμένου τομέα της οικονομίας, για παράδειγμα του αγροτικού μέσω του LEADER ή ενός μόνον τμήματος όλης της περιφέρειας, για παράδειγμα του νομού Κέρκυρας μέσω του INTERREG.

Η εκτίμηση των επιπτώσεων των δράσεων κατά πρόγραμμα γίνεται συνήθως με προσδιορισμό της σχέσης μεταξύ στόχων και μέτρων καθώς και μέτρων και μέτρων. Ειδικότερα μέσω της έννοιας της *συνοχής* διερευνάται κατά πόσον οι εκροές ενός μέτρου αποτελούν εισροές ή προϋποθέσεις άλλων μέτρων του Προγράμματος. Μέσω της έννοιας της *συνέργειας* διερευνάται σε ποιο βαθμό κάποια μέτρα αποσκοπούν στην αντιμετώπιση ενός προβλήματος, που εμφανίζεται μέσω ενός στόχου.

Μεθοδολογικά και στις δύο περιπτώσεις κατασκευάζουμε μια μήτρα. Στην περίπτωση της *συνοχής* στον πίνακα που κατασκευάζουμε οι εισροές και οι εκροές αντιπροσωπεύουν τα μέτρα του προγράμματος. Οι μεταβλητές παίρνουν τις τιμές 1, που σημαίνει ότι το μέτρο συνεχεται με ένα άλλο, ή 0, που σημαίνει ότι δεν συνεχεται. Το οριζόντιο άθροισμα φανερώνει το πλήθος των μέτρων που επηρεάζει κάθε μέτρο. Το κάθετο άθροισμα δείχνει τον αριθμό των μέτρων με τα οποία συνεχεται. Υπάρχει ακόμα η δυνατότητα αντικατάστασης του 1 με το ποσόν που εκταμιεύθηκε ή απορροφήθηκε, ώστε να εμφανίζεται με πραγματικά μεγέθη η συμμετρία ή ασυμμετρία της μήτρας.

Στην περίπτωση της *συνέργειας* των μέτρων στους στόχους στον πίνακά μας οι έννοιες αυτές αντιπροσωπεύουν τις εισροές και εκροές. Οι μεταβλητές παίρνουν τις τιμές 1, που αντιπροσωπεύει την ύπαρξη συνέργειας ή την επίτευξη ενός στόχου με τη χρήση κάποιου ή κάποιων μέτρων, ή 0, που δείχνει την ανυπαρξία συνέργειας. Το άθροισμα των στόχων κάθε μέτρου φανερώνει πόσους στόχους εξυπηρετεί κάθε μέτρο. Το άθροισμα των μέτρων κάθε στόχου δείχνει από πόσα μέτρα εξυπηρετείται κάθε στόχος. Και στη συνέργεια η αντικατάσταση του 1 από το απορροφηθέν ποσό επιτρέπει την εξαγωγή αντίστοιχων προς τη συνοχή συμπερασμάτων.

4.5.1 Γενικά συμπεράσματα του ΜΟΠ στην περιφέρεια Ιονίων Νήσων

Τα γενικά συμπεράσματα από την εφαρμογή του προγράμματος αυτού συνοψίζονται στα εξής:

1. Η συνολική εκταμίευση της περιφέρειας Ιονίων Νήσων μέσω του ΜΟΠ προσέγγισε τελικά το προϋπολογισθέν ποσόν.
2. Ο νομός Κέρκυρας εμφανίζεται ως ο περισσότερο ευνοημένος παρότι ευρίσκετο σε πλεονεκτικότερη αναπτυξιακή θέση από τους άλλους νομούς.
3. Το ΜΟΠ περιλάμβανε 7 υποπρογράμματα¹³⁷ και 69 μέτρα. Η περιφέρεια Ιονίων Νήσων συμμετείχε με έργα σε 16 μέτρα (23%), με γενικά στοιχεία, που αφορούσαν αποζημιώσεις, ενισχύσεις, οικονομικές ενισχύσεις και βοήθειες, κ.λ.π. σε 11 μέτρα (16%) και δεν συμμετείχε ή δεν υπάρχουν δεδομένα συμμετοχής σε 42 μέτρα (61%).

¹³⁷ Υποπρόγραμμα 1 : Γεωργία
 " 2 : Εσωτερικές περιοχές - νησιά
 " 3 : Αλιεία - υδατοκαλλιέργεια
 " 4 : Τουρισμός
 " 5 : Βιομηχανία - ενέργεια
 " 6 : Υποδομές

4. Πολλά από τα ενταγμένα μέτρα δεν ολοκληρώθηκαν ή δεν είναι λειτουργικά ή ολοκληρώθηκαν με την ένταξή τους στο ΚΠΣ.
5. Από τους τρεις βασικούς στόχους του ΜΟΠ που ήταν η παραγωγική αναδιάρθρωση, η δημιουργία νέων θέσεων απασχόλησης και η αύξηση του εισοδήματος κανένας δεν φαίνεται να ικανοποιείται, αφού τα κυριότερα έργα αφορούν υφιστάμενους παραγωγικούς τομείς (τουρισμός, αλιεία, υδατοκαλλιέργειες) και τα περισσότερα κεφάλαια αφορούν εισοδηματικές ενισχύσεις.

4.5.2 ΠΕΠ Ιονίων Νήσων 1989 - 1993

Το ΠΕΠ Ιονίων Νήσων 1989 - 1993 αποτελείται από τέσσερα υποπρογράμματα (ΕΤΠΑ, ΕΑΠΤΑ, ΕΓΤΠΕ, ΕΚΤ και ΕΦΑΡΜΟΓΗ - βλέπε τις διευκρινήσεις κάτω από τον πίνακα). Προκειμένου να γίνει μια συνοπτική αξιολόγηση του προγράμματος για την περιφέρεια, παρατίθεται στη συνέχεια ένας πίνακας ο οποίος παρουσιάζει τον μέσο όρο των δεσμεύσεων ανά έργο (φυσικό αντικείμενο), ανά υποπρόγραμμα και νομό (ποσά σε εκατ. δρχ. - διαίρεση με 1000, στρογγύλευση σε χιλ. δρχ.).

ΠΙΝΑΚΑΣ 20

Μέσος όρος των δεσμεύσεων ανά έργο, υποπρόγραμμα και νομό

Υποπρόγραμμα	1	2	3	4	5	6 ⁽¹⁾
Νομοί	ΕΤΠΑ	ΕΑΠΤΑ	ΕΓΤΠΕ	ΕΚΤ	ΕΦΑΡΜΟΓΗ	
Κερκύρας	89.367 (88)	40.955 (11)	30.185 (4)	-		81.898 (103)
Λευκάδας	39.554 (75)	29.697 (33)	25.898 (3)	-		36.254 (111)
Κεφαλληνίας	86.033 (54)	40.121 (12)	50.738 (4)	-		76.146 (70)
Ζακύνθου	101.196 (46)	78.125 (4)	40.921 (3)	-		96.043 (53)

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων από κείμενα αξιολόγησης του ΠΕΠ Ιονίων Νήσων 1989 - 1993

Διευκρινήσεις:

- Υποπρόγραμμα 1 : ΕΤΠΑ (Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης). Αναφέρεται στην ανάπτυξη του τριτογενή τομέα και στις υποδομές.
- " 2: ΕΑΠΤΑ (Ειδικό Αναπτυξιακό Πρόγραμμα Τοπικής Αυτοδιοίκησης)
- " 3: ΕΓΤΠΕ (Ευρωπαϊκό Γεωργικό Ταμείο Προσανατολισμού και Εγγυήσεων, τμήμα Προσανατολισμού)
- " 4: ΕΚΤ (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο). Αφορά την επαγγελματική κατάρτιση

Σχόλια:

(1) Η στήλη (6) περιλαμβάνει τους μέσους όρους των δεσμεύσεων ανά έργο για κάθε νομό, για το σύνολο του προγράμματος. Σε παρενθέσεις εμφανίζεται ο αριθμός των έργων.

Όπως φαίνεται από τον παραπάνω πίνακα, το ΕΤΠΑ αποτελεί το κυριότερο, από άποψη χρηματικών πόρων, υποπρόγραμμα, εφόσον περιλαμβάνει και τα περισσότερα έργα που έχουν χωρικές επιπτώσεις στην περιφέρεια. Περισσότερο ευνοημένος από άποψη αριθμού έργων εμφανίζεται ο νομός Λευκάδας, ο οποίος όμως έχει το μικρότερο αριθμό δεσμεύσεων, γεγονός που υποδεικνύει τον προσανατολισμό σε μικρά έργα που αφορούν κυρίως την τοπική αυτοδιοίκηση (33 έργα στο υποπρόγραμμα ΕΑΠΤΑ). Αντίστροφα, ο νομός Ζακύνθου εμφανίζει το μικρότερο αριθμό έργων αλλά το μεγαλύτερο ύψος δεσμεύσεων, γεγονός που υποδεικνύει τον προσανατολισμό σε μεγαλύτερα έργα.

Όσον αφορά το μέσο όρο των δεσμεύσεων ανά έργο για κάθε νομό (στήλη 8), εκτός από τη Ζάκυνθο, που βρίσκεται πρώτη στην κατάταξη, το γεγονός ότι δεύτερη εμφανίζεται η Κέρκυρα φαίνεται να οφείλεται στις υπάρχουσες δυνατότητες περαιτέρω τουριστικής ανάπτυξης του νομού αυτού. Στη συνέχεια, το ότι ο νομός Κεφαλληνίας βρίσκεται μπροστά από τον Λευκάδας φαίνεται να οφείλεται μάλλον στις ανάγκες που επιβάλλει το μέγεθος των νομών.

4.5.3 ΠΕΠ Ιονίων Νήσων 1994 - 1999

Το ΠΕΠ των Ιονίων νήσων αποτελεί την κύρια αναπτυξιακή παρέμβαση του Β' ΚΠΣ, εφόσον η νησιωτική μορφή της περιφέρειας δεν προσφέρεται για την υλοποίηση σοβαρού

αριθμού μεγάλων έργων εθνικής κλίμακας. Το κύριο βάρος δίνεται στην ανάπτυξη των υποδομών (αεροδρόμια, δρόμοι, μικρά λιμάνια, τηλεπικοινωνίες, κ.λ.π.) με στόχο την καλύτερη γεωγραφική κατανομή του τουρισμού, την ανάπτυξη εναλλακτικών μορφών τουρισμού, την ενθάρρυνση επιλεκτικού τουρισμού και την επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου. Ορισμένα συμπεράσματα για τη δομή του ΠΕΠ είναι τα εξής:

1. Οι στόχοι του προγράμματος αποτελούν ταυτόχρονα εξέλιξη και σύνθεση των στόχων των ΜΟΠ και ΠΕΠ 1989 - 1993 και εστιάζονται περισσότερο σε ποιοτικούς στόχους καθώς συνδέονται με τον άνθρωπο και το περιβάλλον και λιγότερο με τους παραγωγικούς τομείς και κλάδους.
2. Ο νομός Κέρκυρας εμφανίζεται ο περισσότερο ευνοημένος σε αριθμό έργων και ύψος δεσμεύσεων, αν και αυτό αντικατοπτρίζει τον προσανατολισμό σε μικρά έργα.

Ο πίνακας που παρατίθεται στη συνέχεια παρουσιάζει τον μέσο όρο των δεσμεύσεων ανά έργο (φυσικό αντικείμενο), ανά υποπρόγραμμα και νομό (ποσά σε εκατ. δρχ. - διαίρεση με 1000, στρογγύλευση σε χιλ. δρχ.).

ΠΙΝΑΚΑΣ 21

Μέσος όρος των δεσμεύσεων ανά έργο, υποπρόγραμμα και νομό

Υποπρόγραμμα	1	2	3	4	5	6	7	8 ⁽¹⁾
Νομοί								
Κερκύρας	236.199 (25)	190.075 (10)	345.515 (25)	300.905 (8)	67.464 (34)	46.015 (39)		162.689 (141)
Λευκάδας	208.058 (18)	246.281 (3)	73.493 (28)	357.200 (2)	31.769 (25)	45.686 (14)		96.555 (90)
Κεφαλληνίας	170.397 (19)	242.358 (3)	91.495 (15)	590.476 (2)	29.550 (65)	123.877 (36)		92.131 (140)
Ζακύνθου	276.897 (15)	212.162 (6)	257.776 (11)	526.700 (2)	32.975 (28)	93.711 (15)		151.225 (77)

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων από κείμενα αξιολόγησης του ΠΕΠ Ιονίων Νήσων 1989 - 1993

Διευκρινήσεις:

Υποπρόγραμμα 1: Ορθολογική ανάπτυξη τουρισμού

- " 2: Ανάπτυξη παραγωγικού ιστού και αγροτικού χώρου
- " 3: Ποιότητα ζωής - συγκράτηση πληθυσμού
- " 4: Ανθρώπινοι πόροι
- " 5: ΕΑΠΤΑ
- " 6: Ολοκλήρωση ΠΕΠ
- " 7: Εφαρμογή

Σχόλια:

(1) Η στήλη (8) περιλαμβάνει τους μέσους όρους των δεσμεύσεων ανά έργο για κάθε νομό, για το σύνολο του προγράμματος. Σε παρενθέσεις εμφανίζεται ο αριθμός των έργων.

Από τον πίνακα αυτό βγαίνει το κύριο συμπέρασμα ότι τα έργα που συνθέτουν το ΠΕΠ είναι μικρά. Επίσης η μικρότερη ανισοκατανομή μεταξύ των νομών εμφανίζεται στα υποπρογράμματα αναψυχής και τουρισμού (1) και ανθρώπινων πόρων (4). Το τελευταίο δεν αντιπροσωπεύει παρά δημιουργία εκπαιδευτικής υποδομής σε μια περιφέρεια με φθίνοντα πληθυσμό.

Ο μέσος όρος των δεσμεύσεων ανά έργο δεσμεύσεων ανά έργο για κάθε νομό (στήλη 8) ακολουθεί περισσότερο την ιεράρχηση του αναπτυξιακού επιπέδου κάθε νομού και λιγότερο την ιεράρχηση του μεγέθους τους. Τέλος, πρέπει να αναφερθεί η έλλειψη μιας ολοκληρωμένης αναπτυξιακής μελέτης για τον προσδιορισμό και την ιεράρχηση των αναγκών της περιφέρειας σε υποδομές¹³⁸.

4.5.4 Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER I

Η πρωτοβουλία αυτή στην περιφέρεια Ιονίων Νήσων έχει ως στόχο της τη στήριξη του αγροτουρισμού και των αγροτικών μεταποιητικών επιχειρήσεων. Περιλαμβάνει 7 μέτρα, όπου εντάσσονται 99 έργα και δράσεις. Έργα με φυσικό αντικείμενο αντιστοιχούν σε 5 μέτρα. Πρόκειται για προγράμματα που έχουν ήδη υλοποιηθεί με έργα και δράσεις. Ο μέσος όρος του εκταμιευθέντος ποσού είναι γύρω στα 9 εκατομμύρια δραχμές, δηλαδή πρόκειται για πολλά μικρά έργα, από τα οποία 40,4% περίπου αφορούν την ιδιωτική πρωτοβουλία, ενώ τα λοιπά αντιστοιχούν στον ευρύτερο δημόσιο τομέα.

¹³⁸ Μυλωνάς Ι., *Αξιολόγηση Περιφερειακών Επιχειρησιακών Προγραμμάτων: η ελληνική εμπειρία*, Κέντρο Έρευνας Περιφερειακής Αναπτύξεως "Ιερώνυμος Πίντος", Αθήνα, 1996.

4.5.5 Κοινοτική Πρωτοβουλία HORIZON 1

Το τρίτο υποπρόγραμμα της πρωτοβουλίας αυτής απευθύνεται στην περιφέρεια και πιο συγκεκριμένα στο νομό Ζακύνθου, με ένα έργο προϋπολογισμού 8.571.000 δρχ.

4.5.6 Κοινοτική Πρωτοβουλία ENVIREG

Στο πρώτο υποπρόγραμμα της πρωτοβουλίας αυτής, που εφαρμόστηκε στα πλαίσια του πρώτου ΚΠΣ, περιλαμβάνονται έργα βιολογικών καθαρισμών για τους νομούς Κέρκυρας και Κεφαλληνίας (για το νομό Κέρκυρας δύο έργα προϋπολογισμού 240 εκατ. και 560 εκατ. δρχ. και για το νομό Κεφαλληνίας επίσης δύο έργα προϋπολογισμού 850 εκατ. δρχ. το καθένα).

4.5.7 Κοινοτική Πρωτοβουλία INTERREG I

Ο νομός Κέρκυρας αποτελεί το μοναδικό πεδίο δράσης της πρωτοβουλίας αυτής στην περιφέρεια Ιονίων Νήσων. Το πρώτο υποπρόγραμμα για το νομό περιλαμβάνει ένα έργο προϋπολογισμού 193.491.296 δρχ. Το δεύτερο υποπρόγραμμα περιλαμβάνει δύο έργα, προϋπολογισμού 1.650.484.090 δρχ. και 801.545.724 δρχ., ενώ το τρίτο περιλαμβάνει ένα έργο προϋπολογισμού 497.954.000 δρχ.

4.5.8 Κοινοτική Πρωτοβουλία INTERREG II

Το Interreg II απευθύνεται κι αυτό στο νομό Κέρκυρας. Το πρώτο υποπρόγραμμα περιλαμβάνει ένα έργο προϋπολογισμού 800 εκατ. δρχ. ενώ το υποπρόγραμμα 7 δύο έργα προϋπολογισμού 1.990 εκατ. δρχ. και 55 εκατ. δρχ. το καθένα.

5. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ: ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΩΝ ΜΙΚΡΩΝ ΝΗΣΙΩΝ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

Αντικείμενο του κεφαλαίου αυτού αποτελούν τα προβλήματα και οι δυνατότητες ανάπτυξης επιλεγμένων μικρών νησιών του ελληνικού χώρου¹³⁹, τα οποία εξετάζονται ως πεδίο άσκησης τοπικών και μεμονωμένων αναπτυξιακών ενεργειών, σε αντιδιαστολή με την περίπτωση των Ιονίων Νήσων, όπου τα εξετάσαμε ως πεδίο άσκησης πολιτικής ολοκληρωμένης ανάπτυξης. Για κάθε νησί θα περιγραφούν πρώτα τα βασικά του χαρακτηριστικά - η "ταυτότητά του" - , που θα περιλαμβάνουν τόσο φυσικά όσο και κοινωνικοοικονομικά στοιχεία. Ο στόχος είναι, αφού γίνει μια πολύπλευρη - στα όρια της παρούσας εργασίας - προσέγγιση των φυσικών και κοινωνικοοικονομικών χαρακτηριστικών των νησιών, η δημιουργία μιας γενικής συνθετικής εικόνας για το κάθε ένα από αυτά. Η εικόνα αυτή θα μπορούσε ίσως να αποτελέσει χρήσιμο βοήθημα στους πολιτειακούς παράγοντες αλλά και σε κάθε ενδιαφερόμενο για το σχεδιασμό μιας αναπτυξιακής πολιτικής κατάλληλα προσαρμοσμένης στις ιδιομορφίες του κάθε νησιού.

Η συνθετική αυτή εικόνα αλλά και τα συμπεράσματα που θα εξαχθούν θα αναφέρονται στο μοντέλο ανάπτυξης που έχει ακολουθηθεί μέχρι σήμερα, στα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι διάφοροι τομείς παραγωγής αλλά και γενικά ολόκληρο το νησί (π.χ. ξενοδοχεία, ελικοδρόμια, κ.λ.π.), σε προβλήματα υποδομών, στα τυχόν συγκριτικά πλεονεκτήματα κάποιου τομέα, κ.λ.π. Παράλληλα καταβλήθηκε προσπάθεια για την περιγραφή τοπικών προβλημάτων και συγκρούσεων τοπικών συμφερόντων μιας και κατά τη γνώμη μας οι διαδικασίες των πολιτικών αντιπαραθέσεων και ζυμώσεων είναι ιδιαίτερα σημαντικές, τόσο για την απόδοση της κοινωνικής δομής ενός μικρού νησιού όσο και για την όλη διαδικασία της περιφερειακής ανάπτυξης.

Έχοντας σκιαγραφήσει τη φυσική και κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα των νησιών, προβαίνουμε στη συνέχεια με κάθε επιφύλαξη και λαμβανομένων υπόψιν των περιορισμών που θέτει η έλλειψη επαρκών στοιχείων, σε κάποιες βασικές ενδεικτικές προτάσεις για τις δυνατότητες ανάπτυξής τους (π.χ. τουρισμός, γεωθερμία, κ.λ.π.) και για το

¹³⁹ Τα νησιά αυτά είναι η Σαντορίνη, η Μήλος, η Αμοργός και η Μύκονος από τις Κυκλάδες και η Σκιάθος από τις Σποράδες. Πολλά από τα στοιχεία που περιλαμβάνονται στο κεφάλαιο αυτό περιλαμβάνονται στην εργασία των Αγγελοπούλου Ν., Κλωνή Δ., Κοντογιώργου Μ., Κουμπιά Ν., Σιώζου Κ., "Παρουσίαση φυσικής και κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας επιλεγμένων νησιών", πανεπ. εργασία, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 1995, (δακτυλ.). Περιλαμβάνονται επίσης στοιχεία επιτόπιων ελέγχων που διεξήχθησαν στη Σαντορίνη κατά τα έτη 1991 και 1992 και στην Αμοργό κατά τα έτη 1992 και 1994.

πιθανό αναπτυξιακό μοντέλο. Οι προτάσεις αυτές ακολουθούν την προοπτική της ολοκληρωμένης ανάπτυξης¹⁴⁰ και λαμβάνουν υπόψιν τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του κάθε νησιού.

5.1 ΣΑΝΤΟΡΙΝΗ (ΘΗΡΑ)

5.1.1 Γενικά - Γεωγραφικά και διοικητικά στοιχεία

Η νήσος Σαντορίνη (ή Θήρα, που είναι το αρχαίο όνομα του νησιού) αποτελεί το νοτιότερο, μαζί με την Ανάφη, νησί του νησιωτικού συμπλέγματος των Κυκλάδων. Έχει έκταση 76 τετραγωνικά χιλιόμετρα και πληθυσμό γύρω στους 8.000 κατοίκους, σύμφωνα με την απογραφή του 1981. Το μήκος των ακτών της είναι 69 χιλιόμετρα και διαθέτει τέσσερις όρμους. Αποτελεί το μεγαλύτερο από ένα σύμπλεγμα μικρών ηφαιστειογενών νησιών, που περιλαμβάνει τα νησιά Θηρασία ή Θηρασιά, Ασπρονήσι, Παλαιά και Νέα Καμένη. Το σύμπλεγμα αυτό σχηματίζει ένα δακτύλιο, το μεγαλύτερο μέρος του οποίου αποτελεί θάλασσα ενώ στο κέντρο του βρίσκονται τα ηφαιστειογενή νησάκια Παλαιά και Νέα Καμένη όπου και βρίσκεται το γνωστό ηφαίστειο της Σαντορίνης. Το κλίμα της Σαντορίνης είναι υγρό ενώ η ετήσια βροχόπτωση είναι χαμηλότερη από 400 - 600 χιλιοστόμετρα.

Διοικητικώς η Σαντορίνη ανήκει στην επαρχία Θήρας του νομού Κυκλάδων. Στην επαρχία αυτή ανήκουν και τα νησιά Αμοργός, που θα εξετάσουμε παρακάτω, Ανάφη, Ίος, Σίκινος, Φολέγανδρος, καθώς και οι "μικρές ανατολικές Κυκλάδες" Ηράκλεια, Σχοινούσα, Κουφονήσι, Κάτω Κουφονήσι και Κέρος.

Οι σημαντικότεροι οικισμοί του νησιού είναι τα Φηρά, που αποτελούν την πρωτεύουσα του νησιού και της επαρχίας Θήρας με 1.573 κατοίκους (απογραφή του 1981), το Εμπόρειο ή Νημποριό (1.039 κάτοικοι), ο Καρτεράδος (574 κάτοικοι), η Μεσαριά (409 κάτοικοι), η Απάνω Μερά (312 κάτοικοι) κ.ά.

¹⁴⁰ "...ολοκληρωμένη ανάπτυξη είναι η διαδικασία ανάπτυξης με την οποία επιδιώκεται η προώθηση όλων των οικονομικών δραστηριοτήτων στις οποίες μία περιφέρεια παρουσιάζει τοπικά πλεονεκτήματα καθώς και η εκμετάλλευση και αξιοποίηση όλων των πλουτοπαραγωγικών πηγών της", στο Παπαδασκαλόπουλου Αθ. *Βασικές μέθοδοι περιφερειακής ανάλυσης*, ό.π., σ. 97.

5.1.2 Αρχαιολογικά και ιστορικά στοιχεία

Το αρχαίο όνομα του νησιού (Θήρα) οφείλεται στον αρχηγό των Δωριέων Θήρα τον Αυτεσίωνα, ο οποίος ήταν ο πρώτος οικιστής του νησιού κατά την πρώτη χιλιετία π.Χ. Το όνομα Σαντορίνη (Αγία Ειρήνη) εμφανίζεται τον 14ο αιώνα μ.Χ. και φαίνεται ότι καθιερώθηκε από τους ιταλικούς πορτολάνους της εποχής. Προέρχεται από την εκκλησία της Αγίας Ειρήνης, που είναι η προστάτιδα του νησιού.

Αρκετά αρχαιολογικά ευρήματα της Σαντορίνης προέρχονται από την πρωτοκυκλαδική εποχή (3η με 2η χιλιετία π.Χ.). Το σημαντικότερο όμως εύρημα αποτελεί ο μινωικός οικισμός που ανακαλύφθηκε το 1967 από τον καθηγητή Μαρινάτο στην τοποθεσία Ακρωτήρι στο νοτιοανατολικό άκρο του νησιού. Ο οικισμός αυτός δίνει άφθονες πληροφορίες για την Υστερομινωική περίοδο (1.500 - 1.470 π.Χ.) και την εποχή του χαλκού. Η καταστροφή του προκλήθηκε από την μεγάλη έκρηξη του ηφαιστείου της Σαντορίνης το 1.300 π.Χ. Το στρώμα της λάβας που κάλυψε τον οικισμό μετά την έκρηξη συντέλεσε στη πλήρη διατήρηση των κτισμάτων, όπως ακριβώς συνέβη και στην περίπτωση της Πομπηίας.

Άλλα ευρήματα του νησιού αποτελούν η πόλη της Αρχαίας Θήρας που βρίσκεται στο απόκρημνο οροπέδιο του Μέσα Βουνού στο νοτιοανατολικό άκρο του νησιού, η νεκρόπολη της Θήρας στην κλιτή της Σελλάδας, κ.ά. Το πλήθος αυτό των αρχαίων πόλεων και ιερών μαρτυρούν ένα ιδιαίτερα πλούσιο παρελθόν, παρά τις δυσκολίες που προκαλεί στην αρχαιολογική έρευνα το μεγάλο πάχος της ηφαιστειακής τέφρας και της ελαφρόπετρας που σκέπασε το νησί κατά τη μεγάλη έκρηξη του ηφαιστείου.

Τα ευρήματα του νησιού κατά τους χριστιανικούς χρόνους δεν είναι πολλά, γεγονός που συνδέεται με την υψηλή σεισμικότητα του νησιού.

5.1.3 Γεωμορφολογία, ακτές, ύδατα

Η ημικυκλική (πεταλοειδής) μορφή της Σαντορίνης είναι αποτέλεσμα μιας σειράς διαδοχικών ηφαιστειακών εκδηλώσεων κατά την πορεία του χρόνου. Αυτό το για τα παγκόσμια δεδομένα αξιόλογο γεωλογικό φαινόμενο έχει την απαρχή του στην περίοδο του Πλειστόκαινου, όπου μια σειρά υποθαλάσσιων εκχύσεων ηφαιστειακής λάβας οδήγησε στη δημιουργία ενός νησιού σε σχήμα κώνου με κυκλική βάση, τη Στρογγύλη. Μεταξύ του 1.500 και 1.300 π.Χ. η οροφή του ηφαιστείου κατέπεσε με αποτέλεσμα από την Στρογγύλη να

μείνουν στην επιφάνεια μόνο η σημερινή Σαντορίνη και τα νησιά Θηρασία και Ασπρονήσι¹⁴¹. Στο μέρος του παλαιού νησιού της Στρογγύλης που καταβυθίστηκε δημιουργήθηκε ένα μεγάλο θαλάσσιο όρυγμα, η *καλντέρα*¹⁴², με έκταση 83 τετραγωνικών χιλιομέτρων και βάθη τα οποία φθάνουν ή ξεπερνούν, σε ορισμένα σημεία, τα 380 μέτρα. Στη συνέχεια, με αλληπάλληλες υποθαλάσσιες ηφαιστειακές εκδηλώσεις δημιουργήθηκαν τα νησιά Παλαιά και Νέα Καμένη (157 μ.Χ., 1.570 μ.Χ., 1.707 - 1.710 μ.Χ., 1.866 - 1.870 μ.Χ., 1.925 - 1.926 μ.Χ., 1.928 μ.Χ., 1.939 - 1941 μ.Χ., έως το 1.950 μ.Χ.). Ο κύριος κρατήρας του ενεργού ηφαιστείου βρίσκεται στο νησί Παλαιά Καμένη και ονομάζεται θόλος του Αγίου Γεωργίου. Η δυτική πλευρά της Σαντορίνης απέναντι από το ηφαίστειο είναι βραχώδης και απόκρημνη, με μεγάλες κλίσεις που φανερώνουν τα σημάδια της βίαιης καταβύθισης, σε αντίθεση με την ανατολική πλευρά της που είναι πεδινή με αμπελοκαλλιέργειες και καταλήγει σε εκτεταμένες παραλίες, με μεγαλύτερη αυτήν της Περίσσης, μήκους 8 χιλιομέτρων.

Η μορφολογία της Θηρασίας είναι παρόμοια με αυτήν της Σαντορίνης και θα μπορούσαμε να πούμε ότι αποτελεί μια μικρογραφία αυτής.

Το ηφαίστειο της Σαντορίνης, που αποτελεί τον υπαίτιο της ιδιόρρυθμης γεωλογικής διαμόρφωσης όλων των νησιών του συμπλέγματος αυτού, είναι ενεργό και ανήκει στο τόξο των ηφαιστειών του νοτίου Αιγαίου. Δεν είναι άσχετο με αυτό το γεγονός ότι η Σαντορίνη πλήττεται συχνά από σεισμούς, ο τελευταίος των οποίων έγινε το 1953 και είχε 53 νεκρούς.

Οι ακτές της Σαντορίνης χαρακτηρίζονται από την ίδια βασική αντίθεση που χαρακτηρίζει όλο το νησί: οι δυτικές ακτές της, αυτές που βρίσκονται από τη μεριά του ηφαιστείου, είναι απόκρημνες ενώ οι ανατολικές είναι ομαλές σχηματίζοντας εκτεταμένες παραλίες με μαύρη άμμο που εκτείνονται σε μήκος πολλών χιλιομέτρων (Καμάρι, Περίσσα). Το γεγονός αυτό αποτελεί ένα σημαντικό συγκριτικό πλεονέκτημα για την ανάπτυξη του τουρισμού.

Η Σαντορίνη δεν διαθέτει καθόλου υδάτινες επιφάνειες ενώ και τα υπόγεια υδατικά της Ανατολική είναι ελάχιστα και επικεντρώνονται σε τρεις μικρές πηγές (δύο στο όρος Προφήτης Ηλίας και μία στον όρμο του Αθηνιού) και σε τέσσερις ανεκμετάλλευτες ιαματικές πηγές. Οι ανάγκες του νησιού σε νερό εξυπηρετούνται κυρίως από δεξαμενές που συγκεντρώνουν τα όμβρια ύδατα. Από τις δεξαμενές αυτές εξυπηρετούνται και οι καλλιέργειες, αν και το έδαφος της Σαντορίνης έχει ορισμένα πολύ ιδιόμορφα χαρακτηριστικά που κάνουν τις καλλιέργειες εξαιρετικά ανθεκτικές στην έλλειψη νερού. Επίσης και τα τρία χωριά της Θηρασίας (Θηρασία, Αγγιλιά και Ποταμός) υδρεύονται αποκλειστικά από ομβροδεξαμενές (στέρνες).

¹⁴¹ Το παλιρροϊκό κύμα που σηκώθηκε από την έκρηξη εκείνη του ηφαιστείου προκάλεσε την καταστροφή των παραλιακών πόλεων της Κρήτης φέρνοντας έτσι το τέλος του μινωικού πολιτισμού.

¹⁴² Η λέξη αυτή προέρχεται από τα ισπανικά και στην κυριολεξία σημαίνει "βούλιαγμα". Στην επιστημονική όμως ορολογία αποδίδεται σαν "υποθαλάσσιος κρατήρας".

5.1.4 Γεωλογικά στοιχεία

Τα γεωλογικά Ανατολική της Σαντορίνης είναι, όπως αναμενόταν, ιδιαίτερα πλούσια. Ολόκληρο σχεδόν το νησί της Σαντορίνης καθώς και τα γειτονικά νησάκια αποτελούνται από εκρηξιγενή ηφαιστειακά πετρώματα τριτογενούς ηλικίας: θηραϊκή γη, κίσηρη (ελαφρόπετρα), σανδαράχη, αυτοφυές θείο, γαληνίτη, ανυδρίτη, βαρυτίνη και άλλα. Το μεγαλύτερο μέρος του εδάφους των νησιών αυτών καλύπτεται από ένα μεγάλου πάχους στρώμα ηφαιστειακής τέφρας και ελαφρόπετρας, το οποίο χαρακτηρίζεται από το άσπρο χρώμα του στην απότομη δυτική ακτή της Σαντορίνης. Μόνο μια σχετικά περιορισμένη έκταση στο νοτιοανατολικό μέρος του νησιού αποτελείται από ασβεστόλιθους και σχιστόλιθους.

Σχεδόν ολόκληρη η επιφάνεια των νησιών καλύπτεται από τη *θηραϊκή γη*, το πάχος της οποίας φτάνει τα 30 έως και 50 μέτρα. Αυτή αποτελείται κυρίως από πυριτικό οξύ (περίπου 65%), οξειδίο του αργιλίου (13%), οξειδίο του σιδήρου (6%), οξειδία αλκαλίων (7%), οξειδία ασβεστίου (3%) και μαγνησίου (2%). Η εξόρυξή της γίνεται κατά μεγάλες ποσότητες από τα *ορυχεία* που βρίσκονται κατά μήκος της δυτικής απόκρημνης πλευράς της Σαντορίνης, από τα Φηρά μέχρι το λιμάνι του Αθηνιού. Εδώ βέβαια θα πρέπει να αναφερθεί ότι υπάρχουν έντονα προβλήματα αλλοίωσης και περιβαλλοντικής υποβάθμισης αυτού του μέρους των ακτών της Σαντορίνης ("φαγωμένες ακτές"), υποβάθμιση όμως που αποτελεί μάλλον απαραίτητη θυσία στο βωμό μιας ολοκληρωμένης ανάπτυξης μέσω της οικονομικής εκμετάλλευσης και των γεωλογικών διαθεσίμων του νησιού αυτού. Αυτό ίσως το οποίο θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς είναι η εξόρυξη της θηραϊκής γης να γίνεται από κάποιο άλλο σημείο του νησιού, πιο απομονωμένο και μακρινό. Και αυτή η λύση όμως δεν φαίνεται να ευδοκιμεί, λόγω των σημαντικών πλεονεκτημάτων που προσφέρουν οι απότομες ακτές στη διαδικασία της εξόρυξης συντελώντας μ'αυτόν τον τρόπο στη μείωση του κόστους.

Η ποικιλία των γεωλογικών διαθεσίμων της Σαντορίνης διαπιστώνεται σε πολλές περιοχές των νησιών της. Έτσι στην Παλαιά και τη Νέα Καμένη υπάρχουν *θειωνίες*, δηλαδή ατμίδες από θειούχα αέρια θερμοκρασίας 80 - 85°C, ενώ ηφαιστειογενείς *θερμές πηγές* συναντώνται εκτός από τα παραπάνω νησιά και στη Θηρασία. Το χρώμα της θάλασσας στις περιοχές όπου συναντώνται οι πηγές αυτές, κυρίως στην Παλαιά Καμένη, είναι κιτρινογάλαζο, εξαιτίας της ύπαρξης θειαφίου.

Χαρακτηριστική είναι η κάλυψη των εσωτερικών τοιχωμάτων του κρατήρα στη Νέα Καμένη από θειάφι, το οποίο ξεχωρίζει από το έντονο κίτρινο χρώμα του.

Ιδιαίτερα εντυπωσιακοί είναι οι μεγάλοι όγκοι από ηφαιστειογενή βράχια, που συναντώνται κυρίως στο νότιο τμήμα του νησιού, κοντά στην Κόκκινη Παραλία καθώς και τα ιδιόρρυθμα σχήματα που δημιούργησε η στερεοποίηση της λάβας στη Νέα Καμένη.

Τα τοιχώματα της καλντέρας αποτελούν μια ιδιαίτερα διαφωτιστική για τη μελέτη των διαφόρων ηφαιστειακών στρωμάτων τομή του εδάφους. Τα στρώματα αυτά έχουν χρώματα που ποικίλλουν από το κόκκινο έως το μαύρο. Το ανώτερο στρώμα είναι αυτό της κίσηρης (ελαφρόπετρας) και της θηραϊκής γης, με πάχος που ποικίλλει από 0 - 40 μέτρα.

5.1.5 Οικονομικά στοιχεία, χρήσεις γης και καλλιέργειες

Η οικονομική ζωή της Σαντορίνης είναι αρκετά αναπτυγμένη, συγκριτικά βέβαια με άλλα νησιά των Κυκλάδων. Εκμεταλλευόμενη τα συγκριτικά της πλεονεκτήματα, η οικονομική ανάπτυξη του νησιού έχει στηριχτεί σε τρεις άξονες:

Ο πρώτος άξονας αφορά τη δυνατότητα εκμετάλλευσης των περισσότερων από τα ηφαιστειακά πετρώματα και ορυκτά της. Οι σημαντικότεροι οικονομικοί πόροι προέρχονται από την εξόρυξη *θηραϊκής γης*, μεγάλες ποσότητες της οποίας εξάγονται στο εξωτερικό. Τα ορυχεία *θηραϊκής γης* που υπάρχουν στο νησί έχουν αρκετά λειτουργικές εγκαταστάσεις εξόρυξης και καθαρισμού ενώ η φόρτωση των εξορυχθέντων ποσοτήτων διεξάγεται από ειδικά κατασκευασμένες για το σκοπό αυτό προκυμαίες που βρίσκονται σε όλο το μήκος των απόκρημνων ακτών της Σαντορίνης, από τα Φηρά μέχρι το λιμάνι του Αθηνιού.

Η *θηραϊκή γη* χρησιμοποιείται ευρύτατα στις οικοδομές. Λόγω των υδραυλικών της ιδιοτήτων, αναμειγμένη με ασβέστη μπορεί να αντικαταστήσει την άμμο για την παρασκευή κονιαμάτων. Η αναλογία ανάμιξης είναι *θηραϊκή γη* 61%, ενυδατωμένος ασβέστης 69% και άμμος 20%.

Ο δεύτερος άξονας στον οποίο στηρίχτηκε η οικονομική ανάπτυξη του νησιού αφορά τον πρωτογενή τομέα και ειδικότερα τις *καλλιέργειες*. Πράγματι, το έδαφος της Σαντορίνης είναι, παρά την έλλειψη υδατικών διαθεσίμων, εξαιρετικά εύφορο και προσφέρεται για καλλιέργειες. Αυτό συμβαίνει διότι αφενός μεν λόγω της ιδιάζουσας γεωχημικής σύστασής του έχει την ιδιότητα να συγκρατεί την υγρασία της βροχής και τη δρόσο της ατμόσφαιρας, αντισταθμίζοντας έτσι τη σχετική έλλειψη υδατικών διαθεσίμων, αφετέρου δε διότι όλη η ανατολική πλευρά του νησιού αποτελεί μια μεγάλης έκτασης πεδιάδα που προσφέρεται για εκτατικές καλλιέργειες. Πράγματι, όλα τα καλλιεργούμενα προϊόντα του νησιού χαρακτηρίζονται από μεγάλη απόδοση και πρωτοτυπία, προσδίδοντας κατ'αυτόν τον τρόπο στην οικονομία του

νησιού ένα σημαντικό συγκριτικό πλεονέκτημα. Ιδιαίτερα αναπτυγμένος είναι ο κλάδος της οινοποιίας, εφόσον το μεγαλύτερο μέρος των εκτάσεων της Σαντορίνης καλύπτεται από αμπελοκαλλιέργειες. Τα κρασιά της Σαντορίνης εξάγονται κατά μεγάλες ποσότητες στο εξωτερικό έχοντας τον έγκυρο χαρακτηρισμό "Όνομασία Προέλευσης". Υπάρχουν 36 ποικιλίες λευκών και ερυθρών σταφυλιών με κυρίαρχη την ποικιλία "ασσύρτικο". Άλλα προϊόντα του νησιού είναι η φάβα, τα σιτηρά, το καλαμπόκι, οι ντομάτες και τα λαχανικά. Σχετικά με τα δύο τελευταία υπάρχουν στο νησί εργοστάσια τοματοπολτού και κονσερβών λαχανικών..

Συμπερασματικά, θετικά στοιχεία για τον πρωτογενή τομέα του νησιού αποτελούν οι μεγάλες πεδινές εκτάσεις που προσφέρονται για καλλιέργειες, το εύφορο και ιδιαίτερα πρόσφορο για τις αμπελοκαλλιέργειες, λόγω της γεωχημικής σύστασής του, έδαφος, η ύπαρξη μικρών αγροτικών βιομηχανιών, κ.λ.π. Ένας αρνητικός παράγοντας είναι το σχετικά μικρό μέγεθος των γεωργικών εκμεταλλεύσεων που παρεμποδίζει την δημιουργία οικονομιών κλίμακας και δυσχεραίνει την καταγραφή των ιδιοκτησιών.

Ο τρίτος άξονας εστιάζεται στον πολύ αναπτυγμένο τριτογενή τομέα του νησιού. Το 37% του πληθυσμού απασχολείται σε βιομηχανικά και βιοτεχνικά καταστήματα, εργαστήρια, εμπορικά μαγαζιά, κ.λ.π. Τη μεγαλύτερη όμως συμβολή στην οικονομική ζωή του νησιού την έχει, όπως και ήταν αναμενόμενο, ο *τουρισμός*. Το ιδιόμορφο και επιβλητικό, όπως έχει διαμορφωθεί από τη δράση του ηφαιστείου, τοπίο, τα πλούσια αρχαιολογικά ευρήματα, η χωροθέτηση των δυτικών οικισμών της που βρίσκονται κυριολεκτικά στο χείλος του γκρεμού προσφέροντας μια εκπληκτική θέα, οι εκτεταμένες παραλίες της, η πολύ καλή, αν και με ορισμένες ελλείψεις, τουριστική υποδομή και η προβολή του νησιού τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό, την έχουν αναδείξει σε έναν από τους σημαντικότερους πόλους έλξης τουριστών στη Μεσόγειο προσδίδοντάς της ένα πολύ σημαντικό συγκριτικό πλεονέκτημα στον τομέα αυτό.

5.1.6 Συγκοινωνίες και μεταφορές

Το οδικό δίκτυο της Σαντορίνης μπορεί να χαρακτηριστεί σχετικά επαρκές, διότι παρά την ιδιόρρυθμη γεωμορφολογία της υπάρχει πρόσβαση στα περισσότερα χωριά και τουριστικές περιοχές και δεν υπάρχουν απομονωμένα σημεία, ενώ παράλληλα πλήθος αγροτικών δρόμων δημιουργούν προσβάσεις στις περισσότερες καλλιεργήσιμες με αμπέλια εκτάσεις. Ορισμένοι σημαντικοί δρόμοι της όμως είναι αρκετά στενοί και επικίνδυνοι, με πολλές στροφές στο χείλος του γκρεμού, όπως το τελευταίο κομμάτι του δρόμου Φηρά - Οία και το

κομμάτι του δρόμου από το λιμάνι του Αθηνιού μέχρι τη διασταύρωση με τον κεντρικό δρόμο. Οι δρόμοι αυτοί δημιουργούν πολλά προβλήματα κατά την τουριστική περίοδο αιχμής και αδυνατούν να εξυπηρετήσουν τον αυξημένο κυκλοφοριακό φόρτο. Για τους λόγους αυτούς και επειδή πρόκειται για βασικούς οδικούς άξονες εφόσον ο μεν ένας διοχετεύει όλη την επιβατική κίνηση από το λιμάνι του Αθηνιού και άλλος συνδέει τα Φηρά με το δεύτερο πιο τουριστικό μέρος της Σαντορίνης, την Οία, ίσως θα έπρεπε να επιχειρηθεί μια διαπλάτυνσή τους. Κανείς βέβαια δεν παραγνωρίζει το μεγάλο κόστος και τις δυσκολίες ενός τέτοιου εγχειρήματος, μιας και το ανάγλυφο του εδάφους είναι ιδιαίτερα κεκλιμένο και απότομο στις περιοχές από τις οποίες περνάνε οι παραπάνω δρόμοι.

Το κύριο λιμάνι του νησιού όπου δένει το πλοίο της γραμμής, ο Αθηνιός, βρίσκεται σε μια απόσταση 10 χιλιομέτρων από τα Φηρά. Η μεταφορά των επιβατών και των τουριστών από τον Αθηνιό μέχρι την πρωτεύουσα διεξάγεται με αυτοκίνητο ή λεωφορείο καλύπτοντας έναν αρκετά δύσκολο και επικίνδυνο δρόμο, ιδιαίτερα στο αρχικό τμήμα του, όπως αναφέραμε και προηγουμένως.

Τέλος είναι αναγκαίο να αναφερθεί ότι η συγκοινωνία των Φηρών με το μικρό λιμάνι που βρίσκεται από κάτω τους (Όρμος Φηρών) διεξάγεται εκτός από το μονοπάτι των 500 σκαλοπατιών και με τελεφερίκ.

5.1.7 Αστικά χαρακτηριστικά

Η πρωτεύουσα του νησιού, τα *Φηρά ή Χώρα*, είναι κτισμένη αμφιθεατρικά στο χείλος του γκρεμού σε υψόμετρο 260 μέτρων από τη θάλασσα. Στον όρμο των Φηρών, που βρίσκεται ακριβώς από κάτω της, υπάρχει ένα μικρό λιμανάκι όπου δένουν οι μικρές βάρκες ενώ τα κρουαζιερόπλοια λόγω των μεγάλων βαθών αράζουν σε μεγάλες σιδερένιες σημαδούρες (δεν φτάνει η άγκυρα στο βυθό). Τα Φηρά συνδέονται με το λιμανάκι αυτό με ένα μονοπάτι 500 σκαλιών και με τελεφερίκ, όπως αναφέραμε και στην προηγούμενη υποενότητα.

Σε γενικές γραμμές η πόλη των Φηρών, παρ'ότι διατηρεί το κυκλαδίτικο χρώμα της, εμφανίζει έντονα σημάδια άναρχης δόμησης και ανυπαρξίας αρχιτεκτονικού ελέγχου. Η οικοδόμηση εμφανίζεται παντού ιδιαίτερα έντονη μέσα και γύρω από τα Φηρά και όλες οι περιοχές τείνουν να ενωθούν, με αποτέλεσμα τα χωριά *Φηροστεφάνι* και *Ημεροβίγλι* να έχουν στην ουσία ενωθεί με την πρωτεύουσα.

Το χωριό *Οία* θεωρείται ένα από τα πιο γραφικά χωριά της Σαντορίνης και των Κυκλάδων γενικότερα. Σ' αυτό συναντάμε υπόσκαφα σπίτια με θολωτές στέγες λαξεμένα στον

πορώδη βράχο, άλλα λευκά κι άλλα χρωματισμένα με γαλάζιο ή ώχρα, νεοκλασικά αρχοντικά με αυλές, στενούς δρόμους με πλακόστρωτα, κ.λ.π. Ακριβώς κάτω από την Οία υπάρχουν οι παραλίες Αρμένης (ενώνεται με την Οία με μονοπάτι 286 σκαλοπατιών) και Αμμούδι (μονοπάτι 214 σκαλοπατιών).

Άλλα χωριά της Σαντορίνης είναι τα τουριστικά μέρη *Καμάρι* και *Περίσσα*, τα τυπικά αγροτικά χωριά *Μέσα* κι *Έξω Γωνιά*, το χωριό *Μεσσαριά* που έχει αναπτυχθεί εκπληκτικά τα τελευταία χρόνια (δίπλα στο αεροδρόμιο) και το χωριό *Θηρασία* ή *Μανωλάς* πάνω στο ομώνυμο νησί.

Σε γενικές γραμμές, η κυκλαδίτικη αρχιτεκτονική στη Σαντορίνη είναι πλουτισμένη με περισσότερα τόξα απ'ότι στα υπόλοιπα νησιά των Κυκλάδων ενώ οι στέγες των σπιτιών και των εκκλησιών είναι θολωτές. Το γεγονός αυτό αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα της αρχιτεκτονικής του νησιού και ονομάζεται *θολοδομία*. Ο μοναδικός αυτός τρόπος κτισίματος των σπιτιών στη Σαντορίνη, χρησιμοποιώντας τα ντόπια υλικά (θηραϊκή γη και ελαφρόπετρα) που φημίζονται για τις άριστες υδραυλικές τους ιδιότητες, είχε σαν στόχο την προσαρμογή των κτισμάτων στις ιδιόρρυθμες φυσικές συνθήκες (συχνοί σεισμοί και ισχυροί άνεμοι).

Χαρακτηριστικό τέλος στοιχείο της δόμησης των σπιτιών που βρίσκονται στο χείλος ("φρύδι") του γκρεμού είναι ότι οι οροφές των σπιτιών που βρίσκονται πιο χαμηλά αποτελούν τις αυλές των σπιτιών που βρίσκονται από πάνω. Όλα αυτά τα σπίτια συνδέονται μεταξύ τους με ένα πολύπλοκο σύστημα σκαλοπατιών.

5.1.8 Γενική συνθετική εικόνα της Σαντορίνης, συμπεράσματα και προτάσεις

Από τη μελέτη των διαθέσιμων στοιχείων προκύπτουν τα εξής βασικά συμπεράσματα που συνθέτουν τη γενική εικόνα της Σαντορίνης:

1. Το νησί έχει μεγάλο πλούτο γεωλογικών διαθεσίμων, η εκμετάλλευση των οποίων αποτελεί έναν από τους τρεις βασικούς άξονες της οικονομικής ζωής του νησιού.
2. Ο δεύτερος βασικός άξονας είναι οι *καλλιέργειες* και η συνακόλουθη παρουσία γεωργικών βιομηχανιών. Ιδιαίτερα αναπτυγμένη είναι η οινοποιία. Το πλούσιο σε συστατικά έδαφος ευνοεί την ανάπτυξη μιας πληθώρας ποικιλιών από αμπέλια, αναπληρώνοντας την έλλειψη υδατικών διαθεσίμων, φαινόμενο που είναι άλλωστε κοινό σε όλα σχεδόν τα νησιά των Κυκλάδων.
3. Ο τρίτος και σημαντικότερος βασικός άξονας είναι ο *τουρισμός*. Το επιβλητικό τοπίο, το ηφαίστειο, οι εκτεταμένες παραλίες, η μοναδική στον κόσμο αρχιτεκτονική μέσα στους

βράχους και ο άψογα διατηρημένος μινωικός οικισμός αποτελούν μοναδικά τοπικά πλεονεκτήματα. Δεν θα ήταν επομένως υπερβολή να πούμε ότι ο τουριστικός τομέας του νησιού λειτουργεί μονοπωλιακά κατέχοντας ένα σταθερό μερίδιο του τουριστικού ρεύματος σε όλη τη Μεσόγειο.

4. Το μοντέλο ανάπτυξης που έχει ακολουθηθεί μέχρι σήμερα στη Σαντορίνη πλησιάζει πολύ αυτό της ολοκληρωμένης ανάπτυξης, αφού είναι φανερό η προσπάθεια αξιοποίησης όλων των δυνατοτήτων που προσφέρει το νησί. Στο γεγονός αυτό συντέλεσε βέβαια η ύπαρξη πολλών τοπικών πλεονεκτημάτων σε όλους τους τομείς, όπως αναφέραμε και προηγουμένως. Εξυπνοοείται ότι για κάποιο άλλο νησί με φτωχά φυσικά κι ανθρώπινα Ανατολική, όπως η Αμοργός που θα αναλύσουμε πιο κάτω, είναι πολύ πιο δύσκολο να ακολουθηθεί με επιτυχία το μοντέλο αυτό. Σε γενικές γραμμές το μοντέλο ανάπτυξης της Σαντορίνης χαρακτηρίζεται από την ισόρροπη ανάπτυξη των τριών τομέων στους οποίους και έχει συγκριτικό πλεονέκτημα: στην εξορυκτική δραστηριότητα, τις (αμπελο)καλλιέργειες και τον τουρισμό, μαζί με όλες τις συναφείς δραστηριότητες. Το μεγαλύτερο βάρος δόθηκε στον τουρισμό. Το μειονέκτημα όμως της εποχικότητας του τομέα αυτού φαίνεται ότι υποκαταστάθηκε από την ανάπτυξη των άλλων δύο τομέων.

Έχοντας σκιαγραφήσει, σε γενικές γραμμές, τη φυσική και κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα του νησιού, μπορούμε στη συνέχεια να προβούμε, με κάθε επιφύλαξη, σε κάποιες βασικές προτάσεις για την ολοκληρωμένη ανάπτυξή του οι οποίες εστιάζονται στα εξής σημεία:

- 1) Περαιτέρω ενίσχυση του τουρισμού, η οποία μπορεί να επιτευχθεί με τα ακόλουθα μέτρα:
- Ενίσχυση της τουριστικής προβολής και των συγκριτικών του πλεονεκτημάτων.
 - Σύνδεση του τουρισμού με τον πολιτισμό (ξεναγήσεις στους αρχαιολογικούς χώρους, ημερίδες, κ.λ.π.).
 - Σύνδεση του τουρισμού με τους λοιπούς τομείς της οικονομικής δραστηριότητας, σε μία προσπάθεια ενίσχυσης της εξαγωγικής βάσης του νησιού (ξεναγήσεις τουριστών στις βιομηχανίες οινοποίησης, διοργανώσεις γιορτών, κ.λ.π.)
 - Ανάπτυξη εναλλακτικών μορφών τουρισμού για την επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου (αγροτουρισμός, συνεδριακός τουρισμός, οικοτουρισμός, κ.λ.π.)
 - Διοργάνωση σεμιναρίων για τον ντόπιο πληθυσμό ώστε να είναι έτοιμος να υποδεχτεί το μεγάλο τουριστικό ρεύμα του καλοκαιριού.

Όλα τα παραπάνω γίνονται ήδη, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό.

2) Δεν είναι δυνατόν να μιλάμε για ολοκληρωμένες αποδόσεις χωρίς την ενίσχυση των ανθρώπινων διαθεσίμων και της κοινωνικής βάσης του πολύτιμου για την Ελλάδα αυτού νησιού. Πιο συγκεκριμένα:

- Η πρόσφατη (Ιούλιος 1995) ίδρυση του Ινστιτούτου για τη μελέτη του ηφαιστείου αποτελεί ένα πρώτο βήμα προς τη σωστή κατά τη γνώμη μας κατεύθυνση. Δεν αρκεί όμως μόνον αυτό. Πρέπει ακόμα
- να αναπτυχθεί η πολιτιστική ζωή του νησιού σαν ένας επιπλέον παράγοντας ενίσχυσης του ανθρώπινου κεφαλαίου του.

5.2 ΑΜΟΡΓΟΣ

5.2.1 Γενικά - Γεωγραφικά και διοικητικά στοιχεία

Η Αμοργός είναι το ανατολικότερο νησί του νησιωτικού συμπλέγματος των Κυκλάδων. Ανήκει στην επαρχία Θήρας, έχει έκταση 121 τετραγωνικά χιλιόμετρα και 2.096 κατοίκους, σύμφωνα με την απογραφή του 1971. Το μήκος των ακτών της είναι 112 χιλιόμετρα με εξαιρετικά βαθύ και πλούσιο διαμελισμό. Το κλίμα του νησιού είναι ξηρό με δροσερά καλοκαίρια και ήπιους χειμώνες. Η ετήσια βροχόπτωση είναι κι εδώ χαμηλότερη από 400 - 600 χιλιοστόμετρα, νούμερο που συναντάται σε όλα σχεδόν τα νησιά των Κυκλάδων.

Οι σημαντικότεροι οικισμοί του νησιού είναι η Αμοργός (Χώρα) με 353 κατοίκους¹⁴³, η Αιγιάλη (ή Γιάλη, κατά την ντόπια ονοματολογία, με 234 κατοίκους) και τα Κατάπολα (186 κάτοικοι) που αποτελούν το επίνειο της Χώρας. Στην αρχαιότητα υπήρχαν στην Αμοργό τρεις ανεξάρτητες πόλεις με αυτόνομο πολίτευμα, η Αιγιάλη, η Αρκεσίνη και η Μινώα, των οποίων τα ερείπια σώζονται.

¹⁴³ Στοιχεία από την απογραφή του 1981.

5.2.2 Αρχαιολογικά και ιστορικά στοιχεία

Η ύπαρξη πολυάριθμων και αξιόλογων αρχαιολογικών μνημείων στο νησί μαρτυρεί τη λειτουργία του ως διαμετακομιστικού κέντρου μεταξύ Κρήτης, Ιωνίας και Ελλάδας και υποδηλώνει έναν τόπο όπου συναντήθηκαν δύο από τους σημαντικότερους πολιτισμούς της αρχαιότητας: ο Κυκλαδικός και ο Μινωικός. Πιο συγκεκριμένα, στην αρχαιότητα υπήρχαν στο νησί τρεις σημαντικοί συνοικισμοί: η Αιγιάλη, η Αρκεσίνη και η Μινώα, λείψανα των οποίων διασώζονται σήμερα σε πολύ καλή κατάσταση. Οι ανασκαφές που διεξάγονται στη Μινώα από την καθηγήτρια Λίλα Μαραγκού έχουν φέρει στο φως αξιόλογα αρχαιολογικά ευρήματα και έχουν φωτίσει πολλές πλευρές της παγκόσμιας αρχαιολογικής έρευνας. Άλλα σημαντικά αρχαιολογικά μνημεία είναι διάφοροι θολωτοί τάφοι των ρωμαϊκών χρόνων (τα επονομαζόμενα "θολάρια"), αρχαίοι πύργοι, ένα υδρομαντείο, και άλλα.

Το σπουδαιότερο και το πιο εντυπωσιακό από τα βυζαντινά μνημεία του νησιού είναι η μονή της *Παναγίας της Χοζοβιώτισσας*, που χτίστηκε το 1.017 μ.Χ. και ανακαινίστηκε το 1.088 μ.Χ. από τον αυτοκράτορα Αλέξιο Κομνηνό¹⁴⁴. Λόγω του φόβου των πειρατών η μονή αυτή χτίστηκε επί του κατακόρυφου βράχου που αποτελεί την πλαγιά του όρους Προφήτης Ηλίας, σε υψόμετρο 300 μέτρων από την επιφάνεια της θάλασσας. Η ιδιόρρυθμη αρχιτεκτονική του κτίσματος και η πλούσια ιστορία του αποτέλεσε αντικείμενο μελέτης από πολλούς επιστήμονες, ιστορικούς, αρχαιολόγους και αρχιτέκτονες (Le Corbusier, Μανόλης Κορρές, Λίλα Μαραγκού και άλλοι).

Κατά τους ιστορικούς χρόνους το νησί άλλαξε πολλούς κυβερνήτες. Όλα αυτά τα χρόνια και ιδιαίτερα την περίοδο της Τουρκοκρατίας, η Αμοργός ήταν το βασικό κρησφύγετο των πειρατών στο Αιγαίο, λόγω των πολυάριθμων υπήνεμων κολπίσκων στη νότια κυρίως μεριά του νησιού και του δύσβατου εσωτερικού της.

5.2.3 Γεωμορφολογία, ακτές, ύδατα

Η Αμοργός είναι ορεινό, βραχώδες και δύσβατο νησί, με όλα τα προβλήματα ανάπτυξης που συνεπάγεται αυτό. Βασικό κορμό της ("ραχοκοκκαλιά") αποτελεί μια οροσειρά με κυριότερα όρη τον απόκρημνο και δύσβατο Κρίκελο (826 μέτρα υψόμετρο) που βρίσκεται στο βορειοανατολικό τμήμα της, τον Προφήτη Ηλία (698 μέτρα) και το βουνό Άσπρο ή Κόρακας (565 μέτρα). Η οροσειρά αυτή χωρίζει το νησί σε δύο τελείως διαφορετικά τμήματα:

στο δυτικό, όπου προβάλλουν πολλές μικρές χερσόνησοι με ενδιάμεσους όρμους, δύο εκ των οποίων είναι μεγάλοι και ασφαλείς (ο όρμος της Αιγιάλης στο βορινό τμήμα και των Καταπόλων στο μέσον του νησιού) και στο ανατολικό τμήμα. Η μορφολογία του ανατολικού τμήματος υποδηλώνει ότι, όπως και στη Σαντορίνη, συντελέστηκε κάποια βίαιη εγκατακρήμνιση, μιας και τα βράχια των ακτών υψώνονται κατακόρυφα σε ύψος πολλών εκατοντάδων μέτρων, ενώ τα βάθη της θάλασσας ποικίλλουν από 300 μέτρα καθ'όλο το μήκος της ανατολικής ακτής (σε κοντινή σχετικά απόσταση από την ξηρά) έως τα 720 μέτρα στα ανοιχτά του βορειοανατολικού τμήματος. Στη θάλασσα υπάρχουν ακόμα διάσπαρτες πολλές βραχονησίδες. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι το όρος Κρίκελος εμφανίζεται να αναδύεται κατευθείαν από τη θάλασσα υψωνόμενο σχεδόν κατακόρυφα μέχρι το υψόμετρο των 826 μέτρων του. Παρά το γεγονός αυτό μεταξύ των ορέων της σχηματίζονται μερικές εύφορες κοιλάδες, με κυριότερες αυτές της Αιγιάλης και των Καταπόλων.

Στην Αμοργό δεν υπάρχουν καθόλου δάση ή υδάτινες εκτάσεις. Παλιότερα όμως στον Κρίκελο αλλά και σε άλλα μέρη του νησιού υπήρχαν πυκνά δάση από δρυς, πρίνους και αγριοκυπάρισσα ("φείδα", σύμφωνα με την τοπική ονοματολογία), τα οποία όμως κάηκαν από πυρκαϊά μεγάλων διαστάσεων που συντελέστηκε τον περασμένο αιώνα¹⁴⁵.

Χαρακτηριστικό του δύσβατου εδάφους της είναι το γεγονός ότι το ορεινό και ιδιαίτερα απόκρημνο βορειοανατολικό κομμάτι του νησιού, που σημειωτέον, δεν είναι μικρής έκτασης, εμφανίζεται ως ανεξερεύνητο, εφόσον εκτός από την ύπαρξη του εγκαταλελειμένου μεταλλείου δεν υπάρχει καμία επιπλέον πληροφορία (ούτε, έστω, αεροφωτογραφίες) που θα μας οδηγούσε στη διατύπωση κάποιων πρόσθετων παρατηρήσεων.

Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των ακτών του νησιού είναι η αντίθεση μεταξύ των ομαλών σχετικά ανατολικών και των απόκρημνων δυτικών ακτών του, οι οποίες, αν και δεν διαθέτουν πολλές παραλίες με εύκολη πρόσβαση, ασκούν μια ιδιαίτερη γοητεία με την βαθιά καθαρή θάλασσα και το άγριο τοπίο, έλκοντας πολλούς τουρίστες.

Τα υδατικά Ανατολική του νησιού είναι ελάχιστα. Ιδιαίτερο πρόβλημα επάρκειας όμως δεν τίθεται, λόγω της χρησιμοποίησης των υδάτων των φρεάτων και των βροχών, τα οποία συλλέγονται σε μεγάλες ομβροδέκτες (στήρνες). Στις κοιλάδες υπάρχουν ακόμα κάποιες πηγές.

¹⁴⁴ Μαραγκού Λίλα, *Μονή Παναγίας της Χοζοβιώτισσας*, Αθήνα 1991.

¹⁴⁵ Βλέπε Μαραγκού Λίλα, *Μονή Παναγίας της Χοζοβιώτισσας*, ό.π., σ. 39.

5.2.4 Γεωλογικά στοιχεία

Τα γεωλογικά Ανατολική του νησιού δεν εμφανίζουν ιδιαίτερα μεγάλη ποικιλία. Ολόκληρο το βορειοανατολικό μέρος του νησιού αποτελείται από *βωξίτη*, η εξόρυξη του οποίου γινόταν από ένα μεταλλείο στην ανατολική πλευρά του όρους Κρίκελος. Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, η εξορυκτική δραστηριότητα σταμάτησε το 1954 ενώ σήμερα διασώζονται οι εγκαταστάσεις εξόρυξης και εκφόρτωσης του παλιού μεταλλείου.

5.2.5 Οικονομικά στοιχεία, χρήσεις γης και καλλιέργειες

Στις λιγοστές κοιλάδες που υπάρχουν ανάμεσα στα απόκρημνα βουνά καλλιεργούνται δημητριακά, αμπέλια, λάδι, αμύγδαλα, σύκα, όσπρια και εσπεριδοειδή. Η πιο διαδεδομένη καλλιέργεια είναι τα ελαιόδεντρα, που καλύπτουν το μεγαλύτερο μέρος των καλλιεργούμενων εκτάσεων. Η παραγωγή όμως είναι πολύ περιορισμένη, λόγω της έλλειψης μεγάλων καλλιεργήσιμων εκτάσεων και κατά συνέπεια είναι προσανατολισμένη στην κάλυψη εγχώριων αναγκών. Το ίδιο συμβαίνει και με τα τυροκομικά προϊόντα του νησιού. Σε γενικές επομένως γραμμές μπορούμε να πούμε ότι ο πρωτογενής τομέας του νησιού παρουσιάζει πολλά και σοβαρά διαρθρωτικά προβλήματα που εστιάζονται στο μικρό μέγεθος των καλλιεργούμενων εκτάσεων και στο συνακόλουθο μικρό μέγεθος παραγωγής, στη μείωση του πληθυσμού που απασχολείται στη γεωργία, κ.ά. Οι περιορισμένοι για εκμετάλλευση φυσικοί πόροι του άγονου και απομονωμένου μέχρι πρότινος αυτού νησιού σκιαγραφούν τις οικονομικές δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι κάτοικοι του, πολλοί από τους οποίους αναζήτησαν μια καλύτερη τύχη στο εμπορικό ναυτικό. Αντιλαμβάνεται λοιπόν κανείς, τη φοβερή ώθηση που έδωσε στην οικονομία του νησιού η ραγδαία ανάπτυξη του τουρισμού τα τελευταία χρόνια αλλά και τη συνακόλουθη δυσμενή επίδραση στις παραδόσεις, τα έθιμα και τη νοοτροπία των μέχρι πρότινος απομονωμένων ψαράδων, κτηνοτρόφων και ναυτικών. Συνοψίζοντας, οι κυριότεροι οικονομικοί πόροι του νησιού προέρχονται από την *αλιεία*, από *ναυτιλιακά εμβάσματα* και από τον *τουρισμό*.

Ένας από τους βασικούς οικονομικούς πόρους του νησιού κατά τα παλιότερα χρόνια ήταν η *εξόρυξη βωξίτη*, από τον οποίο αποτελείται ολόκληρο το βορειοανατολικό μέρος του νησιού. Η εξορυκτική δραστηριότητα σταμάτησε το 1954, ενώ σήμερα διασώζονται οι εγκαταστάσεις εξόρυξης και εκφόρτωσης του παλιού μεταλλείου στην ανατολική πλευρά του όρους Κρίκελος.

Το νησί άρχισε να αναπτύσσεται ραγδαία τα τελευταία μόλις χρόνια. Χαρακτηριστικό της απότομης ανάπτυξης είναι το γεγονός ότι κατά τη δεκαετία του '70 δεν υπήρχε ηλεκτρικό στο νησί, ενώ η επικοινωνία της Χώρας με τα χωριά της Αιγιάλης γινόταν μόνο από τη θάλασσα. Από τα τέλη της δεκαετίας του '80 και μετά ακολουθείται ο δρόμος της τουριστικής ανάπτυξης.

5.2.6 Συγκοινωνίες και μεταφορές

Το βασικό οδικό δίκτυο της Αμοργού αποτελείται από έναν κύριο οδικό άξονα ο οποίος τη διασχίζει καθ'όλο το μήκος της, ακολουθώντας τη βασική οροσειρά που αποτελεί, όπως ήδη αναφέραμε προηγουμένως, τη "ραχοκοκαλιά" του νησιού. Ο δρόμος αυτός διαιρείται σε δύο τμήματα:

- το πρώτο τμήμα του δρόμου, που συνδέει τα χωριά της Αιγιάλης με τη Χώρα της Αμοργού, είναι ένας αρκετά επικίνδυνος ορεινός χωματόδρομος κακής βατότητας. Βέβαια τη δεκαετία του '70 δεν υπήρχε καν δρόμος, ενώ αυτός που ανοίχτηκε τη δεκαετία του '80 ήταν υπερβολικά στενός και επικίνδυνος, καθότι ήταν στο χείλος του γκρεμού. Τη δεκαετία του '90 και ιδιαίτερα το 1994 έγιναν αρκετές προσπάθειες διαπλάτυνσης του δρόμου, οι οποίες όμως σκόνταψαν τελικά, όπως και η πολυσυζητημένη ασφαλίστευσή του, σε αντιπαράθεσεις τοπικών συμφερόντων που έχουν να κάνουν με αντιδικίες των κατοίκων της Αιγιάλης με αυτούς της Χώρας και των Καταπόλων για την εκμετάλλευση του τουρισμού.
- το δεύτερο τμήμα συνδέει τη Χώρα με τα χωριά της Κάτω Μεριάς (Αρκεσίνη, Κολοφάνα, Βρούτση, κ.λ.π.) και είναι επίσης χωματόδρομος.

Οι μοναδικοί ασφαλιστρωμένοι δρόμοι που υπάρχουν στο νησί είναι ο ελικοειδής, με στροφές 180° και μήκους 6 χιλιομέτρων δρόμος Κατάπολα - Χώρα, ο πρόσφατα ασφαλιστρωμένος δρόμος που ενώνει τα τρία χωριά Αιγιάλη - Λαγκάδα - Θολάρια και ο επίσης πρόσφατα ασφαλιστρωμένος ελικοειδής δρόμος που συνδέει τη Χώρα με την παραλία της Αγίας Άννας και το μοναστήρι της Παναγίας της Χοζοβιώτισσας.

Σε γενικές γραμμές μπορούμε να πούμε ότι το οδικό δίκτυο του νησιού, αν και έχει υποστεί πολύ σημαντικές βελτιώσεις τα τελευταία χρόνια, είναι σε ορισμένα κυρίως σημεία του επικίνδυνο και ανεπαρκές με έντονα προβλήματα πρόσβασης σε μεμονωμένες περιοχές.

5.2.7 Αστικά χαρακτηριστικά

Η Χώρα της Αμοργού είναι χτισμένη σε υψόμετρο 320 μέτρων και θεωρείται μια από τις πιο γραφικές χώρες των Κυκλάδων. Στο εσωτερικό της δεσπόζει ένας βράχος στην κορυφή του οποίου υπάρχει ένα κάστρο. Γύρω από το βράχο απλώνονται τα σπίτια η συνέχεια των οποίων διακόπτεται από δύο πλατείες. Μέσα στη Χώρα υπάρχουν σκαλιά, πλακόστρωτα δρομάκια και καμάρες, ενώ στην κορυφή του κοντινού λόφου υπάρχουν μισοερειπωμένοι ανεμόμυλοι. Η Χώρα αυτή διατηρεί τον έντονο παραδοσιακό χαρακτήρα της λόγω του αυστηρού αρχιτεκτονικού ελέγχου και του χαρακτηρισμού της σαν διατηρητέου οικισμού.

Τα Κατάπολα, το επίνειο της Χώρας, αποτελείται από τρεις ξεχωριστές συνοικίες χτισμένες στις πλαγίες ισάριθμων λόφων: τα Κατάπολα, το Ραχίδι και το Ξυλοκερατίδι. Στους ελεύθερους χώρους ενδιάμεσα των τριών συνοικιών υπάρχουν ευρύχωρες πλατείες με αρκετό πράσινο.

Στο βόρειο μέρος του νησιού βρίσκεται το λιμάνι της Αιγιάλης, πίσω από το οποίο υπάρχει η μία από τις δύο μεγάλες κοιλάδες του νησιού (η άλλη είναι των Καταπόλων). Στα γύρω βουνά υπάρχουν τρία χωριά: ο Ποταμός, που βρίσκεται στο λόφο ακριβώς πάνω από το λιμάνι της Αιγιάλης, τα Θολάρια στα αριστερά, και η Λαγκάδα προς το εσωτερικό, μέσα σ'ένα φαράγγι στην πλαγιά του όρους Κρίκελος.

Η παραδοσιακή ομορφιά των οικισμών, κυρίως της Λαγκάδας και των Θολαρίων, κινδυνεύει να αλλοιωθεί ολοκληρωτικά λόγω της άναρχης δόμησης και της τουριστικής ανάπτυξης που συντελέστηκε τα τελευταία χρόνια. Το χωριό Ποταμός αντιμετωπίζει τον πρόσθετο κίνδυνο να χάσει το χαρακτήρα αλλά και την ίδια του την οντότητα, μιας και η οικοδόμηση είναι τόσο έντονη ώστε το χωριό να τείνει να ενωθεί με το λιμάνι της Αιγιάλης που βρίσκεται από κάτω του. Σε επίσκεψη στην Αμοργό το 1988 το πρόβλημα ήταν στις απαρχές του. Σε δεύτερη επίσκεψη όμως το 1994 διαπιστώθηκε μεγάλη αύξηση του αριθμού των σπιτιών μεταξύ των δύο οικισμών. Σε αντίθεση με τα παραπάνω, στη Χώρα υπάρχει, όπως ήδη αναφέρθηκε, μεγαλύτερος αρχιτεκτονικός έλεγχος ενώ δεν θα ήταν υπερβολή να πούμε ότι τα χωριά της περιοχής της Κάτω Μεριάς Βρούτση, Αρκεσίνη και Κολοφάνα ζουν σε παλιότερες εποχές.

5.2.8 Γενική συνθετική εικόνα της Αμοργού, συμπεράσματα και προτάσεις

Επιχειρώντας να δώσουμε μια χρήσιμη γενική συνθετική εικόνα για το νησί της Αμοργού, θα περιγράψουμε τα βασικά συμπεράσματα για τα βασικά του χαρακτηριστικά:

1) Το νησί χαρακτηρίζεται από έντονα *διαρθρωτικά προβλήματα στον πρωτογενή τομέα*, λόγω της έλλειψης μεγάλων καλλιεργήσιμων εκτάσεων και του άγονου και πετρώδους εδάφους του. Η περιορισμένη αγροτική παραγωγή του είναι κατά συνέπεια προσανατολισμένη στην κάλυψη εγχώριων αναγκών.

2) Τα *προβλήματα υποδομής* είναι ιδιαίτερα έντονα στο νησί και αφορούν κυρίως το οδικό δίκτυο και τις τηλεπικοινωνίες. Αρκετά σημεία και περιοχές του είναι απομονωμένα, ενώ η συγκοινωνία διά θαλάσσης δεν είναι πάντα εφικτή εξαιτίας των ισχυρών ανέμων (εντάσεως 8 έως και 9 μποφόρ) που πνέουν τις περισσότερες ημέρες του χρόνου.

3) Το νησί έχει κάποια *συγκριτικά πλεονεκτήματα στον τουριστικό τομέα*, τα οποία όμως επικεντρώνονται κυρίως στην παράδοση, την αρχιτεκτονική, τα μνημεία, και το εντυπωσιακό τοπίο άγριας ομορφιάς και λιγότερο στις εκτεταμένες παραλίες του και στην τουριστική του υποδομή.

4) Δεν φαίνεται να υπάρχει κάποιο αυστηρά καθορισμένο μοντέλο που να έχει ακολουθηθεί για την ανάπτυξη του νησιού. Μόλις πρόσφατα η Αμοργός άρχισε να αναπτύσσεται τουριστικά, ακολουθώντας δυστυχώς το γνωστό για την πατρίδα μας δρόμο της *άναρχης δόμησης*, των ασυντόνιστων και απρογραμματίστων ενεργειών, της εκμετάλλευσης πελατειακών σχέσεων για την εξυπηρέτηση διαφόρων τοπικών συμφερόντων και της υποβάθμισης του οικιστικού περιβάλλοντος, ιδιαίτερα για την Αιγιάλη και τα γύρω χωριά της (Ποταμός, Θολάρια, Λαγκάδα).

5) Σε γενικές γραμμές μπορούμε να πούμε ότι το νησί χαρακτηρίζεται από έναν έντονο *δυισμό*, ο οποίος διαπιστώνεται σε δύο επίπεδα:

- στο *χωρικό επίπεδο*, που σχετίζεται με την γενικότερη οικονομική, κοινωνική, οικιστική και πολιτιστική ανάπτυξη του νησιού και
- στο *κοινωνικό επίπεδο*, που αφορά τη διαφοροποίηση των στάσεων απέναντι σε νέους τρόπους ζωής που εισάγει η τουριστική ανάπτυξη, λαμβάνοντας υπόψη ότι πρόκειται για έναν τόπο που πριν από λίγα μόλις χρόνια χαρακτηριζόταν σαν "νησί της άγονης γραμμής".

Πιο συγκεκριμένα:

➡ όσον αφορά τη *διαφοροποίηση στο χωρικό επίπεδο*, το νησί, λόγω της ανώμαλης γεωμορφολογίας του, χωρίζεται σε δύο τμήματα, η επικοινωνία των οποίων δεν είναι πάντα

εύκολη αφενός μεν λόγω της επικινδυνότητας και της κακής βατότητας του δρόμου που τα συνδέει και αφετέρου λόγω των ισχυρών ανέμων και της θαλασσοταραχής που καθιστά τη σύνδεση διά θαλάσσης σχεδόν αδύνατη για πολλές ημέρες του χρόνου. Η γεωγραφική αυτή απομόνωση των δύο τμημάτων του νησιού αποτέλεσε την αιτία και της κοινωνικής τους απομόνωσης, γεγονός το οποίο συναντάται και σε άλλα μέρη της Ελλάδας. Τα τμήματα αυτά είναι η περιοχή της Αιγιάλης, στο βόρειο τμήμα του νησιού, και η περιοχή που περιλαμβάνει τη Χώρα, τα Κατάπολα και τα εντελώς υπανάπτυκτα χωριά της Κάτω Μεριάς στο νότιο τμήμα του. Η τουριστική ανάπτυξη της Αιγιάλης συντελέστηκε ραγδαία τα τελευταία χρόνια, βασιζόμενη στην εκτεταμένη της παραλία, στα πανέμορφα χωριά της που βρίσκονται σκαρφαλωμένα στις πλαγιές των βουνών και στη μεγάλη εύφορη κοιλάδα που βρίσκεται στο εσωτερικό της. Η ανάπτυξη όμως αυτή, παρά τα αναμφισβήτητα θετικά της σημεία, που επικεντρώνονται στην άμεση παροχή των αναγκαίων οικονομικών πόρων για την επιβίωση των κατοίκων του νησιού και στην καταπολέμηση της μετανάστευσης του νέου και παραγωγικού πληθυσμού του, συντελέστηκε άναρχα και απρογραμματίστα, μέσα από "περίεργες" διαδικασίες εξυπηρέτησης τοπικών συμφερόντων, ενώ έχει ξεφύγει από κάθε έλεγχο με αποτέλεσμα να κινδυνεύει να αλλοιωθεί ανεπανόρθωτα ο παραδοσιακός χαρακτήρας των γραφικών χωριών της. Η άναρχη αυτή τουριστική ανάπτυξη της περιοχής της Αιγιάλης (τις περισσότερες φορές επάνω σε αρχαιολογικούς χώρους που, σημειωτέον, βρίσκονται σε αφθονία στο νησί) έχει συντελεστεί μέχρι σήμερα με την ανοχή ή και την αδιαφορία του κράτους και είναι χαρακτηριστική της οικιστικής ανάπτυξης που ακολουθήθηκε σε πολλές περιοχές της Ελλάδας αλλά και στην πρωτεύουσα, όπου η ανεκτική πολιτική του κράτους απέναντι στα αυθαίρετα κτίσματα αποτέλεσε έναν τρόπο αντιμετώπισης του προβλήματος της στέγης¹⁴⁶. Στην Αιγιάλη, βέβαια, δεν τίθεται πρόβλημα στέγης, αλλά φαίνεται να ισχύει το γεγονός ότι η με οποιαδήποτε τμήμα τουριστική και οικιστική ανάπτυξη του νησιού, προτιμότερη από την απομόνωση και τον δημογραφικό και κοινωνικό μαρασμό, βολεύει το κράτος, το οποίο δεν έχει να ασχοληθεί με τον προγραμματισμό μιας ακόμα προβληματικής περιοχής του Αιγαίου. Έτσι, εφόσον το κράτος εμφανίζεται - ή θέλει να εμφανίζεται - ανίκανο να συνεισφέρει, η ανάπτυξη του νησιού αφήνεται στα χέρια επιτήδειων επιχειρηματιών και κερδοσκόπων¹⁴⁷. Εδώ όμως έχει γίνει κάποιος λάθος υπολογισμός: διότι οι κάτοικοι της Αμοργού, παρά τα έντονα προβλήματα επιβίωσης που αντιμετωπίζουν, αγαπούν τον τόπο τους και δεν εξαγοράζονται. Η αντίδραση αυτή αναλύεται και θεμελιώνεται στη συνέχεια, μιλώντας για την κοινωνική διαφοροποίηση στο νησί.

¹⁴⁶ Γετίμης Παναγιώτης, *Οικιστική Πολιτική στην Ελλάδα: τα όρια της μεταρρύθμισης*, εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1994

¹⁴⁷ Από έγκυρη πηγή, της οποίας το όνομα κατόπιν επιθυμίας της δεν αποκαλύπτουμε, προκύπτει ότι αρκετοί από αυτούς τους "επιχειρηματίες" πλούτισαν από αρχαιοκαπηλεία.

Από την άλλη μεριά, η Χώρα διατηρεί τον παραδοσιακό χαρακτήρα της λόγω του αυστηρού αρχιτεκτονικού ελέγχου και της διατήρησής της ως παραδοσιακού οικισμού, ύστερα από τους αγώνες πολλών επιφανών προσώπων της Αμοργού με πρωτοπόρο την αρχαιολόγο καθηγήτρια του πανεπιστημίου Αθηνών Λίλα Μαραγκού. Δεν είμαστε όμως σίγουροι για το αν οι αγώνες αυτοί θα ήταν τόσο αποδοτικοί αν στην περιοχή αυτή υπήρχε κάποια μεγάλη παραλία, που θα δραστηριοποιούσε τα ιδιοτελή ιδιωτικά συμφέροντα για την εκμετάλλευση και "αξιοποίησή" της. Στο εντελώς αντίθετο με την Αιγιάλη άκρο βρίσκονται τα χωριά της περιοχής της Κάτω Μεριάς Βρούτση, Αρκεσίνη και Κολοφάνα. Τα χωριά αυτά εμφανίζουν έντονα προβλήματα υποδομών, στοιχεία δηλωτικά της εγκατάλειψης και υπανάπτυξής τους (ανεπαρκής ύδρευση και αποχέτευση, κακές τηλεπικοινωνίες, φυγή των κατοίκων, έντονες φθορές στα σπίτια που δεν επισκευάζονται - με τί χρήματα; , γεωγραφική και κοινωνική απομόνωση, κ.λ.π.)

⇒ η διαφοροποίηση στο κοινωνικό επίπεδο αφορά την έντονη αντίθεση παραδοσιακών τρόπων ζωής με τα νέα ήθη και τους πρωτόγνωρους τρόπους πλουτισμού που εισάγει η ανάπτυξη του τουρισμού.

Σε γενικές γραμμές μπορούμε να πούμε ότι ο κοινωνικός ιστός έχει διαχωριστεί σε δύο κατηγορίες ανθρώπων: στην πρώτη κατηγορία ανήκουν οι γηραιότεροι κάτοικοι του νησιού, που δεν στάθηκαν έτοιμοι να αποδεχτούν την *έντονη αλλοίωση* του λιτού και απέραντου νησιού τους, ιδιαίτερα στην περιοχή της Αιγιάλης. Στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν οι επιχειρηματίες, οι καταστηματαρχες, οι ιδιοκτήτες των τουριστικών γραφείων και των ξενοδοχείων που ξεφυτρώνουν το ένα μετά το άλλο στην περιοχή της Αιγιάλης. Τους ανθρώπους αυτούς τους απασχολεί μόνο η ενίσχυση του τουριστικού ρεύματος στο νησί και η επέκταση των τουριστικών δραστηριοτήτων τους. Αποσαφηνίζοντας ότι δεν βρίσκουμε κάτι το μεμπτό στη στάση τους, θα επιχειρήσουμε να διατυπώσουμε κάποιες προτάσεις όπου τον τελικό λόγο και ευθύνη για την ανάπτυξη του νησιού την έχει, ή πρέπει να την έχει, το κράτος εφόσον η τοπική αυτοδιοίκηση είναι εμπλεγμένη σε έναν κυκεώνα αλληλεπίδρασης και ανταγωνισμού τοπικών ιδιωτικών συμφερόντων.

Ⓢ Καταρχήν η έντονη αντίδραση της πλειοψηφίας των κατοίκων στην αλόγιστη τουριστική ανάπτυξη είναι κάτι το αξιοσημείωτο, εάν αναλογιστούμε ότι οι αναμενόμενοι από τον τουρισμό οικονομικοί πόροι που θα διεισδύσουν στο νησί είναι απόλυτα αναγκαίοι λόγω της έλλειψης φυσικών πόρων και συγκριτικών πλεονεκτημάτων σε άλλους τομείς. Οι όποιες αντιδράσεις επομένως υπάρχουν πηγάζουν από την αγάπη των ντόπιων για το λιτό και απέραντο νησί τους και από την επιθυμία τους να μην αλλοιωθεί δραματικά το φυσικό και

δομημένο περιβάλλον του. Εμείς εδώ επισημαίνουμε ότι το νησί δεν έχει εκτεταμένες παραλίες (εκτός από αυτήν της Αιγιάλης) ενώ και στις μικρές παραλίες που υπάρχουν η πρόσβαση δεν είναι εύκολη. Τα βασικά συγκριτικά πλεονεκτήματα του νησιού στον τομέα του τουρισμού είναι ακριβώς αυτή η αίσθηση του πρωτόγονου και άγριου που αποπνέει, το δέος που προκαλεί η θέαση των κατακόρυφων βράχων όπως υψώνονται από τη θάλασσα, τα διάσπαρτα νησάκια στο φως του φεγγαριού, όπως υμνήθηκαν από τον Γκάτσο, τα πανέμορφα ορεινά χωριά της στις πλαγιές των απόκρημνων γυμνών βουνών, η συγκίνηση που προκαλεί ο σεβασμός των ντόπιων στις παραδόσεις (ιδιαίτερα στα απομακρυσμένα ορεινά χωριά της και στα χωριά της Κάτω Μεριάς), κ.λ.π. Όλα τα παραπάνω δεν μπορεί να τα αντικαταστήσει το πολυτελές ξενοδοχείο (που θα χτιστεί βέβαια πάνω σε αρχαία, με την ανοχή των αρμόδιων υπουργείων αλλά και της αρχαιολογικής υπηρεσίας) ή οι ξαπλώστρες και οι ομπρέλες (!) στη μοναδική μεγάλη παραλία του νησιού (της Αιγιάλης). Το κύριο ρεύμα των τουριστών που επισκέπτονται την Αμοργό (κυρίως Γάλλοι¹⁴⁸, Γερμανοί¹⁴⁹, έλληνες περιθωριακοί (!) και ζευγάρια), είναι κάτι παραπάνω από βέβαιο ότι έχει επίγνωση των δυνατοτήτων του και δεν έρχεται σ' αυτό ειδικά το νησί για το πολυτελές ξενοδοχείο και τα θαλάσσια σπορ. Μία τουριστική "ανάπτυξη" επομένως προσανατολισμένη στην εντατική εκμετάλλευση των ιδιομορφών και ευαίσθητων τουριστικών πόρων της, ή, ακόμα χειρότερα, βασισμένη στην άναρχη δόμηση και στην έλλειψη προγραμματισμού, θα ήταν άνευ ουσίας και καταστροφική για το νησί, εφόσον θα ανέτρεπε μια ισορροπία χωρίς να υποκαταστήσει στη θέση της κάποια άλλη.

Αυτό επομένως που απαιτείται είναι η ανάπτυξη του νησιού να γίνει ιδιαίτερα προσεκτικά, βήμα βήμα, υπό την παρακολούθηση και τον αυστηρότατο κρατικό έλεγχο, τόσο στο οικιστικό όσο και στο περιβαλλοντικό πεδίο, από τα υπουργεία Περιβάλλοντος, Πολιτισμού και Τουρισμού. *Πρέπει να ληφθεί ιδιαίτερα υπόψη ο χαρακτήρας του νησιού και να διαφυλαχτεί η γεωμορφολογική και πολιτιστική του ιδιομορφία απέναντι σε οποιαδήποτε απόπειρα άναρχης ή μη τουριστικής του ανάπτυξης.* Αποψη μας δεν είναι να μην επεκταθεί ο τουρισμός, αλλά ότι η επιτακτικότητα της ανάγκης ανάπτυξής του, ώστε να τονωθεί η τοπική οικονομία, μπορεί να παρασύρει σε βεβιασμένες ενέργειες που σε συνδυασμό με την έλλειψη οποιουδήποτε κρατικού ελέγχου θα οδηγήσουν στο ακριβώς αντίθετο αποτέλεσμα, εφόσον θα έχει πλέον αλλοιωθεί ουσιαστικά και ανεπανόρθωτα ο χαρακτήρας του.

② Όσον αφορά τις δραστηριότητες του πρωτογενή τομέα, αυτές δεν πρέπει να εγκαταλειφθούν προς χάριν του τουρισμού αλλά να επεκταθούν και να ενισχυθούν, με απώτερο σκοπό την πληρέστερη εξυπηρέτηση των εγχώριων αναγκών. Βέβαια εδώ

¹⁴⁸ Επηρεασμένοι από την ταινία του Λυκ Μπεσόν *Το Απέραντο Γαλάζιο*, που τμήματά της γυρίστηκαν στην Αμοργό το 1988.

υφίστανται πολλοί περιορισμοί, λόγω της περιορισμένης έκτασης των καλλιεργήσιμων εδαφών. Θα μπορούσαν επίσης να δοθούν επιχορηγήσεις και οικονομικές ενισχύσεις στους ψαράδες του νησιού, δίνοντάς τους παράλληλα κίνητρα για την ανανέωση του αλιευτικού τους στόλου. Η αλιεία αποτελεί πράγματι μια δραστηριότητα του πρωτογενούς τομέα που έχει δυνατότητες περαιτέρω ανάπτυξης στο νησί.

5.3 ΜΥΚΟΝΟΣ

5.3.1 Γενικά - Γεωγραφικά και διοικητικά στοιχεία

Η νήσος Μύκονος βρίσκεται στις βορειοανατολικές Κυκλάδες μεταξύ της Τήνου και της Νάξου. Έχει έκταση 85,460 τετραγωνικά χιλιόμετρα και πληθυσμό 8.500 κατοίκους σύμφωνα με την απογραφή του 1991. Το μήκος των ακτών της είναι 68,7 χιλιόμετρα. Ο διαμελισμός τους είναι ιδιαίτερα πλούσιος, με κυριότερους όρμους τον Πάνορμο και την Τούρλα, όπου και βρίσκεται το λιμάνι της πόλεως της Μυκόνου (Χώρας). Το κλίμα της είναι ξηρό. Η ετήσια βροχόπτωση στο νησί είναι χαμηλότερη από 400 - 600 χιλιοστόμετρα.

Διοικητικώς η Μύκονος υπάγεται στην επαρχία Σύρου του νομού Κυκλάδων και διαιρείται σε δύο κοινότητες.

Οι σημαντικότεροι οικισμοί του νησιού είναι η Μύκονος ή Χώρα, με πληθυσμό 2.986 κατοίκους και 4.469 μαζί με τους γύρω οικισμούς που αποτελούν το δήμο Μυκονίων και η Άνω Μερά με 665 κατοίκους, σύμφωνα με την απογραφή του 1981.

5.3.2 Αρχαιολογικά και ιστορικά στοιχεία

Το όνομα του νησιού αποδίδεται στον ήρωα Μύκονο, γιο του μυθικού βασιλιά της Δήλου Ανίου. Κατά τα βυζαντινά χρόνια η Μύκονος ανήκε αρχικά στην Επαρχία των Νήσων και μετά τον 6ο αιώνα στο Θέμα του Αιγαίου. Το 1207 κατακτήθηκε από τους Βενετούς ενώ το

¹⁴⁹ Πολλοί Γερμανοί που έρχονται στο νησί έχουν επιδοθεί σε ορειβατικές δραστηριότητες.

1537 καταστρέφεται ολοκληρωτικά από το Χαιρεντίν Μπαρμπάρσσα. Κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας και έως τις αρχές του 19ου αιώνα η Μύκονος είναι κέντρο των πειρατών. Με την ευνοϊκή για το ελληνικό εμπόριο συνθήκη του Κιουτσούκ - Καϊναρτζή, που υπογράφηκε το 1774 με τη λήξη των ρωσοτουρκικών πολέμων, στους οποίους και πήρε μέρος, η Μύκονος αναπτύχθηκε σημαντικά. Στη συνέχεια έπαιξε σημαντικό ρόλο στην επανάσταση του 1821.

Για την αρχαία Μύκονο δεν υπάρχουν πολλά στοιχεία, λόγω της καταστροφής των λειψάνων από τις καλλιέργειες και την μικρή επίχωση. Δίπλα στη Μύκονο όμως, βρίσκεται το νησάκι Δήλος με έναν από τους πιο σημαντικούς αρχαιολογικούς χώρους της Ελλάδας.

Η Μύκονος έχει πλούσιες πολιτιστικές και ιστορικές πηγές και αξιοθέατα, όπως χωριά με παραδοσιακή αρχιτεκτονική, αρχαιολογικούς τόπους, μουσεία, εκκλησίες και μοναστήρια. Χαρακτηριστικό κτίσμα του νησιού αποτελεί η μονή της Τουρλιανής, που κτίστηκε το 16ο αιώνα και ανακαινίστηκε το 1767. Η μονή αυτή, που είναι και η μεγαλύτερη της Μυκόνου, αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα νησιώτικης μοναστηριακής αρχιτεκτονικής.

5.3.3 Γεωμορφολογία, ακτές, ύδατα και γεωλογικά στοιχεία

Η Μύκονος είναι νησί πεδινό, ξερό και άγονο. Οι υψηλότερες κορυφές της είναι ο Άγιος Ηλίας ο Ανωμερίτης προς ανατολές με 392 μέτρα ύψος και ο Άγιος Ηλίας ο Βορνιώτης προς βορρά με 368 μέτρα ύψος. Οι ακτές της παρουσιάζουν έντονο διαμελισμό, ιδιαίτερα στη νότια πλευρά της όπου υπάρχουν και οι περισσότερες παραλίες.

Οι υδατικοί πόροι της Μυκόνου είναι πολύ φτωχοί. Η μοναδική πηγή που υπάρχει στο νησί κοντά στη μονή της Τουρλιανής παραμένει ανεκμετάλλευτη. Έτσι η ύδρευση του νησιού γίνεται από φρέατα, το βάθος των οποίων φτάνει τα 4 έως 7 μέτρα.

Το έδαφος της Μυκόνου αποτελείται κατά το μεγαλύτερο μέρος του από *πυριγενή και γρανιτικά πετρώματα*. Το υπέδαφος της είναι πλούσιο σε κοιτάσματα *μαγγανιούχου σιδήρου, χαλκού, γαληνίτη και βαρυτίνης*.

5.3.4 Οικονομικά στοιχεία, χρήσεις γης και καλλιέργειες

Οι οικονομικοί πόροι του νησιού προέρχονται κατά κύριο λόγο από τον *τουρισμό*, στον οποίο απασχολείται το 75% του εργατικού δυναμικού και που συνεισφέρει στο εισόδημα κατά

80% (στοιχεία 1991). Η Μύκονος έχει καθιερωθεί σαν διεθνές τουριστικό κέντρο και δέχεται το καλοκαίρι χιλιάδες επισκέπτες. Η κατασκευή του αεροδρομίου κοντά στη Χώρα μαζί με τις βελτιώσεις και τις επεκτάσεις του λιμανιού κατά τη δεκαετία του 1970 οδήγησαν στην αύξηση της προσβασιμότητας στο νησί και στη ραγδαία και πρωτοφανή τουριστική ανάπτυξη και αύξηση του πληθυσμού. Ο τουρισμός επηρεάζει και διαμορφώνει σχεδόν όλες τις οικονομικές δραστηριότητες του νησιού, από τη γεωργία και την αλιεία μέχρι το εμπόριο και τις τηλεπικοινωνίες.

Ο πρωτογενής τομέας καταλαμβάνει το 6% της απασχόλησης και από αυτόν προέρχεται το 5,1% του συνολικού εισοδήματος του νησιού (στοιχεία 1991). Η *κτηνοτροφική παραγωγή* της Μυκόνου (κυρίως τυροκομικά προϊόντα) είναι αξιόλογης ποιότητας και όχι αμελητέα, ενώ η συμβολή της γεωργίας (σύκα, κρασί, κριθάρι, σπρωροφόρα) και της αλιείας είναι πολύ μικρή. Η γεωργική παραγωγή εστιάζεται σε μια έκταση 19 τετραγωνικών χιλιομέτρων στην πεδιάδα της Άνω Μεράς, που βρίσκεται στο ανατολικό τμήμα του νησιού. Σημαντική είναι η ύπαρξη *μεταλλείων μαγγανιούχου σιδήρου και βαρυτίνης*, από τα οποία όμως η εξόρυξη σταμάτησε πριν το 1960.

5.3.5 Συγκοινωνίες και μεταφορές

Οι εσωτερικές συγκοινωνίες του νησιού δεν είναι επαρκείς για το χαρακτήρα του νησιού. Υπάρχει ένας κεντρικός οδικός άξονας ο οποίος διασχίζει το νησί από δυτικά προς ανατολικά ενώνοντας τη Μύκονο (Χώρα) με την Άνω Μερά. Ασφαλιτόδρομοι ενώνουν τις πιο τουριστικές παραλίες τόσο με τα χωριά όσο και μεταξύ τους παρέχοντας έτσι πρόσβαση στα περισσότερα σημεία του νησιού. Η πρόσβαση στις υπόλοιπες παραλίες είναι εφικτή με χωματόδρομους. Τέλος θα πρέπει να αναφερθεί ότι στην ανατολική πλευρά του νησιού το οδικό δίκτυο δεν είναι τόσο αναπτυγμένο όσο στη δυτική.

5.3.6 Αστικά χαρακτηριστικά

Η πόλη της *Μυκόνου ή Χώρα* άρχισε να σχηματίζεται γύρω στον 14ο αιώνα στο λόφο του Κάστρου. Η πρώτη μεγάλη επέκτασή της συντελέστηκε το 1770, όπου ανατολικά του λόφου του Κάστρου κτίστηκε η Παροικία ("Μπαρκιά"). Στα επόμενα χρόνια η πόλη συνέχισε

να επεκτείνεται με νέες συνοικίες. Η πόλη της Μυκόνου αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα αιγαιοπελαγίτικης αρχιτεκτονικής με μικρά κατάλευκα κυβικά σπίτια, στενά δρομάκια, εκκλησίες και ανεμόμυλους. Η έντονη προσωπικότητα και η γραφικότητα της Χώρας τη βοήθησαν να εξελιχθεί σε ένα από τα μεγαλύτερα και διασημότερα τουριστικά κέντρα σε ολόκληρο τον κόσμο. Παρ'όλα αυτά, διατηρεί το αντιπροσωπευτικό κυκλαδίτικο χρώμα της. Στο γεγονός αυτό έχει συντελέσει και ο χαρακτηρισμός της σαν διατηρητέος οικισμός. Έτσι οτιδήποτε χτίζεται στην πόλη οφείλει να ακολουθεί τις βασικές προδιαγραφές της κυκλαδίτικης αρχιτεκτονικής. Τονίζεται όμως ότι σε πολλές τοποθεσίες του νησιού η άναρχη χωροθέτηση τουριστικών συγκροτημάτων και η εκτεταμένη αλλαγή χρήσεων γης γύρω και μέσα στον παραδοσιακό οικισμό θέτει σε κίνδυνο την πολιτιστική της φυσιογνωμία.

5.3.7 Γενική συνθετική εικόνα της Μυκόνου, συμπεράσματα και προτάσεις¹⁵⁰

Λόγω έλλειψης βασικών στοιχείων δεν είμαστε σε θέση να διατυπώσουμε κάποιες ολοκληρωμένες προτάσεις για την ανάπτυξη του νησιού.

Αυτό όμως που πρέπει να επισημανθεί είναι ότι η ραγδαία (και άναρχη, σε πολλές περιπτώσεις) τουριστική ανάπτυξη που έχει λάβει χώρα στο νησί τις τελευταίες δεκαετίες έχει αρχίσει να ξεπερνάει τη φέρουσα ικανότητα για τουριστική ανάπτυξη του νησιού. Οι δυσμενείς επιπτώσεις της ανάπτυξης αυτής εντοπίζονται:

- *στο φυσικό περιβάλλον.* Η Μύκονος αποτελεί ένα μικρό νησί όπου οι χρήσεις γης ανταγωνίζονται έντονα μεταξύ τους. Η γη για αγροτική χρήση έχει περιοριστεί δραματικά, ενώ σχεδόν ολόκληρο το νησί καλύπτεται από οικοδομικές κατασκευές, τουριστικές επιχειρήσεις και τη συνοδευτική τους υποδομή (μαρίνες, λιμάνια, αεροδρόμιο, δρόμοι, κ.λ.π.), ενώ η εναπομείνασα ελεύθερη γη έχει αφεθεί για μελλοντική κερδοσκοπική χρήση. Όλα αυτά, σε συνδυασμό με την αύξηση του πληθυσμού και των τουριστών, έχουν δυσμενείς συνέπειες στο περιβάλλον, με βασικότερη τη μείωση των πόσιμων υδατικών διαθεσίμων. Οι προβλεπόμενες ανάγκες για πόσιμο νερό είναι πάνω από τη φυσική παραγωγική ικανότητα του νησιού. Επιπλέον πλήττονται η βλάστηση, το τοπίο, μολύνονται οι ακτές και γενικότερα υποβαθμίζονται οι λοιποί φυσικοί πόροι του νησιού από την ανεξέλεγκτη τουριστική ανάπτυξη και τις ανάγκες του συνεχώς αυξανόμενου πληθυσμού.

¹⁵⁰ Για μια εκτενέστερη αναφορά στα προβλήματα της Μυκόνου βλέπε Coccossis H. και Parpairis A., "Environment and Tourism issues: Preservation of Local Identity and Growth Management", ό.π., p. 79 - 89.

- στην *οικονομία*. Οι δυσμενείς επιπτώσεις της ραγδαίας τουριστικής ανάπτυξης στην οικονομία του νησιού εντοπίζονται στα πρόσθετα έξοδα και χρηματοοικονομικές δυσκολίες που καλούνται να καταβάλλουν οι δήμοι για τα αναγκαία πρόσθετα κατασκευαστικά έργα, στην άνοδο των τιμών της γης και του κατασκευαστικού κόστους, σε αλλαγές στην τοπική δομή της απασχόλησης, άνοδο του λειτουργικού κόστους και πτώση του επιπέδου των υπηρεσιών, αύξηση των μη παραγωγικών και περιορισμένης χρονικής διάρκειας επενδύσεων, κ.λ.π.
- στην *οργάνωση της τοπικής κοινωνίας και την ψυχολογία των κατοίκων της*, όσον αφορά την πτώση του επιπέδου των υπηρεσιών κοινής ωφελείας, τους διαπληκτισμούς μεταξύ τουριστών και ντόπιων, τα τροχαία ατυχήματα, τις αρνητικές επιρροές στις παραδοσιακές αξίες και τον τρόπο ζωής των ντόπιων, κ.λ.π.
- στον *πολιτισμό*, όπου παρατηρούνται τάσεις διάβρωσης του παραδοσιακού χαρακτήρα των οικισμών του νησιού από τη ραγδαία οικιστική ανάπτυξη, χειροτέρευση της κατάστασης των ιστορικών μνημείων και της θρησκευτικής ζωής των κατοίκων, αύξηση των φαινομένων κοινωνικής παθογένειας (αντικοινωνικής συμπεριφοράς) και γενικότερα υποβάθμιση της πολιτιστικής εικόνας του νησιού.
- στο *ανθρωπογενές περιβάλλον* και συγκεκριμένα στις υποδομές που πάσχουν από υπερφόρτιση (συμφόρτηση στο αεροδρόμιο, στις μαρίνες, στους δρόμους, στις παραλίες, στις δημόσιες συγκοινωνίες και υπηρεσίες) και στη μόλυνση του περιβάλλοντος.

Όλα τα στοιχεία αυτά συντελούν στη διαπίστωση ότι η Μύκονος πάσχει από το φαινόμενο του *κορεσμού*, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπάρχουν περαιτέρω δυνατότητες τουριστικής ανάπτυξης. Υπάρχουν, αλλά υπό τον έλεγχο ενός προγραμματισμού και σχεδιασμού που να λαμβάνει υπόψην του τις αρχές της φέρουσας ικανότητας και της βιωσιμότητας¹⁵¹. Παρά τα παραπάνω στοιχεία, η Μύκονος δεν φαίνεται να έχει χάσει την κυκλαδίτικη φυσιογνωμία της. Η τουριστική υποδομή και η παροχή τουριστικών υπηρεσιών είναι αρκετά καλή με πολλά όμως περιθώρια περαιτέρω βελτιώσεων. Αυτό που θα μπορούσε να προταθεί είναι η συνέχιση της ανάπτυξής της προς την κατεύθυνση αυτή (τουρισμός), με συνδυασμένες προσπάθειες ενίσχυσης των κτηνοτροφικών δραστηριοτήτων και της αλιείας και έμφαση στην προστασία του περιβάλλοντος και των παραδοσιακών οικισμών.

¹⁵¹ Coccossis H. και Parpairis A., "Environment and Tourism issues: Preservation of Local Identity and Growth Management", ό.π., p. 88.

5.4 ΜΗΛΟΣ

5.4.1 Γενικά - Γεωγραφικά και διοικητικά στοιχεία

Η Μήλος είναι ένα νησί του νοτιοδυτικού Αιγαίου Πελάγους, το νοτιότερο των δυτικών Κυκλάδων. Βρίσκεται νοτιοδυτικά της Σίφνου και δυτικά - βορειοδυτικά από τη Φολέγανδρο, απέχει λιγότερο από 1 ναυτικό μίλι από την Κίμωλο (βορειοανατολικά) και 87 ναυτικά μίλια από τον Πειραιά. Διοικητικά, υπάγεται στην επαρχία Μήλου του νομού Κυκλάδων. Έχει έκταση 150,6 τετραγωνικά χιλιόμετρα και σχήμα ακανόνιστο, με μέγιστο μήκος από Βορρά προς Νότιο 11,2 χιλιόμετρα και μέγιστο πλάτος από τα ανατολικά προς τα δυτικά 17,6 χιλιόμετρα. Οι ακτές του χαρακτηρίζονται από εκπληκτικά πλούσιο οριζόντιο και κατακόρυφο εδαφικό διαμελισμό, που οφείλεται κυρίως στην ηφαιστειακή προέλευση του νησιού. Σχηματίζονται αναρίθμητες εγκολπώσεις (όρμοι Μήλου, Προβατά, Παλαιοχωρίου, Αγίου Ιωάννη, Βούδια κ.ά.), ακρωτήρια (Σπιλάς, Βάνη, Πούντα, Στήλη, Θειάφι, Ζέφυρος, Ψάλλης, Καλαφάτης κ.ά.) και πάρα πολλές μικρές χερσόνησοι. Ο Όρμος Μήλου ή Λιμένας Μήλου, γύρω από τον οποίο εκτείνεται ουσιαστικά ολόκληρο το νησί, είναι ένα από το ασφαλέστερα αγκυροβόλια της Ανατολικής Μεσογείου. Έχει είσοδο 5,5 περίπου ναυτικά μίλια, από τα βορειοδυτικά προς τα νοτιοανατολικά, και ελάχιστο πλάτος στην είσοδό του 1 ναυτικό μίλι. Το συνολικό μήκος της ακτογραμμής ανέρχεται σε 126 χιλιόμετρα. Το νησί χωρίζεται στον Δήμο Μήλου, που περιλαμβάνει τα χωριά Μήλο ή Πλάκα, πρωτεύουσα του νησιού και της επαρχίας, Απολλώνια, Ζεφυρία, Πέραν Τριοβασάλο, Τριοβασάλο, Τρυπητή και τους οικισμούς Άγιοι Ανάργυροι, Άγιος Γεράσιμος, Ακράθι (στην ομώνυμη νησίδα), Αρετή, Βούδια, Εμπορειό, Θειωρυχεία Μήλου, Κάναβα, Κατσαρώνα, Κλήμα, Κόμια, Μανδράκια, Μύτικα, Ξυλοκερατιά, Πάχαινα, Ραλάκι Χάλακα, Σχινωπή, Φουρκοβούνι, Φυλακοπή, Φυροπόταμο και Ψαθάδικα, και στην Κοινότητα Αδάμαντος, που περιλαμβάνει την ομώνυμη κωμόπολη και κύριο λιμάνι του νησιού.

Η Μήλος αποτελείται από ορεινές, ημιορεινές αλλά και πεδινές περιοχές. Το δυτικό τμήμα της είναι το κατ' εξοχήν ορεινό κομμάτι του νησιού, όπου βρίσκεται και το υψηλότερο όρος, ο Προφήτης Ηλίας (751 μέτρα). Οι ημιορεινές περιοχές εκτείνονται κυρίως στα νότια και στα βορειοανατολικά, ενώ οι πεδινές καταλαμβάνουν το ανατολικό τμήμα του νησιού, γύρω από τις ακτές του Όρμου της Μήλου. Παρά την συγκέντρωση του πληθυσμού στα ανατολικά και την ύπαρξη εκτεταμένων δυσπρόσιτων περιοχών, όμως, η δασοκάλυψη δεν είναι ιδιαίτερα εκτεταμένη. Οι μόνιμοι κάτοικοι έφθαναν τις 4.390 το 1991, έναντι 4.554 το 1981 και 4.499 το

1971. Κατά την θερινή περίοδο, ο πληθυσμός αυξάνεται λόγω της τουριστικής κίνησης, αλλά όχι σε τόσο μεγάλο βαθμό, γιατί η Μήλος δεν είναι ένα κατ' εξοχήν τουριστικό νησί.

Το κλίμα της Μήλου δεν παρουσιάζει διαφορές από το κλίμα των υπόλοιπων Κυκλάδων, είναι δηλαδή ξηρό και υγιεινό, με ήπιους χειμώνες και δροσερά καλοκαίρια. Οι βροχοπτώσεις είναι λίγες και η ηλιοφάνεια μεγάλη. Οι ετήσιες βροχοπτώσεις, που σημειώνονται κυρίως κατά την χειμερινή περίοδο, ανέρχονται σε 400 - 600 χιλιοστόμετρα, ενώ η μέση ετήσια θερμοκρασία υπερβαίνει τους 19° C, με μέση ελάχιστη τιμή τον Ιανουάριο γύρω στους 11° C και μέση μέγιστη τον Ιούλιο μεταξύ 26° και 27° C.

5.4.2 Γεωμορφολογία, ακτές, ύδατα

Το έδαφος της Μήλου είναι πεδινό, ημιορεινό και ορεινό, ομαλότερο στα ανατολικά απ' ότι στα δυτικά, με όχι ιδιαίτερα πλούσια δασοκάλυψη, ίσως λόγω του ξηρού κλίματος, και κλίσεις άλλοτε ήπιες και άλλοτε απότομες. Λόγω της γεωλογικής σύστασης του νησιού, όμως, το έδαφος είναι γόνιμο, επειδή έχει σχηματιστεί από την αποσάθρωση ηφαιστειακών υλικών πλούσιων σε αλκάλια και αλκαλικές γαίες. Η φυσική βλάστηση και ο ζωικός κόσμος δεν διαφέρουν από τα αντίστοιχα των υπόλοιπων νησιών του Αιγαίου. Η γειτονική Αντίμηλος, αντίθετα, προς τα βορειοδυτικά, έχει χαρακτηριστεί εθνικός δρυμός, γιατί εκεί ζει ένα σπάνιο είδος αίγαγρου, παρόμοιου με της Κρήτης.

Το νησί είναι γενικά φτωχό σε νερά, τόσο επιφανειακά όσο και υπόγεια. Οι βροχοπτώσεις είναι σχετικά χαμηλές και κατανεμημένες ακανόνιστα κατά την διάρκεια του έτους. Το ποσοστό των βροχοπτώσεων που εισχωρεί στο υπέδαφος είναι μικρό, ενώ το μεγαλύτερο μέρος τους αποστραγγίζεται επιφανειακά με μικρούς χειμάρρους στη θάλασσα. Μοναδικός υγρότοπος του νησιού είναι η Χιβαδολίμνη, στο μυχό του Όρμου της Μήλου, που έχει πάρει την ονομασία της από τις αναρίθμητες αχιβάδες που βρίσκονται στο βυθό της.

Η Μήλος βρέχεται βόρεια, βορειοδυτικά και δυτικά από το Μυρτώο Πέλαγος, που εκτείνεται ανάμεσα στις Κυκλάδες και στην Πελοπόννησο, βορειοανατολικά από τα νερά του Στενού Μήλου - Κιμώλου, νοτιοανατολικά από τα νερά του Στενού Πολυαίγου - Φολεγάνδρου και νότια από το ανοιχτό νότιο Αιγαίο. Οι θαλάσσιες περιοχές που την περιβάλλουν είναι αρκετά πλούσιοι ψαρότοποι και η αλιεία αποτελεί μια από τις παραδοσιακές δραστηριότητες των κατοίκων, η οποία συνεχίζεται μέχρι σήμερα.

Η ποιότητα της ατμόσφαιρας του νησιού παραμένει σε πολύ καλή κατάσταση, παρά την εξορυκτική και βιομηχανική ανάπτυξη, ίσως εξαιτίας των ισχυρών ανέμων που πνέουν καθ'

όλη σχεδόν τη διάρκεια του έτους (η μέση ταχύτητα των ανέμων στο Αιγαίο φθάνει τα 8,7 m/sec). Όπως σε όλες τις Κυκλάδες, η ηλιοφάνεια είναι παρατεταμένη.

5.4.3 Γεωλογικά στοιχεία

Η Μήλος ανήκει στο ηφαιστειακό τόξο του νότιου Αιγαίου, οπότε οι παράγοντες που διαμόρφωσαν το σημερινό γεωλογικό χαρακτήρα του υπήρξαν ολότελα διαφορετικοί από εκείνους που διαμόρφωσαν γεωλογικά τον υπόλοιπο ελληνικό χώρο. Η ηφαιστειακή δραστηριότητα σταμάτησε πριν από 500.000 χρόνια, δηλαδή κατά το Ανώτερο Πλειστόκαινο, και σ' αυτήν οφείλει η Μήλος την ιδιόμορφη γεωλογική της σύσταση, το σημαντικό ορυκτό της πλούτο και τα εκτεταμένα γεωθερμικά πεδία της.

Τμήματα του παλιού ηπειρωτικού φλοιού, που χρονολογούνται πριν από την έναρξη της ηφαιστειακής δράσης, απαντούν στις νοτιοανατολικές ακτές του νησιού, αποτελούμενα από Μεσοζωικούς σχιστολίθους και άλλα πετρώματα. Κατά το Μέσο Μειόκαινο - Πλειόκαινο, δηλ. πριν από 12 περίπου εκατομμύρια χρόνια, η περιοχή καταδύθηκε, με αποτέλεσμα να αποτεθούν ιζηματογενή πετρώματα, κυρίως κροκαλοπαγή και ασβεστόλιθοι. Η πρώτη παροξυσμική φάση της τοπικής ηφαιστειακής δραστηριότητας εκδηλώνεται πριν από 3 εκατομμύρια χρόνια, κατά το Μέσο - Ανώτερο Μειόκαινο, και αντιπροσωπεύεται από ρεύματα κίσηρης (ελαφρόπετρας), ηφαιστειακούς τόφφους και τοφφίτες, στη βόρεια και στην ανατολική Μήλο. Το τέλος της φάσης αυτής σημαδεύεται από μια ενδιάμεση σειρά πετρωμάτων (ιγκνιμπρίτες), που περιλαμβάνει ηφαιστειακούς τόφφους, ηφαιστειακή τέφρα και μη ηφαιστειακά πετρώματα και απαντά στο Ν.ΝΔ. και στο Δ.ΒΔ. τμήμα του νησιού. Μετά από μια περίοδο ηρεμίας εκδηλώνεται η δεύτερη παροξυσμική φάση, η οποία όμως είναι ηπιότερη από την πρώτη και έχει τον χαρακτήρα "εκχύσεων" ηφαιστειακού υλικού. Η φάση αυτή, που έλαβε χώρα αποκλειστικά κατά την διάρκεια του Πλειστόκαινου, περιλαμβάνει πρακτικά τρία στάδια εκχύσεων: το πρώτο (1 - 1,5 εκατομμύρια χρόνια πριν) χαρακτηρίζεται από την δημιουργία ηφαιστειακών δόμων και οφιδιανού, το δεύτερο από την δημιουργία πάλι ηφαιστειακών δόμων, ρευμάτων λάβας και φλεβών που διασχίζουν παλαιότερα πετρώματα και το τρίτο από την δημιουργία μεγάλων ηφαιστειακών κρατήρων. Και τα τρία στάδια εκχύσεων έλαβαν χώρα συχνά σε θαλάσσιο περιβάλλον, με αποτέλεσμα την απότομη ψύξη τους και την κατάτμησή τους σε εξαγωνικά πρίσματα που πολλές φορές φθάνουν σε μήκος πολλών μέτρων (στηλοειδής κατάτμηση). Κατάλοιπο όλης αυτής της έντονης σεισμικής δράσης αποτελούν η

μικρή τοπική σεισμική δραστηριότητα, τα γεωθερμικά πεδία, οι θερμές πηγές, οι ατμίδες, τα θερμά εδάφη κ.ά.

Η ασυνήθιστη γεωλογική ιστορία της Μήλου την έχει προικίσει και με έναν εξίσου ασυνήθιστο μεγάλο ορυκτό πλούτο. Στο νησί απαντούν εκμεταλλεύσιμες ή *μη συγκεντρώσεις μεγάλου αριθμού μεταλλευτικών και λατομικών ορυκτών*, στα οποία συγκαταλέγονται το αυτοφυές θείο, ο μπεντονίτης, ο περλίτης, ο καολίνης, η βαρυτίνη (αργυρούχος βαρίτης), η κίσσηρη (ελαφρόπετρα), η θηραϊκή γη (πουζολάνα), ο αλουνίτης, το άμορφο διοξείδιο του πυριτίου, ηφαιστίτες, ώχρα, μεταλλεύματα του μαγγανίου, του αργύρου και, πιθανόν, του χρυσού. Σήμερα η Μήλος είναι *το μεγαλύτερο κέντρο παραγωγής και επεξεργασίας μπεντονίτη και περλίτη στην Ευρωπαϊκή Ένωση*. Από τις 700.000 τόνους μπεντονίτη και τις 450.000 τόνους περλίτη που κάθε χρόνο παράγονται και υφίστανται την πρώτη επεξεργασία στο νησί, το 90% περίπου εξάγεται. Στην Μήλο γίνεται επίσης εξόρυξη καολίνης, θηραϊκής γης (πουζολάνας), βαρυτίνης (αργυρούχου βαρίτη) και άμορφου διοξειδίου του πυριτίου (πυριτικού αλεύρου). Παρ' όλα αυτά, μεγάλο μέρος του ορυκτού πλούτου της παραμένει ανεκμετάλλευτο ή αδιερεύνητο.

Ιδιαίτερο γεωλογικό αλλά και οικονομικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα *τοπικά γεωθερμικά πεδία*, που εντοπίζονται κυρίως στο κεντρικό και ανατολικό τμήμα του νησιού. Τα γεωθερμικά πεδία της διακρίνονται τόσο σε υψηλής (άνω των 100° C) όσο και σε χαμηλής ενθαλπίας (μέχρι 100° C), επιτρέποντας πλήθος εφαρμογών, από την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας με γεωθερμικό ατμό 320° C μέχρι την θέρμανση θερμοκηπίων με θερμό νερό 45° C. Τα πεδία αυτά έχουν εντοπιστεί και επιβεβαιωθεί με σειρά γεωτρήσεων που έφθασαν σε βάθος 1.100 μέτρων και το δυναμικό τους εκτιμάται ότι ίσως υπερβαίνει τα 200 MW. Η δοκιμαστική, όμως, λειτουργία μιας πειραματικής γεωθερμοηλεκτρικής μονάδας της ΔΕΗ ισχύος 2 MW, από το 1987 και μετά, έδειξε ότι το γεωθερμικό ρευστό έχει μεγάλη περιεκτικότητα σε άλατα, που δημιουργούν σοβαρά προβλήματα περιλίθωσης και διάβρωσης. Η μη έγκαιρη αντιμετώπιση των προβλημάτων αυτών και η κακή συντήρηση της μονάδας είχε σαν αποτέλεσμα το φθινόπωρο του 1993 τεράστιες ποσότητες υπέρθερμου ατμού να βγουν πολλές φορές ανεξέλεγκτα στην επιφάνεια, κατακαίγοντας τις καλλιέργειες και εκλύοντας διάφορα δύσσομα αέρια. Υπό την πίεση της τοπικής κοινής γνώμης, ίσως και λόγω εκλογικής περιόδου, η μονάδα έκλεισε, αναστέλλοντας ίσως οριστικά και τις όποιες προοπτικές εκμετάλλευσης του γεωθερμικού δυναμικού που τόσες προσδοκίες είχε αρχικά δημιουργήσει.

5.4.4 Οικονομικά στοιχεία, χρήσεις γης και καλλιέργειες

Η τοπική οικονομία χαρακτηρίζεται από μια αξιοσημείωτη *ισορροπία*, ιδιαίτερα αν αναλογιστεί κανείς ότι η Μήλος είναι μικρό νησί και από γεωγραφική άποψη σχετικά απομονωμένο (βλέπε Σαντορίνη). Μεγαλύτερη ή μικρότερη ανάπτυξη σημειώνουν τόσο ο πρωτογενής όσο και ο δευτερογενής και ο τριτογενής τομέας. Παρά το μικρό μέγεθος και τον συνήθη στον ελληνικό χώρο πολυτεμαχισμό των γεωργικών εδαφών, οι συνολικές καλλιεργούμενες εκτάσεις της Μήλου είναι αρκετά μεγάλες, για τα δεδομένα των Κυκλάδων και σε σχέση με την έκταση του νησιού, και βρίσκονται συγκεντρωμένες στο κέντρο και στα ανατολικά, όπου συγκεντρώνεται και το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού. Παράγονται αξιόλογες ποσότητες από λαχανικά - κηπευτικά, όσπρια, λάδι και φρούτα. Αν και οι καλλιεργητικές μέθοδοι που χρησιμοποιούνται δεν είναι ιδιαίτερα σύγχρονες, έχουν αρχίσει να δημιουργούνται τα πρώτα θερμοκήπια, που σε μια περιοχή με παρατεταμένη ηλιοφάνεια και άφθονο γεωθερμικό δυναμικό παρουσιάζουν τεράστια περιθώρια ανάπτυξης. Η κτηνοτροφία, κυρίως αιγοπροβάτων, στο δυτικό τμήμα του νησιού όπου υπάρχουν εκτεταμένοι βοσκότοποι, είναι αξιόλογη, αλλά θα μπορούσε να οργανωθεί σε πιο αποτελεσματική και αποδοτική βάση. Ανάπτυξη, τέλος, παρουσιάζει και η αλιεία, με επίκεντρο το λιμάνι του Αδάμαντος και χώρο δραστηριοποίησης τις γύρω θαλάσσιες περιοχές.

Ο *δευτερογενής τομέας* της τοπικής οικονομίας στηρίζεται στον ορυκτό πλούτο του νησιού και, μέχρι πρόσφατα, και στο γεωθερμικό δυναμικό του (βλέπε παραπάνω). Στη Μήλο δραστηριοποιούνται μερικές από τις μεγαλύτερες ελληνικές επιχειρήσεις, όπως η ΑΕ Αργυρομεταλλευμάτων και Βαρυτίνης, η Μυκομπάρ ΑΕ και οι τσιμεντοβιομηχανίες TITAN και ΑΓΕΤ - ΗΡΑΚΛΗΣ, που εξορύσσουν και επεξεργάζονται κυρίως μπεντονίτη, περλίτη, καολίνη, θηραϊκή γη (πυροζολάνα) και άμορφο διοξειδίο του πυριτίου (πυριτικό άλευρο). Δίπλα σ' αυτές τις μεγάλες εταιρείες λειτουργούν πολλές μικρότερες, με παρόμοιο ή συμπληρωματικό αντικείμενο εργασιών. Η συνολική παραγωγή των εξορυκτικών εταιρειών της Μήλου, κατά την πενταετία 1989 - 1993, ξεπέρασε τα 8.000.000 τόνους.

Η λειτουργία των εταιρειών αυτών έχει ιδιαίτερη σημασία για την οικονομική ευημερία του νησιού, παίζοντας τον ρόλο της προωθητικής βιομηχανίας. Η σημασία τους γίνεται φανερή αν λάβουμε υπ' όψη μας ότι στα μεταλλεία και στις συμπληρωματικές δραστηριότητες απασχολούνται 535 εργαζόμενοι, που για τα ελληνικά δεδομένα αποτελούν γύρω στο 32% του ντόπιου εργατικού δυναμικού. Ταυτόχρονα, σε ετήσια βάση, πραγματοποιούνται κατά προσέγγιση, σε τρέχουσες τιμές, οι ακόλουθες χρηματικές εισροές:

— για μισθούς και ημερομίσθια: 1.600.000.000 δρχ.

- για εισφορές στο ΙΚΑ: 800.000.000 δρχ.
- για συντάξεις παλαιών εργαζομένων: 840.000.000 δρχ.
- για πληρωμές μισθωμάτων για τα ορυχεία: 110.000.000 δρχ.
- για δημοτικό τέλος (2%): 58.000.000 δρχ.
- για μεταβιβάσεις εκμεταλλεύσιμων εκτάσεων από ιδιώτες προς τις εταιρείες: 700.000.000 δρχ.

Εξαιρώντας τις εισφορές προς το ΙΚΑ, που δεν κατευθύνονται άμεσα στο νησί, οι συνολικές χρηματικές εισροές ανέρχονται σε 3,3 δισεκατομμύρια δρχ., δηλ. σε 755.000 δρχ. περίπου κατά κεφαλήν. Είναι λοιπόν φανερό, ότι η εξορυκτική βιομηχανία αποτελεί τόσο το καύσιμο όσο και το λιπαντικό της οικονομίας της Μήλου, έχοντας παίξει καταλυτικό ρόλο στην ανάπτυξη και στον εκσυγχρονισμό της. Το μειονέκτημα φαίνεται να εντοπίζεται στα πολλά περιβαλλοντικά προβλήματα, αισθητικής κυρίως φύσης, που προκαλεί η επιφανειακή εξόρυξη του μπεντονίτη, αλλά και των υπόλοιπων μεταλλευτικών και λατομικών ορυκτών του νησιού (περλίτη, καολίνη κ.λπ.). Μερικές μεγάλες εταιρείες έχουν αρχίσει να εφαρμόζουν προγράμματα ανάπτυξης των περιοχών όπου βρίσκονται παλιά, εξαντλημένα ορυχεία τους, ίσως για λόγους δημοσίων σχέσεων.

Κυριότεροι κλάδοι του *τριτογενούς τομέα* της οικονομίας είναι ο τουρισμός και οι μεταφορές. Η Μήλος διαθέτει ωραίες παραλίες, πανέμορφους οικισμούς και πάρα πολλά αξιοθέατα, όπως αρχαιολογικούς χώρους, παλαιοχριστιανικές κατακόμβες, μουσεία, εντυπωσιακά σπήλαια και μια σειρά από ιδιόμορφα και αξιοπερίεργα γεωλογικά φαινόμενα. Ταυτόχρονα, το νησί ανήκει σε μια από τις σημαντικότερες τουριστικές περιοχές της χώρας και ολόκληρης της Ανατολικής Μεσογείου, στις Κυκλάδες, και βρίσκεται πάνω στην πορθμειακή γραμμή Πειραιά - Κρήτης. Η τουριστική ανάπτυξή του ήταν, λοιπόν, λίγο - πολύ αναπόφευκτη. Παρ' όλα αυτά, δεν έχουν γίνει μαζικού χαρακτήρα τουριστικές επενδύσεις. Όπως αναφέρει ο Γ. Μπελιβανάκης, "οι 4.390 κάτοικοι της Μήλου απολαμβάνουν ένα υψηλό βιοτικό επίπεδο, που οφείλεται σε δύο κυρίως λόγους: στην εξορυκτική δραστηριότητα και στον τουρισμό. Ένα πλήθος επιχειρήσεων ασχολείται με την εξόρυξη..... Αυτό σημαίνει χρήμα, που επενδύεται συνήθως σε τουριστικά καταλύματα". Το συγκεκριμένο πρότυπο τουριστικής ανάπτυξης έχει τόσο θετικά όσο και αρνητικά χαρακτηριστικά. Στα θετικά ανήκουν οι χαμηλοί ρυθμοί και η σταθερότητα στην αύξηση του τουριστικού ρεύματος, ώστε να μην ανατρέπονται οι προϋπάρχουσες οικονομικές και κοινωνικές ισορροπίες και να μην επιβαρύνεται απότομα και υπέρμετρα το περιβάλλον. Επιπλέον, η ισόρροπη ανάπτυξη των διαφόρων οικονομικών τομέων της ελαχιστοποιεί τις πιθανότητες ολοκληρωτικής στροφής της τοπικής οικονομίας προς τον τουρισμό, με όλα τα αρνητικά επακόλουθα. Στα αρνητικά περιλαμβάνονται η χωροταξική αναρχία και η έλλειψη προγραμματισμού. Οι υπόλοιποι κλάδοι των υπηρεσιών

παίζουν συμπληρωματικό ρόλο στην εξορυκτική δραστηριότητα (κυρίως οι μεταφορές) και στον τουρισμό (ξενοδοχεία, εστιατόρια, τουριστικά γραφεία κ.λ.π.).

5.4.5 Συγκοινωνίες και μεταφορές

Η συγκοινωνιακή υποδομή της Μήλου περιλαμβάνει αμαξιτούς δρόμους, λιμάνια και αεροδρόμιο. Το οδικό δίκτυο του νησιού εκτείνεται προς κάθε κατεύθυνση, αλλά είναι σχετικά πυκνότερο στα ανατολικά, όπου συγκεντρώνονται το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού και οι περισσότερες οικονομικές δραστηριότητες. Σε γενικές γραμμές φαίνεται ότι ικανοποιεί τις υπάρχουσες ανάγκες. Κύριο επιβατικό λιμάνι της Μήλου είναι ο Αδάμας, στις ανατολικές ακτές του Όρμου της Μήλου, ο οποίος συνδέεται με τακτικές πορθμειακές γραμμές με τον Πειραιά και την Κρήτη. Ένα μικρό επιβατικό λιμάνι υπάρχει και στα Απολλώνια, στο βορειοανατολικό άκρο του νησιού, που εξυπηρετεί την επικοινωνία με την Κίμωλο. Ο Αδάμας αποτελεί επίσης αλιευτικό λιμάνι, ενώ καϊκάκια τον συνδέουν το καλοκαίρι με τον Εμπορειό, στην απέναντι πλευρά του όρμου. Στη Μήλο υπάρχουν αρκετές ακόμη λιμενικές εγκαταστάσεις, που έχουν κατασκευαστεί και χρησιμοποιούνται από τις μεγάλες μεταλλευτικές εταιρείες που δραστηριοποιούνται εκεί. Χαρακτηριστικά μπορούμε να αναφέρουμε ότι το 1989, από τα λιμάνια της Μήλου φορτώθηκαν με προορισμό το εξωτερικό 973.457 τόνοι εμπορευμάτων. Το αεροδρόμιο βρίσκεται στην πεδινή ανατολική πλευρά του νησιού και απέχει 6 χιλιόμετρα από την Πλάκα, συνδέοντας σε καθημερινή βάση τη Μήλο με την Αθήνα με τακτικά αεροπορικά δρομολόγια καθ' όλη τη διάρκεια του έτους.

5.4.6 Αστικά χαρακτηριστικά

Τα κτίσματα της Μήλου μπορούν να καταταχθούν σε τρεις κατηγορίες: στα παραδοσιακά, στα βιομηχανικά και σ' εκείνα που ακολουθούν σύγχρονα αστικά πρότυπα. Τα παραδοσιακά κτίσματα του νησιού βρίσκονται συγκεντρωμένα στους παλιότερους οικισμούς της, όπως είναι η Πλάκα (Μήλος), και δεν αποκλίνουν από το παραδοσιακό πρότυπο της κυκλαδίτικης αρχιτεκτονικής. Εξάιρεση αποτελούν τα σπίτια του οικισμού Κλήμα, όπου βρίσκονται οι περίφημες κατακόμβες του νησιού. Στο Κλήμα, τα σπίτια είναι πολύ μικρά, βαμμένα με έντονα χρώματα, λαξεμένα στο βράχο που ορθώνεται πάνω από τον οικισμό και

ουσιαστικά βρέχονται από τη θάλασσα. Στο ισόγειο τραβιέται και ασφαρίζεται η βάρκα και στο ανώγειο ζούν οι άνθρωποι. Τα βιομηχανικά κτίσματα της Μήλου δεν διαφέρουν καθόλου από τα αντίστοιχα της υπόλοιπης Ελλάδας, ενώ οι μικρότερες βιομηχανικές εκμεταλλεύσεις θυμίζουν μερικές φορές χώρους εργασίας των αρχών του αιώνα. Τα υπόλοιπα κτίσματα στο νησί δεν διαθέτουν κανέναν ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό χαρακτήρα και απαντούν κυρίως στα περίχωρα του Αδάμαντος, του λιμένα του νησιού, ο οποίος αναπτύχθηκε μεταπολεμικά.

Ο Αδάμας χτίστηκε από πρόσφυγες Κρητικούς το 1824 και σήμερα αποτελεί το οικονομικό, τουριστικό και κοινωνικό κέντρο του νησιού. Η μεταπολεμική ανάπτυξή του οφείλεται κυρίως στο λιμάνι, που εξυπηρετεί αλιευτικά και επιβατικά σκάφη, καθώς και μικρά φορτηγά. Η βιομηχανική ανάπτυξη συμβάδισε με τις διάφορες παραδοσιακές δραστηριότητες (π.χ. αλιεία), χωρίς να οδηγήσει στον μαρασμό τους.

5.4.7 Γενική συνθετική εικόνα για τη Μήλο, συμπεράσματα και προτάσεις

Από τα στοιχεία που συγκεντρώσαμε, μπορούμε να διατυπώσουμε ορισμένα αρχικά συμπεράσματα σχετικά με τη σημερινή Μήλο:

1. Η τοπική οικονομία είναι ισόρροπα ανεπτυγμένη, διαθέτοντας αξιόλογους κλάδους τόσο του πρωτογενή όσο και του δευτερογενή και του τριτογενή τομέα. Για τον λόγο αυτό, η επιβάρυνση στο φυσικό περιβάλλον του νησιού, αν και όχι αμελητέα λόγω του μεγέθους και της έκτασης των διαφόρων οικονομικών δραστηριοτήτων, είναι αρκετά ομαλά κατανεμημένη, τόσο γεωγραφικά όσο και κατά την διάρκεια του έτους. Σ' αυτό συντελεί επίσης ο σχετικά μικρός μόνιμος πληθυσμός του νησιού.
2. Η ισόρροπη και σταδιακή οικονομική ανάπτυξη είχε σαν αποτέλεσμα να μην εξαφανιστούν αρκετές παραδοσιακές δραστηριότητες (οικονομικές, κοινωνικές κ.λπ.), να μην αλλοιωθεί η δημογραφική σύνθεση του πληθυσμού από την μετανάστευση και να μην πληγεί ο μοναδικός αρχιτεκτονικός χαρακτήρας του νησιού.
3. Ο ρόλος του κρατικού μηχανισμού στην ανάπτυξη της Μήλου υπήρξε ασήμαντος, μια και περιορίστηκε στην έκδοση μεταλλευτικών αδειών, ίσως σε κάποιες αναπτυξιακές επιχορηγήσεις (παλιότερα) και στην παροχή του όλου πλέγματος των κρατικών υπηρεσιών. Η μοναδική περίπτωση που κάποιος κρατικός φορέας επιχείρησε να πραγματοποιήσει παρεμβάσεις αποφασιστικής σημασίας για το μέλλον του νησιού (ανάπτυξη της γεωθερμίας) στέφθηκε από πλήρη αποτυχία και υπονόμωσε ανάλογες μελλοντικές προσπάθειες.

Θα πρέπει να τονιστεί, βέβαια, ότι τα συμπεράσματα αυτά δεν μπορούν σε καμιά περίπτωση να θεωρηθούν ως οριστικά ή πλήρως τεκμηριωμένα.

Στη συνέχεια θα διατυπώσουμε ορισμένες προτάσεις, με βάση τα στοιχεία τα οποία εξετάσαμε και τα συμπεράσματα στα οποία καταλήξαμε. Οι προτάσεις αυτές έχουν ως στόχο την βελτίωση του υπάρχοντος αναπτυξιακού προτύπου, το οποίο έχουμε σε γενικές γραμμές αξιολογήσει ως επιτυχημένο. Συγκεκριμένα προτείνονται:

1. Να γίνει επέκταση της *αποκέντρωσης* και να δοθεί έμφαση στη *διοικητική αυτοτέλεια* του νησιού, που παρουσιάζει από πολλές απόψεις μια σειρά από ιδιομορφίες σε σχέση με τις υπόλοιπες Κυκλάδες, με αποτέλεσμα τα ιδιαίτερα προβλήματα που ανακύπτουν να μην μπορούν να επιλύονται εγκαίρως και με επάρκεια.
2. Να αρχίσει η σύνταξη *κτηματολογίου*. Η ποικιλομορφία των τοπικών οικονομικών δραστηριοτήτων, που δεν ευνοεί υπέρμετρα κάποια συγκεκριμένη χρήση γης, καθιστά τη Μήλο ιδανική περίπτωση για την σύνταξη κτηματολογίου σχετικά εύκολα, σύντομα και χωρίς ιδιαίτερες αντιδικίες.
3. Να καταβληθούν νέες προσπάθειες για την *αξιοποίηση του γεωθερμικού δυναμικού*. Κάτι τέτοιο είναι αδύνατο να γίνει άμεσα, με δεδομένη την αντίθεση των κατοίκων. Μεσοπρόθεσμα, όμως, και με φορέα άλλον από την ΔΕΗ, θα πρέπει να επιχειρηθεί κάτι τέτοιο, με την σύμφωνη πάντοτε γνώμη των κατοίκων. Σε πρώτο στάδιο θα μπορούσε να επιδιωχθεί η εκμετάλλευση των γεωθερμικών πεδίων χαμηλής ενθαλπίας, που θα παρείχαν άμεσα οφέλη στον τοπικό πληθυσμό, όπως π.χ. θέρμανση θερμοκηπίων και κατοικιών, και αργότερα μόνο να προχωρήσουν σε άλλες μορφές εντατικότερης εκμετάλλευσης. Η Μήλος έχει τις δυνατότητες να εξελιχθεί στη σημαντικότερη γεωργική περιοχή των Κυκλάδων και είναι πραγματικά κρίμα άστοχες ενέργειες και προχειρότητες να ακυρώνουν μια τέτοια προοπτική.
4. Να γίνει *σύνδεση της εμπειρίας των μεγάλων μεταλλευτικών επιχειρήσεων με την βασική και την εφαρμοσμένη έρευνα*. Είναι πραγματικά αδιανόητο ότι σε ένα νησί με τις γεωλογικές ιδιαιτερότητες της Μήλου δεν λειτουργεί ένα εργαστήριο ή εργαστηριακό παράρτημα ελληνικού πανεπιστημίου που να ασχολείται με θέματα γεωθερμίας, ηφαιστειολογίας, ορυκτολογίας και πετρολογίας κ.λ.π. Η συσσωρευμένη εμπειρία του επιστημονικού προσωπικού των μεγάλων μεταλλευτικών επιχειρήσεων του νησιού, θα μπορούσε να αποτελέσει τη βάση για μια ολόπλευρα νέα δραστηριότητα, επιστημονικού - ερευνητικού - οικονομικού χαρακτήρα, με πολλαπλά οφέλη τόσο για το νησί όσο και την περιφερειακή ανάπτυξη της χώρας.

5. Να επιχειρηθεί *διεύρυνση του τουριστικού προϊόντος και επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου*. Για να αποφύγει η Μήλος τα προβλήματα που έχουν ανακύψει με το πρότυπο τουριστικής ανάπτυξης που έχουν ακολουθήσει τα υπόλοιπα νησιά των Κυκλάδων, θα πρέπει να αξιοποιήσει και να αναδείξει κατάλληλα τα δύο σημαντικά πλεονεκτήματα που διαθέτει: τις γεωλογικές της ιδιομορφίες και τις ιαματικές της πηγές. Αυτό θα μπορούσε αρχικά να επιχειρηθεί σε πειραματική βάση και στη συνέχεια να γενικευθεί.

Όλες οι παραπάνω προτάσεις θα μπορούσαν μάλλον να χαρακτηριστούν ως άξονες προβληματισμού, οι οποίοι θα πρέπει να απασχολήσουν τους κατοίκους του νησιού, μια και αυτοί είναι ή πρέπει να είναι οι αποκλειστικοί υπεύθυνοι για την τύχη του και τις προοπτικές του.

5.5 ΣΚΙΑΘΟΣ

5.5.1 Γενικά - Γεωγραφικά και διοικητικά στοιχεία

Η Σκιάθος είναι ένα καταπράσινο νησί στο δυτικό τμήμα του Αιγαίου Πελάγους, ανάμεσα στο Πήλιο και τη Σκόπελο, το οποίο απέχει 41 ναυτικά μίλια από το Βόλο και 44 ναυτικά μίλια από τον Άγιο Κωνσταντίνο Φθιώτιδας. Ανήκει στη συστάδα των Βόρειων Σποράδων και υπάγεται διοικητικά στην επαρχία Σκοπέλου του νομού Μαγνησίας. Έχει έκταση 47,94 τετραγωνικά χιλιόμετρα και σχήμα ακανόνιστο, με τον μεγαλύτερο άξονά του από τα νοτιοδυτικά προς τα βορειοανατολικά. Οι ακτές του χαρακτηρίζονται από πλούσιο οριζόντιο και κατακόρυφο εδαφικό διαμελισμό, σχηματίζοντας πολλές εγκολπώσεις (λιμάνι της Σκιάθου, όρμοι Καταβόθρας, Πλατάνια κ.ά.), ακρωτήρια (Σώζων, Πούντα, Καλαμάκι) και χερσονήσους (Καναπίτσα). Το συνολικό μήκος τους ανέρχεται σε 44 χιλιόμετρα. Ολόκληρο το νησί αποτελεί έναν ενιαίο δήμο, τον Δήμο Σκιάθου, που εκτός από την ομώνυμη κωμόπολη περιλαμβάνει επίσης τους οικισμούς Αχλαδιά, Καναπίτσα, Αμπέλια, Κολιό, Μάραθα, Μονή Ευαγγελίστριας, Ξενία, Τρούλλο και τις γειτονικές νησίδες Ρέπι και Τσουγκριά.

Η Σκιάθος έχει έδαφος ημιορεινό, σχετικά ομαλό στα νότια και τραχύτερο στα βόρεια. Εκεί βρίσκεται και το σημαντικότερο ύψωμά της, ο Σταυρός, που φθάνει σε ύψος τα 424 μέτρα. Τόσο το βόρειο όσο και το νότιο τμήμα της, όμως, είναι κατάφυτα, με αποτέλεσμα το

70% του συνολικού εδάφους να καλύπτεται από δάση. Στο γεγονός αυτό αναντίρρητα συντελεί και το ότι ο πληθυσμός δεν είναι διάσπαρτος, αλλά συγκεντρωμένος, ως επί το πλείστον, στην πρωτεύουσα Σκιάθο. Ο αριθμός των κατοίκων ποικίλλει ανάλογα με την εποχή, λόγω της έντονης τουριστικής ανάπτυξης. Οι μόνιμοι κάτοικοι έφθαναν τους 5.096 το 1991, έναντι 4.127 το 1981 και 3.908 το 1971, ενώ το καλοκαίρι εκτιμάται ότι υπερβαίνουν τις 30.000. Η συνεχής και επιταχυνόμενη πληθυσμιακή ανάπτυξη αποτελεί σημαντικό πλεονέκτημα για την μελλοντική ευημερία του νησιού.

Το κλίμα της Σκιάθου είναι θαυμάσιο και χαρακτηρίζεται από ήπιους βροχερούς χειμώνες και δροσερά καλοκαίρια, λόγω της ευεργετικής επίδρασης των μετεμιών που πνέουν το θέρος από το βόρειο Αιγαίο. Οι ετήσιες βροχοπτώσεις ανέρχονται σε 600 - 800 χιλιοστόμετρα, ενώ η μέση ετήσια θερμοκρασία φθάνει τους 17,5° C, με μέση ελάχιστη τιμή τον Ιανουάριο γύρω στους 8° C και μέση μέγιστη τον Ιούλιο γύρω στους 27°C.

5.5.2 Γεωμορφολογία, ακτές, ύδατα

Το έδαφος της Σκιάθου είναι πεδινό και ημιορεινό, αλλά κατά κανόνα ομαλό, κυρίως στα νότια, με ήπια υψόμετρα και ομαλές κλίσεις, οι οποίες συντελούν στην πλούσια δασοκάλυψη και ευνοούν τις καλλιέργειες. Το έδαφος είναι επίσης γόνιμο, γεγονός που οφείλεται στη δημιουργία του από την αποσάθρωση ασβεστολιθικών κυρίως πετρωμάτων και στις αξιόλογες βροχοπτώσεις που δέχεται το νησί. Όπως προαναφέραμε, το 70% της συνολικής του έκτασης καλύπτεται από δάση με πλατάνια, βαλανιδιές, κουμαριές και, κυρίως, διάφορα είδη πεύκου, μεταξύ των οποίων και του είδους *Pinus pinea*, της κοινής κουκουναριάς, που ευδοκίμει στα παράκτια αμμώδη εδάφη και έχει δώσει την ονομασία της στην γνωστότερη παραλία του νησιού. Η εκτεταμένη δασοκάλυψη συντελεί επίσης στην απουσία φαινομένων επιφανειακής διάβρωσης.

Η αξιόλογη υδροπερατότητα των επιφανειακών πετρωμάτων του νησιού επιτρέπει σε σημαντικό ποσοστό των βροχοπτώσεων να διεισδύσουν στο υπέδαφος, εμπλουτίζοντας τον τοπικό υδροφόρο ορίζοντα. Έτσι, υπάρχουν διαθέσιμα υδατικά αποθέματα τόσο για την διατήρηση της πλούσιας βλάστησης όσο και για την ομαλή υδροδότηση των οικισμών. Η τελική εκφόρτισή τους στη θάλασσα γίνεται μέσω μικρών χειμάρρων ή υποθαλάσσιων πηγών. Στο νότιο τμήμα του νησιού, όμως, όπου οι εδαφικές κλίσεις είναι πολύ μικρές, τα επιφανειακά νερά πριν καταλήξουν στο πέλαγος λιμνάζουν, δημιουργώντας τρεις υδροβιοτόπους. Σημαντικότερος από αυτούς είναι η προστατευόμενη λίμνη της Στροφιλιάς, πίσω από τις

Κουκουναριές, στα νοτιοανατολικά, όπου διαχειμάζουν πολλά αποδημητικά πουλιά, όπως κύκνοι, τσικνιάδες, διάφορα είδη πάπιας κ.ά.

Η Σκιάθος βρέχεται δυτικά από τα νερά του Διαύλου της Σκιάθου, που τη χωρίζει από τη χερσόνησο του Πηλίου, νοτιοδυτικά από την προέκταση του Διαύλου του Τρικεριού, που τη χωρίζει από την Εύβοια, ανατολικά από τα νερά του Διαύλου της Σκοπέλου, που τη χωρίζει από το ομώνυμο νησί, ενώ βόρεια βρέχεται από το ανοιχτό βόρειο Αιγαίο. Οι θαλάσσιες περιοχές που την περιβάλλουν είναι πλούσιοι ψαρότοποι και η αλιεία υπήρξε στο παρελθόν σημαντική δραστηριότητα για τους κατοίκους, που όμως σήμερα έχουν στραφεί στον τουρισμό. Παρ' όλα αυτά, η Σκιάθος εξακολουθεί να φημίζεται για τις δυνατότητες ερασιτεχνικής αλιείας που προσφέρει, προσελκύοντας και τους ανάλογους επισκέπτες. Εκτός από ψάρια, η θαλάσσια πανίδα περιλαμβάνει επίσης θαλάσσια θηλαστικά και άλλα είδη. Για τον λόγο αυτό έχει ιδρυθεί το *Εθνικό Θαλάσσιο Πάρκο των Βόρειων Σποράδων*, στο οποίο ανήκει ολόκληρη η νησιωτική συστάδα, με στόχο "τη διάσωση της μεσογειακής φώκιας, τη διατήρηση σπάνιων οργανισμών και φυτών, την ευρύτερη προστασία του τοπικού περιβάλλοντος, την οικονομική ανάπτυξη και την ορθολογική εκμετάλλευση των φυσικών πόρων της περιοχής".

Η ποιότητα της ατμόσφαιρας του νησιού είναι άριστη, γεγονός που οφείλεται στην απόστασή του από τα μεγάλα βιομηχανικά κέντρα της χώρας, στην απουσία οποιασδήποτε σημαντικής βιομηχανικής δραστηριότητας, στους ισχυρούς ανέμους που πνέουν κατά το μεγαλύτερο διάστημα του έτους (η μέση ταχύτητα των ανέμων στο Αιγαίο φθάνει τα 8,7 m/sec), στα λιγοστά αυτοκίνητα που κυκλοφορούν, με εξαίρεση την θερινή περίοδο, και στους σχετικά μικρούς οικισμούς. Ταυτόχρονα, η ηλιοφάνεια είναι παρατεταμένη, αλλά οι δυνατοί άνεμοι δεν επιτρέπουν την εμφάνιση θερμοκρασιακών αναστροφών.

Γενικά, το φυσικό περιβάλλον της Σκιάθου, αλλά και όλων των Βόρειων Σποράδων, διατηρείται σε πολύ καλή κατάσταση, ίσως λόγω της εποχικότητας που παρουσιάζει η τουριστική κίνηση. Είναι πολύ πιθανό, η εποχικότητα να αφήνει τα αναγκαία χρονικά περιθώρια στα επιμέρους οικοσυστήματα να ανακάμπτουν μετά τις εποχικές επιβαρύνσεις, οι οποίες με τον τρόπο αυτό δεν προξενούν μη αντιστρέψιμες περιβαλλοντικές καταστροφές.

5.5.3 Γεωλογικά στοιχεία

Η Σκιάθος ανήκει στην Πελαγονική ζώνη ή Πελαγονική μάζα, η οποία ξεκινά από την περιοχή των Σκοπίων και μέσω της Εύβοιας και της Αττικής καταλήγει στην Μικρά Ασία. Η

ζώνη αυτή χαρακτηρίζεται από μεταμορφωμένα πετρώματα, κυρίως από γνεύσιους, μαρμαρυγιακούς σχιστολίθους και μάρμαρα, που επιφανειακά καλύπτονται από μη μεταμορφωμένα πετρώματα. Το υπέδαφος της Σκιάθου φαίνεται ότι δεν αποτελεί εξαίρεση για την γεωλογική ζώνη στην οποία ανήκει. Η ανοιχτή απόχρωση της άμμου δείχνει ότι δημιουργήθηκε από λευκοκρατικά πετρώματα, όπως είναι οι γνεύσιοι και τα μάρμαρα, οι κόκκοι της που χρυσίζουν στον ήλιο πρέπει να είναι ψήγματα μαρμαρυγία (από τους μαρμαρυγιακούς σχιστολίθους), ενώ η διαύγεια των νερών στις παραλίες αποτελεί ένδειξη για κόκκους άμμου μεγάλου ειδικού βάρους που μπορεί να έχουν προέλθει από την αποσάθρωση μεταμορφωμένων πετρωμάτων όπως είναι όλα τα παραπάνω. Στο υπέδαφος της Σκιάθου δεν έχουν εντοπιστεί εκμεταλλεύσιμες ή μη συγκεντρώσεις μεταλλευμάτων ή άλλων ορυκτών. Βέβαια, οι γνεύσιοι, οι σχιστόλιθοι και τα μάρμαρα μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως δομικά ή διακοσμητικά υλικά, αλλά η σχετικά μικρή έκταση του νησιού, η αναπόφευκτη γεωγραφική απομόνωσή του και η πλούσια δασοκάλυψη δεν επιτρέπουν, ευτυχώς, την επικερδή λειτουργία λατομείων. Τα μη μεταμορφωμένα πετρώματα του νησιού έχουν κατ' εξοχήν επιφανειακό χαρακτήρα και αποτελούνται κυρίως από ασβεστολίθους, ενώ έχει αναφερθεί και η ύπαρξη μικρών συγκεντρώσεων δολομίτη που δεν παρουσιάζουν καμιά οικονομική σημασία.

5.5.4 Οικονομικά στοιχεία, χρήσεις γης και καλλιέργειες

Οι καλλιεργούμενες εκτάσεις της Σκιάθου είναι σχετικά περιορισμένες, λόγω της εκτεταμένης δασοκάλυψης του νησιού και της τουριστικής ανάπτυξης, η οποία οδήγησε σε μαζική αγροτική έξοδο. Σημαντικότερη καλλιέργεια είναι εκείνη της ελιάς, άλλοτε μια από τις κύριες οικονομικές δραστηριότητες των κατοίκων, και ακολουθούν τα σπωροκηπευτικά. Η κτηνοτροφία, κυρίως αιγοπροβάτων, είναι εξίσου περιορισμένη. Οι αγροτικές ιδιοκτησίες είναι διάσπαρτες και μικρού μεγέθους και βρίσκονται συνήθως κοντά στα νότια παράλια του νησιού, όπου όμως συγκεντρώνεται και η τουριστική κίνηση, η οποία αποτελεί ισχυρό κίνητρο για ανταγωνιστικές χρήσεις γης.

Κύρια τοπική οικονομική δραστηριότητα είναι ο *τουρισμός*, ο οποίος έχει υποσκελίζει σε σημασία τόσο την αλιεία, όσο και τη γεωργία και την κτηνοτροφία, κυρίαρχες άλλοτε στην οικονομία του νησιού. Στις κατ' εξοχήν τουριστικές δραστηριότητες συγκαταλέγονται τα ξενοδοχεία και τα κάθε είδους τουριστικά καταλύματα, τα εστιατόρια, ζαχαροπλαστεία, καφενεία και κέντρα διασκέδασης, τα τουριστικά γραφεία, τα καθαριστήρια και οι εταιρείες διακίνησης επιβατών και εμπορευμάτων (τροφίμων, καταναλωτικών προϊόντων). Ο τουρισμός

προσφέρει ταυτόχρονα τη βάση για την ανάπτυξη πλήθους άλλων δραστηριοτήτων, είτε άμεσα οικονομικών (διοικητικές και άλλες κρατικές ή δημοτικές υπηρεσίες, κατασκευή έργων υποδομής κ.λ.π.) είτε έμμεσα (διοργάνωση πολιτιστικών εκδηλώσεων, έκδοση περιοδικών κ.ά.). Υπάρχουν, λοιπόν, συνεργεία επισκευών - κατασκευών, καθαρισμού ακτών και δασικής προστασίας, γραφεία τύπου και δημοσίων σχέσεων, δημοτικές επιχειρήσεις "ύδρευσης - αποχέτευσης" (διαθέτει εγκαταστάσεις βιολογικού καθαρισμού για 22.000 κατοίκους), "συγκοινωνιών" (λεωφορεία) και "ανάπτυξης" (έκδοση διμηνιαίου περιοδικού, διοργάνωση σεμιναρίων, λειτουργία ραδιοφωνικού σταθμού), Κέντρο Επαγγελματικής Κατάρτισης, διάφοροι πολιτιστικοί σύλλογοι (χορωδίες, θεατρικές ομάδες), ενώ διοργανώνονται και πολιτιστικές εκδηλώσεις.

Το 1994 εισέρρευσε στο νησί τουριστικό συνάλλαγμα ύψους τουλάχιστον 17 δισεκατομμυρίων δρχ., ενώ στα κρατικά ταμεία μπήκαν 340.000.000 δρχ. από φόρο εισοδήματος και 200.000.000 δρχ. από ΦΠΑ. Η Σκιάθος καταναλώνει το 55% της ηλεκτρικής ενέργειας των Βορείων Σποράδων, με αποτέλεσμα η ΔΕΗ να εισπράξει το ίδιο έτος 400.000.000 δρχ. Ταυτόχρονα, ο ΟΤΕ είχε έσοδα της τάξης των 465.000.000 δρχ., το τοπικό κέντρο υγείας εξυπηρέτησε 31.625 άτομα και η Ολυμπιακή μετέφερε 26.990 επιβάτες. Όλες αυτές οι "επιδόσεις" μαρτυρούν την σημαντική ανάπτυξη της τοπικής οικονομίας, με κύριο άξονα τον τουρισμό. Κυριότερο, ίσως και μοναδικό, μειονέκτημα στο κυρίαρχο αναπτυξιακό μοντέλο είναι *η μονομέρειά του: ο τουρισμός δεν αποτέλεσε τον μοχλό για την αναδιάρθρωση, τον εκσυγχρονισμό και τον αναπροσανατολισμό των παραδοσιακών οικονομικών κλάδων, αλλά οδήγησε στη συρρίκνωση ή στην εξαφάνισή τους.* Με λίγα λόγια, η σκιαθίτικη οικονομία μεγεθύνθηκε, αλλά έγινε πολύ πιο ευάλωτη στις διακυμάνσεις της εθνικής και της παγκόσμιας οικονομίας, χωρίς αυτό να είναι πραγματικά απαραίτητο.

5.5.5 Συγκοινωνίες και μεταφορές

Η συγκοινωνιακή υποδομή της Σκιάθου περιλαμβάνει αμαξιτούς δρόμους, λιμάνι και αεροδρόμιο. Το οδικό δίκτυο του νησιού εκτείνεται στο ανατολικό, νότιο και δυτικό τμήμα του, περιστοιχίζοντας τις κύριες δασικές εκτάσεις, τις οποίες δεν τέμνει παρά μόνο σε κάποιο σχετικά μικρό κομμάτι τους προς τα δυτικά. Η πρόσβαση στις βόρειες ακτές γίνεται είτε πεζή, μέσα από το δάσος, είτε με θαλάσσια σκάφη. Παρά την περιορισμένη ανάπτυξη του δικτύου και το μικρό πλάτος των δρόμων, η οδική κίνηση σε γενικές γραμμές εξυπηρετείται, χωρίς να αποτελεί απειλή για το πράσινο του νησιού. Το μοναδικό λιμάνι βρίσκεται στην πόλη της

Σκιάθου και χωρίζεται από μια μικροσκοπική χερσόνησο, το Μπούρτζι, σε δύο τμήματα: στο επιβατικό λιμάνι, που εξυπηρετεί την πορθμειακή συγκοινωνία με τον Βόλο, τον Άγιο Κωνσταντίνο Φθιώτιδας, τους Ωρεούς Ευβοίας, την Θεσσαλονίκη και τις υπόλοιπες Βόρειες Σποράδες, και στο αλιευτικό, που εξυπηρετεί τα εναπομείναντα αλιευτικά σκάφη, τα καϊκάκια που συνδέουν την πόλη με όλες σχεδόν τις παραλιακές τοποθεσίες του νησιού και τα τουριστικά σκάφη. Το *αεροδρόμιο* βρίσκεται βορειοανατολικά της πόλης, στο ανατολικό άκρο του νησιού, και τους θερινούς μήνες συνδέει τη Σκιάθο με την Αθήνα (τακτικά δρομολόγια της Ολυμπιακής) και πολλές χώρες του εξωτερικού (πτήσεις τσάρτερ). Η απόμερη, μάλιστα, θέση του συντελεί στο κάνει να μην παρεμβαίνει καθόλου στην ομαλή ροή της καθημερινής ζωής του νησιού, κάτι που συμβαίνει για παράδειγμα στην Κέρκυρα.

5.5.6 Αστικά χαρακτηριστικά

Τα κτίσματα της Σκιάθου μπορούν να χωριστούν σ' εκείνα που ακολουθούν την παραδοσιακή λαϊκή νησιώτικη αρχιτεκτονική και σ' εκείνα που ακολουθούν σύγχρονα αστικά πρότυπα. Η πρώτη κατηγορία κυριαρχεί στην πόλη της Σκιάθου, ενώ η δεύτερη κυριαρχεί στο υπόλοιπο νησί και σε ορισμένα σημεία της πόλης που διαμορφώθηκαν μετά την τουριστική έκρηξη (λιμάνι, περίχωρα). Η λαϊκή σκιαθίτικη αρχιτεκτονική έχει δεχτεί πολλές επιδράσεις από τη Μακεδονία, το Πήλιο και από τα νεοκλασικά στοιχεία αστικών περιοχών, που όλες όμως έχουν προσαρμοστεί στις ανάγκες των κατοίκων και στο κλίμα. Τα σπίτια είναι λιτά, συνήθως διώροφα, το ένα δίπλα στ' άλλο, με μικρή ή καθόλου αυλή, σκεπή από κεραμίδια, μικρά κουφώματα και λίγα μικρά παράθυρα. Οι δρόμοι είναι στενοί, γραφικοί, χαραγμένοι τυχαία και στρωμένοι με πέτρινες πλάκες. Τα νεότερα κτίσματα στα περίχωρα και έξω από την πόλη δεν διαθέτουν κανέναν ιδιαίτερο χαρακτήρα, αν και θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι στο νησί δεν υπάρχουν τα απαράδεκτα αρχιτεκτονήματα που συναντά κανείς σε άλλες τουριστικές περιοχές της Ελλάδας.

Αρνητικά στοιχεία στην πόλη της Σκιάθου είναι ορισμένα κτίσματα με τσιμεντόλιθους ή μπετόν, τα άναρχα καλώδια των επιχειρήσεων κοινής ωφελείας και η επιβάρυνση της πόλης από την κίνηση του λιμανιού, παρά τις μονοδρομήσεις και τις πεζοδρομήσεις. Θετικό στοιχείο αποτελεί το ότι η πλούσια βλάστηση έχει διατηρηθεί και στο εσωτερικό της πόλης.

Τέλος, παρά την έντονη τουριστική ανάπτυξη, η δόμηση σε ολόκληρο το νησί δεν είναι ιδιαίτερα πυκνή, ούτε εντοπίζεται πολύ κοντά στις ακτές.

5.5.7 Γενική συνθετική εικόνα για τη Σκιάθο, συμπεράσματα και προτάσεις

Από τα στοιχεία που συγκεντρώσαμε, μπορούμε να διατυπώσουμε ορισμένα αρχικά συμπεράσματα σχετικά με τη σημερινή Σκιάθο:

1. Παρά την έντονη τουριστική ανάπτυξη, το φυσικό περιβάλλον του νησιού δεν φαίνεται να έχει γενικά υποστεί ανεπανόρθωτες καταστροφές. Αντίθετα, η στροφή του πληθυσμού προς τα τουριστικά επαγγέλματα μείωσε μάλλον τις πιέσεις για επέκταση του καλλιεργήσιμης γης, των βοσκοτόπων κ.λ.π.
2. Η όλη διαδικασία αναδιάρθρωσης της τοπικής οικονομίας την τελευταία τριακονταετία δεν σεβάστηκε αλλά ούτε εξαφάνισε την αρχιτεκτονική παράδοση του νησιού.
3. Η λογική των παρεμβάσεων τόσο της κεντρικής διοίκησης, όσο και των μεγάλων κρατικών επιχειρήσεων κοινής ωφελείας, κινήθηκε στη σφαίρα της αντιμετώπισης προβλημάτων που είχαν ήδη δημιουργηθεί, με αποτέλεσμα πολλές προχειρότητες. Ο κρατικός σχεδιασμός ούτε προηγήθηκε της ανάπτυξης, αλλά και ούτε υπήρξε ποτέ πραγματικά. Στη Σκιάθο, τουλάχιστον, το κενό αυτό ίσως εν μέρει πληρώθηκε από την τοπική αυτοδιοίκηση και από τον κοινό νοου των κατοίκων (απουσία εμπρησμών στα δάση για οικοπεδοποίηση, καμιά πίεση για επέκταση του οδικού δικτύου ή για να επιτραπούν περισσότεροι όροφοι στα κτήρια κ.ά.).

Θα πρέπει να τονιστεί, όμως, ότι και στην περίπτωση του νησιού αυτού, τα συμπεράσματα που διατυπώσαμε δεν θα πρέπει σε καμιά περίπτωση να θεωρηθούν ως οριστικά ή επαρκώς τεκμηριωμένα.

Στη συνέχεια προχωρούμε στη διατύπωση κάποιων προτάσεων, με βάση τα στοιχεία τα οποία εξετάσαμε και τα συμπεράσματα στα οποία καταλήξαμε. Οι προτάσεις αυτές χωρίζονται σε δύο ομάδες: η πρώτη έχει ως στόχο την βελτίωση της ήδη υπάρχουσας κατάστασης, περιλαμβάνει δηλ. προτάσεις για άμεσες ενέργειες, ενώ η δεύτερη αφορά στη διαμόρφωση των μελλοντικών κατευθύνσεων, περιλαμβάνει δηλ. προτάσεις μακροπρόθεσμου χαρακτήρα.

A. Προτάσεις για άμεσες ενέργειες

Οι προτάσεις αυτές έχουν έναν περισσότερο τεχνοκρατικό χαρακτήρα και σκοπεύουν κυρίως στη διατήρηση κάποιων θετικών παραμέτρων του κυρίαρχου αναπτυξιακού μοντέλου. Συγκεκριμένα προτείνονται:

1. η μεταφορά του επιβατικού λιμανιού σε κάποια άλλη θέση πιο κοντά στο αεροδρόμιο, διοχετεύοντας έτσι μεγάλο μέρος της διερχόμενης τουριστικής κίνησης εκτός πόλης. Επέκταση του οδικού δικτύου δεν απαιτείται, γιατί υπάρχει εκείνο που εξυπηρετεί το αεροδρόμιο.
2. η δημιουργία υπόγειων διαβάσεων και χώρων στάθμευσης κατά μήκος του επαρχιακού δρόμου από την πόλη προς τις Κουκουναριές, στις δημοφιλέστερες παραλιακές τοποθεσίες, ώστε το υπάρχον δίκτυο να λειτουργεί πληρέστερα και να μειωθούν οι κίνδυνοι ατυχημάτων.
3. να δοθούν κίνητρα για την ενσωμάτωση παραδοσιακών αρχιτεκτονικών στοιχείων στις νεοανεγειρόμενες οικοδομές και για την αναπαλαίωση παλιών κτηρίων, ώστε να μη σβήσει η παραδοσιακή λαϊκή αρχιτεκτονική, αλλά και να γίνουν προσπάθειες γόνιμης ενσωμάτωσής της στις νέες κατασκευές.
4. να ασκηθούν πιέσεις προς τις αρμόδιες αρχές, με την επιβολή επίσημων προτάσεων και τεκμηριωμένων μελετών, ενημέρωση του τοπικού και εθνικού τύπου, "στράτευση" των τοπικών βουλευτών και λαϊκές κινητοποιήσεις, ώστε να υιοθετηθεί για την πόλη της Σκιάθου ένα πρόγραμμα ανάλογο με το αντίστοιχο για την Πλάκα. Η χρηματοδότηση ενός τέτοιου προγράμματος μπορεί να γίνει και με κοινοτικά κονδύλια, οπότε υπάρχουν και αρκετά περιθώρια πρωτοβουλιών για τους κατοίκους.
5. να καταβληθούν προσπάθειες για την επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου και την ανάπτυξη του *οικοτουρισμού*, που θα προσελκύσει επισκέπτες που θα σεβαστούν και θα προστατεύσουν το φυσικό περιβάλλον του νησιού.

B. Προτάσεις μακροπρόθεσμου χαρακτήρα

Οι προτάσεις αυτές έχουν αναπόφευκτα γενικότερο χαρακτήρα, εντοπίζοντας μάλλον κατευθύνσεις προς τις οποίες τα πράγματα θα μπορούσαν να κινηθούν στο μέλλον. Προϋπόθεση για την οποιαδήποτε επιτυχή μετεξέλιξη της υπάρχουσας κατάστασης είναι η σύνταξη κτηματολογίου, που μόνον αυτό μπορεί να διασφαλίσει το ότι η ανατροπή της σημερινής ισορροπίας δεν θα δημιουργήσει προϋποθέσεις για την υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος μελλοντικά. Προτείνονται, λοιπόν:

1. να καταβληθούν προσπάθειες *ανάπτυξης υπηρεσιών αιχμής*. Οι διάφοροι κλάδοι παροχής εξειδικευμένων παραγωγικών υπηρεσιών προς την βιομηχανία, για προφανείς λόγους, δεν προσφέρονται για κάτι τέτοιο, αλλά φαίνεται να υπάρχουν συγκριτικά πλεονεκτήματα για την ανάπτυξη της έρευνας, κυρίως στους τομείς της θαλάσσιας και νησιωτικής οικολογίας (έχει ήδη δημιουργηθεί το Εθνικό Θαλάσσιο Πάρκο των Βόρειων Σποράδων), της αγιογραφίας (με επίκεντρο τα σημαντικά μοναστήρια στο εσωτερικό του νησιού), της φιλολογίας (η Σκιάθος είναι γενέτειρα του Παπαδιαμάντη και του Μωραΐτη) και της λαογραφίας.

2. Με την ανάπτυξη δραστηριοτήτων όπως είναι αυτές που προαναφέρθηκαν, δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για *αύξηση του μόνιμου πληθυσμού και ποιοτική αναβάθμισή του*. Αυτό μπορεί να οδηγήσει σε αναβάθμιση της ποιότητας ζωής στο νησί, σε μη υλικούς όρους, να οδηγήσει σε αύξηση της ζήτησης για εκπαιδευτικές υπηρεσίες με την χρήση νέας τεχνολογίας (π.χ. τηλεματική, που ήδη γίνονται προσπάθειες να εφαρμοστεί) κ.λ.π.
3. Παρά την σταδιακή τριτογενιοποίηση της ελληνικής, αλλά και γενικότερα της ευρωπαϊκής οικονομίας, η μελλοντική οικονομική σταθερότητα απαιτεί και την *ανάπτυξη δραστηριοτήτων του δευτερογενούς τομέα*. Οι δραστηριότητες αυτές θα μπορούσαν να αναπτυχθούν σε δύο άξονες: την παραγωγή ήπιων μορφών ενέργειας (αιολικής, ηλιακής) και την παραγωγή μεταποιημένων προϊόντων (κυρίως τροφίμων) για τοπική κατανάλωση, η οποία θα κλιμακώνεται τους θερινούς μήνες που αυξάνεται η ζήτηση και θα μπορούσε να συνδυαστεί με ανάλογες προσπάθειες στα υπόλοιπα νησιά των Βορείων Σποράδων και κυρίως στη Σκόπελο.

Τόσο οι προτάσεις για άμεσες ενέργειες, όσο και εκείνες που έχουν μακροπρόθεσμο ή στρατηγικό χαρακτήρα, θα πρέπει να στηρίζονται στις πλέον αξιόπιστες μελέτες και μπορούν να υλοποιηθούν τόσο από δημόσιους όσο και από ιδιωτικούς φορείς. Η τοπική κοινωνία, και όχι το κράτος, είναι εκείνη που χρειάζεται να ενεργοποιηθεί, να ενημερωθεί και να κάνει τις επιλογές της.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α: ΕΛΛΗΝΙΚΗ

- Αγγελοπούλου Ν., Κλωνής Δ., Κοντογιώργος Μ., Κουμπιάς Ν., Σιώζος Κ., "Παρουσίαση φυσικής και κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας επιλεγμένων νησιών", πανεπ. εργασία, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 1995, (δακτυλ.).
- Ανδρικοπούλου Ε., "Περιφερειακή πολιτική στη δεκαετία του 1980 και προοπτικές", στο Γετίμης Π., Καυκαλάς Γ., Μαραβέγιας Ν. (επιμ.), *Αστική και Περιφερειακή Ανάπτυξη*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1994, σ. 347 - 383..
- Ανδρικοπούλου Ε., *Οι περιφέρειες στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1995.
- Βασιλόπουλος Γ., Μπιλά Α., *Περιφερειακές ανισότητες και πολιτικές περιφερειακής ανάπτυξης στην Ελλάδα: η περίοδος 1971 - 1991*, Κέντρο Έρευνας Περιφερειακής Αναπτύξεως "Ιερώνυμος Πίντος", Αθήνα, 1995, σ. 211.
- Γετίμης Π., *Οικιστική Πολιτική στην Ελλάδα: τα όρια της Μεταρρύθμισης*, εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα, 1994.
- Γεωργίου Α., "Κριτήρια Περιφερειακών Κατανομών των Πόρων του Β' ΚΠΣ 1994 - 99: κριτική θεώρηση", άρθρο στον ΤΟΠΟ, τεύχος 10/95, Αθήνα, 1995, σ. 115 - 138.
- ΕΣΥΕ, *Στατιστική Επετηρίδα της Ελλάδος 1992 - 1993*, Αθήνα, 1995.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Ανταγωνιστικότητα και συνοχή: οι τάσεις στις περιφέρειες (πέμπτη περιοδική έκθεση για την κοινωνική και οικονομική κατάσταση και την ανάπτυξη των περιφερειών της Κοινότητας)*, Λουξεμβούργο, 1994.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Ελλάδα: Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης 1994 - 1999*, Λουξεμβούργο, 1994.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Ευρώπη 2000+: Συνεργασία για τη χωροταξία στην Ευρώπη*, Λουξεμβούργο, (1995)
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Κρήτης 1994 - 1999*, Βρυξέλλες, 1994.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Λευκή Βίβλος για την ολοκλήρωση της Εσωτερικής Αγοράς*, Λουξεμβούργο, 1985.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *ΠΕΠ Βορείου Αιγαίου 1994 - 1999*, Βρυξέλλες, 1994. ✓
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *ΠΕΠ Ιονίων Νήσων 1994 - 1999*, Βρυξέλλες, 1994.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *ΠΕΠ Νοτίου Αιγαίου 1994 - 1999*, Βρυξέλλες, 1994.

- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Τα διαρθρωτικά ταμεία το 1994 (έκτη ετήσια έκθεση)*, Λουξεμβούργο, 1996.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Χρηματοδοτικό Μέσο Συνοχής - Ταμείο Συνοχής (Τελική Έκθεση 1993 - 1994)*, Λουξεμβούργο, 1996.
- Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, *Οι επιπτώσεις των κοινοτικών πολιτικών στην περιφέρεια*, Λουξεμβούργο, 1991.
- Ζαρκαδάκης Γ., "Πάτιμος", άρθρο στο περιοδικό *Experiment*, έτος 3ο, νο 3, Μάιος - Ιούνιος 1996, εκδόσεις Άρης Τερζόπουλος, Αθήνα, 1996, σ. 142 - 177.
- Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης, *Παραδόσεις για τη γυναικεία απασχόληση στον οικολογικό, πολιτιστικό και θρησκευτικό τουρισμό*, Αθήνα, 1996.
- Ιωακειμίδης Π., *Η Ευρωπαϊκή Κοινότητα και η Ελλάδα στη νέα προοπτική*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1990.
- Καραθανάση - Σιδηρόπουλος, *Μελέτη χωρικών επιπτώσεων των κοινοτικών προγραμμάτων και πολιτικών στο επίπεδο της περιφέρειας Ιονίων Νήσων*, ΥΠΕΧΩΔΕ, Αθήνα, 1996.
- ΚΕΠΕ, *Διαπεριφερειακή ανάλυση και πολιτική και βασικά στοιχεία κατά περιφέρεια και νομό*, σειρά "Εκθέσεις" αρ. 19, Αθήνα, 1995.
- ΚΕΠΕ, *Δυνατότητες και προοπτικές για την αξιοποίηση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας στην Ελλάδα*, Θέματα προγραμματισμού 38, Αθήνα, 1988.
- ΚΕΠΕ, *Θέματα γεωργίας, αγροτικής και τοπικής ανάπτυξης*, Αθήνα, 1996.
- Κλωνής Δ., "Η Διακυβερνητική Διάσκεψη του 1996", πανεπ. εργασία, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 1996, (δακτυλ.).
- Κλωνής Δ., "Η πολιτική της Κοινότητας για τον τομέα του περιβάλλοντος", πανεπ. εργασία, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 1995, (δακτυλ.).
- Κλωνής Δ., Κούκη Σ., Μπαχταλιάς Ε., Μυλωνάς Σ., "Υποβολή πρότασης για τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας στον τομέα του περιβάλλοντος", εργασία στο σεμινάριο *Ενέργεια και Περιβάλλον*, ΚΕΚ Παντείου Πανεπιστημίου, Αθήνα, 1995.
- Κλωνής Δ., Κουμπιάς Ν., Ντερμανάκης Ν., Παπαπειτρόπουλος Π., Σιώζος Κ., "Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης και Ελληνική Οικονομία", πανεπ. εργασία, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 1996, (δακτυλ.).
- Κοκκώσης Χ., "Η περιβαλλοντική προστασία στις πολιτικές αστικής και περιφερειακής ανάπτυξης", στο Γετίμης Π., Καυκαλάς Γ., Μαραβέγιας Ν. (επιμ.), *Αστική και Περιφερειακή Ανάπτυξη*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1994, σ. 385 - 408.
- Κοκκώσης Χ., "Η πολιτική διαχείρισης ακτών", περιοδικό *Τόπος*, τεύχος 8 / 1994.

- Κοκκώσης Χ., "Τουρισμός και Βιώσιμη Ανάπτυξη", περιοδικό *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχος 55, Απρίλιος - Ιούνιος 1995.
- Κόνσολας Ν., "Η Ευρωπαϊκή Χωροταξία και η Ελλάδα", άρθρο στην *Επιλογή*, ετήσια οικονομική επισκόπηση, 1996, σ. 166 - 173.
- Κόνσολας Ν., "Περιφερειακή Διάρθρωση και Αναπτυξιακή Πολιτική", άρθρο στην *Επιλογή*, ειδική ετήσια έκδοση, 1994, σ. 146 - 154.
- Κόνσολας Ν., *Περιφερειακή Οικονομική Πολιτική*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1983.
- Κωσταρά Μ., "Πρόγραμμα INTERREG", *Διεθνές συνέδριο για τις παραμεθόριες περιοχές*, πρακτικά, Σύνδεσμος Ελλήνων Περιφερειολόγων, Αθήνα, 1995, 109 - 115.
- Κωστοπούλου Σ., "Δίκτυα μεταφορών και νησιωτική απομόνωση: μέτρο χωρικής ανισότητας", *Διεθνές συνέδριο για την άρση της απομόνωσης*, πρακτικά, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Μυτιλήνη, 1993.
- Κωστοπούλου Σ., "Μεταφορές και ανάπτυξη παραμεθόριων περιοχών: η μεθόριος του Αιγαίου", *Διεθνές Συνέδριο για τις παραμεθόριες περιοχές*, Σύνδεσμος ελλήνων Περιφερειολόγων, Αθήνα, 1995, σ. 149 - 157.
- Λαγός Θανάσης, "Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και επιπτώσεις στην ανάπτυξη", στο Κουτσόπουλος Κ. (επιμ.), *Ανάπτυξη και σχεδιασμός: διεπιστημονική προσέγγιση*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1992.
- Λιοδάκης Γ., "Περιφερειακή ανάπτυξη και Περιβάλλον", περιοδικό *Τόπος*, τεύχος 8 / 1994.
- Μαραβέγιας Ν., "Περιφερειακή Πολιτική", στο Μαραβέγιας Ν. και Τσινισιζέλης Μ. (επιμ.), *Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση: Θεωρία και Πολιτική*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, 1991.
- Μαραγκού Λίλα, *Μονή Παναγίας της Χοζοβιώτισσας*, Αθήνα, 1991.
- Μυλωνάς Ι., *Αξιολόγηση Περιφερειακών Επιχειρησιακών Προγραμμάτων: η ελληνική εμπειρία*, Κέντρο Έρευνας Περιφερειακής Αναπτύξεως "Ιερώνυμος Πίντος", Αθήνα, 1996.
- Παπαδάκη - Γιώτη Ό., Ψυχάρης Γ., Αρταβάνη Μ., "Στοιχεία του περιφερειακού προβλήματος στην Ελλάδα και στις χώρες της ΕΟΚ", πανεπ. παραδόσεις, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, χ.χ., (δακτυλ.).
- Παπαδασκαλόπουλος Α., "Διαρθρωτική οπισθοδρόμηση στην Ελλάδα και αξιοποίηση τοπικών πόρων - Περιφερειακή διάσταση και πολιτική", Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης, Αθήνα, 1994.
- Παπαδασκαλόπουλος Α., *Βασικές Μέθοδοι Περιφερειακής Ανάλυσης*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1990.
- Παπαδασκαλόπουλος Α., *Πρότυπα και πολιτικές περιφερειακής ανάπτυξης*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1995.

- Πειτούνη Δ., "Προβλήματα και προοπτικές ανάπτυξης των νησιών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας", διπλωματική εργασία, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 1993, (δακτυλ.).
- Ρηγόπουλος Ρ., "Οι ανανεώσιμες ενέργειες στην Ελλάδα", 1994, (δακτυλ.).
- Σιδηρόπουλος Η., "Επανακαθορισμός ή κατάργηση Δημόσιου και Ιδιωτικού στον τομέα της Ενέργειας;", *Εισήγηση στο 5ο Συνέδριο του Ιδρύματος Σάκη Καράγιωργα*, Αθήνα, 1994, (δακτυλ.).
- Σπιλάνης Γιάννης, "Νησιωτική ανάπτυξη και δίκτυα συνεργασίας των νησιών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας", άρθρο στο περιοδικό *Τόπος*, τεύχος 6/93, σ. 5 - 27.
- Τσιπούρη Λ., "Αρχές και πολιτική των Ε.Κ.", παν. παραδόσεις, Πανεπιστήμιο Αθηνών, 1990, (δακτυλ.).
- Χαλβατζάκης Κ., "Η ελληνική πολυνησία", άρθρο στην εφημερίδα *Το Βήμα της Κυριακής*, 11 Φεβρουαρίου 1996.

B: ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Camhis M. and Coccossis H., "Environment and Tourism in Island Regions", in *Planning and Administration*, vol. 10, nr. 1, Spring 1983, IULA - IFHP Co-publication, Hague, 1983.
- Cobb C., "Kuril Islands", in *National Geographic*, vol. 190, nr. 4, October 1996, Washington DC, 1996, p. 48 - 67.
- Coccossis H., "Planning for Islands", in *Ekistics: Islands*, vol. 54, nr. 323/324, March/April - May/June 1987, Greece, 1987, p. 84 - 87.
- Coccossis H., Parpairis A., "Environment and Tourism issues: Preservation of Local Identity and Growth Management", in Regional Development Institute, *Culture, Environment and Regional Development*, Athens, 1993.
- Dommen Edward (ed.), *Islands*, Pergamon Press, Oxford, 1981.
- Dommen Edward and Philippe Hein (ed.), *States, Microstates and Islands*, Croom Helm Ltd. Pub., Kent, 1985.
- Eskelinen H., "Peripheries in a network economy", proceedings of the *European Summer Institute in Regional Science: European Integration and Peripheral Areas*, Spetses, Greece, 1995.
- European Commission, *Regional Development Programmes 1994*, Luxembourg, 1995.
- European Union, *Development prospects of the central Mediterranean regions (Mezzogiorno - Greece)*, Luxembourg, 1995.

- INSULA (International Scientific Council for Island Development), *International Journal of Island Affairs magazine*, ISSN 1021 - 0814, Year 4, nr 1, September 1995.
- Konsolas N., Papadaskalopoulos A., Ranos C., Sidiropoulos E., *Regional Prospects in Greece*, Regional Development Institute, Athens, 1993.
- Moore L., "The Aran Islands", in *National Geographic*, vol. 189, nr. 4, April 1996, Washington D.C., p. 118 - 133.
- Psycharis Yannis, "Environmental protection and regional development infrastructure: the case of the Cohesion Fund for Greece", proceedings of the XIV workshop *Joint Programme on Regional Science Studies in Southern Europe: Environment and regional Economic development*, Chalkis, Greece, 1996.
- Theroux P., "The Imperialed Nile Delta", in *National Geographic*, vol. 191, nr. 1, January 1997, Washington D.C., 1997, p. 2 - 35.
- Vernikos N., "The islands of Greece", in Beller, Ayala and Hein (ed.), *Sustainable development and environmental management of small islands*, UNESCO, Paris, 1990, p. 141 - 167.
- Zwingle E., "Venice", in *National Geographic*, vol. 187, nr. 2, February 1995, Washington D.C., p. 73 - 99.

